

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

BATI BALKANLAR’IN NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMEYE
EKLEMLENMESİNİN NEO-GRAMSCİYAN YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE
ANALİZİ: ARNAVUTLUK ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Jonilda RRAPAJ

Ankara – 2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

BATI BALKANLAR’IN NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMEYE
EKLEMLENMESİNİN NEO-GRAMSCİYAN YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE
ANALİZİ: ARNAVUTLUK ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Jonilda RRAPAJ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU

Ankara – 2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

BATI BALKANLAR'IN NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMEYE
EKLEMLENMESİNİN NEO-GRAMSCIYAN YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE

ANALİZİ: ARNAVUTLUK ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../20...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Jonilda RRAPAJ

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEO-GRAMSCİYAN YAKLAŞIM İLE YAPISAL DÖNÜŞÜMLERİN

AÇIKLANMASI

I. NEO-GRAMSCİYAN YAKLAŞIMIN TEMEL UNSURLARI VE İLİŞKİLERİ.....	21
A. Neo-Gramsciyan Yaklaşımın Teori Anlayışı.....	21
B. Temel Kavramlar: Üretimin ve Toplumsal Güçlerin Uluslararası İlişkiler Analizine Dâhil edilmesi.....	24
1. Tarihsel Yapı Kavramı.....	26
2. Üretimin Örgütlenmesi ve Toplumsal Güçler.....	29
3. Devlet Biçimleri.....	31
4. Dünya Düzenleri.....	34
5. Genişletilmiş (Bütünleşik) Devlet Kavramı.....	37
C. Rızaya Dayalı Bir Yönetim Biçimi Olarak Hegemonya.....	39
1. Gramsci'nin Hegemonya Kavramı.....	39
2. Neo-Gramsciyan Hegemonya Kavramı.....	44
3. Hegemonyanın Toplumsal Temelleri.....	50
a. Tarihsel Blok Kavramı.....	50
b. Hegemonyanın Örgütleyicileri Olarak Organik Entelektüeller.....	53
c. Pasif Devrim Kavramı.....	55

II. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİ POLİTİĞİ.....	58
A. Neo-Gramsciyan Yaklaşım Çerçevesinde Yapısal Dönüşümlerin	
Açıklanması: Hegemonyanın Mekanizmaları ve Araçları.....	58
1. Üretimin ve Sermayenin Uluslararasılaştırılması veya	
Küreselleşmesi.....	59
2. Devletin Uluslararasılaşması.....	61
B. Uluslararası Kurumlar.....	64
1. Küresel Yönetişim.....	65
2. Yeni Anayasacılık.....	68
 İKİNCİ BÖLÜM 	
DÜNYA DÜZENİNİN NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME ÇERÇEVESİNDE	
YENİDEN YAPILANDIRILMASI	
I. LİBERAL ULUSLARARASI DÜZENİN EKONOMİ POLİTİĞİ:	
İLİŞTİRİLMİŞ LİBERALİZMDEN DİSİPLİN EDİCİ NEO-	
LİBERALİZME GEÇİŞ.....	73
A. ABD Hegemonyasının Kuruluşu ve 1945 sonrası Dünya Düzeninin	
Kurumsal Yapısı.....	74
1. 1945-1970 Döneminde ABD Hegemonyasının Oluşmasındaki Sosyo-	
Ekonomik ve Siyasi Etkenler.....	75
a. <i>Bretton Woods Anlaşmasının ABD Hegemonik Düzeninin İnşasındaki</i>	
<i>Rolü.....</i>	<i>78</i>
b. <i>Marshall Planı ve Bretton Woods Sistemin Sınırlılıklarının</i>	
<i>Kaldırılması.....</i>	<i>80</i>

2. NATO ve Liberal Uluslararası Düzenin Güvenlik Yapısı.....	83
3. Amerikan Hegemonik Düzenin Fikirselsel Boyutu: Egemen Fikirler ve İdeoloji.....	86
B. Keynesçiliğin Düşüşü ve Neoliberalizme Geçiş Süreci: 1970-1980'lerde Dünya Düzeninde Bir Dönüm Noktası	87
1. Keynesçilik ve Sosyal Devlet Modeli (1947- 1973).....	87
2. Modern Kapitalizmin Bir Çeşidi Olarak Keynesçilik	91
II. NEOLİBERAL DÜZEN VE ABD HEGEMONYASININ YENİDEN İNŞASI.....	94
A. Neoliberal Küreselleşme ve Dönüşen Dünya Düzeni.....	94
B. Siyasi Bir Proje Olarak Neoliberalizm.....	97
C. Neo-Liberalizme Geçiş Sürecinde Sermayenin ve Devletin Uluslararasılaşması.....	104
1. Devletin Rölünde Yaşanan Yapısal Değişim: Neoliberal Devlet Biçimi.....	104
2. Ekonomik Küreselleşme Aracılığıyla Devlet-Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması.....	112
a. <i>Neoliberalizm ve Demokrasinin Sınırlandırılması.....</i>	<i>112</i>
b. <i>Neoliberalizm ve Eğitimin Piyasanın İhtiyaçlarına Göre Yönlendirilmesi.....</i>	<i>114</i>
c. <i>Neoliberalizm ve Sivil Toplumun Sivil Toplum Kuruluşlarına İndirgenmesi.....</i>	<i>114</i>
III. İKİLİ DÖNÜŞÜM: GEÇİŞ VE BÜTÜNLEŞME SÜREÇLERİ ARASINDA DOĞU AVRUPA.....	117
A. Neoliberal Hegemonya Altında Sosyalizm Sonrası Doğu Avrupa'nın Dönüşümü.....	117

1. Doğu Avrupa Örneğinde Küresel Yapısal Değişiminin Ekonomi Politigi.....	119
a. Sosyalist Rejimlerin Çöküşü ve Piyasa Ekonominin İnşası.....	120
b. Geçişin İlk Dalgası Olarak Şok Terapinin Uygulanması ve Sonuçları.....	123
2. Batı Balkanlarda Neo-liberalizme Geçiş Dinamikleri: Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin Zoraki Eklemlenmesi.....	127
a. Yugoslavya'nın Ekonomik Krizi ve IMF Reçeteleri.....	127
b. Yugoslavya'nın Batı ile Bütünleşmesine Direnmesi ve Dağılma Sürecine Girmesi.....	130
B. Bir Neo-liberal Proje olarak Avrupa Birliğinin Entegrasyon Politikası.....	132
1. Dönüşümün İkinci Dalgası olarak Doğu Avrupa'nın AB ile Bütünleşme Süreci.....	132
2. AB'nin Kendi İçindeki Dönüşümü ve Derinleşmesi.....	133
3. Neo-liberal Yapılandırma ve Batı Balkanlar'ın AB ile Bütünleşme Sürecinin Dinamikleri.....	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜROKRATİK SOSYALİZM SONRASI ARNAVUTLUK'TA DEĞİŞİM, TOPLUMSAL GÜÇLER VE HEGEMONİK DÜZEN

I. BÜROKRATİK SOSYALİZM REJİMİNİN MİRAS BIRAKTIĞI SİYASAL, EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPI.....	147
A. Stalinist Kalkınma Modelinden İzolasyonist Politikasına.....	147

1. Yarı-Feodal Tarım Toplumundan Tarım-Sanayi Toplumuna Dönüşüm.....	149
2. Toplumsal ve Kültürel Dönüşümler.....	155
3. Arnavutluk'un Bürokratik Sosyalizmi.....	161
B. 1944-1980 Arası Dönemde Dış İlişkiler: Asimetrik İlişkilerde Bağımsızlığı Koruma Çabaları.....	164
C. Eski Rejim Bağlamında Yumuşak Geçiş Çabaları: Ekonomik Krizden Siyasi ve İdeolojik Krizine.....	171
II. ARNAVUTLUK'UN 1991-1997 YILLARINDA NEOLİBERAL DÜZENE EKLEMLENMESİ.....	176
A. Piyasa Ekonomisinin İnşasında “Pasif Devrim” olarak Neoliberalizmin İlk Dalgası.....	176
1. Yeni Birikim Modelinin Yeni Toplumsal Güçleri: Bürokratik sosyalizm sonrasında tarihsel blokun oluşumu ve dağılması.....	177
a. 1991–1997 Döneminde Yapısal Reformlar: İstikrar, Liberalleşme ve Özelleştirme.....	187
b. IMF ve Dünya Bankası'nın Sponsorluğundaki Reformlar Altında Devletin Yeniden Yapılandırılması.....	189
2. Nisan 1992-Temmuz 1997 arası Dönemde Otoriter Neoliberalizmin bir Örneği olarak Berisha rejimi	197
B. Ekonomik Başarı Öyküsünden Toplumsal Formasyonun Çöküşüne: 1997 Piramit Krizi ve Neoliberal Düzenin Yeniden Üretilmesi.....	204
1. Arnavutluk'un İflasa Sürüklenmesinin Yapısal Nedenleri.....	207
2. ABD ve AB'nin Piramit Krizine Yaklaşımı ve Neoliberal İdeolojinin Yeniden Üretilmesi.....	211

III.	1997 SONRASI DÖNEMDE NEOLİBERAL POLİTİKALARIN İKİNCİ DALGASI: TEK ALTERNATİF OLARAK NEOLİBERALİZM.....	220
A.	Neoliberal küreselleşmenin Yeni Aktörü olarak Sosyalist Koalisyon: Neoliberal Düzenin Sağlamlaştırması.....	220
1.	SP'nin Neoliberal Düzenin Temel Sütunlarından Birine Dönüşümü.....	221
2.	Standard Reformların Hızlandırılması ve Uluslararası Kurumlarla Bağımlılık İlişkisinin Derinleştirilmesi.....	223
3.	İç Siyasette Uluslararası Aktör ve Kurumların Belirleyiciliği.....	226
4.	Yolsuzluk Söyleminin İdeolojik Farkların Yerini Alması ve Neoliberal Düzeni Meşrulaştırması.....	230
B.	Arnavutluk'ta Neoliberal Hegemonyanın Sınırlarına Ulaşması ve Krize Girmesi.....	234
1.	Arnavutluk'u Dış Yatırımcılar İçin Çekici Yapma: Avrupa'nın En Düşük Vergi Yüküne Sahip Devlet Olarak Arnavutluk.....	234
2.	Sol ve Sağ Ötesinde “Yeniden Doğuş”: Neoliberal Düzenin Toplumsal ve Kültürel Hegemonyasını Sağlama Çabası Olarak Rama Hükümeti.....	239
IV.	ARNAVUTLUK İLE ULUSLARARASI AKTÖRLER VE KURUMLAR ARASINDAKİ HEGEMONİK İLİŞKİ.....	246
A.	Bağımlılıktan Hegemonik İlişkiye: Dönüşümün Uluslararası Kökenleri.....	246
1.	AB'nin Süper-Çevresi Olarak Arnavutluk.....	247
2.	Neoliberalizmi Siyasal Etki ve Kontrolden Çıkarma Pratiği olarak Avrupalılaştırma İdeolojisi.....	254
B.	Talep Üzerine İmparatorluk: Arnavutluk ve ABD Hegemonyası	257

1. Arnavutluk'un ABD Hegemonyasına Eklemlenmesi: Balkanlarda Bir Üs.....	259
2. ABD'nin Açık Kapı Politikasından NATO'nun Açık Kapı Politikasında Arnavutluk.....	265
3. Kayıtsız şartsız ABD'nin yanında: Eski ve Yeni Avrupa Arasında Arnavutluk.....	268
4. ABD'nin 51'inci Eyaleti Olarak Arnavutluk.....	270

SONUÇ.....	274
KAYNAKÇA.....	282
EK.....	322
ÖZET.....	323
ABSTRACT.....	324

KISALTAMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CARDS	Gelişme ve İstikrar İçin Topluluk Yardımı
CEE	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
CIA	Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DB	Dünya Bankası
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırımları
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
HİT	Hegemonik İstikrar Teorisi
IMF	Uluslararası Para Fonu
IOA	İstikrar ve Ortaklık Anlaşmalarının Geliştirilmesi
KFOR	Kosova Barış Gücü
MAP	Üyelik Eylem Planı
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NSC	Ulusal Güvenlik Konseyi

OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PfP	Barış için Ortaklık
PHARE	Polonya ve Macaristan Ekonomilerin Yeniden Yapılandırılması için Yardım Planı
SAP	İstikrar Paketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TINA	Başka Alternatif Yoktur
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
Uİ	Uluslararası İlişkiler

GİRİŞ

Bu çalışma Batı Balkanların ve özellikle Arnavutluk'un neoliberal küreselleşmeye eklemlenme sürecini incelemektedir. Doğu Bloku'nun çöküşüyle beraber, Balkanlar, başta uluslararası sistem ile bütünleşmesine direnen Yugoslavya dışında, neoliberal küreselleşmeye açıldı. Merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine hızlı geçişin bir formülü olarak dışarıdan ve yukarıdan¹ dayatılan Şok Doktrini, derin sosyo-ekonomik ve siyasi sorunlara yol açtı. Şok Doktrin gereği yaşanan sürecin bir parçası olarak ortaya çıkan sanayisizleşme, özelleştirme, devletin kamusal alandan çekilmesi, ekonomik faaliyeti düzenlemede devletin rolünün sınırlandırılması ve finansal aktörlerin ve kurumların (serbest-piyasa güçlerin) belirleyici bir rol oynaması vb., yeni ekonomik modelin esas özelliklerini oluşturmuştur.² Ancak bu yeni ekonomik modelin istihdam yaratmaması, vaat ettiği kalkınmayı, demokratikleşmeyi ve siyasi istikrarı sağlayamaması, sürekli bir kriz ortamının doğmasına neden olmuştur.³ Özellikle 1990'lardan itibaren, Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Doğu Blokuna dâhil devletlerin geçirdikleri; (devlet sosyalizminden sonra) demokratikleşme, (savaştan sonra) devlet inşası ve (merkezi ekonomiden sonra) piyasa ekonomisine geçiş süreci (ya da üçlü geçiş-*triple transition*)⁴ gibi toplumsal ve siyasal dönüşümleri incelemek üzere Geçiş Çalışmaları (*Transition Studies*) adlı yeni bir inceleme alanı ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Şok Terapinin, kalkınma ve demokratikleşme alanında beklenen sonuçları doğurmaması ve geçiş sürecinin sorunlu bir şekilde uzaması; söz konusu Geçiş Çalışmaları tarafından, genellikle bölge devletlerinin hukuki ve kurumsal çerçevelerinin

¹ Özellikle ABD ve AB olarak tanımlanabilen uluslararası toplum ve IMF ile Dünya Bankası gibi hegemonik düzenin önde gelen kurumları, söz konusu dönüşümün temel itici güçleri durumunda olmuşlardır.

² David M. Kotz, *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism*, Cambridge, Harvard University Press, 2015, s.8-9.

³ Stuart Shields, "Opposing Neoliberalism? Poland's renewed populism and post-communist transition", *Third World Quarterly*, Vol. 33, No. 2, 2012, s. 359-381.

⁴ William Bartlett, *Europe's Troubled Region: Economic Development, Institutional Reform and Social Welfare in the Western Balkans*, New York, Routledge, 2008, s. 1; Robert Bideleux ve Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, New York, Routledge, 2007, s.539.

zayıflığından, ya da yozlaşmış siyasi kültürlerinden ve özellikle de yaygın yolsuzluktan kaynaklandığı ileri sürülmüştür.⁵ Bu çerçevede, sosyalizm sonrası geçiş süreçlerinde gözlemlenen başarısızlıkları ve rejim/geçiş farklılıklarını açıklamak için genellikle “devlet sosyalizmi” dönemindeki ve hatta sosyalizm öncesi dönemlerdeki uygulamaların ve geleneklerin sorunun kaynağı olduğu iddia edilmiştir.⁶ Bu yorumlara göre, dönüşüm sürecinden önce gelen bu yapısal ve kurumsal güç yapılandırmaları veya kültürel özellikler reformcular için belirli kısıtlamalar ortaya koyarak, geçiş sürecinin başarılı bir dönüşüme yol açması olasılığını şekillendirmiş veya belirlemiştir.⁷

Özellikle bu tezin temel konusu olan Batı Balkanlar⁸ konusunda, bu çalışmalarda öne çıkan yaklaşım; neoliberal küreselleşmenin, kaçınılmaz bir süreç olarak verili alınması ve geçişlerin açıklanmasında büyük ölçüde bölge devletlerinin yetersizlikleri üzerine odaklanmasıdır.⁹ Modernleşme teorisini andırır biçiminde,¹⁰ Batı Balkanların piyasa ekonomisine eklenmesi ve demokratikleşme sürecinde yaşanan sorunların ve engellerin bu devletlerin zayıf yapısından, yani başarısız devlet oluşlarından kaynaklandığını ileri sürülmüştür. Bunun yanında, Yugoslavya’nın parçalanma sürecine girmesi ve bu süreçte etnik kimliklere dayalı çatışmaların yükselişine işaret edilerek, Batı Balkanların tarihsel veya eski düşmanlıklar; kültürel geri kalmışlık; (etnik)

⁵ Jeffrey Sachs, “Eastern Europe’s Economies: What Is to Be Done?” *Economist*, January 12, 1990, s.19; Stephen Hanson, “The Leninist Legacy and Institutional Change”, *Comparative Political Studies*, Vol.28, No. 2, 1995, s.306-314.

⁶ Dorothee Bohle ve Béla Greskovits, *Capitalist diversity on Europe’s Periphery*, Ithaca, Cornell University Press, 2012, s.56.

⁷ Grzegorz Ekiert ve Stephen Hanson, der., *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of the Communist Rule*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003; Geçiş dönemin sosyalizm deneyimi tarafından engellendiğini ve belirlendiğini savunan görüş için bkz. Claus Offe, “Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe,” *Social Research*, Vol. 58, No. 2, 1991, s.865–92.

⁸ Batı Balkanlar ifadesi, Geçiş Çalışmaları literatüründe, Hırvatistan ve Slovenya dışında eski Yugoslavya artı Arnavutluk’u kapsayacak biçimde, Balkanlar bölgesindeki henüz AB üyesi olmayan devletleri göstermek için kullanılmaktadır. Bkz. Balkanlar Siyasi Haritası. Ek, s.320.

⁹ Bkz. Paul Hare et al., *Reconstituting the Market: The Political Economy of Microeconomic Transformation*, Amsterdam, Harwood Academic Publishers, 1999; Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Nonnan, OK, University of Oklahoma Press, 1991, s.38-39.

¹⁰ Paul Blokker, “Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe”, *European Journal of Social Theory* Vol. 8, No.4, s.503–525.

milliyetçilik;¹¹ demokrasi kültürünün ve sivil toplumun yokluğu veya zayıflığı; yaygın yolsuzluk; yozlaşmış politik elitler ve bunlara benzer tüm kültürel veya siyasi faktörler nedeniyle bir türlü piyasa ekonomisinin gerektirdiği hukuk devleti ve demokratik düzeni kuramadıkları ileri sürülmüştür. Teorik olarak, toplumsal dönüşüm ile ilgili Weberci bir yaklaşım olarak adlandırabileceğimiz yukarıda kabaca dile getirilen perspektif, son tahlilde Batı Balkanlarda yaşanan sorunların merkezine kurumsal, kültürel ve ideolojik faktörlerin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, David Chandler'ın belirttiği gibi, bu yaklaşımın Kurumsalcı versiyonunda sözü edilen sorunların merkezinde, yerel siyasi aktörleri dar kişisel çıkarlarını takip etmelerinden alıkoyacak kurumsal çerçevenin yokluğu veya zayıflığının yattığı kabul edilmektedir.¹² Böylece bölgede yaygın olarak gözlemlenen ekonomik geri kalmışlık, işsizlik, yolsuzluk, sefalet, siyasi istikrarsızlık, güvenlik sorunları ve AB'ye göç gibi diğer sosyo-ekonomik zorlukların bölge devletlerinin iç özelliklerinden kaynaklandığı tezi öne çıkmıştır.

Modernleşme teorisine göre, “zayıf devletlerin” ekonomik geri kalmışlıktan çıkmaları; gelişmiş devletlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel uygulamalarını ve özelliklerini benimsemeleri sayesinde mümkündür.¹³ Buna göre, “zayıf devletlerin” “serbest piyasa” ilkelerini benimsediklerinde ve girişimci kültürü teşvik ettiklerinde, modernleşmeye giden yolda bir engelin kalmayacağı varsayılmaktadır. Oysa Bedirhanoğlu'nun dikkatimizi çektiği üzere pratikte, geçiş gündeminin; uygulandığı ülkeler bağlamında üretilen özel sonuçlar yanında; tüm olumsuz sosyo-politik etkileriyle

¹¹ Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York, St. Martin's Press, 1993; Bu argümanların eleştirisi için bkz. Noel Malcolm, “Seeing Ghosts”, *The National Interest*, No. 32, 1993, s.83-88; Victor Roudometof, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Greenwood Press, 2001.

¹² David Chandler, “The EU and Southeastern Europe: the Rise of Post-liberal Governance”, *Third World Quarterly*, Vol. 31, No. 1, 2010, 69-85, s. 71.

¹³ Daniel Chirot, “Causes and Consequences of Backwardness”, Daniel Chirot der., *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics From the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*, London, University of California Press, 1991, s. 2.

birlikte standart bir neoliberal yeniden yapılandırma süreci olduğu ortaya çıkmıştır.”¹⁴ Ancak Batı Balkanların geçiş veya toplumsal dönüşüm sürecinin dinamikleri, devletlerin farklı özellikleri ve geçmişleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır.¹⁵ Bu çerçevede, toplumsal dönüşümün kurumsal boyutu ihmal edilmediğinde bile düşünsel etmenlerle (örneğin normlarla) veya yukarıda bahsedildiği üzere “sosyalist” dönemden miras kalan koşullar ve uygulamalarla sınırlandırılarak; dönüşümün toplumsal güçlerle ilgili daha geniş toplumsal bağlamı (örneğin sınıfsal boyutu) ihmal edilmektedir.¹⁶ Üstelik söz konusu çalışmalarda geçmişten miras kalan kurumlar, yapılar ve koşullar aktörleri dışarıdan kısıtlayan değişmez bir takım uygulamalar, kalıplar ve alışkanlıklar biçiminde kavramsallaştırılma eğilimindedirler. Öte yandan siyasi aktörlere odaklanan çalışmalar ise genelde aktörlerin içinde hareket ettikleri toplumsal ve uluslararası bağlamı göz ardı etme eğilimindedirler.

İster kurumsalcı ister aktör merkezli bir perspektiften olguya yaklaşınlar, yukarıda bahsi geçen çalışmaların ortak paydası; geçiş sürecinde “uluslararası” boyutu göz ardı etmeleri veya diğer bir deyişle, “neoliberal küreselleşme”yi verili almalarıdır. Çoğunluğu küçük ülkelerden oluşan Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin geçiş süreçlerini, genelde bu ülkelerin iç özellikleri ile açıklanma girişimi ilginç olduğu kadar önemli bir sınırlılığa da işaret eder. Modernleşme ve demokratikleşme konusunda artık klasikleşmiş çalışmasında Barrington Moore’un dikkatimizi çektiği üzere, “küçük ülkelerin, ekonomik ve siyasal bakımdan büyük ve güçlü ülkelere bağımlı olmaları gerçeği, siyasal yaşamlarına yön veren önemli nedenlerin kendi sınırları dışında bulunduğu”nu gösterir.¹⁷

¹⁴ Pınar Bedirhanoglu, “The Nomenklatura’s Passive Revolution in Russia in the Neoliberal Era”, Leo McCann der., *Russian Transformations Challenging the global narrative*, New York, Routledge, 2004, s.19-21.

¹⁵ Steven M. Fish, “Democratization’s Requisites: The Postcommunist Experience,” *PostSoviet Affairs*, Vol.14, No.3, 1998, s.21-48.

¹⁶ Arnavutluk özelinde bu tür çalışmalardan öne çıkan bir örneği için bkz. Mirela Bogdani ve John Loughlin, *Albania and the European Union: The Tumultuous Journey towards Integration and Accession*, London, Tauris, 2007.

¹⁷ Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, Ankara, İmge, 2012, s.19.

Karl Kaser ve Andrew Janos gibi yazarlar Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin geçiş süreçlerinin anlaşılmasında uluslararası boyutun ve dış etmenlerin önemini vurgular. Onlara göre “geçiş” terimi yanıltıcıdır çünkü söz konusu geçiş, Sovyet bloğunun çevresi olmaktan, Batı kapitalizminin çevresi olmaya bir dönüşümü gösterir.¹⁸ “İki hegemonya türü arasında ortak olan şey, dış gücün bölge devletleri için siyasi gündemi oluşturma ve uygulamadaki, dolayısıyla iç politik sonuçları etkilemedeki rolüdür.”¹⁹ Öte yandan, Sovyet hegemonyası ve ABD hegemonyası arasında bir eşitlik kurmak konusunda dikkatli olmak gerekir. Bu çalışmanın göstermeye çalışacağı gibi ABD hegemonyası altında şekillenen geçiş sürecinin, söz konusu ülkeler için ortaya koyduğu kısıtlamalar, Sovyet dönemi hegemonyasından daha belirleyicidir ve ülkelerin hareket alanlarını çok daha fazla kısıtlamıştır. Hegemon güç ve ona tabi olan astlar/madunlar (*subordinate*) arasındaki hiyerarşik bir yapısal ilişkiye dikkat çeken bu argümanlar, söz konusu devletlerin geçiş süreçlerinin açıklanmasında bu devletlerin iç etmenlerinin göz ardı edilmesini gerekli kılmaz. Daha ziyade küçük devletlerin iç etmenlerinin özcü bir bakışla, değişmez ve belirleyici olgular olarak görülmesi yerine, aktörlerin pratiklerinden tamamen bağımsız olmayan ve sürekli uluslararası ortamın ve etmenlerin baskılarıyla etkileşim çerçevesinde şekillenen tarihsel yapılar olarak görülmesini mümkün kılar.

Chandler’in dikkatimizi çektiği üzere, Balkanların geçiş sürecinde karşılaştığı sorunları aşmak amacıyla tasarlanan AB’nin programlarının ve stratejilerinin de yukarıda bahsedilen (liberal) Kurumsalcı perspektiften beslendiğini görmek mümkündür.²⁰ Buna göre, ABD’nin de desteğiyle AB, Batı Balkanlarda demokratik kurumlar, yasalar/mevzuatlar ve sivil toplum kuruluşları inşa edilmesine öncelik verdi. AB’nin maddi yardımlarıyla ve mekanizmalarıyla kurulan bu yeni kurumların ve bölgesel

¹⁸ Karl Kaser, “Economic reforms and the illusion of transition”, Sabrina Raöet der., *Central and Southeast European Politics since 1989*, Cambridge University Press, 2010, s.91.

¹⁹ Andrew C. Janos, “From Eastern Empire to Western Hegemony: East-Central Europe under Two International Regimes,” *East European Politics and Societies*, Vol. 15, No. 2, 2001, s.222-223.

²⁰ Chandler, “The EU and Southeastern Europe”, s.69.

girişimlerin (*Foreign Direct Investment; The Stability Pack, 1999; Stabilization and Association Process, 1999; Thessaloniki Summit, 2003*) piyasa ekonomisinin işleyişi için uygun bir çerçeve oluşturacağı fikri esas alınmıştır.²¹ Bu perspektiften Slovenya örneği, bir başarı hikâyesi olarak kabul edilerek, Batı Balkanların benzer reformlar uygulayarak aşamalı bir şekilde AB'nin bir parçası olabilecekleri (Slovenya'nın farklı yapısal koşulları dikkate alınmadan) ileri sürülmüştür.²²

Özellikle Dayton Antlaşması (1995) ve Kosova müdahalesinden (1999) sonra Batı Balkanların AB ile bütünleşme sürecine odaklanan akademik literatür; stratejik kaynaklardan yoksun olmasına ve önemli bir pazar potansiyeli taşımamasına rağmen, bu bölgenin neden hegemonya açısından önemli olduğu meselesi üzerinde yeterince durmamıştır. Oysa Balkanlar Uzgel'e göre, 1990'larda ABD hegemonyasının yeniden üretildiği stratejik bölgelerden biri olmuştur.²³ Siyasi istikrarsızlığın nedenleri olarak etnik milliyetçilik, yolsuzluk ve sivil toplumun yetersizliği gibi etmenler üzerinde durulması, bu bölgeye dayatılan neoliberal politikaların meşrulaştırılmasına neden olduğu gibi, neoliberal küreselleşmenin hegemonya ile olan ilişkisinin dikkatten kaçmasına da neden olmaktadır.

Geçiş çalışmalarında öne çıkan yaklaşımların izdüşümlerini, sosyalizm sonrası Arnavutluk ile ilgili çalışmalarda da görmek mümkündür. Belirtmek gerekir ki, özellikle Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin (Çekya, Slovakya, Macaristan, Polonya Romanya, Bulgaristan ve eski Yugoslavya) geçiş süreçlerine odaklanan çalışmaların zengin literatüründe, Arnavutluk görece en az incelenen örneklerden biri olarak karşımıza

²¹ Otto Holman, "The Enlargement of the European Union Towards Central and Eastern Europe: The Role of Supranational and Transnational Actors", Andreas Bieler and Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of the European Social Relations in the Global Political Economy*, New York: Palgrave, 2001, s.174-177.

²² Mustafa Türkeş ve Göksu Gökgöz, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration", *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 4, 2006, s.665.

²³ İlhan Uzgel, "Türkiye ve Balkanlar: Bölgesel Güç Yanılsamasının Sonu", Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan der., *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 221; Bu konuda benzer bir yaklaşım için bkz. Peter Gowan, "The NATO Powers and the Balkan Tragedy", *New Left Review*, No.234, 1999, s.83-105.

çıkılmaktadır. Arnavutluk üzerine odaklanan geçiş çalışmalarının çoğu üç genel kategori altına toplanabilir: Kültürcü, elitist ve kurumsalcı. Arnavutluk'un geçişi ile ilgili literatürün çoğu, ülkedeki demokratik konsolidasyonu etkileyen “komünist miras”, “siyasi elitler” ve “devletin zayıflığı” gibi üç büyük engelin birleşiminin belirleyici olduğunu öne sürer.²⁴ Kajsiu'nin isabetli bir şekilde belirttiği gibi “komünist miras” tezi Arnavutluk demokratikleşmesinin başarısızlığını kültürel bir perspektiften açıklayan daha geniş bir anlatının parçasıdır. Buna göre, Arnavutluk'taki demokrasinin eksikliği öncelikle demokratik bir kültürün yokluğu ile açıklanmalıdır.²⁵ Bu tezin aşırı versiyonunda, demokratik kültürün yokluğu komünist mirasın yanı sıra Osmanlı geçmişine de dayandırılmaktadır. Hatta, Arnavutluk'un en baskıcı komünist rejimi yaşaması, Arnavutluk'un Doğulu kültürüne bağlanır. Bu kapsamda Arnavutların tarihinde bir sapma olarak değerlendirilen Osmanlı dönemi ve Hoxha rejimi, Arnavutların doğal ailesi olduğu ileri sürülen Avrupa ve Avrupalılaşıma önünde en büyük engeller (veya Arnavutların Avrupa ile sahip oldukları organik bağı dışarıdan koparan dış etmenler) olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶ İkinci tez ise demokratik bir siyasi sistemi inşa edememekle suçlanan Arnavut “siyasi sınıfına” (*paria*) odaklanan elitist bir yaklaşıma işaret eder.²⁷ Bu tezin önde gelen savunucusu olan Biberaj'a göre; “yeni elitlerin demokratik bir problem çözme geleneği yoktu. Haklar ve sorumluluklar konusunda sınırlı bir anlayışları vardı. Otoriterliğe saplanmış bir ülkede, uzlaşmaya istekli olmadılar ve

²⁴ Blendi Kajsiu, “Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism”, Albert Rakipi der., *Albania in the Next Ten Years: Envisioning the Future*, Tirana, AIIS, 2012, s.25.

²⁵ Miranda Vickers ve James Pettifer, *Albania: From Anarchy to Balkan Identity*, London, C. Hurst & Co., 1999, s.266-285.

²⁶ Ismail Kadare, *Mosmarrëveshja: Shqipëria përballë vetvetes*, Tiranë, Onufri, 2012, s.17; Aurel Plasari, *Vija e Teodosit rishfaqet: nga do t'ia mbajnë shqiptarët?*, Tiranë, Marin Barleti, 1995, s.51; Aurel Plasari, *Rrëmbimi i Europës: tri ese*, Tiranë, Shtëpia Botuese 55, 2005, s.39; Maks Veko, Kohë antishenjë, Onufri, 2000, s.17.

²⁷ Shinas Rama, *Përrallat e tranzicionit shqiptar (Tales of Albanian transition)*, Tiranë, Botimet Princi, 2012; Fatos Tarifa, “Tranzicioni dhe riprodhimi i elitës në Shqipëri: Hipoteza të testueshme për një sintezë teorike (Transition and the reproduction of elites in Albania: Testable hypothesis for a synthetic theory)”, *Polis*, No.9, 2010, s.9-27; Tonin Gjuraç, “Elita politike dhe shoqëria civile në Shqipërinë postkomuniste: Një marrëdhënie problematike (The political elite and civil society in Albania: A problematic relationship)”, *Polis*, No.9, 2010, s.27-43; Gentian Elezi, “Ndertimi i shtetit ligjor pas komunizmit: një perspektivë elitiste (Building the rule of law after communism: an elitist perspective)”, *Polis*, No.10, Spring 2011, s.73-91.

pazarlıktan ziyade buyruklara güvendiler.”²⁸ Yine aynı çalışmasında, ülkenin nesnel koşulları ne olursa olsun, demokrasi fikri siyasi elitler seviyesinde kök saldığı sürece, demokrasiye geçiş sürecinin başarılı olacağı öne sürülmektedir.²⁹ Öne çıkan üçüncü hâkim tez ise Arnavutluk’un başarısız geçiş sürecini, devletin kurumsal zayıflığına bağlayan (liberal) kurumsalcı bir perspektif benimseyen çalışmalardır.³⁰ Bu çalışmalar, kurumların sağlıklı bir demokratik sistem geliştirmedeki önemi üzerinde durmaktadırlar. AB’nin kurumları güçlendirme gereğini vurgulayan ilerleme raporlarının çoğu bu liberal çerçeveye girmektedir.³¹ Bunun yanında, geçiş çalışmaları literatüründe yolsuzluk, bazen Batı Balkanların geçişini etkileyen en önemli etmen olarak ileri sürülmektedir.³² Bu argüman, özellikle Arnavutluk siyasetini açıklama konusunda baskındır.³³

Yukarıdaki argümanlardan anlaşılabileceği gibi, sıklıkla beraber uygulanan bu üç perspektif birçok sorun barındırmaktadır. İlk olarak, aktör merkezli bir yaklaşım sunan elitist çalışmalar, başarısızlığın nedenlerini ilgili ülkelerin siyasi elitlerin davranış ve yeteneklerine bağlayarak eylemi mümkün kılan ve kısıtlayan sosyal bağlamı ve uluslararası etmenleri göz ardı ederler. İkinci olarak bu yaklaşımların ortak problemleri, Arnavut demokratikleşmesinin başarısızlığını, değiştirilemez veya açıklanamaz hale gelen belli bir “kültürel öze” bağlamalarıdır.³⁴ Özcü bir bakış açısıyla, Arnavut kültüründe veya kimliğinde, Batı ile bütünleşmesini engelleyen değişmez bir öz olduğu

²⁸ Elez Biberaj, *Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy*, Colorado, Westview Press, 1999, s.30.

²⁹ Ibid., s.2; Bu argümanı için Ghia Nadia’ya dayanır. Bkz. Ghia Nadia, “How Different Are Postcommunist Transitions?” *Journal of Democracy* Vol.7, No. 4, 1996, s.20.

³⁰ Albert Rakipi, *Weak States and Security*, Tirana, Albanian Institute for International Studies, 2008; Blendi Kajsii et al., *Albania: A Weak State A Weak Democracy*, Tirana, Albanian Institute for International Studies, 2002.

³¹ Kajsii, “Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism”, s.26.

³² Bkz. William Miller et al., der., *A Culture of Corruption? Coping with Government in Post-Communist Europe*, Budapest, CEU Press 2001; Alina Mungiu, “Corruption: Diagnosis and Treatment.” *Journal of Democracy*, Vol.17, No.3, 2006, s.86-99; Nancy Cochrane and Kristaq Jorgji, “Twenty Years of Transition in Central and Eastern Europe: an Overview”, Catherine Chan-Halbrendt ve Jean Fantle-Lepczyk der., *Agricultural Markets in a Transitioning Economy: An Albanian Case Study*, UK, CABI, 2013.

³³ Blendi Kajsii, “The birth of corruption and the politics of anti-corruption in Albania, 1991–2005”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol.41, No.6, 2013, s.1008-1025.

³⁴ Kajsii, “Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism”, s.26.

varsayılmaktadır. Üstelik, “komünist miras” tezine dayanan çalışmalar, 1945 sonrası dönemdeki Sovyet tarih yazımındaki totaliteryen³⁵ perspektifinin varsayımlarını verili alırken, mutlak bir baskı ve kontrol uyguladığı iddia ettikleri bir rejimin 45 yıl boyunca nasıl ayakta kaldığı ve neden içinden çöktüğünü açıklama konusunda yetersiz ve çelişen argümanları, “komünizm” sonrası dönemi için belirleyici olarak görerek bir kısır döngü içine girmektedirler. Öte yandan, “zayıf devlet” veya “zayıf kurumlar” tezini ileri süren Kurumsalcı yaklaşımlar, Arnavutluk’un neden zayıf bir devlet olduğunu ve zayıf kurumlara sahip olduğunu açıklamak yerine bu argümanı verili alıp, açıklayan bir olgu olarak ileri sürmekle yetinirler. Benzer şekilde, Arnavutluk demokrasisinin başarısızlıklarını Arnavutluk siyasi sınıfının başarısızlıklarıyla açıklamak, Arnavutluk siyasi sınıfının neden ülkeyi demokratikleştirmekte yetersiz kaldığını açıklamamaktadır.³⁶ Yine bahsedilen tüm bu yaklaşımlar ve tezlerin ortak paydası 1990 sonrası dönüşümleri açıklamada “neoliberal küreselleşme” olgusuna neredeyse hiç atıfta bulunmamaları veya onu verili almalarıdır. Son olarak demokratikleşmeyi sadece kurumlara, kurallara ve prosedürlere (biçimsel demokrasi-*formal democracy*) indirgemeyip onu, “güç ilişkilerini, bireylerin içinde yaşadıkları koşulları etkileme fırsatlarını en üst düzeye çıkarmak için düzenlemenin ve toplumu etkileyen kilit kararlarla ilgili tartışmalara katılmanın ve bunları etkilemenin bir yolu olarak, sürekli yeniden üretilmesi gereken bir süreç”³⁷ olarak tanımladığımızda, demokratikleşme sürecinin neoliberal uygulamalar tarafından ciddi bir biçimde kısıtlandığını görmek mümkündür. Burada özetlenen tezlere yönelik öne çıkan en dikkate değer eleştirel çalışma Blendi Kajsiu’nun çalışması olmuştur. Kajsiu post-yapısalcı bir söylem analizine başvurarak

³⁵ Totaliteryen Okulun tezleri, 1960’lardan itibaren toplumsal tarih çalışmaların yükselişiyle birlikte “aşağıdan bir bakış” benimseyen “revizyonist” okul tarafından eleştirilmiş ve günümüzde geçerliliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Sovyet tarihyazımındaki tartışmaların detaylı bir incelemesi için bkz. Sheila Fitzpatrick, “Revisionism in Soviet History”, *History and Theory*, Vol.46, No.4, 2007, s.77-91.

³⁶ Kajsiu, “Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism”, s.26.

³⁷ Mary Kaldor ve Ivan Vejvoda, “Democratization in Central and East European Countries”, *International Affairs*, Vol.73, No.1, 1997, s.62. Yazarlar bu şekilde tanımlanan demokrasiyi “asli demokrasi” (*substantial democracy*) terimiyle ifade ederler.

yolsuzluk söyleminin 1998-2005 döneminde neoliberal düzeni meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığını ortaya koymuştur.³⁸ Kajsiu'nun belirttiği gibi, kamu sektörünün bir belirtisi olarak dile getirilen yolsuzluk tehdidine karşı, neoliberal özelleştirme, serbestleşme ve açık piyasa politikaları, yolsuzlukla mücadelede tedavi olarak yeniden başlatılmıştır.³⁹ Bu önemli katkıya rağmen, yazarın kendisinin de kabul ettiği gibi post-yapısalcı çerçeveye, Arnavutluk'ta uygulanan neoliberal düzenin neden ve nasıl, yolsuzluk başta olmak üzere kurumların zayıflatılmasını ve devlet işgalini (*state capture*) ürettiğini açıklamak konusunda yetersiz kalmaktadır.⁴⁰

Bu tez çalışması, Batı Balkanların 1990'lar sonrasında geçirdiği toplumsal dönüşümü ve uluslararası toplum (ABD hegemonyası ve AB bütünleşmesi) ile kurdukları ilişkiyi açıklamak için bu bölgenin, neoliberal küreselleşme ile eklemelenme bağlamında ele alınması gerektiği varsayımından yola çıkmaktadır. Bu kapsamda bu çalışma; ticari ilişkilerin, işsizliğin, göçün ve uluslararası/ulusötesi düzenleme biçimlerinin, Arnavutluk siyasetini şekillendiren faktörlerin sonucu olarak tartışılmasının, daha geniş bir uluslararası ya da küresel ekonomi politik bağlamda olması gerektiğini savunmaktadır. Arnavutluk, Batı Balkanlar içerisinde bu yapısal ve hiyerarşik ilişkiyi anlamak açısından önemli olanaklar sunmaktadır. Çalışmanın gerçekleşmesine yol açan sorunsal, piyasa ekonomisi tecrübesi olmayan Arnavutluk örneğinde neoliberal küreselleşmenin hegemonyasının, herhangi bir toplumsal ve siyasi dirençle karşılaşmadan sürdürülebilmesini açıklama ihtiyacıdır. Bu kapsamda, bir burjuva sınıfının bulunmadığı ve sivil toplumun gelişmemiş olduğu Arnavutluk örneğinde, neoliberal küreselleşmenin hegemonyasını nasıl açıklayabiliriz sorusu, çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, çalışmayı yönlendiren temel araştırma sorusu, burjuva

³⁸ Blendi Kajsiu, *A Discourse Analysis of Corruption: Instituting Neoliberalism against Corruption in Albania, 1998–2005*, London, Routledge, 2014, s.4.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

sınıfına sahip olmayan ve hiçbir piyasa ekonomisi tecrübesi olmayan (1944 sonrası dönemde Stalinist bir kalkınma modeli izleyen) Arnavutluk'un neden ve nasıl neoliberal küreselleşmenin hegemonyasını koşulsuz olarak kabul ettiği ve 1997 yılındaki krizden sonra da yeniden ürettiğidir. Bu amaçla çalışma, Arnavutluk'ta neoliberal küreselleşmenin hegemonyasını mümkün kılan toplumsal ve uluslararası süreçleri inceleme odağına oturtacaktır. Bu nedenle neoliberal küreselleşmeye eklemleme sürecinin dinamiklerini yönlendiren sosyal, ekonomik, siyasi ve uluslararası güçleri belirleyen bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmada, “bürokratik sosyalizm” sonrası dönemde Arnavutluk'un yüzleştiği sosyo-ekonomik sorunlar ve siyasi zorluklar ile dış politika tercihlerinin (bu bölgenin tipik özelliklerinden sayılan) milliyetçilik, tarihsel düşmanlıklar, yolsuzluk ve zayıf devlet yapısından ziyade; neoliberal küreselleşme ile kurduğu özel ilişki türünden kaynaklandığı savunulacaktır. Bu bağlamda Arnavutluk'un ABD hegemonyası ve AB bütünleşmesi ile kurdukları ilişki analiz edilecektir. Tezde Batı Balkanlar bölgesinin Soğuk Savaş sonrası dönemde geçirdiği toplumsal-ekonomik-siyasi dönüşümün, neoliberal yeniden yapılandırılma tarafından şekillendirildiği savunulacaktır.

Bu kapsamda ayrıca, Arnavutluk örneğinde yaşanan toplumsal/ekonomik/siyasi dönüşüm, neoliberal küreselleşme bağlamında incelenerek, Batı Balkanların modernleşme ve diğer liberal veya kurumsalcı bütünleşme teorilerin işaret etiklerinin aksine, neoliberal yeniden yapılandırılma ve neoliberal devlet uygulamaları nedeniyle kalkınamayacağı ve hedeflenen hukuk devleti ve demokratik kurumların istikrarının sağlanamayacağı gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu maksatla yukarıdaki sorunsal, neoliberal küreselleşmenin bütüncül bir eleştirisini ve analizini sunan, altyapı ile üstyapı arasında sürekli bir etkileşim gören Neo-Gramsciyan yaklaşım perspektifinden incelenecektir. Neo-Gramsciyan yaklaşım Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalizmden sonra geçirdikleri dönüşümleri incelemek için

önemli olanaklar sunmaktadır. Batı Balkanların dönüşüm ve geçiş sürecinin incelenmesi, büyük ölçüde AB'nin bütünleşme ve genişleme sürecini inceleyen Liberal (rasyonalist) ve İnşacı yaklaşımlar gibi ana akım teorileri çerçevesinde gerçekleşmiştir.⁴¹ Modernleşme teorisi ve liberal bütünleşme teorileri (Yeni-İşlevselcilik, Liberal Devletlerarasıcılık) gibi ana akım perspektifler neoliberal yeniden yapılandırmayı doğallaştırdıkları için Batı Balkanlar üzerindeki neoliberal küreselleşmenin yapısal etkilerinin görünmemesine neden olmaktadır. Üstelik bu ana akım teoriler, bütünleşme, genişleme ve dönüşüm sürecinin teknik, kültürel ve kurumsal yönlerine odaklanarak, dünya politikası için önemli meseleler oluşturan Kosova'daki "insani müdahale" ve "egemenliğin dönüşümü" gibi önemli kırılma noktalarının⁴² görmezden gelinmesine de neden olmaktadır. Bunların yanında, AB'nin bölgeye yönelik politikasının zayıf yönlerini ortaya koyan mevcut çalışmalar,⁴³ AB'nin bölge politikasının omurgasını oluşturan Batı Balkanların neoliberal yapılandırılmasını eleştiri odağı yapmama eğilimindedir.⁴⁴ İnşacı ve Postyapısalcı olarak adlandırılabilir diğer post-pozitivist yaklaşımlar⁴⁵ ise Balkanlar konusunda siyasetin belirleyicisi olarak kimlik,

⁴¹ Bkz. Andrew Moravcsik ve M. Vachudova, "National Interests, State Power and Eu Enlargement" *East European Politics and Society*, Vol.17, No.3, 2003, s.42-57; Frank Schimmelfennig, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and The Eastern Enlargement of The European Union", *International Organization*, Vol. 55, No. 1, 2001, s. 47-80; Helen Sjursen, "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in The Eu's Enlargement Policy", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, 2002, s. 491-513; Ulrich Sedelmeier, "Eastern Enlargement: Towards a European EU?" Helen Wallace et al., der., *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, 2005, s.401-428; Karen Smith, *The Making of EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe*, New York, St. Martin's, 1999.

⁴² İlhan Uzgel, "Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Miloseviç Döneminin Sonu", *Mülkiye*, Cilt XXIV, Sayı 225, 2000; İlhan Uzgel, "Uluslararası Rekabet ve Ulusal Egemenliğin Kırılma Noktası Olarak NATO'nun Yugoslavya'ya Müdahalesi", *Mülkiye*, Cilt XXIII, Sayı 216, 1999.

⁴³ Charlotte Bretherton ve John Vogler der., *The European Union as a Global Actor*, London, Routledge, 1999; Brian White, *Understanding European Foreign Policy*, New York, Palgrave, 2001; David Chandler, "The European Union and Governance in the Balkans: Unequal Partnership," *European Balkan Observer*, Vol.1, No.2, 2003, s.5-9; Othon Anastasakis ve Dimitrav Bechev, "EU Conditionality in South-East Europe: Bringing Commitment to the Process," *European Balkan Observer* Vol.1, No.2, 2003, s.2-4; Heinz Kramer, "The European Union in the Balkans: Another Step towards European Integration," *Perception: Journal of International Affairs*, Vol.5, No.3, 2000, s.22-38.

⁴⁴ Mustafa Türkes ve Göksu Gökgöz, "The European Union's Strategy Towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?", *East European Politics and Societies*, Vol. 20, Issue 4, 2006, s.663.

⁴⁵ Bu yaklaşımların Balkanlar ile ilgili yaygın analizlerinden birkaç örneği için bkz.: Hoffmann, M., "Social (De)Construction: The Failure of a Multinational State", Jennifer Sterling-Folker der., *Making Sense of International Relations Theory*, London, Lynne Rienner Publishers, 2006; Mertus, A. J., *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, Berkeley, University of California Press, 1999; David Campbell, *National*

insan hakları, normlar, değerler ve söylem meselelerine odaklanırken, Batı Balkanların geçirdiği dönüşümün yapısal unsurlarını (neoliberal küreselleşme, dünya düzeni, hegemonya, güç dağılımı) veya kimlik ve söylemlerin inşa edildiği tarihsel ve maddi çerçeveyi teğet geçmektedirler. Buna göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde egemenliğin aşındırıldığı ilk örnek olan Kosova Savaşı'nın/müdahalesinin insan haklarını koruma adına yapıldığı kabul edilerek; küreselleşmenin (egemenliği) dönüştürücü etkisi ve ABD ile AB arasındaki rekabet dikkate alınmamaktadır.

Bu yaklaşımlar 2000'lere kadar literatürde baskın olmuşlardır. Neo-Gramsciyan yaklaşımın, ana akım teorilerin eksikliklerini ve sınırlılıklarını açığa çıkararak, geçiş çalışmalarına yönelmesi ise Dorothe Bohle, Otto Holman ve Stuart Shields gibi sayıları giderek artan yazarların çalışmalarında da görüldüğü üzere, özellikle 2000'lerden sonra belirginleşmiştir.⁴⁶ Bununla birlikte, Neo-Gramsciyan yaklaşımın Batı Balkanların geçirdiği dönüşüm ve geçiş sürecinin incelenmesinde yeterince uygulanmadığı gözlemlenmiştir.⁴⁷ Giderek genişleyen bu literatür kapsamında ise Arnavutluk örneğinin hiç dikkate alınmadığı göze çarpmaktadır. Hâlbuki, Kosova Savaşı sırasında görüldüğü gibi bölgedeki Arnavut faktörü ABD hegemonyasının yeniden üretilmesinde önemli bir unsur olmuştur. Bu çalışma bu boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır.

Neo-Gramsciyan yaklaşım üretim, güç ve dünya düzeni arasındaki ilişkiyi esas alan bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Robert W. Cox'a göre küreselleşme, "üretimin uluslararasılaştırılması, emeğin uluslararası ölçekte yeniden dağıtımı, Güney'den Kuzey'e yeni göç hareketleri, bu süreçleri üreten yeni rekabet ortamı ve devletin

Deconstruction Violence, Identity, and Justice in Bosnia, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998.

⁴⁶ Dorothe Bohle, "Neoliberal Hegemony, Transnational Capital and the Terms of the EU's Eastward Expansion", *Capital & Class*, Vol.88, s.57–86; Otto Holman, "Integrating Peripheral Europe: the different roads to 'security and stability' in southern and central Europe", *Journal of International Relations and Development*, Vol.7, No.2, 2004, s.208–236;

⁴⁷ İstisnalar için bkz. Türkes ve Gökgöz, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans", s.659–690.

uluslararasılaşması” açısından tanımlanmaktadır. Bu süreçte devletler, birer küreselleşme ajanı hâline gelmektedir.⁴⁸ Bu bağlamda Balkanlardaki devletlerin temel stratejisi, doğrudan yabancı yatırım çekerek rekabetçiliği teşvik etmek olmuştur.⁴⁹ Neo-Gramsciyan yaklaşımın geniş devlet anlayışı (siyasi toplum, artı sivil toplum), hegemonya, tarihsel blok, organik entelektüel, ulusötesi sınıf kavramları aracılığıyla Batı Balkanların geçirdiği dönüşümü ve doğal olarak verili alınan sorunları anlamak ve açıklamak için yararlı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Konunun eleştirel bir perspektiften incelenmesi, Batı Balkanların dönüşmesi ve AB’yle bütünleşmesi konusunda standart yorumların ve açıklamaların görmezlikten geldikleri yapısal koşulları ve etmenleri açığa çıkarmaktadır. Bu yönüyle hem AB’nin bu bölgeye yönelik izlediği stratejilerin sorunları açıklığa kavuşacak, hem de bu bölgenin neoliberal hegemonya projesi açısından taşıdığı önem anlaşılır olacaktır. Neo-Gramsciyan analiz, Batı Balkanların neoliberal projesine neden ve nasıl eklemlendiğini görmemizi sağlayarak, bu bölgenin yüzleştiği yapısal sorunları ve etkileri görünür kılmaktadır. Bunun yanında, bu bölgeye yönelik hegemonya bağlamında ABD’nin ve AB’nin ayrı düştükleri meseleler de açığa çıkmaktadır. Son olarak, sivil toplumun zayıf olduğu gelişmemiş kapitalist toplumlarda hegemonyanın inşa edilmesinde (ulusal) siyasi elitlerin tercihlerinin, tarihsel blokların oluşturulması üzerindeki rolü incelenerek, Neo-Gramsciyan yaklaşımına teorik açıdan katkıda bulunulması da hedeflenmektedir.

Neo-Gramsciyan yaklaşım, neoliberal küreselleşmenin doğallaştırılmasına getirdiği eleştiri ile öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, dünya çapındaki güç yapılarını ve süreçlerini açıklamak için küresel kapitalizmin 1980’lerden beri geçirdiği yeniden

⁴⁸ Cox, “Multilateralism and the Democratization of World Order”, Paper for the International Symposium on Sources of Innovation in Multilateralism, Lausanne, Mayıs 26-28, 1994, aktaran Jan Aart Scholte, “The Globalization of World Politics”, John Baylis ve Steve Smith der., *The Globalization of World Politics, An Introduction to International Relations*, New York, Oxford University Press, 1999, s.15.

⁴⁹ Jan Drahokoupil, *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The politics of foreign Direct Investment*, New York, Routledge, 2009, s.1.

yapılanmayı analizin parçası yapmaktadır.⁵⁰ Bunun yanında, teorik açıdan (altyapı ve üstyapı arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu kabul ederek) ekonomik, siyasi veya ideolojik indirgemeciliğe düşmeden toplumsal alanın ve dünya düzeninin bütüncül bir analizini getirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, yukarıda kısaca bahsedilen teorik ve olgu düzeyindeki sorunları ve özellikle yapısal dönüşümleri açıklamak için en uygun yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Diğer bir deyişle Neo-Gramsciyan yaklaşım, iç-dış politika ikiliğini (*dichotomy*) aşan bir şekilde, toplumsal güçlerin gelişimini, ekonomik, politik, kurumsal ve ideolojik süreçlerin karşılıklı ilişkisine katarak neoliberal yeniden yapılandırmanın tarihsel bir analizini sunan bütüncül bir yaklaşımdır. Bu yönüyle Neo-Gramsciyan yaklaşım, toplumsal güçleri uluslararası ilişkilerin analizine katan ilk teoridir.

Antonio Gramsci'nin geliştirdiği kavramları (hegemonya, tarihsel blok vb.) uluslararası düzenin hegemonik yapısını ortaya çıkarmak için uluslararası ilişkilere taşıyan Cox, uluslararası düzenin verili alınmasını eleştirerek bu düzenin nasıl ortaya çıktığını ve kime hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Cox, Gramsci'nin kavramlarını kullanarak, dünya düzeninin yapısındaki değişiklikleri ortaya çıkaran hegemonik projelerin formülasyonunu ve üretimin uluslararasılaşmasından yaratılan toplumsal gücün, küresel yapıdaki değişimlerini açıklamaya çalışmaktadır.⁵¹

Bunun yanında Cox, dünya düzeninin ve devlet kavramının tarihsel olduğunu belirterek, değişimi ve dönüşümü de araştırmasının parçası yapmaktadır. Bu çalışma, Neo-Gramsciyan yaklaşımı kullanan yazarların (Stephen Gill, Mark Rupert, Kees van der Pijl ve William I. Robinson) geliştirdikleri hegemonya, tarihsel blok, bütüncül/genişletilmiş devlet, organik entelektüel, yeni anayasacılık, uluslararası sınıf ve

⁵⁰ William I. Robinson, "Theories of Globalization", George Ritzer der., *The Blackwell Companion to Globalization*, Oxford, Blackwell Publishing, 2008, s.132.

⁵¹ Peter Burnham, "Neo-Gramscian Hegemony and the International Order", *Capital & Class*, Vol.15, No.3, 1991, s.74-76.

ulusaşırı sermaye/birikimi gibi kavramları kullanarak Batı Balkanların geçirdiği dönüşümü ve bu bölgenin ABD hegemonyası içerisindeki konumunu açıklamaya çalışacaktır. Bu amaçla öncelikle neoliberal küreselleşme tanımlandıktan sonra, bunun ABD hegemonyası açısından önemi, AB üzerindeki etkisi ve bu yapısal dönüşümlerin Batı Balkanlar açısından getirdiği sonuçlar irdelenecektir.

İlk bakışta, Gramsci'nin 1920'lerin İtalyasının analizinden geliştirdiği kuramsal çerçeve/kavramlar, Batı Balkanların 1990'larda geçirdiği toplumsal dönüşümü tanımlamak için yetersiz gözükebilir. Gramsci'nin yola çıktığı asıl sorusu ("devrim Rusya'da başarılı olurken, neden Batı Avrupa'da devrim girişimlerinin başarısız olduğu"), kapitalist sömürü yapılarının; demokratik toplumlarda/sistemlerdeki imtiyazsız sınıfların rızasını alarak, nasıl korunduğu/sürdürüldüğü ile ilgiliydi. Oysa Batı Balkanlar 1990'ların başında ne demokratik ne de kapitalistti. Üstelik, Arnavutluk ve Yugoslavya farklı sosyalist gelişme modelleri benimseyip uygulamışlardı. Bu açıdan, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı Balkanları incelerken ilk akla gelen soru; piyasa ekonomisi ile kontrollü bir şekilde bile olsa tanışmış olan Yugoslavya neo-liberal küreselleşmeye direnirken (ve ancak bir savaş sonucunda ona eklemlenirken), tamamen Stalinist bir kalkınma modeli uygulayan Arnavutluk'un neden neo-liberal küreselleşmeyi bir dogma olarak benimsediğidir. Bunun yanında, Gramsciyan bakış, Stalinci bir kalkınma modelinden gelen Arnavutluk örneğinde, yani "devletin her şey olduğu" (bürokratik sosyalizm) ve sivil toplumun olmadığı bir durumda hegemonyanın kök salamayacağını beklememize neden olmaktadır. Oysa, bürokratik sosyalizm sonrası dönemde Arnavutluk neo-liberal hegemonyanın tek alternatif ve verili karşılandığı bir örnek olarak kuramsal beklentiler ile ters bir gelişme gösteren paradoksal bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gramsci'nin bu çalışma açısından değeri, yukarıda sorduğu soruya verdiği cevabında yatmaktadır: Hegemonya kavramsallaştırmasında. Gramsci'nin hegemonya

kavramı, çelişkileri ve farklı çıkarları bulunan ve homojen olmayan bir toplumsal yapının belirli bir grup tarafından birleştirilme kapasitesi olarak tanımlanabilir.⁵² Diğer bir deyişle, hegemonya (sadece) zora dayanmadan ve özellikle rızaya dayanarak farklı çıkarları bulunan bir toplumu yönetme biçimi olarak görülebilir. Bu anlamda belirli bir grubun çıkarı bütün bir toplumun çıkarıymış gibi kabul edildiğinde, Gramsciyan anlamda hegemonik bir düzenin kurulduğunu söyleyebiliriz. Hegemonyanın başarılı olmasını ve yeniden üretilmesini sağlayan sivil toplumdur. Devlet (politik toplum) zorun alanı iken, sivil toplum rızanın oluştuğu alanı temsil etmektedir. Bu anlamda hegemonyanın kurulması toplumsal hayatın tüm alanlarını kapsamaktadır: Ekonomik, siyasi/kurumsal ve ideolojik/kültürel. Diğer bir deyişle hegemonya sadece ekonomik veya siyasi değil, aynı zamanda yönetilenler üzerinde kültürel ve ahlaki liderliktir. Gramsciyan analizinde zor ve rıza iki karşıt kavram değil, birbirlerini tamamlayan bir bütünün parçalarıdır. Zor, rızanın oluşturuğu bir unsurdur. Örneğin, IMF, Dünya Bankası ve AB'nin Batı Balkanlara yönelik politikaları hegemonyanın önemli bir ayağını oluşturan zor unsuru içerisinde değerlendirilebilir. Bu politikaların zor unsuru içerisinde değerlendirilmesinin nedeni, ilgili ülkeye (neo-liberal politikaları uygulama konusunda) bir seçim şansının bırakılmamasıdır. Sisteme direnen Sırbistan'ın bombalanması veya IMF'nin reçetelerini harfiyen uygulamadığında fonların kesilmesi tehdidi ile yüzleşen Arnavutluk ve Makedonya buna örnek gösterilebilir. Benzer nedenlerden dolayı, Gill neoliberal küreselleşmeyi disipline edici olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Gill, sermaye akışının öncelikli/sınırsız olduğu, insanların akışının sermayenin ihtiyaçlarına göre düzenlendiği ve ekonomik süreçlerin siyasi ve toplumsal kontrolden çıkarıldığı süreç, “yeni anayasacılık” adını vermektedir. Kees van der Pijl ise bu sürecin Avrupa'ya

⁵² Gerardo Zahran ve Leonardo Ramos, “From Hegemony to Soft Power: Implications of a Conceptual Change”, Inderjeet Parmar ve Michael Cox der., *Soft Power and US Foreign Policy*, New York, Routledge, 2010, s.21.

yansımasını “Avrupa’nın Amerikalılaştırılması” ifadesiyle tanımlamaktadır.⁵³ Bu açıdan, geçişe (*transition*) ve gelişmeye yönelik Dünya Bankası, IMF, OECD ve *Investment Compact for South Eastern Europe* gibi kurumların temsilcisi olduğu hâkim Anglosakson neo-liberal model karşısında, AB’nin temsilcisi olduğu ve neo-liberal gündemi yumuşatmak isteyen bir takım sosyal kurallar içeren bir model olduğu da görülmektedir.⁵⁴ Arnavutluk bu ayrımında, AB üyeliğini temel siyasi ve dış politika hedefi olarak seçtiği halde, Anglosakson neo-liberal modelin şaşmaz uygulayıcısı olmuştur.

Hegemonyayı kurma sürecinde hâkim sınıf tarihsel bir blok oluşturmaktadır, yani belirli hegemonik fikirler çerçevesinde birleşmiş sınıflar arasında bir ittifak biçimi meydana getirir. Bu süreçte toplumsal tutarlılığı korumak için alt sınıflara çeşitli ödünler verilmektedir. Böyle bir blokun oluşturulmasında da (hâkim sınıfın elemanları olan) organik entelektüeller öne çıkmaktadır. Böylece hâkim sınıfın fikirleri ve kurumları belirli bir grubun çıkarı olarak değil, “evrensel” veya “ulusal” bir biçim almaktadır.

Bu kavramlar setini Batı Balkanlara uyguladığımızda, Arnavutluk örneğinde devlet-toplum-piyasa ilişkisinin ve yeni tarihsel blokların oluşumunun nasıl küreselleşme tarafından ve AB ile ilişkilerinden şekillendirildiğini görebiliriz. Bunun yanında Neo-Gramsciyan yaklaşım, uluslararası müdahalenin (Kosova örneğinde olduğu gibi), ulusaşırı sermayenin girişi için uygun şartları yaratma ve müdahale edilen bölgenin küresel sisteme eklemlenmesini amaçladığını ortaya koyarak, küresel kapitalist hâkimiyetin yeni biçimlerinin görünür hale gelmesini sağlamaktadır.⁵⁵

Arnavutluk, Batı Balkanların küreselleşmenin etkisi altındaki dönüşümünü anlamak ve açıklamak için bir örnek olay olarak seçilmiştir. Bu örnek olay Neo-

⁵³ Kees van der Pijl, “What Happened to the European Option for Eastern Europe?” Andreas Bieler ve Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of the European Social Relations in the Global Political Economy*, New York, Palgrave, 2001.

⁵⁴ Bartlett, *Europe’s Troubled Region*, s.217-219.

⁵⁵ William I. Robinson, “Beyond the Theory of Imperialism: Global Capitalism and the Transnational State”, *Societies without Borders*, Vol.2, No.1, 2007, s.19.

Gramsciyan yaklaşımın sunduğu kuramsal çerçeve ve kavramlar aracılığıyla incelenecektir. Bu amaçla ilk bölüm kuramsal çerçeveyi ve tartışmaları kapsayacaktır. Bu bölümde Arnavutluk örneğinde kurulan neoliberal düzenin dinamiklerini açıklamak için kullanılacak kavramlar ele alınacaktır. Özellikle hegemonya, tarihsel blok, pasif devrim ve devletin uluslararasılaşması kavramları incelenerek, bu kavramların ulusal ve uluslararası düzeydeki faktörlerin, belli bir toplumsal ve uluslararası düzeni kurmak ve dönüştürmek için nasıl bir arada kullanılabileceği gösterilecektir. İkinci bölümde ise neoliberal küreselleşmeyi doğuran yapısal kriz ve siyasi bir proje olarak neoliberal küreselleşmenin özellikleri ortaya konulacaktır. Buna paralel olarak 1980’lerden itibaren ABD hegemonyasının yeniden üretilmesi ele alınacaktır. Bu çerçevede, Doğu Bloğunun yıkılmasına neden olan yapısal dönüşümler açığa çıkartılacaktır. Bu dönüşümlerin kaçınılmaz olmadığı, tersine bir siyasi proje (1970’lerin aşırı birikim krizine verilen Anglosakson cevap) sonucunda geliştiği ve küresel kapitalizmin yeniden yapılandırılmasından kaynaklandığı ileri sürülecektir. Ayrıca Neoliberal küreselleşme aracılığıyla devlet-toplum-piyasa ilişkisinin nasıl yeniden yapılandırıldığı gösterilecektir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenin temel dinamikleri ortaya konulduktan sonra, bu düzendeki Batı Balkanların yeri ve dönüşümü üzerinde durulacaktır. Burada özellikle Yugoslavya’nın zoraki eklemlenmesi ve bir neoliberal proje olarak AB’nin bütünleşme politikaları tartışılacaktır. Üçüncü Bölümde, örnek olay olarak seçilen Arnavutluk’un neoliberal düzene eklemlenme sürecinin dinamikleri ayrıntılı bir biçimde irdelenecektir. İlk olarak, Arnavutluk’un sorunlu geçiş sürecini, neoliberal küreselleşmeyi verili alarak ülkenin “komünist” geçmişiyle açıklayan yaklaşımların sınırlılıklarını göstermek için ve aynı zamanda neoliberal düzenin kurulduğu mevcut tarihsel yapıyı ortaya koymak için, bürokratik sosyalizm dönemindeki Arnavutluk’un toplumsal tarihi incelenecektir. İkinci olarak, 1990 sonrası döneminde Arnavutluk’un geçirdiği dönüşüm, “pasif devrim” kavramı ışığında yorumlanarak, Arnavutluk’ta neoliberal düzenin özellikleri ve tarihsel

bir blok yokluğunda kurulan bu düzenin inşasında uluslararası aktör ve kurumların rolü vurgulanacaktır. Burada, yeni birikim modelinin yeni toplumsal güçleri ile uluslararası güçler arasındaki hegemonik ilişkinin kaynakları ortaya konularak, Arnavutluk'ta neoliberal düzenin nasıl meşrulaştırıldığı ve 1997 krizi sonucunda yeniden üretildiği gösterilecektir. Bu nedenle Arnavutluk'taki neoliberal düzenin kurulma sürecinde bir kırılma noktası teşkil eden 1997 Piramit Krizi'nin yapısal nedenleri ortaya konularak, uluslararası aktörlerin öne sürdükleri gibi bu krizin Arnavutluk'a özgü olmadığı gösterilecektir. Ardından, 1997 sonrası dönemde Arnavutluk'ta sağlamlaştırılan neoliberal düzenin hegemonyasının nasıl sınırlarına ulaştığı ve giderek artan toplumsal çelişkileri yumuşatmakta başarısız olduğu tartışılacaktır. Son olarak Arnavutluk'un AB bütünleşmesi ve ABD ile sahip olduğu ilişkisinin, neoliberal düzene ve ABD hegemonyasına nasıl hizmet ettiği ortaya konulacaktır. Üçüncü bölümün temel argümanı, Arnavutluk ile uluslararası aktörler ve kurumlar arasındaki hegemonik ilişkinin, yalnızca meşruiyet kaynağının toplumun gücünün dışında yerleştirildiği bir toplumsal düzenin kurulmasına yardım etmekle kalmayıp, aynı zamanda 1997 yılında devletin çöküşüyle sonuçlanan demokratikleşme ve kalkınma yolunun sorunlu olmasına da neden olduğudur. Bu şekilde bürokratik sosyalizm sonrası dönemde Arnavutluk'un geçiş yolunu belirleyen temel etkenlerin birim düzeyinde değil, neoliberal düzenin kurulması ve yayılması çerçevesinde neoliberal küreselleşmenin önde gelen güçleri olarak ABD ve AB ile kurduğu hegemonik ilişkide bulunduğu gösterilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEO-GRAMSCİYAN YAKLAŞIM İLE

YAPISAL DÖNÜŞÜMLERİN AÇIKLANMASI

I. NEO-GRAMSCİYAN YAKLAŞIMIN VARSAYDIĞI TEMEL UNSURLAR VE İLİŞKİLER

A. Neo-Gramsciyan Yaklaşımın Teori Anlayışı

Neo-liberal küreselleşmenin neden olduğu söz konusu yapısal dönüşümleri ve dinamikleri açıklamak için kurumlar ile sosyal ve güç ilişkilerini verili alan teorilerin aksine, onların ortaya çıkışlarını sorgulayan ve değişim süreçleri ile yakından ilgilenen bir eleştirel teoriye ihtiyacımız vardır.⁵⁶ Bu nedenle bu çalışmada, Batı Balkanların geçirdiği yapısal dönüşümler; ilk kez 1980'lerin başında Cox tarafından Uluslararası İlişkiler disiplinine taşınarak, Uluslararası Ekonomi Politik analizinin önemli bir yaklaşımı haline gelen Neo-Gramsciyan perspektiften irdelenecektir.

Cox 1981 yılında kaleme aldığı “Toplumsal Güçler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde” başlıklı makalesi ile Uluslararası İlişkiler teorilerine önemli bir katkı sağlamıştır.⁵⁷ Neo-Gramsciyan yaklaşım hem (Neo)Realizm ve (Neo)Liberalizm gibi ana akım teorilere, hem de bu teoriler ile Post-yapısalcı yaklaşımlar arasında bir orta yol yaklaşımı savunan İnşacı yaklaşımlara bir alternatif sunmaktadır. Cox her teorinin belirli bir zaman ve mekândan türetilmiş bir perspektifi olduğunu söylemektedir.⁵⁸ Bu açıdan, tarihsel veya sosyal bağlamdan bağımsız (yani tarafsız) bir perspektife sahip olduğunu iddia eden bir teori, ideolojiden başka bir şey değildir.⁵⁹ Cox incelikli bir teorinin sadece bir perspektiften ibaret

⁵⁶ Andreas Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union*, New York, Routledge, 2000, s.8.

⁵⁷ Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, s.126-155.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.128.

olmadığını kabul etmektedir. Teori ne kadar incelikli ise, o kadar çıktığı koşullar konusunda bilinçli ve çıkış noktasını da içinde barındırarak ötesine geçmeye çalışmaktadır. Bu anlamda sosyal gerçekliğin ortaya koyduğu ihtiyaçlardan ve sorunlardan bağımsız bir teori söz konusu olamaz.⁶⁰ Aslında Cox’a göre tüm araştırma faaliyeti ontolojik bir çıkış noktasına dayandığından, teorileri birbirinden ayıran esas mesele sosyal gerçeklik karşısında takındıkları tavidir.⁶¹ Geleneksel teoriler sosyal gerçekliğin yüzeysel görünümünü çıkış noktası olarak almaktadırlar. Bu şekilde yüzleştikleri sorunları teknik bir şekilde çözme eğilimindedirler.⁶² Cox her teorinin ilk görevinin, herhangi bir sorunun farkında olmak ve bu soruna çözüm üretmek olduğunu kabul etse de, ona göre eleştirel bir teoriyi diğer teorilerden ayıran esas mesele, mevcut düzenin görünümünün ötesine geçip onu değiştirmeyi amaçlamasıdır. Bu amaç bir teoriyi, çıktığı tarihsel ve sosyal koşullar üzerine eleştirel bir biçimde eğilmesine sebep olmaktadır.

Teorileri tanımlamada Max Horkheimer’den etkilenen Cox, Uluslararası İlişkiler teorilerini *problem çözücü* ve *eleştirel* olarak ikiye ayırma yoluna gitmiştir. Cox’un ifadesiyle *problem çözücü teoriler*; “dünyayı nasıl bulduysa öylece, hâkim sosyal ve siyasal güç ilişkileri ile bunların içinde bulunan kurumlarla birlikte, eylem için verili bir çerçeve olarak alır.”⁶³ Onlar, mevcut düzenin nasıl inşa edildiğini sorgulamaz. Diğer bir deyişle, düzenin derinde kalan köklerine inmeyi amaç edinmezler. Bu açıdan, problem çözücü teorilerin temel amacı, var olan düzenin “pürüzsüz ve düzgün çalışmasını” sağlamaktır.⁶⁴ Bu nedenle, özellikle ampirik görünümle ilgilenen pozitivist bilim anlayışına dayanan problem çözücü teoriler, var olan dünya düzeninin yapılarının varlığını

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Bkz. Cox ve Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s.144-145.

⁶² Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.128.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

ve dolayısıyla statükoyu meşrulaştırma eğilimini taşımaktadır.⁶⁵ Böylece, var olan güç dağılımının doğal bir olgu olarak görülmesini sağlamaktadırlar.⁶⁶ Bu nedenle Cox, problem çözücü (pozitivist) teorileri *tarih dışı* olarak değerlendirmektedir.⁶⁷

Problem çözücü teorilerden farklı olarak, Eleştirel Teori mevcut kurumları, sosyal ve güç ilişkilerini verili almaz; aksine ortaya çıkışlarını sorgular ve değişim sürecinde nasıl olmaları gerektiğini inceler. Başka bir deyişle, var olan dünya düzeninin ortaya çıkışını ve hâkim normların, kurumların ve uygulamalarının nasıl kurulduğunu analiz etmektedir.⁶⁸ Bunun yanında Eleştirel Teori var olan düzenin sınırlamalarını ve çelişkilerini sorunsallaştırarak onları açığa vurmaktadır.⁶⁹ Bu girişim, aynı zamanda yeni veya alternatif bir düzenin kurulması için de bir başlangıç noktası sunmaktadır. Eleştirel Teori sadece geçmişle değil aynı zamanda devam eden tarihsel değişim süreçleri ile de ilgilenir.⁷⁰ Eleştirel Teori nesnel ve değişmez gibi görünen güç dengesi gibi mevcut dünya düzeninin kurumlarının, tarihsel bir sürecin ürünü olduğunu ve dolayısıyla değişime açık olduğunu vurgular.⁷¹ Bu anlamda Eleştirel Teori, sorun çözücü teorilerin verili olarak aldığı yapıların değişim süreci ile ilgilenen tarihsel bir teoridir.⁷² Tarihsel yapı kavramını benimseyen Cox, insan doğasını ve diğer yapıları toplumsal ve siyasi bir varlık olarak, başka bir deyişle tarihsel bir sürecin ürünü olarak algılar ve değişime açık olduklarını

⁶⁵ Stephen Hobden ve Richard Wyn Jones, “Marxist Theories of International Relations”, John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens der., *The Globalization of Worlds Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2011, s.148.

⁶⁶ Steve Smith ve Patricia Owens, “Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory”, John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens der., *The Globalization of Worlds Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2008, s.176-191.

⁶⁷ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.129.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ John M. Hobson, *The State and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s.128.

⁷⁰ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.129.

⁷¹ Andreas Bieler ve Adam David Morton, “Theoretical and Methodological Challenges of neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy”, http://www.internationalgramscisociety.org/resources/online_articles/articles/bieler_morton.shtml (10.06.2017).

⁷² Andreas Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union*, New York, Routledge, 2000, s.8.

varsayar.⁷³ Yapılar, zaman içerisinde kolektif insan eylemlerinin sonucunda oluşmaktadır. Öte yandan bireylerin düşüncelerini ve eylemlerini şekillendirmektedir. Bu yönden, tarihsel değişim veya toplumsal dönüşüm, yapılar ve aktörler (failler veya yapanlar anlamında) arasındaki karşılıklı ilişkilerin bir sonucudur.⁷⁴ Bu anlayış, problem çözücü yaklaşımlar gibi analizin başlangıcında referans noktası olarak insanın belirli eylemlerini alsa da, büyük resmi inşa etmeye ve bütününde olan değişiklikleri anlamaya çalışmaktadır.⁷⁵ Bu nedenle Cox'un yaklaşımı sosyal ve siyasi karmaşıklığı, yalıtılmış parçalar halinde değil, bir bütün olarak ele alma çabasıdır.⁷⁶

B. Temel Kavramlar: Üretimin ve Toplumsal Güçlerin Uluslararası

İlişkiler Analizine Dâhil Edilmesi

Uluslararası İlişkiler teorilerinde uluslararası olguların incelenmesinde Marksist analizin uzun yıllar dışlanması,⁷⁷ maddi ve toplumsal hayatın temelini oluşturan üretimin, Uluslararası İlişkiler disiplininin odaklandığı devlet, düzen ve işbirliği gibi konular ile olan ilişkisinin de ihmal edilmesine sebep olmuştur. Aslında Cox'un yaklaşımının, temelde Eleştirel Teori'den beslendiyse de, Gramsci aracılığıyla üretim, devlet ve güç-iktidar arasındaki bağlantıları inceleyen tarihsel materyalizm geleneğinden de etkilendiğini saptamak mümkündür.⁷⁸ Özellikle Mark Rupert, Kees van der Pijl ve Stephen Gill gibi yazarların çalışmalarında görüldüğü gibi, Neo-Gramsciyan yaklaşımının Uluslararası İlişkiler disiplinine en önemli katkısı, uluslararası olguların

⁷³ Ibid., s.8; Ayrıca bkz. Robert W. Cox, "Production, the State, an Change in World Order", James Rosenau ve Ernst-Otto Czempiel der., *Global Change and Theoretical Challenges*, New York, Cambridge Press, 1989, s.38.

⁷⁴ Cox "Critical Political Economy", Björn Hettne der., *International Political Economy: Understanding Global Disorder*, London, Zed Books, s.33, aktaran Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union*, s.13.

⁷⁵ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.129.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Bkz. İlhan Uzgel ve Nazan Bedirhanoğlu, "Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya, Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Marksizm", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s.105-130; John Maclean, "Marxism and International Relations: A Strange Case of Mutual Neglect", *Millennium*, Vol.17, No.2, 1988, s.295.

⁷⁸ İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, İmge, 2004, s.46.

incelenmesinde “retim sürecini analizin içine katması”dır.⁷⁹ Bu erevede Uzgel’in belirttiği gibi, Cox uluslararası olguları ve devlet-toplum ilişkisini incelemede hem toplumsal sınıflar, üretim gibi tarihsel materyalizden gelen kavramları, hem de Gramsci’den yararlanarak hegemonya kavramını kullanarak maddi güçler kadar ideoloji ve kurumları analizin parçası yapabilmektedir.⁸⁰ üretim ilişkilerine verilen ağırlık, Habermas’tan ve/veya Post-yapısalcı düşünce kllyatından etkilenen bazı eleştirel yazarlar tarafından “sorunlu” bulunmuş ve Neo-Gramsciyan yaklaşımlar “sınıf indirgemeci” olarak adlandırılarak, sınıfsal olmayan kimlikler ve bilgi-iktidar meselesine yeterince eğilmediği dile getirilmiştir.⁸¹ Benzer şekilde, önemli bir İnşacı yazar olan John Ruggie’ye göre, Neo-Gramsciyan yaklaşımda üretime verilen önceliğin, yine Cox’un tarihsel yapı tanımında ne çıkan ve İnşacı çevrelerce vurgulanan öznelerarası ilişkilerin üretime indirgenmesi tehlikesini taşımaktadır.⁸² Hâlbuki Neo-Gramsciyan yaklaşımın ayırt edici özelliği, ilk defa uluslararası ilişkilerin analizine üretim ilişkilerini “ekonomik indirgemeci” olmayan bir biçimde dâhil edebilmesidir. Uzgel ve Bedirhanoğlu’nun ifadesiyle Cox’un yaklaşımını “disiplin için değerli, önemli ve yaratıcı kılan; kimlik ve kültürel unsurlara değil, disiplinde yer bulamamış olan üretim ilişkilerine ağırlık vermesi, toplumsallığın üretim ilişkilerinin bir sonucu olduğunu söylemesi idi.”⁸³ öte yandan, tarihsel materyalizme daha yakın duran bazı yazarlar Cox’un yaklaşımında ve özellikle tarihsel yapı kavrayışında ne çıkan öznelerarası anlamların, Neo-Gramsciyan yaklaşımın en zayıf halkasını oluşturduğunu dile getirmektedirler. Diğer bir deyişle,

⁷⁹ Uzgel, *Ulusal çıkar*, s.43.

⁸⁰ Ibid. Bu konuda ayrıca bkz. Andreas Bieler ve Adam David Morton, “A critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations”, *Capital and Class*, Vol.28, No.1, 2004, s.85-113.

⁸¹ Fuat Keyman, “Eleştirel Dşnce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, Atilla Eralp et al, *Devlet Sistem ve Kimlik*, İstanbul, İletişim, 2011, s.248; Cox’un yaklaşımına yneltiren eleştiriler ve Cox’un bu eleştirilere cevabı için bkz. Cox ve Michael Schechter, *The Political Economy of a Plural World*, Londra, Routledge, 2002.

⁸² John Ruggie, “International Structure, and International Transformation: Space, Time and Method”, James Rosenau ve Ernst Czempiel der., *Global Changes and Theoretical Challenges*, Toronto, Lexington, 1991, s.32.

⁸³ Uzgel ve Bedirhanoğlu, “Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi”, s.122.

İnşacı ve Post-Yapısalcı yazarların öne çıkardıkları öznelarası düşüncelere öncelik verildiğinde bu sefer, üretim ilişkileri aktörlerin yorumlarına ve pratiklerine indirgeneceği, dolayısıyla iradeci bir yoruma götüreceği de gözden kaçırılmamalıdır.⁸⁴ Andreas Bieler'e göre ise Neo-Gramsciyan yaklaşım, "tarihsel yapı" ve "tarihsel blok" kavramları örneğinde gösterdiği gibi, fikirlerin maddi yapısını kavramsallaştırarak, fikirler ve maddi yapı arasındaki ayrımı aşma imkânını sağlamaktadır.⁸⁵

1. Tarihsel Yapı Kavramı

Neo-Gramsciyan yaklaşıma göre, eylemler hiçbir zaman sosyal bağlamdan bağımsız veya kurumsal bir boşlukta gerçekleşmez. Eylemler, ortamı oluşturan belirli bir çerçeveye dayalı olarak gerçekleşmektedir. Tarihsel bir yapı biçiminde karşımıza çıkan bu "eylem çerçeveleri", hem eylemleri, hem de teorileri şekillendirmektedir.⁸⁶ Eylem için gerekli çerçeve zamanla değiştiği için, teorinin birincil görevi bu değişimlerin bilincinde olmak ve onları anlamaktır. Cox'a göre tarihsel yapı, "öğeleri arasında belirli bir tutarlılığı olan düşünce kalıpları, maddi koşullar ve insan kurumlarının birleşimidir."⁸⁷ Bu yapılar, eylemleri tek yönlü belirleyen güçlerden değil, aksine karşılıklı bir ilişki/etkileşim içerisinde olan ve birbirine baskı ve kısıtlamalar uygulayan güçlerden oluşmaktadır.⁸⁸ Cox, tarihsel yapının, maddi güç/kabiliyetler, düşünceler ve kurumlar olarak, birbiriyle tek yönlü etkileşim içerisinde olmayan üç farklı öğeden oluştuğunu ileri sürmektedir. Birbirlerini etkileyen bu güçlerin hangi yönde belirleyici olduğu sorusu ise her zaman belirli örnek olaylar örneğinde araştırılması ve cevaplanması gereken bir tarihsel soruya işaret etmektedir.⁸⁹ Maddi kabiliyetler; teknoloji, işlenebilir doğal

⁸⁴ Bu argümanların kapsamlı bir analizi ve Cox'un yaklaşımının "öznelarası" boyutunun bir eleştirisi için bkz. Alison J. Ayers der., *Gramsci, Political Economy, and International Relations Theory*, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

⁸⁵ Andreas Bieler, "Questioning Cognitivism and Constructivism in IR Theory: Reflections on the Material Structure of Ideas", *Politics*, Vol.21, No.2, 2001, s.93-100.

⁸⁶ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.135; Cox ve Sinclair, *Approaches to World Order*, s. 10.

⁸⁷ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.135-136.

⁸⁸ Ibid., s.135-136.

⁸⁹ Cox ve Sinclair, *Approaches to World Order*, s.10.

kaynaklar, sanayi ve buna benzer unsurlardan oluşmaktadır ve hem üretici, hem de yıkıcı potansiyel içermektedir. Düşünceler, genel olarak öznelerarası anlamlar ve kolektif imajlar olarak ikiye ayrılır. Kurumsallaşma ise, belirli bir düzenin devamını ve istikrarını sağlayan bir araçtır. Güç ilişkilerini yansıtan kurumlar; hem düşüncelerin ve maddi kabiliyetlerin gelişimini etkiler, hem de düşüncelerin ve maddi kabiliyetlerin bir karışımından oluşur.⁹⁰ Toplumun yüzleştiği sorunlara bir tepki olarak doğan ve zamanla rutinleşerek kurallara dönüşen sosyal pratiklere işaret eden kurumlar, “yapılar” olarak adlandırılan daha geniş bir çerçeve içerisinde sürdürülmektedir.⁹¹ Bu yönüyle kurumlar, belirli bir düzene istikrar kazandırma ve onu ebedileştirme eğilimi taşırlar.⁹² Kurumların hegemonya ile ilişkisi, aşağıdaki alt başlıklarda anlatılacağı üzere, özellikle bu noktada öne çıkmaktadır.

Cox’a göre toplumsal yapılar sosyal bir inşa olduğu için, öznelerarası bir boyuta sahiptirler. Toplumsal yapıları, “tekrar eden davranış ve beklenti kalıplarının bir ürünü” olarak gören Cox, yapıların “ilgili insan gruplarının ortak öznelliğinde var olarak, nesnel dünyanın bir parçası haline geldiği”ni savunmaktadır.⁹³ Bu nedenle toplumsal yapılar, problem çözücü teorilerin ileri sürdüğü gibi faillerin faaliyetlerinden bağımsız olarak nesnel bir şekilde ele alınamaz. Yapılar bir yandan kolektif insan etkinliği tarafından oluşturulurken, öte yandan bireylerin düşüncelerini ve eylemlerini kalıplaştırırlar. Bu bağlamda, “tarihsel değişim, yapıların ve aktörlerin karşılıklı ilişkisi olarak düşünülmelidir”.⁹⁴ Bieler’e göre, Cox’un tarihsel yapıları ve düşünceleri ele aldığı biçim, onun diyalektik bir yapı ve fail kavramsallaştırmasına sahip olduğunu gösterir.⁹⁵ Burada diyalektik ifadesi, “herhangi bir somut tarihsel durumda,

⁹⁰ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.136-137.

⁹¹ Cox ve Sinclair, *Approaches to World Order*, s.149.

⁹² Ibid., s.10.

⁹³ Ibid., s.149.

⁹⁴ Cox, “Critical Political Economy”, s.33.

⁹⁵ Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union*, s.13.

karşıt toplumsal güçlerin çatışmasından kaynaklanan alternatif gelişim biçimlerinin potansiyelini” göstermektedir.⁹⁶ Bu kavrayış, belirli bir düzenin analizinin, belirli bir tarihteki toplumsal güçlerin analizinden yola çıkarak çözümlenmesini önermektedir. Toplumsal güçler üretim süreçlerinden ortaya çıkan ana kolektif aktörlerdir.⁹⁷ Cox’un Neo-Gramsciyan yaklaşımı, toplumsal güçlere ve üretim sürecine yaptığı vurgu ile “kendini sıkı bir şekilde Uluslararası Ekonomi Politığın içine konumlandırmıştır”.⁹⁸

Tarihsel yapı, tarihsel açıdan belirli bir yerde konumlanan insan faaliyetinin belirli bir alanını temsil etmektedir.⁹⁹ Başka bir deyişle, tarihsel yapılar karmaşık gerçekliğin basitleştirilmiş bir temsilini sağlayan ideal türlere benzeyen modeller ortaya koymaktadır. Bu nedenle, uygulanabilirliği (geçerlilik açısından) zaman ve mekâna bağlıdır.¹⁰⁰ Tarihsel yapı modeli, üretimin örgütlenmesi sürecinde ortaya çıkan *toplumsal güçler*, devlet-toplum komplekslerine işaret eden *devlet biçimleri* ve uluslararası düzeyde belirli güçler konfigürasyonunu gösteren *dünya düzenleri* olarak üç düzeyde veya eylem alanında uygulanmaktadır.¹⁰¹ Birbirleriyle hep etkileşim içerisinde olan bu üç düzeyin her biri maddi kabiliyetler, düşünceler ve kurumlardan oluşmaktadır. Üretimin örgütlenmesindeki değişimler yeni toplumsal güçler ortaya çıkarır. Bu yeni toplumsal güçlerin ortaya çıkması ise, devlet yapısında değişimlere yol açar ve paralel olarak devlet yapısındaki değişimler dünya düzenindeki değişimlere neden olmaktadır.¹⁰² Ancak aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı gibi, bu üç halka arasındaki etkileşim bu kadar basit (doğrusal) değildir. Belirli dünya düzenleri veya ulusötesi güçler de devlet

⁹⁶ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.134.

⁹⁷ Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union*, s.8.

⁹⁸ Nicholas Rengger ve Ben Thirkell-White, “Editors’ Introduction”, Nicholas Rengger ve Ben Thirkell-White der., *Critical International Relations Theory after 25 Years*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s.8.

⁹⁹ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.137.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid., s.138.

¹⁰² Ibid.

biçimleri ve sosyal güçlerin gelişimi üzerinde etkili olabilmektedir.¹⁰³ Bu nedenle, bu seviyelerin her biri egemen yapılar ve ortaya çıkan rakip yapıların ardıllanması olarak incelenebilir.¹⁰⁴ Hegemonik yapıları hegemonik olmayan yapılardan ayıran temel özellik, kurumları kontrol edenlerin mevcut düzenin sürdürülmesini, zora başvurarak değil, yönetilenlerin hâkim iktidar ilişkilerini meşru olarak kabul etmelerine dayandırmalarıdır. Bu gerekli rıza, kurumları kontrol edenlerin alt sınıflara veya diğer gruplara verdikleri ödünler ve liderliklerini evrensel genel çıkar olarak tanımlamaları sayesinde ile pekiştirilmektedir.¹⁰⁵

2. Üretimin Örgütlenmesi ve Toplumsal Güçler

Toplumsal güçler, belirli bir üretim örgütlenme biçiminden, yani üretim sürecinden ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶ Bu açıdan analizde en önemli kolektif aktör, üretim ilişkilerinden ortaya çıkan toplumsal güçlerdir.¹⁰⁷ Cox'un belirttiği gibi üretim, bütün toplumsal varlığın temelini oluşturmaktadır. Böylece insanların üretim ile olan ilişkisi, bütün diğer sosyal hayatın yönlerini etkilemektedir.¹⁰⁸ Belirli bir zaman ve mekânda toplumsal güçlerin oluşumu, esas itibarıyla toplumsal üretim ilişkilerini içerir. Bu yönüyle toplumsal üretim ilişkileri, sınıf yapılarının ve tarihsel blokların ortaya çıktığı temelleri oluşturmaktadır.¹⁰⁹ Üretim güç potansiyalini yaratırken, güç de üretim biçimini şekillendirmektedir.¹¹⁰ Aynı zamanda üretim, sosyal farklılaşmalara veya sosyal sınıflara yol açmaktadır. Üretim biçimi işveren ve işçi, lord ve köylü arasındaki güç ayrımını

¹⁰³ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.138; Bkz. Peter A. Gourevitch, "The Second Image Reversed", *International Organization*, Vol.32, No.4, 1978, s.881-911.

¹⁰⁴ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.138.

¹⁰⁵ Peter Burnham, "Neo-Gramscian Hegemony and the International Order", Andreas Bieler *et al.* der., *Global Restructuring, State, Capital and Labour, Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, New York, Palgrave, 2006, s.30.

¹⁰⁶ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.138.

¹⁰⁷ Bieler ve Morton, *Social Forces in the Making of the New Europe*, s.6.

¹⁰⁸ Cox, *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York, Columbia University Press, 1987, s.1-2.

¹⁰⁹ Kees Van Der Pilj, *A Survey of Global Political Economy*, Centre for Global Political Economy University of Sussex, 2009, s.243.

¹¹⁰ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.2

oluşturarak, sınıf ayrımının temelini oluşturmaktadır.¹¹¹ Sınıf kavramı toplumsal güçlerin tanımlanmasında çok önemli bir yere sahiptir.¹¹² Sınıflar, bütünlüğünü üretim biçiminde oynadıkları role göre elde eden, toplumsal güçler olarak görülür.¹¹³ Bu nedenle, Bieler’e göre “sınıf bir ilişki olarak tanımlanır”.¹¹⁴ Buna göre, emek ve sermaye, belirli bir üretim sisteminde belirli bir ilişki çerçevesinde bulunurlar.¹¹⁵ Bu açıdan, emek ve sermayenin çeşitli fraksiyonları, onların üretim sisteminde sahip oldukları konumlarına göre tanımlanabilir.¹¹⁶ Böylece emek ve sermaye, üretim süreci tarafından toplumsal güçler olarak ortaya çıkarılan, birbirlerine rakip iki kolektif aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁷ Üretimin örgütlenmesindeki değişimler, yeni toplumsal güçlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.¹¹⁸ Ancak üretimin yapısı, belirli bir sınıfın ortaya çıkması için sadece potansiyelini, yani gerekli şartları oluşturur. Oysa sınıfların ortaya çıkıp, çıkmaması sınıf bilincini etkileyen diğer faktörlere bağlıdır. Burada en önemlisi, siyasi partinin organizasyon biçimidir.¹¹⁹ “Sınıf ve siyasi partiler, üretim ve devlet arasındaki buluşma kanallarıdır.”¹²⁰ Cox’un deyimiyle onlar bu şekilde, nüfuz dengesinin nerede yattığını açıklamakta; diğer bir deyişle, sonucun öncelikle üretim sürecinde ortaya çıkan toplumsal güçlerden mi, yoksa devlet tarafından mı belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Cox’a göre, üretim sadece dar ekonomik anlamda fiziki malların üretimini kapsamaz. Benzer şekilde, üretim sadece bir güç/maddiyat ilişkisinden meydana gelmez. Aynı zamanda finansal, ideolojik, askeri ve siyasi güç gibi, farklı güç biçimine dönüştürebilir kaynaklardan da oluşmaktadır.¹²¹ Cox, üretim ile özellikle malların

¹¹¹ Ibid., s.3.

¹¹² Bieler, *Globalisation and the enlargement of European Union*, s.9.

¹¹³ Otto Holman ve Kees van der Pijl, “The Capitalist Class in The European Union”, G.A.Kourvetaris ve A.Moschonas der., *The Impact of European Integration: Political, Sociological, and Economic Changes*, London, Praeger, 1996, s.55.

¹¹⁴ Bieler, *Globalisation and the Enlargement of European Union*, s.10.

¹¹⁵ Bieler ve Morton, *Social Forces in the Making of the New Europe*, s.17.

¹¹⁶ Bieler, *Globalisation and the Enlargement of European Union*, s.10.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.138.

¹¹⁹ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.6

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid., s.5.

üretiminin önkoşullarını oluşturan bilginin, sosyal ilişkilerin, normların ve kurumların üretimini ve yeniden üretimini kast etmektedir.¹²² Başka bir deyişle, üretime dair bu geniş kavrayış, toplumsal güçleri sadece maddi yönlerine indirgenmemesini sağlamaktadır. Bieler’e göre, maddi üretimi düzenleyen bu tür ilişkiler, hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde, toplumsal düzenlerin kurumsal yeniden üretimi için çok önemlidir.¹²³

Mark Rupert, toplumsal güçleri, devlet ve dünya düzenin ayrılmaz birer tarihsel parçası olarak görmektedir.¹²⁴ Ona göre, toplumsal güçler, sadece var olan devlet biçiminin davranışlarını değiştirmeye çalışan bir çıkar grubu değil, aksine devlet biçimlerinin ve dünya düzenlerinin üretiminde ve yeniden üretiminde aktif bir şekilde rol almaktadırlar. Bu nedenle, devlet ve dünya düzeni, toplumsal güçlerle olan tarihsel ilişkilerinden soyutlanarak tam anlamıyla anlaşılamamaktadır.¹²⁵

3. Devlet Biçimleri

Üretimin doğurduğu yeni toplumsal ilişki biçimleri, devlet gücünün uygulanmasıyla gerçekleşmektedir. Bu anlamda devletler, gelişme modelini belirleme konusunda toplumlarının tercihini yerine getirmektedir. Öte yandan bu konulardaki devlet eylemleri, dünya düzeninin devletler üzerindeki etkileri tarafından şartlandırılmaktadır. Bu nedenledir ki, üretim ilişkilerinin dönüşümünü açıklama çabası, devlet ve dünya düzenlerine de atıfta bulunmayı gerektirir.¹²⁶ Cox bu tür bir açıklamaya, UI disiplininde mevcut devlet kavrayışının sınırlı yararlılığını belirtmekle başlar.¹²⁷ UI’deki Realist teori devlet biçimini sabit ve değişmeyen bir unsur olarak ele alırken; Neo-Gramsciyan yaklaşım, devlet biçiminin, ortaya çıktığı toplumsal temel ile birlikte

¹²² Cox, “Production, the State, and Change in World Order”, s.39 aktaran Bieler ve Morton, “Theoretical and Methodological Challenges”, s.2.

¹²³ Bieler, *Globalisation and enlargement of European Union*, s.11.

¹²⁴ Mark Rupert, “Antonio Gramsci”, Jenny Edkins ve Nick Vaughan-Williams der., *Critical Theorists and International Relations*, New York, Routledge, 2009, s.177.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.105.

¹²⁷ Ibid.

değiştğini savunmaktadır.¹²⁸ Devletin gücü ve biçimi, altta yatan toplumsal güçlerin konfigürasyonuna (yapılandırılmalarına) dayanır.¹²⁹ Bu nedenle, Neo-Gramsciyan yaklaşım, devleti önceden oluşturulmuş (belirlenmiş) kurumsal bir kategori olarak verili almak yerine, onu siyasi mücadelenin siyasal bağlamı ve çeşitli devlet biçimlerinin tarihsel inşası kapsamında ele almaktadır.¹³⁰ Bu açıdan devletin doğasının, dayandığı sınıf yapısı tarafından tanımlandığını ileri sürebiliriz.¹³¹ Ancak bu durum, hâkim sınıfın devleti kendi çıkarları için bir araç olarak kullandığı anlamına gelmez. Cox’a göre devletin eylemleri, sınıf yapısının neleri kısıtladığı ve mümkün kıldığı hakkındaki devlet içindeki failerin sahip oldukları bilgi tarafından belirlenmektedir. İşte bu kısıtları ve imkânları belirleyen ve devletin parçası haline gelen yapıya, Gramsci *tarihsel blok* adını vermektedir.¹³² Özetlemek gerekirse, bu kavramsallaştırma, “tarihsel blok” kavramına dayanarak ve devlet kavramını sivil toplumdaki ilişkileri kapsayacak biçimde genişleterek gerçekleşmektedir.¹³³ Uzgel’in belirttiği gibi, Cox’un yaklaşımında devlet, “üretici güçler tarafından belirlenen toplumsal güçler ile devletler sistemi ve küresel ekonomi arasında bağlantı noktası olarak önem taşır”.¹³⁴ Tarihsel bloğun sosyal kökenlerini açığa çıkarmak; alternatif bir tarihsel blok oluşturmak ve dolayısıyla alternatif bir devlet biçimi inşa etmek anlamına gelmektedir.¹³⁵

Devlet biçimlerini birbirlerinden ayıran temel özellikler, kendi tarihsel bloklarının özellikleridir.¹³⁶ Başka bir deyişle devlet biçimi, devlet gücünün temelde dayandığı belirli toplumsal güçlerin yapılandırılmalarıyla belirlenmektedir.¹³⁷ Bu açıdan devlet, toplumun

¹²⁸ Van Der Pilj, *A Survey of Global Political Economy*, s.242.

¹²⁹ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.105.

¹³⁰ Bieler ve Morton, “Theoretical and Methodological Challenges”.

¹³¹ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.6.

¹³² Ibid.

¹³³ Bieler ve Morton, “Theoretical and Methodological Challenges”

¹³⁴ Uzgel, *Ulusal Çıkar*, s.46.

¹³⁵ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.6.

¹³⁶ Ibid., s.105.

¹³⁷ Ibid.

karmaşık ilişkilerinin bir ürünüdür veya bu ilişkilerden türemektedir.¹³⁸ Böylece, toplumsal güçler pratikte devlet amaçlarının sınırlarını belirler. Bu nedenle, üretim ve sosyal ilişkilerdeki herhangi bir değişimin ortaya çıkması, toplumsal güçlerde değişime yol açmakta ve dolaylı olarak devlet biçimini de etkilemektedir.¹³⁹ Öte yandan, yukarıda değinildiği gibi, devlet kendi gücünü yeni toplumsal üretim ilişkileri kurmak yönünde kullanabilir. Doğrudan olmasa da devlet; yasalar, kurumlar, uygulamalar ve politikalar çerçevesinde toplumsal üretim ilişkilerini etkilemektedir. Devlet var olan düzeni korumak veya dönüştürmek için sosyal oluşumunun/toplumsal formasyonunun potansiyellerini kullanabilir. Devlet-toplum dengesi kurulduğu zaman, devlet var olan toplumu korumak veya yeniden şekillendirmek için toplumdan aldığı kaynakları kullanmaktadır.¹⁴⁰ Ancak büyük değişimler veya sosyal devrimler örneğinde, eski tarihsel bloğa meydan okuyan ve onun yerine geçen yeni bir tarihsel blok ve bunun sonucunda yeni bir devlet biçimi ortaya çıkar. Böylece, yeni devlet biçimi üretim ilişkilerinde ve diğer sosyal alanlarda hissedilir. Bu açıdan toplumsal devrimler, devletlerin başına gelen dış etkenler veya olaylar olarak algılanmamalıdır. Daha ziyade onlar bir devlet biçimini bir diğeri ile değiştiren, devletin içindeki dönüşümlerdir. Bu dönüşümler, değişimi gerçekleştirmek için yeterli maddi ve ideolojik gücü harekete geçirebilecek yeni siyasi örgütlerin veya partilerin kurulmasıyla ortaya çıkmaktadır.¹⁴¹

Devletin belirli davranışları, dünya düzeninin devlet üzerindeki baskılarından da etkilenmektedir.¹⁴² İçsel olarak devlet-toplumsal güçler ilişkisi, ulusal tarihsel blok tarafından şekillendirilirken, dışsal olarak dünya düzeninin dayattığı baskıdan kısıtlanmaktadır. Askeri ve finans biçimlerinde veya hâkim sınıfın dış sınıflarla bağlantısı biçiminde kendilerini gösteren bu faktörler, tarihsel blokların oluşumunu etkiler. Öte

¹³⁸ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.138.

¹³⁹ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.105.

¹⁴⁰ Ibid., s.105-106.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid., s.105.

yandan, tarihsel blok aracılığıyla, üretimle ilgili devlet politikalarını sınırlar. Devlet biçimlerindeki dönüşümler dünya düzenin yapısının değişmesine yol açarken, dünya düzeni de devletin yapısını değiştirmektedir.¹⁴³ Örneğin küreselleşme devlet biçimini yeniden tanımlamıştır.

Mark Rupert'a göre Cox'un yaklaşımında devlet, "şeyleştirilmiş" bir kurum veya verili bir olgu yerine, tarihsel toplumsal ilişkilerin ve siyasi uygulamalarının ürünüdür. Bu anlamda "Cox için devletler, siyasi, ekonomik ve ideolojik yönleri içeren küresel ve iç toplumsal ilişkiler arasındaki bağlantı noktasında tarihsel olarak inşa edilir (ve sürekli olarak yeniden inşa edilir)".¹⁴⁴ Rupert'a göre, Cox'un bu duruşu, toplumsal güçler ve dünya düzenleri arasındaki ilişki bağlamında tarihsel olarak farklı devlet biçimlerinin (devlet/toplum komplekslerinin) inşa edilebileceği bir dünya politikasının resmini yeniden düşünerek, devletleri geleneksel uluslararası ilişkilerde sahip oldukları merkezi konumundan uzaklaştırmıştır.¹⁴⁵

4. Dünya Düzenleri

Üretim ilişkileri kompleksleri, sınıflar ve tarihsel bloklar, tecrit edilmiş ulusal bölmelerde varolmazlar. Onlar, ulusal devletleri aracılığıyla kendilerini doğrudan etkileyen, belirli dünya düzenleri ile bağlantı içerisindedirler.¹⁴⁶ Dünya düzenleri, bütün devletleri etkileyecek belirli güçler konfigürasyonundan ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁷ Dünya düzeninin yapısı, devlet biçimleri ve üretimden şekillenmektedir. Öte yandan, dünya düzenin istikrarlı yapıları, belirli devlet biçimlerine ve üretime elverişli olan bir çerçeve sağlamaktadır.¹⁴⁸ Dünya düzeni kavramı sadece istikrarı ve çatışma süreçlerini temsil

¹⁴³ Ibid., s.108.

¹⁴⁴ Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, s.40-41.

¹⁴⁵ Rupert, "Antonio Gramsci", s.176.

¹⁴⁶ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.6.

¹⁴⁷ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.138.

¹⁴⁸ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.7.

etmez, aynı zamanda yeni bir dünya düzenin ortaya çıkma ihtimalini araştırma fırsatını da sunmaktadır.¹⁴⁹ Bu düzeylerin üçü birbiriyle bağlantılıdır.¹⁵⁰ Böylece, üretimin organizasyonundaki değişimler, yeni toplumsal güçlerin ortaya çıkmasına neden olur ve bunun sonucunda devletlerin yapısında değişimler meydana gelir. Devletlerin yapısındaki değişimler ise dünya düzeninde değişimlere yol açar. Ancak etkileşim tek yönlü değildir. Aynı zamanda uluslararası/ulusötesi toplumsal güçler dünya yapısı üzerinden devletleri etkiler.¹⁵¹

Dünya düzeninin yapıları arasındaki temel farklılık, hegemonik olup olmamalarından kaynaklanır.¹⁵² Cox bu doğrultuda, dünya düzenlerini hegemonik ve hegemonik olmayanlar olarak ikiye ayırır. 1845-1875 yıllar arasında Britanya'nın hâkim olduğu hegemonik bir düzen mevcuttu. 1875-1945 yıllar arasında ise durum değişti.¹⁵³ Diğer devletler hegemon güce meydan okumaya başladılar, güç dengeleri değişti ve uluslararası ekonomi rakip bloklara ayrıldı. Bu hegemonik olmayan bir düzene işaret ediyordu. İkinci Dünya Savaşından sonra, 1945-65 döneminde ABD yeni bir hegemonik dünya düzeni kurdu. Britanya ve ABD hegemonyası arasında çok benzer noktalar (serbest ticaret, altın standartı) varsa da, ABD hegemonyası, aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı gibi, daha karmaşık bir dünya düzenine ve daha kurumsallaşmış kurumlara sahip oldu.¹⁵⁴ Bu açıdan iki hegemon için (Britanya İmparatorluğu ve ABD) de hâkim düşünce olarak “serbest ticaret” varlığını koruyordu.¹⁵⁵ Serbest ticaretin herkesin faydasında olduğunu savunan liberal iddia yaygın olarak kabul görmüş ve “sağduyulu” bir gerçeklik kazanmıştı. Ancak gerçekte serbest ticaretin en çok hegemon gücün

¹⁴⁹ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.135-8.

¹⁵⁰ Ibid., s.138.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Cox, *Production, Power, and World Order*, s.7.

¹⁵³ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.170.

¹⁵⁴ Ibid., s.170.

¹⁵⁵ Hobden ve Jones, “Marxist Theories of International Relations”, s.151.

yararına işlediği görüldü.¹⁵⁶ Serbest ticaret ilkesi, önde gelen ekonomilerin başka ülkelerin pazarlarına girmelerine ve kazançlarını maksimize etmelerine izin verdi.¹⁵⁷

Özet olarak, bir üretim modelinin toplumsal ilişkileri kapalı bir halka değildir. Onlar, devlet tarafından düzenlenmiş bir toplumda diğer unsurlarla etkileşim içerisinde var olmakta ve bunun yanında, dünya ekonomisinde de etkili olabilmektedir.¹⁵⁸ Ancak bunun tam tersi de geçerli olabilmektedir. Yani üretim ilişkilerinin değişimleri belirli bir devlette ya da belirli bir dünya düzeninde en önemli gücünü oluşturan belirli toplumsal güçlerin ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir.¹⁵⁹ Toplumsal güçler sadece devletler içinde var olan bir unsur olarak düşünülmemesi gerekir, çünkü belirli toplumsal güçler devletlerin sınırlarını aşabilir. Bu nedenle dünya düzeninin yapısı, devlet iktidarının konfigürasyonları olarak tanımlanabildiği kadar, toplumsal güçler açısından da tanımlanabilir.¹⁶⁰ Bu açıdan “dünya; devletlerin, toplumsal güçlerin küresel yapısı ve belli ülkelerdeki toplumsal güçlerin yerel düzenlemeleri arasında arabulucu fakat özerk bir rol oynadığı, etkileşim içindeki toplumsal güçlerin bir modeli olarak temsil edilebilir.”¹⁶¹ Bu nedenle Cox, gücü/iktidarı, maddi kapasitelerin birikmiş biçimi olarak verili almak yerine, toplumsal süreçlerin bir ürünü olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Cox, bunun dünyaya ekonomi politik perspektiften bakmak olduğunu söylemektedir. Böylece bir ekonomi politik perspektif çerçevesinde, dünya düzenlerinin yapısını maddi kabiliyetlerin, fikirlerin ve kurumların bir konfigürasyonu açısından tanımladıktan sonra, yapının üç seviyesinin karşılıklı ilişkisi bağlamında, bu yapısal özelliklerin ortaya çıkışını, gelişimini ve düşüşünü, açıklamaktayız.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Hobson, *The State and International Relations*, s.130.

¹⁵⁸ Cox, *Production, Power, and World Order*, s.15.

¹⁵⁹ Ibid., s.4

¹⁶⁰ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.141.

¹⁶¹ Ibid.

5. Genişletilmiş (Bütünleşik) Devlet Kavramı

Gramsci, sınırlı/dar devlet (*restricted*) ile genişletilmiş devlet kavramı arasında bir ayırım yapmaktadır. Dar devlet kavramı devletin idari, hukuki ve zor mekanizmaları kapsayan resmi devlet aygıtına atıfta bulunmaktadır.¹⁶² Bařka bir deyişle, devlet dar anlamda, devletin zor kullanma mekanizmalarından (Weberci tanıma göre meşru şiddet tekelini elinde bulunduran aygıt), yani siyasal toplumdaki oluşmaktadır.¹⁶³ Öte yandan, genişletilmiş devlet kavramı, alışlagelmişin dışında devleti sadece siyasal toplum olarak değil, onu siyasal toplum artı sivil toplum olarak görmektedir.¹⁶⁴ Gramsci için devlet sadece kamu alanından ibaret değil, siyasi partileri, dini kurumları, sendikaları, eğitim kurumları vs. kapsayan sivil toplumdaki da oluşmaktadır.¹⁶⁵ Bu geniş tanım ačíısından devlet, “egemen sınıfın hâkimiyetini haklı göstermek ve korumakla kalmayıp, yönetilenlerin aktif rızasının (*active consent*) kazanılmasını başarabilmek için, uygulamalar ve kurumsal faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır.”¹⁶⁶ Perry Anderson, Gramsci’nin bu devlet kavrayışını řu şekilde özetlemektedir: “Devlet eşittir siyasal toplum artı sivil toplum, yani hegemonya ile pekiştirilmiş zor.”¹⁶⁷

Gramsci, genişletilmiş/bütünleşik devlet (*extended/integral state*) kavramını, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmak ve analiz etmek için kullanmaktadır.¹⁶⁸ Gramsci’ye göre devlet ve sivil toplum ikisi tek bir yapının

¹⁶² Stephen Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s.43.

¹⁶³ Rupert, *Producing Hegemony*, s.27.

¹⁶⁴ Van Der Pilj, *A Survey of Global Political Economy*, s.238.

¹⁶⁵ Rupert, *Producing Hegemony*, s. 27.

¹⁶⁶ Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Quintin Hoare ve Geoffrey Smith der., New York, International Publishers, 1992 [1971], s.244.

¹⁶⁷ Perry Anderson, “The Antinomies of Antonio Gramsci”, *New Left Review*, I/100, 1976, s.12-13.

¹⁶⁸ Andreas Bieler ve Adam David Morton, “Introduction: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy and the Relevance to European Integration”, Andreas Bieler ve Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of the European Social Relations in the Global Political Economy*, New York, Palgrave, 2001, s.18.

parçalarıdır.¹⁶⁹ Başka bir deyişle, Gramsci için devlet ve sivil toplum arasındaki ayrım tamamen metodolojiktir.¹⁷⁰ Bu bakışa göre, devletin bir yönünü oluşturan siyasal toplumun yetkisinde olan eğitim ve ideoloji mekanizmaları sivil toplumun ahlaki ve kültürel yapısını şekillendirirken, sivil toplumun kendisi siyasal toplumdan özerktir ve siyasal toplumun üzerinde kurulduğu temeli oluşturur.¹⁷¹ Özetle sivil toplum, şekillendirici ve şekillendirilen olmakla birlikte, var olan sosyal düzenin istikrarını sağlamak ve yeniden üretmek veya onu dönüştürmek için potansiyel bir aktördür.¹⁷²

Sivil toplum, yalnızca devletle değil, aynı zamanda üretim güçleriyle de içiçe geçmiş durumdadır. Bu nedenle Gramsci sivil toplum kavramını, aynı zamanda ekonomideki sınıf ilişkileri ile devletin siyasal yönü arasındaki kültürel ve ideolojik bağlantıyı göstermek için kullanmıştır.¹⁷³ Devletin niteliği ve sivil toplumla bağlantısı, belirli bir toplumda sosyal güçlerin ilişkilerine göre değişir. Buradan modern toplumdaki siyasi koşullardan ortaya çıkan “genişletilmiş” devlet kavramına geçebiliriz.¹⁷⁴ Gramsci’nin sunduğu genişletilmiş devlet kavramı, hem modern kapitalizmin işleyişinde devletin merkezi bir rol oynadığı toplumları ve Sovyet tipi toplumları, hem de gelişmiş kapitalist toplumları incelemek için uygun bir çerçeve sunmaktadır.¹⁷⁵ Bu açıdan, devlet ayrı veya soyut bir kurum olarak değil, kapitalizmin ve hegemonyanın ifade edildiği sosyal ilişkilerin bir biçimi olarak incelenmektedir.¹⁷⁶ Bu anlamda liberal demokratik devlet biçimi, Ortodoks Marksizm’deki gibi bir baskı aracı olarak değil, yönetimin başarıyla sürdürülmesi için rıza ve zorun kaynaştığı alan olarak görülmelidir. Bu açıdan, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki zaman ve mekâna göre değişim gösterdiği için,

¹⁶⁹ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.219.

¹⁷⁰ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.43; Anne Showstack-Sassoon, *Gramsci's Politics*, London, Hutchinson, 1987, s.135.

¹⁷¹ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order”, *Review of International Studies*, Vol.25, No.1, 1999, s.3.

¹⁷² Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.4-5.

¹⁷³ Rupert, *Producing Hegemony*, s. 27.

¹⁷⁴ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.43.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Bieler ve Morton, “Theoretical and Methodological Challenges”.

belirli bir devletin politikasının incelenmesi, ilgili toplumun somut niteliğinin incelenmesiyle başlanmalıdır.¹⁷⁷

Gramsci, sivil toplum kavramı üzerinde çalışırken öncelikle *status quo*'nun önemini ortaya koyar, sonra dönüşümü için strateji geliştirmeye çalışır. Sivil toplumu mevcut sosyal düzenin esas dayanağı olarak gördüğü halde, buradan yeni bir sosyal düzenin ortaya çıkabileceğini de ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, Gramsci sivil toplumu, hem hegemonyanın (burjuva hegemonyasının) üretildiği ve yeniden üretildiği zemin olarak kabul eder, hem de karşı-hegemonyanın ortaya çıkacağı zemin olarak da görür.¹⁷⁸

Gramsci'nin genişletilmiş devlet kavramı üzerinde çalıştığı dönemde devrimci dönüşüm hala bir olasılık olarak görülüyordu. Gramsci'nin analizinden sonra yaşanan gelişmelerden dolayı, devlet-sivil toplum ilişkisi değişmiştir. Aynı zamanda, sivil toplum kavramının içeriği tarihsel süreçle birlikte değişimler yaşamıştır. Bu yüzden sivil toplum kavramının sabit bir tanımını aramak yerine, onun kavramsal ve tarihsel gerçeklik esasında diyalektik değişimini incelemek daha anlamlı olmaktadır.¹⁷⁹

C. Rızaya Dayalı Bir Yönetim Biçimi Olarak Hegemonya

1. Gramsci'nin Hegemonya Kavramı

Yukarıda da görüldüğü gibi, Cox çalışmalarında en çok Gramsci'nin düşünce külliyatından etkilenmiştir. Cox'un yaklaşımına Gramsci'nin katkısı özellikle hegemonya kavramının kuramsallaştırılması biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Gramsci'nin 1929-1935 yılları arasında hapisanede kaleme aldığı ve bir dizi denemeden oluşan Hapishane Defteri (*Quaderni del Carcere*) adlı çalışmasına ışık tutan temel soru; Batı Avrupa'da gerçekleşmesi beklenen devrimin neden Batı'da değil de,

¹⁷⁷ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.43.

¹⁷⁸ Cox, "Civil Society at the Turn of the Millennium", s.3-4.

¹⁷⁹ Ibid., s.5.

“geri kalmış” Rusya’da gerçekleşmiştir.¹⁸⁰ Bilindiği gibi Marx proleter devrimin gelişmiş kapitalist devletlerde/toplumlarda (örneğin İngiltere’de) gerçekleşeceğini varsaymıştır. Marx’a göre, kapitalizmin mezar kazıcısı olarak tanımlanan işçi sınıfı (kapitalizmin iç çelişkileri nedeniyle) eninde sonunda kapitalist sisteme başkaldıracak ve mevcut düzeni yıkacaktır. Bunun aksine, beklenen devrim sanayileşmemiş ve gelişmiş bir proletarya sınıfı olmayan Rusya’da gerçekleşti. Gramsci bu çelişkili gelişmenin doğurduğu sorunsalın cevabını *hegemonya* kavramı üzerinden açıklamıştır.¹⁸¹ Anderson’a göre, Gramsci’nin önerdiği model, Batı’daki burjuva iktidar yapılarının çözümlenmesi için farklı bir analiz gerektirdiği varsayımı çerçevesinde, hegemonya kavramını ileri sürmüştür.¹⁸²

Gramsci hegemonya kavramı geliştirirken Üçüncü Enternasyonal’de (1919) ortaya çıkan tartışmalardan ve Nicholo Machiavelli’nin düşüncelerinden etkilenmiştir. Üçüncü Enternasyonal’de benimsenen ana fikir işçilerin kendileriyle müttefik olan sınıflar üzerine hegemonya (liderlik) kurmaları gerektiğidir. Diğer bir deyişle, işçi sınıfının köylüleri ve devrimi destekleyen diğer gruplarla ittifak kurmaları gerektiği ve işçi sınıfının bu ittifak üzerine bir liderlik rolü üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁸³ Gramsci, hegemonyanın sosyal ve sınıfsal temelinden yola çıkmaktadır.¹⁸⁴ Hatta bazı yerlerde hegemonya terimini doğrudan sınıfsal ittifak veya sınıfsal uzlaşısı anlamında kullanmaktadır.¹⁸⁵ Bununla beraber, Gramsci yukarıdaki görüşten farklı olarak, hegemonyayı işçi sınıfı üzerinden değil, burjuvazi veya hegemonyayı uygulamak için gerekli mekanizmalara sahip olan hâkim sınıf üzerinden kavramsallaştırmaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.xiv.

¹⁸¹ Stephen Hobden ve Richard Wyn Jones, “Marxist Theories of International Relations”, John Baylis, Steve Smith vd. *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, New York, Oxford University, 2008, s.150-151; Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, s.238.

¹⁸² Anderson, “The Antinomies of Antonio Gramsci”, s.20.

¹⁸³ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.216.

¹⁸⁴ John Schwarzmantel, *The Routledge Guidebook to Gramsci’s Prison Notebooks*, New York, Routledge, 2015, s.27.

¹⁸⁵ Anderson, “The Antinomies of Antonio Gramsci”, s.19; Ayrıca bkz. Antonio Gramsci, *Notes on the Southern Question* (1926).

¹⁸⁶ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.216.

Gramsci toplumsal düzenleri hegemonik ve hegemonik olmayan biçiminde ayırmıştır.¹⁸⁷ Hegemonik düzenler İngiltere ve Fransa gibi toplumsal (burjuva) devrimini yaşamış toplumlardır.¹⁸⁸ Hatta Gramsci Batı Avrupa'daki toplumları, burjuvazinin iktidarı ele geçirme sürecindeki farklılıklara göre ve bu süreçte oluşan toplumsal konfigürasyonlar doğrultusunda ayırmıştır.¹⁸⁹ Gramsci'ye göre kapitalist sistemin kökleşmiş olduğu ülkelerde burjuva hegemonyası daha güçlüdür. Burjuva sınıfı, kendi liderliğini işçi sınıfına ve küçük burjuva sınıfına kabul ettirmek ve onların desteğini almak için onlara ödünler ve imtiyazlar tanımıştır.¹⁹⁰ Başka bir deyişle, hegemonyasını kurmak isteyen sınıf, başka toplumsal güçlerle ittifaklar yapar, ya da uzlaşır ve böylece kendi dar ekonomik çıkarlarının ötesine geçer.¹⁹¹ John M. Hobson, Gramsciyan anlamda hegemonik düzeni, hâkim ekonomik sınıfın ekonomi yönetiminin meşruluğunun, alt sınıflar tarafından kabul edilmesi olarak özetlemektedir. Bu durum toplumun alt sınıflarında, burjuvazinin yönetimine ilişkin görece bir uzlaşma bulunduğu anlamına gelmektedir.¹⁹² Bu anlamda hegemonya, görece olarak bağımsız bir devlet aygıtı aracılığıyla refah konusundaki ödünlerin alt sınıflara dağıtılmasıyla elde edilmektedir. Bu tür (gelişmiş kapitalist) toplumlarda, hegemonya sivil toplum üzerine kurulduğu için, burjuva genellikle devleti doğrudan yönetmeye ihtiyaç duymamaktadır.¹⁹³ Zaten Gramsciyan hegemonya kavramı dolaylı bir yönetim biçimi ima etmektedir.¹⁹⁴ Gramsci hegemonyanın bu yorumundan yola çıkarak kendi devlet tanımını genişletmeye ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle devlet tanımına, siyasal yapının sivil toplumda bulunan temellerinin de dâhil edilmesi gerekir. Sivil toplum alanı, insanların çeşitli davranışlarının

¹⁸⁷ Hobson, "The State and International Relations", s.128.

¹⁸⁸ Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.218.

¹⁸⁹ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.82-83.

¹⁹⁰ Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.216.

¹⁹¹ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.xiv.

¹⁹² Hobson, *The State and International Relations*, s.128.

¹⁹³ Cox, "Gramsci, hegemony and International Relations", s.216.

¹⁹⁴ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.12.

oluşmasını etkileyen ve hegemonik düzenle uyumlu olan kilise, eğitim kurumları, medya gibi bütün kurumları kapsamaktadır.

Gramsci, hegemonya kavramını yeniden tanımlamak konusunda Nicholo Machiavelli'den de etkilenmiştir. Machiavelli gücü, *centaur* metaforu üzerinden, yarı insan yarı hayvan olarak tanımlamıştır. Bu anlamda Gramsci gücü, zorunlu olarak rıza (ideoloji- Machiavelli tanımında insan) ve zor (baskı, fiziki güç- Machiavelli tanımında hayvan) karışımı olarak tanımlayarak, hegemonya kavramının kapsamını daha da genişletecektir.¹⁹⁵ Geleneksel Marksistler mevcut düzenin devlet tarafından zor kullanılarak varlığını sürdürdüğünü varsaymışlardır. Bu anlayışa göre ezilen/sömürülen sınıfları mevcut düzene karşı gelmelerinden alıkoyan, devletin zor kullanımıdır.¹⁹⁶ Burada devlet sadece bir baskı aracına indirgenmiş olmaktadır. Gramsci bunun ancak Rusya gibi az gelişmiş toplumlarda geçerli olabileceğini belirtmiştir. Batı toplumlarında ise mevcut düzenin zora dayalı olmaktan ziyade, rızaya dayandığını ileri sürmüştür.¹⁹⁷ Rıza, devletten kısmen veya epey özerk olan eğitim, medya, dini kurumlar ve çeşitli örgütler gibi sivil toplum kurumlarının aracılığıyla gerçekleşmektedir.¹⁹⁸ Gramsci'ye göre ideoloji ve rıza, toplumu yöneten sınıf (*dirigente*) tarafından üretilir ve buradan çıkan değerler bütün sınıfların değerleri gibi gösterilir ve öylece kabul ettirilir. Alt sınıflar bu değerleri kendilerininmiş gibi sorgulamadan, doğal olarak kabul ettiklerinde bu ideolojiler kök salarlar.¹⁹⁹ Bu nedenle, William I. Robinson, Gramsci'nin hegemonya kavramını “rızaya dayalı hâkimiyet veya ideolojik hegemonya” olarak tanımlamaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁵ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s. 216; Hobden ve Jones, “Marxist Theories of International Relations”, s.150.

¹⁹⁶ Hobden ve Jones, “Marxist Theories of International Relations”, s.150.

¹⁹⁷ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.52-53.

¹⁹⁸ Hobden ve Jones, “Marxist Theories of International Relations”, s.150

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ William I. Robinson, “Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol.8, No.4, 2005, s.2.

Gramsci, Bolşevik Devrimi göz önünde bulundurarak, Rusya ve Batı Avrupa arasındaki temel farkın devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkide yattığını ileri sürmüştür.²⁰¹ On dokuzuncu yüzyıl Çarlık Rusyası örneğinde, devletin zor mekanizmaları güçlüyken, sivil toplum gelişmemiş (*primordial and gelatinous*) bir yapıdaydı. Rusya’da devlet herşeydi.²⁰² Böylece, Rusya’da oldukça küçük olan işçi sınıfı öncü bir partinin önderliğinde, manevra savaşı ile (*war of movement*) sivil toplum tarafından etkili bir direnme ile karşılaşmadan devleti ele geçirebildi. Burada, öncü parti, bir yandan karşı gelenlere zor uygulayarak, öte yandan diğer gruplarla ittifaklar kurarak yeni devleti kurabildi.²⁰³ Bunun aksine, Batı Avrupa’da burjuva hegemonyası altında sivil toplum daha çok gelişmişti. Burada devlet ve sivil toplum arasında organik bir bağ bulunmaktaydı. Devlet ise arkasında kuvvetli bir “istihkâm sisteminin” bulunduğu bir “dış hendek” idi.²⁰⁴ Böyle bir durumda, “devlet sarsıldığında sivil toplumun sağlam yapısı derhal ortaya çıkar”.²⁰⁵ Böylece ortaya çıkan bir kargaşadan istifade edip bir “manevra savaşı” yoluyla devletin mekanizmaları kontrol altına alınabilse de, sivil toplum güçlü olduğu için bu stratejinin başarısızlığa uğraması ihtimali çok yüksektir.²⁰⁶ Buradan anlaşılabileceği gibi bunun başlıca nedeni, Batı Avrupa’da hegemon sınıfın iktidarını diğer sınıflara sadece zor yoluyla değil, aynı zamanda rıza yoluyla kabul ettirmesiydi. Diğer bir deyişle, Batı’da yönetim ve toplumsal düzen öncelikle, toplumsal uzlaşuya dayanmaktadır. Bu nedenle, Gramsci, Batı Avrupa’da (hegemonik bir biçimde bağlanan devlet-toplum kompleksinde) toplumsal dönüşüm için verilen bir mücadelenin devleti ele geçirmeye yönelik değil, öncelikle sivil toplumdaki mücadelenin kazanılmasına yönelik olması gerektiğini belirtmiştir. Gramsci’nin ifadesiyle “bir toplumsal grup, devlet iktidarını ele geçirmeden önce, toplumda ‘liderlik’ yapması

²⁰¹ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.217.

²⁰² Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.238.

²⁰³ Cox, “Gramsci, hegemony and international relations”, s.217.

²⁰⁴ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.238.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.217.

[hegemonik olması] gerekmektedir”.²⁰⁷ Bu bağlamda Gramsci “manevra savaşı” yerine, alternatif bir strateji olarak “mevzi savaşı” (*war of position*) kavramını önermiştir. Mevzi savaşı Cox’un ifadesiyle, yerleşmiş bir hegemonik düzen içerisinde karşı hegemonya – alternatif kurumlar, entelektüel kaynaklar, işçi sınıfı ve alt (*subordinate*) sınıflar arasındaki işbirliği – kurmak anlamına gelmektedir.²⁰⁸ Bu anlamda mevzi savaşı, mevcut hegemonyaya karşı kökleri sivil toplumda olan ve entelektüel ve siyasi mücadeleye girişecek bir alternatif veya karşıt bir hegemonik blok kurmak anlamına gelmektedir.²⁰⁹ Başka bir deyişle, bu strateji yeni tarihsel blokların yaratılması aracılığıyla toplumsal değişimin sosyo-politik temelini oluşturulmasını içermektedir.²¹⁰ Mevzi savaşı, uzun vadede yapısal dönüşümleri meydana getiren kolektif eylemdir.

Özetle, Gramsci’nin hegemonya kavramı, belirli bir dönemdeki toplumsal güçler arasındaki ilişkinin analizinde yardımcı olmaktadır.²¹¹ Bu anlamda Gramsciyan hegemonya kavramı, bir sınıfın diğer sınıfların ve grupların rızasını kazanarak öncü bir rol üstlenmesini ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bu nedenle, hegemonya, öncelikle zora dayalı bir ilişki değil; entelektüel, kültürel ve ahlaki liderlik yoluyla elde edilen rızaya dayalı bir yönetim biçimidir.²¹²

2. Neo-Gramsciyan Hegemonya Kavramı

Uluslararası İlişkilerde hegemonya kavramı öncelikle Realist geleneğin içinde belirli bir devletin üstünlüğüne dayanan ve aktif siyasi müdahaleyi içeren, uluslararası bir hâkimiyet biçimi olarak kavramsallaştırılmıştır. Burada hegemonya devlet-merkezli bir

²⁰⁷ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.47.

²⁰⁸ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.217.

²⁰⁹ Stephen Gill, “Gramsci and Global Politics: Towards a Post-Hegemonic Research Agenda”, Stephen Gill der., *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, New York, Cambridge University Press, 1993, s.15.

²¹⁰ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.224.

²¹¹ Stephen Gill ve David Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, Stephen Gill der., *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, New York, Cambridge University Press, 1993, s.93.

²¹² Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.42.

kavram olarak varsayılmaktadır. 1970’lerin sonunda öne çıkan Neorealist Hegemonik İstikrar Teorisi’ne (HİT) göre uluslararası düzen, ancak askeri ve ekonomik açıdan diğer devletler üstünde hâkimiyet kuran güçlü bir devletin veya siyasi bir merkezin var olmasıyla ortaya çıkabilir.²¹³ HİT’e göre hegemon devlet diğer devletlere sağladığı uluslararası istikrar gibi “kamusal hizmet” sayesinde hâkimiyetini kabul ettirebilmektedir. Ancak HİT’e göre (*free rider* sorunu olarak tanımlanan) uluslararası istikrarın sürdürülmesi için maliyet ödemedi faydalanan devletlerin varlığı nedeniyle hegemonya (iç işleyiş mantığı nedeniyle) sona ermeye mahkûmdur. Buna göre, ABD hegemonyası 1970’lerden beri sürekli bir düşüşe girmiştir. Hegemonik düşüş akabinde sanayileşmiş devletlerarası işbirliğinin sonunu de getirecektir.²¹⁴ Başka bir deyişle hegemonik düzenin yıkılışının devletlerarası çatışmayı da beraberinde getireceği düşünülmüştür. Bununla beraber 1980’lerden itibaren meydana gelen siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmelerin ABD’nin hegemonyasını baltalaması şöyle dursun, Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte ABD’nin “tek-kutuplu anı” yakalamasına yol açmıştır.²¹⁵ Bu gelişmeler literatürde geleneksel (Realist) hegemonya kavramının yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Cox, Gramsci’nin genel kavramsal çerçevesini genişleterek uluslararası düzeyde hegemonyanın işleyişini ve dünya düzeninde gerçekleşen değişim ve dönüşümleri analiz etmeye ve açıklamaya çalışmıştır.²¹⁶ Neorealist teoriler hegemonyayı güç dağılımına dayandırırken, Cox hegemonya kavramını toplumsal temele ve sosyal ilişkilere

²¹³ Bieler ve Morton, “Theoretical and Methodological Challenges of neo-Gramscian Perspectives”; Gill ve Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, s.93; Hegemonik İstikrar Teorisi için bkz. Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, New Jersey, Princeton University Press, 1987, s.72.

²¹⁴ Uluslararası düzen ve farklı hegemonya kavramsallaştırmalarının analizi için bkz. Çınar Özen, “Neogramşyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica’daki Büyük Dönüşüm”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 8, 2005-2006, s.3-31; Robert Keohane HİT’in hegemonya kavrayışını eleştirerek, düzenin ve işbirliğin uluslararası rejimler sayesinde devam ettirildiği öne sürmüştür. Bkz. Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey, Princeton University Press, 1984.

²¹⁵ Charles Krauthammer, “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, Vol.70, No.1, 1990/91, s.23-33.

²¹⁶ Bieler ve Morton, “Introduction: Neo-Gramscian Perspectives”, s.5.

dayandırmaktadır.²¹⁷ Neo-Gramsciyan yaklaşımda hegemonya, bir devletler hiyerarşisi olarak değil, öncelikle bir sınıfsal yönetim biçimi olarak anlaşılır.²¹⁸ Neo-Gramsciyan yaklaşım hegemonyayı rızaya dayalı ideolojik bir hâkimiyet biçimi olarak kavramsallaştırarak, UI'deki hegemonya kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Cox HİT'in aksine, hegemonyanın daha çok rızaya dayandığını ortaya koymuştur.²¹⁹ Cox'a göre uluslararası sistemde hâkim güçler kendi çıkarlarına göre işleyen veya kendi çıkarlarını/güçlerini artırmalarını yarayan bir dünya düzeni oluşturmuşlar,²²⁰ ancak bunu sadece zor yoluyla değil, daha zayıf olanların da rızalarını alarak gerçekleştirmişlerdir.²²¹ Cox, hegemonya kavramını tek bir dünya gücünün hâkimiyeti anlamında değil, hâkim devletin ideolojik olarak geniş bir rızaya dayanan bir düzen kurması anlamında kullanmaktadır. Bu rızaya dayalı düzen diğer devletlerin belirli ihtiyaç ve çıkarlarını gözetirken esas olarak hâkim devletin üstünlüğünün sürdürülmesine yardımcı olmaktadır.²²² Böyle bir düzende, hâkim ülkenin sosyal sınıfları, diğer ülkelerdeki sınıflarda müttefikler bularak belirli tarihsel bloklar oluştururlar. Belirli devletlerin toplumsal düzenlerini destekleyen tarihsel bloklar, farklı devletlerde bulunan toplumsal sınıfların ortak çıkarları ve ideolojik görüşleri aracılığıyla birbirleriyle bağlanır ve böylece küresel veya ulusötesi bir sınıfın oluşmasına sebep olurlar. Böylece uluslararası sistem etrafında bir dünya toplumu inşa edilmektedir. Bu düzende “devletler, sahip oldukları tüm politik, ekonomik ve askeri araçları kullanarak, belirli ulusal toplumsal sınıfların ve üretim organizasyonlarının çıkarlarını geliştirir ve korurlar.”²²³ Bu anlamda hegemonya devlet-merkezli bir kavram değildir. Cox'un belirttiği gibi:

²¹⁷ Andreas Bieler ve Adam Morton, “A Critical Theory Route To Hegemony, World Order And Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations”, *Capital and Class*, Vol.28, No.1, 2004, s.86.

²¹⁸ Adam David Morton, *Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*, London, Pluto Press, 2007, s.117.

²¹⁹ Cox “Social Forces, States and World Orders”, s.139.

²²⁰ Özen, “Neogramşiyen Hegemonya”, s.10.

²²¹ Hobden ve Jones, “Marxist Theories of International Relations”, s.151.

²²² Cox, *Production, Power and World Order*, s.7.

²²³ Ibid., s.8.

Hegemonya, bütün devletler sistemine ve devlet dışı varlıklara nüfuz eden düzenin doğası hakkındaki değerlerin ve anlayışların bir yapısıdır. Hegemonik bir düzende bu değerler ve anlayışlar nispeten kalıcı ve sorgulanmazdır. Onlar çoğu aktöre doğal bir düzen gibi gözüktür. Böyle bir anlam yapısı, muhtemelen belirli bir devletin baskın olduğu, ancak bu devletin hâkimiyetinin hegemonya yaratmaya yetmediği, bir güç yapısı tarafından desteklenir. Hegemonya, hâkim devletin hâkim toplumsal katmanlarından, bu yapma ve düşünme biçimlerinin diğer devletlerin hâkim toplumsal katmanlarının kabulünü kazandığı sürece türetilir.²²⁴

William Robinson, Neo-Gramsciyan teorinin hegemonya kavramını “belirli bir dünya düzeni içindeki tarihsel bloklar içindeki liderliğin uygulanması” olarak özetlemiştir. Robinson’a göre, ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurduğu hegemonik düzeni, küresel politik ekonomideki ekonomik hâkimiyeti ve onu destekleyecek askeri gücüne dayandırmasından ziyade, ABD sermaye sınıfının önderliğinde uluslararasılaştırılan “Fordist-Keynesyen sosyal yapı birikiminin” geliştirilmesine dayandırmıştır.²²⁵

Tarihsel açıdan, hegemonik dünya düzenleri, üretim biçimi ve toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi konusunda toplumsal (burjuva) devrimin tüm etkilerini yaşamış (İngiltere, ABD) devletler tarafından inşa edilmişlerdir.²²⁶ Böylece dünya hegemonyası, ilk olarak belirli bir sınıfın ulusal düzeyde hegemonyasını kurmasından sonra meydana gelir. Cox’un ifadesiyle, dünya çapında bir hegemonik düzenin kurulması için, önce ulusal çapta bir toplumsal hegemonyanın oluşturulması gerekmektedir.²²⁷ Başka bir deyişle, bir dünya hegemonyası, en güçlü ekonomiye sahip olan devletin içindeki hegemon sınıfın gücünün, ulusal alandan uluslararası alana sıçradığı zaman

²²⁴ Cox, “Towards a Counterhegemonic Conceptualisation of World Order”. Notes prepared for the Governance-without-Government Workshop. Ojai California. Aktaran Stephen Gill, “Epistemology, Ontology and the ‘Italian School’”, Stephen Gill der. *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s.42.

²²⁵ Robinson, “Gramsci and Globalisation”, s.560.

²²⁶ Cox, *Production, Power and World Order*, s.123.

²²⁷ Ibid., s.149; Hobson, *The State and International Relations*, s.131.

ortaya çıkmaktadır.²²⁸ Bu anlamda, dünya hegemonyası, sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarının etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle de dünya hegemonyası, hâkim üretim modeli ve onu destekleyen toplumsal ilişkilerin tümünü kapsayacak şekilde, ulusal sınırlarının ötesinde devletlerin ve sivil toplumun davranışlarını belirleyen evrensel normlar, kurumlar ve mekanizmalardan oluşmaktadır.²²⁹ Ancak dünya hegemonyası, bir devletin öteki devletler üzerindeki sömürüsü olarak görülmemeli; herkesin yararına olan bir evrensel anlayışa sahip olmalı veya en azından böyle gözükmelidir.²³⁰ Kees van Der Pijl'e göre, Cox'un yeniden kavramsallaştırdığı hegemonya kavramı, kapitalist Batı'nın dünyadaki gücünün gerçek doğasını daha anlaşılır kılmaktadır. Pijl'in ifadesiyle hegemonik düzen, "yalnızca Birleşik Devletlerin bir devlet (zor unsuru) olarak üstünlüğüne değil, aynı zamanda yönetici sınıfın ve müttefiklerinin sivil toplum düzeyinde, kitle tüketim endüstrisi gibi yapılar etrafında, tarihsel bir blok tarafından sağlanan *hegemonya* üzerine dayanmaktadır."²³¹ Başka bir deyişle, küresel hegemonik düzen güç ilişkilerinden desteklenen ulusötesi bir rıza/uzlaşma aracılığıyla inşa edilmektedir. Böylece hegemonya Neo-realistlerde ve Rejim teorilerinde olduğu gibi devletin bir niteliği değil, rıza unsurunu vurgulayan bir yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Böylece, hegemonya ancak, başat devletin kurduğu başlıca ekonomik, sosyal ve siyasi örgüt biçimleri gibi kurumlarının ve temel değerlerinin, diğer devletler tarafından (gelişmek için zorunlu, doğal veya tek alternatif olarak) benimsendiği zaman, tam olarak başarılı sayılmaktadır.²³² Aşağıdaki bölümlerde göreceğimiz gibi, hegemon devlet, kendi ihtiyaçlarına hizmet edecek ve çıkarlarını meşrulaştıracak şekilde uluslararası kurumları

²²⁸ Hobson, *The State and International Relations*, s.131.

²²⁹ Cox, "Gramsci, hegemony and international relations", s.171-172.

²³⁰ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.47.

²³¹ Van Der Pijl, *A Survey of Global Political Economy*, s.240.

²³² Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.47.

ve ekonomik rejimleri inşa eder.²³³ Böylece, hegemon devlet ile ilişkilendirilen ekonomik ve toplumsal kurumlar, kültür ve teknoloji, yurtdışında taklit edilecek modeller haline gelirler.²³⁴ Bu hegemonik model, merkezi veya daha gelişmiş devletlerde daha güçlü ve istikrarlıdır.²³⁵ Oysa Batı Avrupa'nın geçirdiği derin toplumsal ve ekonomik dönüşümleri yaşamamış olan çevre devletleri, bu hegemonik modelinin yeniliklerini, eski güç yapısını kaldırmadan/değiştirmeden, “pasif devrim” aracılığıyla uyarlamaya çalışırlar. Pijl'in ifadesiyle bu tür toplumlar “Batı'nın kendi gücünü uyguladığı hegemonik yapılara pasif devrimle uyum sağlamaya eğilimli olacaktır.”²³⁶ Genel olarak bu devletler, bu modelin ekonomik ve kültürel birçok unsurlarını hayata geçirmeye çalışırken, siyasi modelini benimseme imkânları daha düşüktür. Böylece, dünya hegemonik düzeni merkezde daha istikralı ve tutarlıken, çevre ülkelerinde çelişkilerle doludur.²³⁷

Bu açıdan, hegemonik bir yönetim biçimi benimsemiş devlet, genelde iktidarını elinde tutmak veya yeniden üretmek amacıyla ve aynı zamanda sivil toplumu kontrol altında tutmak için rıza aygıtlarına başvurur. Burada esas olan, hâkim grubun kendi çıkarını genel (ulusal) çıkar olarak algılanmasının sağlamasıdır. Bu nedenle hegemonya kavramı öncelikle zor kullanma tehdidinde bulunmaksızın belirli bir türden yönetim biçimine işaret etmektedir. Ancak, rıza aygıtlarının yetersiz kaldığı veya hegemonyanın krize girdiği durumlarda “çıplak hâkimiyet” olarak adlandırılan baskı ve zor mekanizmalarına başvurmak her zaman olanaklıdır. Hegemonun rıza aygıtlarından ziyade zor aygıtlarını kullanması hegemonik bir kriz olarak değerlendirilmektedir.²³⁸ Zaten literatürde en hegemonik dönemler, hegemonyanın tartışılmadığı veya sadece

²³³ Hobson, *The State and International Relations*, s.131-132.

²³⁴ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.171.

²³⁵ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s 47.

²³⁶ Van Den Pijl, *A Survey of Global Political Economy*, s.241.

²³⁷ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.171.

²³⁸ Bkz. İlhan Uzel, “Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD'nin Irak'a Müdahalesi Sorunu”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 27, Sayı 240, 2003, s.53-70; Giovanni Arrighi, *Adam Smith Pekin'de: 21 Yüzyılın Soykütüğü*, İstanbul, Yordam, 2008, s.157.

“kamusal yarar” sağlayan bir düzen olarak (1945-1975 ve 1990-2001) kabul edildiği dönemlere işaret etmektedir.²³⁹

3. Hegemonyanın Toplumsal Temelleri

a. Tarihsel Blok Kavramı

Gramsciyan anlamda hegemonyanın uygulanması için tarihsel bloğun oluşumu bir önkoşuldur.²⁴⁰ Hegemonyanın kurulması için esas olan ve hegemonyayı önceleyen tarihsel blok, toplumsal sınıflar arasında oluşan bir tür ittifaka işaret etmektedir.²⁴¹ Bu anlamda tarihsel blok kavramı en temelde, kendi çıkarlarına hizmet etmek üzere belirli bir devlet biçimi (dünya düzeni) kurmak isteyen belirli bir sınıf ittifakını veya sınıf fraksiyonlarını ifade etmektedir.²⁴² Ancak, tarihsel blok toplumsal güçlerin basit bir siyasi ittifakı değildir; aksine toplumun birçok halkasını kapsamaktadır.²⁴³ Cox’un ifadesiyle bu terim “tarihsel bir devlete içerik katan sosyal sınıfların ve ideolojinin özel konfigürasyonu”na işaret etmektedir.²⁴⁴ Mark Rupert’a göre ise tarihsel blok, belirli bir toplumsal oluşumun siyasi, kültürel ve ekonomik yönleri içeren ve bunları kompleks bir toplumsal ilişkiler topluluğu kuracak şekilde, tarihsel açıdan tutarlı bir biçimde birleştiren bir oluşumdur. Bu anlamda tarihsel blok, tarihsel açıdan belirli sosyo-siyasi koşullara ve üretim ilişkilerine dayalı olan ve bu özel konfigürasyonun sosyal gücünü meşrulaştıran bir dünya görüşünü ifade eder.²⁴⁵ Siyasi, ekonomi ve kültürel alanlardaki değişim süreçleri ile organik olarak bağlantılı olan tarihsel blok, devlet–toplum ilişkisinin yeniden yapılandırmasına yol açmaktadır. Böylece, Gramsci’nin tarihsel blok kavramı, kapitalist toplumsal oluşumlarda, devlet-toplum ve siyaset-ekonomi yapısal ayrımları arasında bir

²³⁹ Bkz. Arrighi, *Adam Smith Pekin’de*, s.183; Atilla Eralp, “Hegemonya”, Atilla Eralp der., *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

²⁴⁰ Rupert, *Producing Hegemony*, s.29.

²⁴¹ Burnham, “Neo-Gramscian Hegemony and the International Order”, s.30-31.

²⁴² Bieler, *Globalisation and Enlargement of European Union*, s.14.

²⁴³ Bieler ve Morton, “Theoretical and Methodological Challenges”.

²⁴⁴ Cox, *Production, Power and World Order*, s.409.

²⁴⁵ Rupert, *Producing Hegemony*, s.29-30.

köprü kurma potansiyeline sahiptir.²⁴⁶ Gramsci titizlikle, siyasi ve kültürel uygulamaların ekonomik güçlere indirgenemez olduğunu ileri sürmektedir.²⁴⁷ Başka bir deyişle tarihsel blok, alt yapı (sosyo-ekonomik ilişkiler) ve üst yapı (siyasi ve kültürel yapı) arasındaki karşılıklı ilişkilerden ortaya çıkmakta ve aralarında organik bir bağ oluşturmaktadır.²⁴⁸ Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, tarihsel blok tarihsel açıdan birbiriyle uyum sağlayan maddi kabiliyetler, kurumlar ve ideolojiden/düşüncelerden oluşmaktadır.²⁴⁹ Bu anlamda başarılı bir tarihsel blok, entelektüel ve ahlaki liderliğin siyasi olarak örgütlenmesiyle ve siyasal ile sivil toplum arasında organik (uzun vadeli) bir bağın oluşmasıyla meydana gelmektedir. Bu nedenledir ki, “yeni bir tarihsel bloğun ortaya çıkışı bilinçli planlı mücadelenin sonucu”nda ortaya çıkmaktadır.²⁵⁰

Yukarıda ifade edildiği gibi, Gramsci, analiz yaparken sadece ekonomik veya sadece siyasi ilişkilere odaklanmanın yanlış olduğunu, bunların arasında karşılıklı etkileşimin önemli olduğunu ileri sürmektedir.²⁵¹ Böylece, analizinde siyasetin, etiğin ve ideolojinin faaliyet alanlarını, ekonomi ile karşılıklı ilişkiler düzeyinde inceleyerek indirgemecilikten²⁵² kaçınmıştır.²⁵³ Gramsci’nin tarihselci yaklaşımında düşünceler ve maddi koşullar karşılıklı olarak birbirini etkiler ve hiçbir zaman birbirlerine indirgenemezler. Düşünceler maddi koşullar ile olan ilişkide anlaşılır ve anlam kazanır. Maddi koşullar hem sosyal ilişkileri hem de üretimin fiziki araçlarını (*physical means*) içermektedir. Bu yönüyle Neo-Gramsciyan yaklaşım, sosyal ilişkileri maddi koşullarından dışlayan ve onları öznelarası anlamlara indirgeyen İnşacı yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Diğer yandan üst yapı (ideoloji ve siyasi organizasyon) bir yandan üretim

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.184, 233, 407.

²⁴⁸ Hobden ve Jones, “Marxist Theories of International Relations”, s.150; Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.366.

²⁴⁹ Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, New York, Plagrave Macmillan, 2008, s.60.

²⁵⁰ Burnham, “Neo-Gramscian Hegemony and the International Order”, s.31.

²⁵¹ Hobden ve Jones, “Marxist Theories of International Relations”, s.150.

²⁵² İndirgemecilik, bütünü (devleti, toplumu vs) parçaların özellikleri ile açıklamak anlamına gelmektedir.

²⁵³ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.219.

biçimini etkilerken öte yandan üretim biçiminden etkilenir.²⁵⁴ Başka bir deyişle, tarihsel blok kendi oluşturuucu unsurlarına stratejik yön ve tutarlık veren bir takım hegemonik düşünceler etrafında siyasi olarak örgütlenmiş farklı sosyal sınıfların bir ittifakıdır.²⁵⁵ Tarihsel bloğun varoluşundan, güç ilişkileri arasında yüksek düzeyde bir siyasi uyum olduğu zaman söz edilebilir.²⁵⁶ Faruk Yalvaç'ın belirttiği gibi, "Gramsci için devletin ve siyasal alanın incelenmesinde önemli olan sınıflar arasındaki dengedir."²⁵⁷

Özetle, tarihsel blok kavramı, kendi toplumsal güçlerine ideolojik tutarlık veren, belirli tarihsel sosyo-ekonomik şartlara ve üretim ilişkilerine dayanan bir dünya görüşünü ifade eder.²⁵⁸ Bu anlamda, Gramsci'nin tarihsel blok kavramında sınıfsal güçler, siyasi örgütlenmeler ve tarihsel hedefler birbiriyle ilişkilidir. Böylece, bir tarihsel blok kendiliğinden veya sadece ekonomik gerekliliğinden/ihtiyaçlarından oluşamaz.²⁵⁹ Bu yönüyle, Gramsci, tarihsel materyalizmin daha pozitivist (belirlenimci) ve indirgemeci yorumlarından ayrılmaktadır.²⁶⁰ Benzer biçimde Cox için tarihsel blok kavramı siyasi, ideolojik ve ekonomik alanlarının bir karışımı olduğu için yaklaşımının (ekonomik) indirgemeciliğe düşmesini engellemektedir.²⁶¹

Cox'a göre tarihsel blok hegemon bir toplumsal sınıfın yokluğunda var olamaz.²⁶² Bu nedenle tarihsel blok öncelikle ulusal bir olgudur.²⁶³ Yeni bir tarihsel blokun ortaya çıkması için siyasi ve sivil toplumun bilinçli bir şekilde işbirliği yapmaları gerekmektedir.²⁶⁴ Daha açık ifade etmek gerekirse, yeni bir tarihsel bloğun ortaya çıkması

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, s.60.

²⁵⁶ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.44.

²⁵⁷ Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar", Atilla Eralp et al., *Devlet Sistem ve Kimlik*, İstanbul, İletişim, 2011, s.178.

²⁵⁸ Rupert, *Producing Hegemony*, s.30.

²⁵⁹ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.47.

²⁶⁰ Rupert, *Producing Hegemony*, s.31.

²⁶¹ Hobson, *The State and International Relations*, s.129.

²⁶² Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.219.

²⁶³ Ibid. s.168, 174.

²⁶⁴ Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, s.61.

için sadece sivil toplumda ve ekonomide güçlü olması yeterli değildir, yeni bir siyasi örgütlemenin çıkması ve gelişmesi için ikna edici argümanları ve girişimleri ileri süren düşüncelere ihtiyaç duyulmaktadır.²⁶⁵ Bu nedenle, yeni bir tarihsel blok, devleti ele geçirmekle kurulamaz; ancak ikna edici fikir ve argümanlar eklenerek kurulabilir.²⁶⁶ Bu bağlamda organik entelektüeller önemli bir rol oynar.

Hegemonya, Gramsci'nin tarihsel blok olarak tanımladığı, toplumsal ve siyasi güçlerin kümelenmesinden meydana gelen daha geniş bir toplumsal bağlamda uygulanmaktadır. Gill ve Law'ın ifadesiyle "tarihsel blok kavramı, maddi güçler, kurumlar ve ideolojiler arasındaki tarihsel bir uyuma veya geniş anlamıyla farklı sınıf güçleri ittifakı anlamına gelir. Dolayısıyla tarihsel blok; maddi, kurumsal, öznelarası, teorik ve ideolojik kapasitelerin birleşimi olan siyasal ve sivil toplum arasındaki organik bağ olmaktadır.²⁶⁷ Buna göre başarılı bir blok, kurucu unsurlara stratejik bir yön ve tutarlılık kazandıran bir dizi hegemonik fikir etrafında siyasi olarak örgütlenir. Bu nedenle yeni bir tarihsel blokun ortaya çıkması için onun liderleri bilinçli ve planlı bir mücadeleye girişmelidir. Bu noktada Gill ve Law, bu sürecin basitçe ideoloji gücünün bir sonucu, ya da devleti zaptetme/yakalama meselesi olmadığını vurgulamaktadırlar. Ortaya çıkacak olan herhangi bir yeni tarihsel blokun yalnızca sivil toplumda ve ekonomide güçlü olması yetmez. Aynı zamanda "siyasi ağlarını ve organizasyonunu şekillendiren ve katalize eden ikna edici fikir ve argümanlara ihtiyacı vardır."²⁶⁸

b. Hegemonyanın örgütleyicileri olarak organik entelektüeller

Entelektüeller, sınıf bilicinin oluşmasında ve bir tarihsel bloğun inşasında kilit bir rol oynamaktadırlar.²⁶⁹ Üretim ilişkileri gerekli şartları yerine getirdiği zaman kolektif bir

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Burnham, "Neo-Gramscian Hegemony and the International Order", s.31.

²⁶⁷ Gill ve Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", s.93-94; Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s.366.

²⁶⁸ Gill ve Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", s.93-94.

²⁶⁹ Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.219.

(sınıfsal veya hegemonik) bilinç oluşturulur ve değişim için yeni bir strateji ortaya çıkar.²⁷⁰ Üretimin maddi şartları bu sınıfsal veya hegemonik bilinci oluşturma konusunda önemli bir rol oynar, ancak bununla beraber (sınıf) bilinç bağımız bir güç değildir. Cox'un belirttiği gibi, işçi sınıfını, diğer potansiyel sınıf müttefikleriyle birlikte seferber etme sorunu ile ilgilenen Gramsci için, sosyal organizasyonun inşasında asla saf bir kendiliğindenlik yoktur. Sosyal örgütlenme her zaman liderlik ve hareketin alttan gelen kombinasyonuna dayanmaktadır. Bu anlamda ideoloji ve toplumsal güçlerin örgütlenmesi, maddi şartlarından otomatik bir şekilde ortaya çıkmaz. Bu bilincin oluşması için organik entelektüeller çok önemli bir işleve sahiptirler. Organik entelektüellerin görevi toplumsal grupların siyasi düşüncesini açıklığa kavuşturmak, grup üyelerini toplumdaki konumları hakkında bilinçlendirmek ve diğer toplumsal gruplarla birlikte daha yüksek amaçlar için nasıl biraraya gelip mücadele edebileceklerini belirlemektir.²⁷¹

Gramsci entelektüellerin sınıfsız bir sosyal tabaka olmadıklarını, aksine belirli bir sosyal sınıfa organik bir şekilde bağlı olduklarını ileri sürmüştür.²⁷² Böylece, organik entelektüel bir sınıf, tarihsel bloğun üyelerini bir arada tutmak için ortak kimlik inşasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Organik entelektüeller, bir hegemonya kurmak için gerekli tüm sosyal güçleri organize ederler.²⁷³ Burada entelektüellerin rolü, önde gelen grubun/sınıfın çıkarları ile alt sınıfların çıkarları arasında uyum sağlamak ve bu çıkarları evrensel bir dille bir ideolojiye dâhil etmektir.²⁷⁴ Bu şekilde fikirler, hegemonyayı kurmak için organik entelektüellerden beslenmektedir.²⁷⁵

²⁷⁰ Cox, "Civil Society at the Turn of the Millennium", s.16.

²⁷¹ Ibid., s.16.

²⁷² Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.219.

²⁷³ Bieler ve Morton, "Introduction: Neo-Gramscian Perspectives", s.22.

²⁷⁴ Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.219.

²⁷⁵ Bieler ve Morton, "Introduction: Neo-Gramscian Perspectives", s.20.

Gramsci'ye göre, her bir tarihsel blokun oluşumunda, yapı ve üstyapı arasındaki bağı pekiştirmek için organik entelektüellerin varlığı şarttır.²⁷⁶ Bu entelektüeller, tarihsel bloğun uyumunu ve bütünleşmesini (*integrate*) sağlayan hegemonik ideolojinin somut eklemleyicileridir (*concrete articulators*). Entelektüeller sadece ideolojinin üreticisi değil, aynı zamanda, hegemonyanın düzenleyicileridir. Onlar hegemonyanın geliştirilme ya da sürdürülebilirlik yollarını kuramlaştırırlar.²⁷⁷ Özetle organik entelektüeller, belirli bir hegemonyanın teknik, direktif, örgütsel ve benzeri ihtiyaçlarını karşılayan uzmanlardır.²⁷⁸ Var olan hegemonya gücünü (olguları ve kurumları doğal ve ahenk içinde gösterme yeteneğini) kaybettiğinde, sivil toplumda bir karşıt-hegemonya hareketi yükselir ve bunun sonucunda yeni/alternatif bir tarihsel blok oluşmaya başlar.²⁷⁹

c. *Pasif Devrim Kavramı*

Pasif devrim, hegemonya kavramının karşıtıdır.²⁸⁰ Pasif devrim bu yönüyle, hegemonik olmayan bir toplumu göstermektedir.²⁸¹ Callinicos'a göre pasif devrim, sistem düzeyindeki dönüşümlerin devrim dışı yöntemlerle sağlandığı süreçleri kavramlaştırmayı amaçlayan, Gramsci'nin en yaratıcı kavramlarından biridir.²⁸² Jonathan Joseph'e göre "Gramsci'nin bütüncül devlet ve pasif devrim kavramları, kapitalizmin kendi kendini yeniden yapılandırma becerisine değil, burjuvazinin zayıflığına dayanmaktadır."²⁸³ Gramsci için pasif devrim, ulusal burjuvazinin devlet ile sivil toplum arasındaki ideolojik bağının hegemonyayı kurmak için yetersiz olduğu ülkelerde veya durumlarda meydana gelir. Toplumun genelinde hegemonik bir blok kurulmasında başarılı olunamadığı durumda, (sermaye) birikim stratejileri seçkinlerin müdahalelerine

²⁷⁶ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.51.

²⁷⁷ Showstack-Sassoon, *Gramsci's Politics*, s.134-136.

²⁷⁸ Ibid., s.139.

²⁷⁹ Hobden ve Jones, "Marxist Theories of International Relations", s.150.

²⁸⁰ Cox, "Gramsci, hegemony and international relations", s.218.

²⁸¹ Ibid., s.218.

²⁸² Alex Callinicos, "The Limits of Passive Revolution", *Capital and Class*, Vol.34, No.3, 2010, s.491-507.

²⁸³ Jonathan Joseph, *Marxism and Social Theory*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s.121.

bağımlı olmaktadır.²⁸⁴ Gramsci toplumları, toplumsal devrimi yaşayan ve toplumsal devrimi yaşamayan toplumlar olarak ikiye ayırmıştır.²⁸⁵ Toplumsal devrimi yaşayan toplumlar, İngiltere ve Fransa gibi, yeni üretim biçiminin ve sosyal ilişkilerin tüm sonuçlarını yaşamışlardır.²⁸⁶ Diğer toplumlar ise eski düzenin yok olmadan, yeni düzenin özelliklerini dışardan ithal etmek veya taklit etmek zorunda kalmışlardır. Bu şekilde diğer ülkeler bu gelişmelerin etkisini daha pasif bir şekilde almışlardır. Pasif devrim, “değişime yönelik güdünün yerel ekonomik gelişmelerden gelmediğini, onun yerine, ideolojik akımlarını çevreye ileten uluslararası gelişmelerin yansıması olarak ortaya çıktığını” göstermektedir.²⁸⁷ Ancak yukarıdan dayatılan bu “devrim”, ne eski düzeni tamamen yok etmiş, ne de yeni düzeni tamamen uygulayabilmiştir. Böylece, bu toplumlarda yeni sanayi burjuvazisi kendi hegemonyasını kurmakta başarısız olmuştur. Bunun sonucunda eski geleneksel/hâkim sınıf, halktan gelen herhangi bir tepki ile karşılaşmadan, yeni değişiklikleri uygulayacak ve kendi üstünlüğünü sürdürmeye devam edecektir.²⁸⁸ İşte Gramsci özellikle bunu pasif devrim olarak adlandırmıştır.²⁸⁹ Başka bir deyişle, hâkim sınıfın hegemonyasını kuramadığı toplumlarda, hâkimiyetlerini pasif devrim aracılığıyla elinde tutmaya çalışmaktadırlar. Pasif devrim, kitlesel katılımı olmayan, çok yavaş ilerleyen ve genellikle dış güçlerin teşviki veya liderliğinde gerçekleşmektedir.²⁹⁰

Pasif devrimde, *caesararism* ve *transformismo*, olarak iki farklı politika fark edilmektedir. *Caesararism*’de, içerde çatışan toplumsal güçlerin dengesini korumak ve dışarıda var olan hegemonyayı uzak tutmak için güçlü bir adam/siyasetçi ortaya çıkmaktadır.²⁹¹ *Transformismo* politikalarının amacı ise potansiyel devrimci hareketleri

²⁸⁴ Stuart Shields, *The International Political Economy of Transition*, New York, Routledge, 2012, s.38.

²⁸⁵ Robert W. Cox, “Gramsci, Hegemony, and International Relations”, Robert W. Cox ve Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, New York, Cambridge University Press, s.124-41.

²⁸⁶ Cox, “Gramsci, Hegemony, and International Relations”, s.218.

²⁸⁷ Ibid., s.220-221.

²⁸⁸ Ibid., s.218.

²⁸⁹ Cox, “Gramsci, Hegemony, and International Relations”, s.218.

²⁹⁰ Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, s.62.

²⁹¹ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, s.173.

etkisiz hale getirmektir. Bu nedenle ayaklanmalarda önde gelen/etkili olabilecek entelektüelleri kendi tarafına çekmek *transformismo* politikalarının önemli bir özelliğidir.²⁹²

Gramsci'nin analizlerini küresel ekonomi politiğe taşıyan Cox, sivil toplumu gelişmiş olan Batılı devletler ve sivil toplumu gelişmemiş olan diğer devletler arasında bir ayrım yapmaktadır.²⁹³ Mevzi savaşı ve manevra (hareket) savaşı kavramları da bu ayrıma dayanmaktadır. Sivil toplumu gelişmemiş olan toplumlar, hegemonik yapılara pasif devrimle uyum sağlamaya yönelecektir. Bu kavramı, uluslararası ilişkilere uyguladığımızda, alttan devrimci dönüşüme yol açmadan hegemonik Batı'nın bazı yapısal özelliklerinin benimsendiği görülür.²⁹⁴ Bu nedendir ki Cox pasif devrimin; *caesararism* ve *transformismo* unsurlarıyla, Üçüncü Dünya başta olmak üzere sanayileşmekte (gelişmekte) olan toplumlara özgü olduğunu belirtmektedir. Burada *transformismo* politikaları çok önemli bir rol oynamaktadır.²⁹⁵ Hegemonik güçler yoğun olarak iki tür yönetime başvurmaktadır. Birincisi, çevre ülkelerdeki başarılı öğrencilere, ABD ve Batı Avrupa'da okumak üzere çeşitli burslar verilmesini öngörmektedir.²⁹⁶ İkinci yöntem ise, çevre ülkelerden birçok iktisatçının ve hukukçunun Dünya Bankası ve birçok önde gelen özel finansal kuruluşlarında çalışmalarını sağlayarak ve onları kapitalist ekonominin doğal bir olguymuş gibi gösteren kültürü ile kaynaşmalarını sağlandıktan sonra, gerekli reformları yapmak üzere kendi ülkelerine gönderilmelerini kapsamaktadır.²⁹⁷

²⁹² Ibid., s.173.

²⁹³ Van Der Pilj, *A Survey of Global Political Economy*, s.241.

²⁹⁴ Ibid.

²⁹⁵ Cox, "Gramsci, Hegemony and International relations", s.173.

²⁹⁶ Ibid., s.173; Van Der Pilj, *A Survey of Global Political Economy*, s.241.

²⁹⁷ Van Der Pilj, *A Survey of Global Political Economy*, s.241.

II. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİ POLİTİĞİ

A. Neo-Gramsciyan Yaklaşım Çerçevesinde Yapısal Dönüşümlerin Açıklanması: Hegemonyanın Mekanizmaları ve Araçları

1980’lerden itibaren küreselleşme adı altında kavramsallaştırılacak olan dönüşüm süreci, temelde birbirleriyle ilişkili iki süreç tarafından tanımlanmaktadır. Bu dönüşüm maddi düzeyde üretimin ve finansın ulusötesileşmesine işaret ederken, ideolojik düzeyde Keynesçilikten neo-liberalizme geçişi ifade eder.²⁹⁸ Bazı yazarlar bu dönemde kapitalist sistemin, korumacı ve ulusal refahçı Fordist safhasından farklı olan, ulusötesi post-Fordist bir aşamaya girdiğini öne sürmüşlerdir.²⁹⁹ Cox bu aşamada, küresel ölçekte yeni bir devlet biçimin, hegemonyanın ve tarihsel blokların oluşturulduğunu göstermiştir.³⁰⁰ Tarihsel materyalizmin Neo-Gramsciyan versiyonunu savunan yazarlara göre, kapitalist sistemdeki yapısal değişiklikler, dünya düzenin ve ulusötesi emek-sermaye ilişkilerin incelenmesini analize dahil eden daha esnek bir analitik yaklaşım gerektirir.³⁰¹ Böyle bir yaklaşım, devletler içerisinde farklı çıkarlar arasındaki etkileşim de dâhil olmak üzere, ulusötesi toplumsal güçleri analiz etme imkânı tanır.³⁰² Bu açıdan günümüz küresel kapitalizmin dinamiklerini açıklamak için Neo-Gramsciyan yaklaşımın analiz birimleri hem ulusal, hem de ulusötesi sınıf fraksiyonların oluşmasını ve devletin “uluslararasılaştırılması”nı şekillendiren toplumsal güçler dizisi (düşünceler, kurumlar, maddi kabiliyetler) ele alınmalıdır.

1. Üretimin ve Sermayenin Uluslararasılaştırılması veya Küreselleşmesi

Kapitalist birikim biçimleri zamanla değişim göstermektedir. 1970’lere kadar üretim ülke sınırları içinde gerçekleşirken, 1970’lerden sonra ulusötesi bir biçim almaya başladı. Bu dönemde kapitalist sistem Robinson’un deyişiyle, dünya ekonomisinden

²⁹⁸ Bieler, *Globalisation and the Enlargement of the European Union*, s.19-20.

²⁹⁹ Gill ve Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, s.94-95.

³⁰⁰ Ibid., s.95.

³⁰¹ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.46.

³⁰² Ibid., s.46.

küresel ekonomiye geçmiştir.³⁰³ Robinson’a göre dünya ekonomisinde, her ülke kendi ulusal ekonomisini geliştirir ve ticaret ile finans aracılığıyla uluslararası pazarla uyumlu olarak diğer ülkelerle bağlantı kurar. Küresel bir ekonomi durumunda ise, üretim süreci küreselleşmektedir.³⁰⁴ Üretimin küreselleştirilmesi, belirli bir üretimin farklı aşamalarının farklı ülkelerde gerçekleşmesini ifade eder.³⁰⁵ Böyle bir durumda, ulusal üretim sistemleri parçalanmış (*fragmented*) ve yeni küresel birikimin halkalarıyla (*circuits*) bütünleşmiştir.³⁰⁶ Gill’e göre ise “mevcut dünya düzeni, sermayenin yeniden yapılandırılması tarafından yönlendirilen daha liberalleştirilmiş ve metalaştırılmış bir tarihsel yapılar seti içerir”.³⁰⁷ Neo-liberal ekonomik politikaların ve sosyal amaçların yaygınlaştığı bu sürece Gill, “piyasa medeniyeti” adını vermektedir. Bu kavram, bir yandan ulusötesi sermayenin gücü tarafından şekillendirilen, pazar bütünleşmesinin çoğalan yönleri ve gittikçe genişleyen birikim, meşruiyet, tüketim ve iş yapılarını kapsarken; öte yandan toplumsal parçalanma ve dışlayıcı, hiyerarşik toplumsal ilişkiler modellerini içerir.³⁰⁸

Cox’un deyimiyle üretimin uluslararasılaşması olarak da adlandırılan bu olgu, dünyada iş gücünü yeniden yapılandırmaktadır.³⁰⁹ Cox yeni dünya iş gücünü üç kategoriye ayırmaktadır. Birinci kategoride iş gücünün çekirdiğini oluşturan, üretim sürecinde karar sahibi olan yetişmiş ve kalifiye iş gücüdür. Bu kategori ayrıca küreselleşme ideolojisinin yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. İkinci kategori, daha az yetişmiş işgücünden oluşmaktadır. Bu kategori iş gücünün çoğunluğunu kapsamaktadır, ancak daha az yetişmiş (vasıflı) oldukları için işten çıkarmak ve yerine

³⁰³ Robinsom, *A Theory of Global Capitalism*, s.10.

³⁰⁴ Ibid., s.10-11.

³⁰⁵ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.146.

³⁰⁶ Robinsom, *A Theory of Global Capitalism*, s.10.

³⁰⁷ Stephen Gill, “Globalization, Market Civilisation and Disciplinary Neo-Liberalism”, *Millenium*, Vol.24, No.4, 1995, s.399.

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.9.

başkasını almak/çalıştırmak daha kolaydır. Bu nedenle, bu kategori özellikle iş imkânlarının en düşük ücret ile sunulduğu, emeğin kullanımında en yüksek esnekliğin olduğu ve işçi haklarının en az korunduğu yerlerde bulunmaktadır. Ayrıca bu kategori, etnisite, din, cinsiyet ve coğrafya gibi birçok gruba ayrıldığı için, kolektif sorunlara karşı toplu örgütlenme konusunda zorlanmaktadır. Böylece, üretimin uluslararasılaştırılması toplumsal parçalanmayı getirmiştir. Üçüncü kategori ise, uluslararası üretimden dışlanmış olanlardır. Bu kategorinin büyük kısmı gelişmemiş ülkelerdeki ötekileştirilmiş insanlardan (eski bir terimle lümpenler) oluşmaktadır. Bu kategoriler arasındaki orantı, ülkelerin izledikleri politikalar ve küresel finansa bağımlılık derecesine göre ülkeden ülkeye değişmektedir. Ancak ikinci ve üçüncü kategori (*precarious workers and exluded*), 1970’lerde başlatılan sosyal harcamaları azaltma politikasıyla doğrudan bağlantılıdır.³¹⁰ Picciotto’nun söylediği gibi, günümüzde emek hareketinin en zor perspektiflerin biri, sınıf politikasının güçlü yanlarını ve popüler toplumsal hareketleri birleştiren yeni bir enternasyonalizmin inşasıdır.³¹¹

Robinson, sermayenin uluslararasılaşmasındaki (*transnational*) yükselişin, küreselleşme çağının belirleyici özelliği olarak görmektedir. Küresel ekonomiyi ise, yapısal olarak belirleyici bir unsur olarak değerlendirmektedir.³¹² Küresel ekonominin temelini oluşturan sermayenin ve üretimin uluslararasılaştırılması,³¹³ toplumsal güçleri hareketlendirir/şekillendirir ve bunun sonucunda toplumsal güçler devlet biçiminde ve dünya düzeninde önemli siyasi sonuçlar ortaya çıkarır.³¹⁴

³¹⁰ Ibid.

³¹¹ Sol Picciotto, “The Internationalisation of the State”, *Capital & Class*, Vol.15, No.43, 1991, s.58-59.

³¹² William I. Robinsom, *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World*, Maryland, The Hopkins University Press, 2004, s.9-10.

³¹³ Ibid., s.9.

³¹⁴ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.147.

2. Devletin Uluslararasılaşması

Devletin uluslararasılaştırılması, üretimin uluslararasılaşması ile ilişkilidir.³¹⁵ Cox, *Üretim, Güç ve Dünya Düzeni* başlıklı kitabında, tarihsel materyalizm çerçevesinde, tarihi yapan toplumsal güçlerin önemini ortaya koyarak, devletin uluslararasılaştırılmasını incelemektedir.³¹⁶ Cox kapitalist toplumlardaki devletin oynadığı rolün ve önemin altını çizmekle birlikte, yaklaşımı daha az devlet merkezlidir. Bu nedenle Cox'un kavrayışı, devletin uluslararasılaşması (küreselleşmesi) de dâhil olmak üzere, farklı siyaset ve devlet biçimlerinin oluşmasının kavranmasını kolaylaştırmaktadır.³¹⁷

Uluslararasılaştırma süreci, ulusal politika ve uygulamaları küresel ekonomiye cevap verecek şekilde düzenlemektedir.³¹⁸ Başka bir deyişle devlet aygıtı, küresel ekonomiyi, üretim ve finans alanlarındaki değişimleri destekleyecek şekilde yeniden yapılandırmıştır.³¹⁹ Bu nedenle küreselleşme sürecinde, devletin uluslararasılaştırılmasıyla, finans bakanlığı, merkez bankası gibi küresel ekonomi ile doğrudan bağlantılı olan kurumlara daha çok öncelik verilirken,³²⁰ sanayi bakanlığı, çalışma bakanlığı ve bunun gibi kurumlar geri planda kalmaktadır.³²¹ Devlet ile sermaye arasındaki bu yeni ilişkinin düzenlenme biçimi, devletin rolünün azalmadığı, sadece devlet müdahalesinin doğasının değiştiğini göstermektedir.³²² Robinson, ulus devletin “dünya kalkınmasının eksen ve daha büyük bir küresel sistemin düzenleyici ilkesi

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ Leo Patnich, “Globalization and State”, Ralph Miliband ve Leo Panitch der., *The Socialist Register*, London, Merlin Press, 1994, s.68.

³¹⁷ Gill ve Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, s.95.

³¹⁸ Cox, *Production, Power, and World Order*.

³¹⁹ Ibid.

³²⁰ Bieler ve Morton, “Introduction: Neo-Gramscian Perspectives”, s.18.

³²¹ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.146.

³²² Shields, “Global Restructuring and the Polish State”, s.135; Bkz. Leo Panitch, “Rethinking the Role of the State”, James Mittelman der., *Globalization: Critical Reflections*, Boulder, Lynne Rienner, 1996; Leo Panitch, ‘The New Imperial State’, *New Left Review*, Vol .2, No.2, 2000, s.5-20; Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, London, New Left Books, 1975.

olarak” işlev gördüğünü söylemektedir.³²³ Piyasa güçlerinin dolaylı gücü, sermayenin yeniden üretilmesini sağlamak konusunda yeterli değildir. Bu nedenle, toplumsal kontrolü sağlamak ve sermaye sahiplerinin üretimin nasıl gerçekleşeceğini belirlemek için, hukuk ve zor mekanizmaları aracılığıyla, dolaysız güce sahip olan devlet eylemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.³²⁴ “Dünya Bankası, piyasa güçlerini kurumsallaştırmak, ekonomik liberalizasyonu desteklemek, hizmet alanında kamu-özel ortaklıklarını geliştirmek, sözleşmeleri uygulamak ve yolsuzluğu önlemek için, böyle bir devlet biçiminin gerekli olduğunu savunur.”³²⁵ Gill’e göre, ortaya çıkan bu yeni devlet biçimi, demokratikleşme sürecini kısıtlayan, sermayeye daha fazla ağırlık ve temsil hakkı tanıyan, bir otorite kalıbıdır.³²⁶

Devletin uluslararasılaştırılması sadece gelişmiş kapitalist devletlerle sınırlandırılmış bir olgu değildir.³²⁷ Tüm devletleri kendilerini yeniden yapılanmaya doğru sürüklemektedir.³²⁸ Çalışmanın devamında daha detaylı göreceğimiz gibi, bu süreçte, IMF, DB, BM, AB, G7, DTÖ, NAFTA ile birlikte ekonomik, siyasi, resmi ve resmi olmayan tüm uluslararası kurumlar ve örgütler önemli bir rol oynamaktalar.³²⁹ Tüm bunlar, ulusal kurumları küresel ekonomiye hizmet edecek şekilde dönüştürmektedir. Başka bir ifadeyle, ulus devletin geleneksel görevi, ulusal politikaları şekillendirmek iken; günümüzde uluslararası kurumların şekillendirdiği politikaları yönetmek olmuştur. Bu açıdan, transnasyonal devlet, küresel kapitalizme bağlı olan belirli sınıf güçlerinin ve ilişkilerinin bir konfigürasyonudur. Bu çerçevede ortaya çıkan transnasyonal kapitalist sınıf, kendini dünya çapında bir hegemon olarak kurumsallaştırmak için ve kendi

³²³ William I. Robinson, “(Mal)Development in Central America: Globalization and Social Changes”, *Development and Change*, Vol.29, No.3, 1998, s.469.

³²⁴ Stephen Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, *Pacifica Review*, Vol.10, No.1, 1998, s.25.

³²⁵ Ibid., s.31.

³²⁶ Ibid., s.23.

³²⁷ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.146.

³²⁸ Robinson, “Capitalist Globalization and the Transnationalization of the State”, s.215.

³²⁹ Ibid., s.216.

çıkartlarına hizmet etmek üzere, ulus devleti ve çeşitli siyasi uluslararası kurumları şekillendirmektedir.³³⁰ Transnasyonal devlet, küresel yönetici sınıfının kolektif bir otoritesi olarak hizmet etmektedir. Böylece, transnasyonal devlet dünya çapında yeni bir emek-sermaye sınıf ilişkisini ve yeni sosyal pratikler ortaya koymaktadır.³³¹ Bu küresel hegemonya devlet-toplum ilişkilerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Devletlerin özellikle hizmet ve sosyal politikalar konusunda kamusal alandan çekilmesiyle, halk siyasi sınıfın dürüstlüğüne ve yeterliliğine olan güvenini kaybeder. Cox'un ifadesiyle "Siyasi yolsuzluk, kamu mallarının pazarlanabilir metalara dönüşmesinin doğasında bulunmaktadır. Siyasi bir ayrıcalık, bir piyasa değeri elde eder."³³² Bu olgunun taşıdığı önem, özellikle siyasi yolsuzluğun, geri kalmış taşra kültürünün doğal parçası olarak görüldüğü Arnavutluk örneğinde öne çıkmaktadır.

Özetle, üretimin uluslararasılaştırılması bağlamında ortaya çıkan dünya düzeni, merkezileştirilmiş bir kurumsal biçime sahip olmasa da, uluslarüstü kurumlar ve kuruluşlarla birlikte çalışan, dönüştürülmüş ve harici olarak entegre devletlerden oluşan bir ağıdır. Devletin ulusötesileşmesi/uluslararasılaştırılması aynı zamanda devletleri ve ulusüstü ekonomik ve politik kurumları yeniden organize eder ve işlevlerini değiştirir.³³³ Böylece, devletlerin uluslararasılaşması, hegemonyanın sürdürülmesinde önemli bir araçtır.³³⁴ Devletler bu bağlamda, genellikle ulusal ekonomik politikaları küresel ekonomik neo-liberalizmin gerekliliklerine göre uyarlamaya çalışan, küresel ekonominin bir ajanı haline gelme eğilimini taşımaktadır.³³⁵ Yine Cox'a göre, bu güç yapısı, hem küresel bir politika uzlaşısının ve küresel finansın devlet politikası üzerindeki etkisi aracılığıyla devletin dışından, hem de küreselleşmeden fayda sağlayan sosyal güçlerden

³³⁰ Ibid., s. 215.

³³¹ Ibid., s. 210-212.

³³² Cox, "Civil Society at the Turn of the Millennium", s.12.

³³³ Shields, "Global Restructuring and the Polish State", s.132.

³³⁴ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.144.

³³⁵ Cox, "Civil Society at the Turn of the Millennium", s.12.

(dünya ekonomisiyle bütünleşmiş toplumun belirli kesimleri), yani devletin içinden gelen baskılarla sürdürülmektedir.³³⁶

B. Uluslararası Kurumlar

Dünya hegemonyasının mekanizmalarından biri uluslararası kurumlardır.³³⁷ Uluslararası kurumlar hegemonyanın evrensel normlarını ifade eder ve aynı zamanda hegemonyanın kuramlarını ve ideolojisini geliştirir. Bu açıdan, uluslararasılaştırılmış devletlerin ve uluslararası kurumların aynı zamanda dünya hegemonyasının birer mekanizmaları/araçları olarak hizmet etiklerini söyleyebiliriz.

İdeolojik açıdan da çok önemli bir rol oynayan uluslararası kurumlar ve örgütler, hâkim ekonomik ve sosyal güçlerin özelliklerinin yayılması için çeşitli kurallar ortaya koymaktadırlar. Hâkim ekonomik ve sosyal güçlerin lehine olacak şekilde, devletlere öneriler sunmakta ve ulusal düzeyde birçok kurumların ve pratiklerin meşrulaştırılması konusunda yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, birçok devletin iç politikalarının, liberal dünya ekonomisinin çıkarları ile uyumlu hale getirilmesi için gerekli yapısal düzenlemelerin gerçekleşmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadırlar.

Uluslararası kurumlar ve kurallar genel olarak hegemon devlet tarafından inşa edilmektedir. Diğer bölümlerde ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere, çeşitli mekanizmalarla bu normları ve kuralları diğer ülkelere dayatırlar. Örneğin, Dünya Bankası'nın 1997 Dünya Gelişme Raporunda, eski Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkelerinde, liberal fikirlerin ve kurumların yerleşebilmesi için siyasi olarak zemin

³³⁶ Ibid., s.12; Ayrıca bkz. Leo Panitch, "Rethinking the Role of the State", James H. Mittelman der., *Globalization: Critical Reflections*, Boulder CO, Lynne Rienner, 1996.

³³⁷ Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.172.

hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır.³³⁸ Gill, Dünya Bankası'nın bu stratejisini, Gramsci'nin *trasformismo* kavramıyla özdeşleştirmektedir.³³⁹

1. Küresel Yönetişim

Küresel ve ulusötesi güçler (*transnational forces*) ulusal ekonomilere ve toplumlara yoğun bir şekilde nüfuz etmiş durumdadırlar.³⁴⁰ Ulusötesi ekonomik faktörler, ulusötesi politik süreçler ve sosyal yaşamın maddi temelini oluşturur. Bu anlamda, ulusal sınırları aşan bu dinamik, “bir ulusötesi toplum ya da sınıfın ortaya çıkmasını sağlıyor”.³⁴¹ Robinson’a göre, küreselleşme sürecinin itici gücü, üretim ve üretim sistemlerinin ve sermaye mülkiyetinin ulusötesi hale getirilmesi veya uluslararasılaştırılması olgusudur.³⁴² Bu da küresel düzenin tepesinde yer alan uluslararasılaştırılmış burjuvazilerin (sermaye sınıfının) yükselişine yol açmıştır.³⁴³ Cox, üretimin uluslararasılaştırılmasının, ulusötesi bir *küresel sınıf yapısının* ortaya çıkmasını sağladığını söylemektedir.³⁴⁴ Bu uluslararası küresel sınıfın ideolojisi, stratejisi ve kurumları gibi kendine özgü kolektif eylemleri vardır. Dünya Bankası, IMF, Üçlü (Trilateral) Komisyon ve OECD gibi kurumlar ve örgütler, küresel sınıfın düşünce çerçevesini ve siyasi kılavuzunu oluşturmaktadır. Bu sınıfın eylemleri/faaliyetleri, devletin uluslararasılaştırılması süreci aracılığıyla devletlere nüfuz etmektedir.³⁴⁵

³³⁸ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.31-32.

³³⁹ Ibid., s.37.

³⁴⁰ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.12.

³⁴¹ Shields, “Global Restructuring and the Polish State”, s. 135; Bkz. Leslie Sklair, *The transnational capitalist class*, Oxford, Blackwell, 2001; Bastian van Apeldoorn, “Transnational Class Agency and European Governance: The Case of the European Round Table of Industrialists”, *New Political Economy*, 5(2), 2000, s.157-81; Kees van der Pijl, *Transnational Classes and International Relations*, London, Routledge, 1998.

³⁴² William I. Robinson, “Globalization: Nine Theses of Our Epoch”, *Race and Class*, Vol.38, No.2, 1996, s.13-31; William I. Robinson, *Promoting Polyarchy: Globalization, U.S. Intervention, and Hegemony*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

³⁴³ Robinson, “Globalization: Nine Theses of Our Epoch”.

³⁴⁴ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.145.

³⁴⁵ Ibid., s.147.

Gill, tarihsel blokun sınıf içi ve sınıflar arasında bağlantılar kurarak ulusötesi bir hegemonyanın ortaya çıkması için gerekli şartları oluşturabileceğini savunmaktadır.³⁴⁶ Bu bağlamda “hegemonya sorunu, küresel ekonomi politiğin yanı sıra bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde ortaya çıkmaktadır.”³⁴⁷ Ancak küresel ölçekteki bu sorunlarla resmi bir biçimde ilgilenecek, tepede açıkça tanımlanabilen herhangi bir üst egemen yönetim biçimi bulunmamaktadır. Cox’a göre küresel yönetişim kavramı “resmi olarak meşru olan zorlayıcı bir güç yokluğunda kontrol ve yönlendirmeyi ima etmektedir.”³⁴⁸ Küresel ölçekte egemen siyasi bir merkezden ziyade, doğuş evresinde bulunan küresel bir tarihsel blok bulunmaktadır. Küresel tarihsel blok, “en güçlü birleşmiş ekonomik güçler (*corporate economic forces*), hükümetlerdeki kendi müttefikleri ve politikaların kılavuzlarını değiştiren ve küreselleşme ideolojisini yaygınlaştıran çeşitli ağlar”dan meydana gelmektedir.³⁴⁹ Gill’e göre ise uluslararası tarihsel blokun temelinde G7 devlet mekanizmaları, uluslararası sermaye, ayrıcalıklı işçiler ve belirli alanlarda faaliyet gösteren küçük şirketler bulunmaktadır.³⁵⁰ Gill ve Law, uluslararası tarihsel blok kavramının, ulusal sınırlar ötesinde kapitalist çıkarların basit bir ittifakı olmadığını, çok daha fazla bir anlam taşıdığını savunmaktadırlar. Yazarlara göre, uluslararası tarihsel blokun temelinde, toplumun maddi ve normatif yapılarının organik bağı ve kök salmış birden fazla sınıfa ait unsurlar yer almaktadır.³⁵¹ Yani, zayıf devletler de dâhil olmak üzere birçok ülkenin hükümet ve sosyal kurumlarını ve sivil toplumlarını içermektedir.³⁵² Dolayısıyla içerdiği/kapsadığı toplumsal güçler ittifakından dolayı, üyelerinin çoğu

³⁴⁶ Stephen Gill ve David Law, *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies*, Brighton: Wheatsheaf, 1993, s.110.

³⁴⁷ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.12.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Stephen Gill, “Globalization, Market Civilisation, and Disciplinary Neoliberalism”, *Journal of International Studies*, Vol. 24, No. 3, 1995, s.400.

³⁵¹ Stephen Gill ve David Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, *International Studies Quarterly*, Vol.36, No.4, 1989, s.497.

³⁵² Stephen Gill, “Hegemony, Consensus and Trilateralism”, *Review of International Studies*, Vol.12, No.1, 1986, s.211.

tarafından doğal ve meşru olarak görülmektedir.³⁵³ Öte yandan uluslararası tarihsel blokun çıkarları Dünya Bankası, IMF, Trilateral Komisyon, G7, OECD gibi küresel ekonomi politiğin kurumları tarafından desteklenmektedir.³⁵⁴

Küresel yönetim ile ilgili yukarıda bahsi geçen politikalar, doğal olarak sivil toplumun yapısını ve içeriğini de değiştirir.³⁵⁵ Örneğin geleneksel anlamda sivil toplum, ekonomiden türeyen toplumsal güç ilişkilerini ifade eden bir terimken, günümüzde sivil toplum kavramı insanların yerleşik ekonomik ve siyasi iktidardan bağımsız olarak kendi kolektif iradelerini ifade ettikleri bir terimdir.³⁵⁶ Hâkim hegemonik güçler ortaya çıkan popüler hareketlere nüfuz edip, önemli unsurları asimile ederler. Devletin, Sivil Toplum Kuruluşlarına (NGOs) finans desteğinde bulunması, bu kuruluşları mevcut düzen ile uyumlaştırır ve böylece hâkim düzenin meşruiyeti sağlanmış olur. Bu şekilde devletler ve kurumsal çıkarlar (*corporate interests*) “yukarıdan”, sivil toplumu toplumsal ve siyasi statükonun istikrara kavuşturulması hususunda bir vasıtaya (*agency*) dönüştürür.³⁵⁷ Bu çerçevede insanların çoğu, toplumsal düzeni değiştirmek yerine, mevcut şartlar içinde hayatta kalmaya odaklanmaktadır. Bu yüzden özellikle de devletin ve ekonominin gücü karşısında insanların çoğunun, devrimci dönüşüm yerine kayırmacılığı (*clientelism*) tercih ettiği gözükmemektedir.³⁵⁸ Ayrıca, Laura Macdonald’un ifadesiyle, günümüzde sınıflar arasındaki temel çatışmalar (güçlü ve güçsüz, zengin ve fakir) ister sendikalarda, ister yeni toplumsal hareketlerde olsun, daha çok gönüllü kuruluşlar düzeyinde gerçekleşmektedir.³⁵⁹ Örneğin günümüzde, cinsiyet ve çevre gibi konularda yoğun bir şekilde desteklenen yeni toplumsal hareketlerin uluslararasılaştırılmasında bir artış

³⁵³ Gill, “Hegemony, Consensus and Trilateralism”, s.211.

³⁵⁴ Bieler ve Morton, “Introduction: Neo-Gramscian Perspectives”, s.21

³⁵⁵ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.10.

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Ibid., s.11.

³⁵⁸ Ibid., s.11-12.

³⁵⁹ Laura Macdonald, *Supporting Civil Society. The Political Role of Non-Governmental Organizations in Central America*, Basingstoke, Macmillan, 1997, s.15-23.

gözlemlenmektedir.³⁶⁰ Ancak, bu tür toplumsal hareketler ayrımcılık yapmama, demokratikleşme veya barış gibi temelde liberal reformcu amaçlarla sınırlandırılarak, kapitalizm altındaki sömürüye dayalı sınıf temelini örtbas ederler. Bu nedenle, yeni toplumsal hareketlerin yükselişi, diğer taraftan emek hareketlerinin, özellikle sendikaların zayıflamasına katkıda bulunmuştur.³⁶¹

2. Yeni Anayasacılık

Gill, sermaye akışının öncelikli/sınırsız olduğu, insan akışının ise sermayenin ihtiyaçlarına göre düzenlendiği ve ekonomik süreçlerin siyasi ve toplumsal kontrolden çıkarıldığı sürece “yeni anayasacılık” adını vermektedir.³⁶² Başka bir ifadeyle yeni anayasacılık, ekonomi politikaları genel anlamdaki siyasi sorumluluktan ayıran, hükümetleri piyasaya karşı daha duyarlı ve demokratik güçlere karşı daha az duyarlı yapan bir uluslararası yönetim sistemini ifade eder.³⁶³ Bu anlamda yeni anayasacılık, neo-liberalizmin siyasi-hukuki boyutuna veya çerçevesine işaret eder.³⁶⁴ 1970 ve 1980’lerdeki yeni anayasacılık, ulusötesi şirketlerin gücündeki artış ile ilişkilidir.³⁶⁵ Burada temel amaç, özel yatırımcılara güvenlik sağlamak için, özel mülkiyet ile yatırımların güvenliğini ve ülkede özellikle de iş gücünde, piyasa disiplini sağlamaktır.³⁶⁶ Başka bir deyişle yeni anayasalcılık, vatandaşların ve temsilcilerin ayrıcalıklı haklarını, büyük sermaye ve yatırımcılara tanımaya çalışmaktadır. Bu nedenle, yeni anayasalcılık, uluslararası finans kuruluşlarının, büyük yatırımcıların ve bunlara

³⁶⁰ Picciotto, “The Internationalisation of the State”, s.58-59.

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Gill, “Globalization, Market Civilisation and Disciplinary Neo-Liberalism”.

³⁶³ Stephen Gill, “Constitutionalising Capital: EMU and Disciplinary Neo-Liberalism”, Andreas Bieler ve Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of the European Social Relations in the Global Political Economy*, New York, Palgrave, 2001, s.47.

³⁶⁴ Gill, “Constitutionalising Capital”, s.47.

³⁶⁵ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.30.

³⁶⁶ Gill, “Constitutionalising Capital”, s.47.

benzer kurumların, hükümetlere göre neden daha otorite sahibi olduklarını açıklamaya yardımcı olmaktadır.³⁶⁷

Gill, Dünya Bankası ve IMF'nin politikalarının (özellikle Dünya Bankası'nın 1997 Dünya Gelişme Raporu ve IMF'nin 1997 Dünya Ekonomik Bakış Açısı), yeni anayasalcılık ile doğrudan bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Gill, bunun için küresel ekonomik yönetim sistemini “disipline edici neoliberalizm” olarak tanımlanır.³⁶⁸ Gill'e göre, yeni anayasalcılık; politik ekonominin neo-liberal yönetimini (*neo-liberal governance*) şekillendirmek ve sermayenin gücünü desteklemek için üretim kısıtlamaları (*productive constraints*) hususunda birbiriyle ilişkili olan üç temel yeni düzenleme içermektedir.³⁶⁹

Bunlardan birincisi, devlet aygıtlarının yeniden yapılandırılması, yani hükümetlerin piyasa değerleri ve piyasa disiplini bağlamında çalışması ve onlara yönelik kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesidir.³⁷⁰ Bu önlemlerin temel amacı faaliyet alanı kısıtlanmış bir hükümet çerçevesinde, “ekonomik” ve “siyasi” alan ile “devlet” ve “sivil toplum” arasındaki resmi ayrımı sürdürmektir.³⁷¹ Yani, devleti sivil toplumun hâkim unsurlarına bağımlı kılmaktır. Serbest piyasa politikalarını garanti altına almak için yasal garantiler ve yaptırımlar en önde gelen mekanizmalardır.³⁷² Bu önlemler hem serbest piyasa disiplinin sürdürülmesini sağlar, hem de sermayeyi popüler demokrasiden veya “aşağıdan” gelebilecek tehditlere karşı korumaktadır.³⁷³ Bu girişimler, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin ve *Moody's* ve *Standards and Poors* gibi özel ajansların gözetim mekanizmalarını daha çok güçlendirmektedir. Örneğin hükümetler,

³⁶⁷ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.23, 27.

³⁶⁸ Ibid., s.24-25.

³⁶⁹ Stephen Gill, “Market Civilization, New Constitutionalism and World Order”, Stephen Gill ve A. Claire Cuthers der., *New Constitutionalism and World Order*, New York, Cambridge University Press, 2014, s.38.

³⁷⁰ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.25.

³⁷¹ Gill, “Market Civilization, New Constitutionalism and World Order”, s.38.

³⁷² Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.25.

³⁷³ Ibid.

dış yardıma/finansmana ihtiyaç duyduklarında, yukarıda bahsi geçen kurumlar, ekonomik ve politik verileri ve eğilimleri yatırımcılara daha şeffaf hale getirmek için zorlarlar.³⁷⁴ “Şeffaflık, özel yatırımcılara daha fazla bilgi sunarak sermayenin yapısal gücünü artırarak devletlerin inanılrlığını kanıtlamasını zorlar ve böylece sermayenin gücünü daha kesin ve etkili hale getirir.”³⁷⁵

İkincisi ise kapitalist piyasaları yapılandırma ve genişletme önlemleridir. Yeni anayasacılık, sermaye, mal ve emek piyasalarının liberalleşmesinin kurumsallaştırılmasına ve genişletilmesine hizmet etmektedir.³⁷⁶ Burada hükümetler sadece serbest piyasa politikalarını değil, aynı zamanda, kapital birikimini kolaylaştıracak özel mülkiyet haklarını yeniden tanımlamak ve uluslararası öçekte garanti altına almak için yasaların yeniden düzenlemesi için teşvik edilmektedir.³⁷⁷ Burada önde gelen düzenlemelerin arasında, kamu/devlet varlıkların veya ortak arazilerin, kamu hizmetlerinin, su kaynaklarının ve diğer kaynakların özelleştirilmesi yasalarıdır.³⁷⁸ Bu politikaların etkilerini ve sonuçlarını bu çalışmanın diğer bölümlerinde, özellikle Arnavutluk örneğinde daha yakından göreceğiz. “Bu sürecin merkezinde kamu kurumlarında iç ve dış anayasal denetimlerin uygulanması yer almaktadır”.³⁷⁹

Üçüncüsü ise, çelişkilerle mücadelelerdir. Günümüzdeki/çağdaş kapitalist gelişim sıklıkla birikim krizleri ile karşılaşmaktadır. Bu krizlerin neo-liberal liderler tarafından yönetilebilmesi için, ekonominin depolitizasyonunun sürdürülmesi gerekmektedir.³⁸⁰ Bu doğrultuda ilk adım; kilit ekonomik politikalar üzerinde demokratik denetimin kaldırılmasının meşrulaştırılmasıdır. Bu yolla stratejik ekonomik politikalar ve kriz

³⁷⁴ Ibid., s.25-26.

³⁷⁵ Ibid., s.26.

³⁷⁶ Gill, “Market Civilization, New Constitutionalism and World Order”, s.39.

³⁷⁷ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.26.

³⁷⁸ Gill, “Market Civilization, New Constitutionalism and World Order”, s.39.

³⁷⁹ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.26.

³⁸⁰ Gill, “Market Civilization, New Constitutionalism and World Order”, s.40-41.

yönetimi, kitlesel demokratik güçlerin siyasi etkisinden uzaklaştırılmaktadır. Burada, Dünya Bankası gibi kurumlar önemli bir rol oynamaktadır.³⁸¹ Dünya Bankası, ekonomik alanda kitlesel demokrasinin getirdiği kısıtlamaları dengelemek açısından, demokratik katılımı güvenilir alanlarla sınırlandırmayı hedeflemektedir.³⁸² Dünya Bankası'nın savunduğu şey, temel ekonomik ve stratejik politika alanlarının, demokratik katılımdan ve hesap verme zorunluluğundan ayrıldığı, hiyerarşik bir temsil sistemidir. İkinci adım ise; Gramsci'nin *transformismo* kavramı ile tanımladığı, neo-liberal yönetişime karşı gerek soldan gerek sağdan gelebilecek siyasi tepkilerin içselleştirilmesi sürecini kapsamaktadır.³⁸³ Gill'in belirttiği gibi, neo-liberalizm, hem zor, hem de rıza boyutlarına sahip olduğu sürece, özellikle burjuva sınıfının hegemonik bir yönetişim bloku kurmadan önce devletin dışsal bir değişim modeli uyguladığı ülkelerde, muhalefeti kendi saflarına katma stratejisi ile özdeşleştirilebilir.³⁸⁴ Diğer bir deyişle, neo-liberalizm, siyasi ve toplumsal muhalefeti etkisizleştirerek, seçimlerden sonra iktidara gelecek olan eski muhalefetin, eski iktidar gibi neo-liberal politikaları uygulama garantisini sağlamaya çalışmaktadır.³⁸⁵ Bu politikalar sonucunda, muhafazakâr, liberal ve sosyal demokrat partilerin, daha derin neo-liberal reformaları uygulayabilmek için, örgütlenmiş emek gücünü ve sosyalist güçleri daha esnek hale getirmek ve zayıflatmak konusunda bir görüş birliği ortaya çıkmaktadır.³⁸⁶ Üçüncü adım ise, ekonomik sorunları, siyasi konuların (siyasi rekabet edebilirliğin) ötesinde teknik sorunlar olarak göstermektir.³⁸⁷ Gill, bu süreci de pasif devrim olarak değerlendirmektedir. Diğer bir deyişle Gill bunu,

³⁸¹ Bkz: "World Bank. 1997. World Development Report 1997: The State in a Changing World. New York: Oxford University Press. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5980> (02.07.2017).

³⁸² Gill, "New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy", s.27.

³⁸³ Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations", s.173.

³⁸⁴ Gill, "New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy", s.27.

³⁸⁵ Cox, "Gramsci, Hegemony and International relations", s.173.

³⁸⁶ Gill, "Market Civilization, New Constitutionalism and World Order", s.41. Ayrıca bkz. Neil Brenner vd., "New Constitutionalism and Variegated Neo-Liberalization", Stephen Gill ve A. Claire Cuthers der., *New Constitutionalism and World Order*, New York, Cambridge University Press, 2014, s.126-142; Janine Brodie, "New Constitutionalism, Neo-Liberalism and Social Policy", Stephen Gill ve A. Claire Cuthers der., *New Constitutionalism and World Order*, New York, Cambridge University Press, 2014, s.247-260.

³⁸⁷ Gill, "Market Civilization, New Constitutionalism and World Order", s.41.

sermayenin yükselişı ile ilgili dönüşüm sürecinde, hem eski düzeni restore etme çabası, hem de yeni uygulama girişimlerinin bir birleşimi olarak görmektedir.³⁸⁸

Bu bölümde üretim, devlet biçimleri ve dünya düzenleri gibi sahalarda meydana gelen değişimler arasındaki bağlantıları incelemek için bir çerçeve sunan Cox'un Neo-Gramsciyan yaklaşımı irdelendi. Burada ele alınan teorik çerçevenin temel kavramları, ilerleyen bölümlerde ilk olarak neo-liberal küreselleşmenin dinamiklerini incelemek için ve daha sonra Batı Balkanların ve daha spesifik bir şekilde Arnavutluk'un neo-liberal küreselleşmeye eklenmesi sürecini çözümlemek için kullanılacaktır.

³⁸⁸ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s. 31.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA DÜZENİNİN NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME ÇERÇEVESİNDE YENİDEN YAPILANDIRILMASI

I. LİBERAL ULUSLARARASI DÜZENİN EKONOMİ POLİTİĞİ: İLİŞTİRİLMİŞ LİBERALİZMDEN DİSİPLİN EDİCİ NEO- LİBERALİZME GEÇİŞ

Bu bölümde Robert Cox tarafından geliştirilen ve birinci bölümde irdelenen Neo-Gramsciyan kuramsal çerçeve kapsamında, ABD hegemonyasının yeniden inşasıyla paralel olarak küresel yeniden yapılandırılma bağlamında devlet, sermaye ve emek boyutlarının daha somut bir analizi sunulmaktadır. Aynı zamanda, bu bölümde Cox'un yaklaşımı, 1970'lerden bu yana yaşanan yapısal değişimin nedenlerini ve temel özelliklerini ortaya koymak ve özellikle bu değişimin Batı Balkanlarda tetiklediği dönüşümleri kavramsallaştırmak için kullanılacaktır.

Bu doğrultuda, 1945'ten 1970'lerin başlarına kadar Keynesçi veya Fordist ilkeler üzerinde düzenlenen uluslararası ekonomik düzenin neoliberal düzene geçişi ele alınacaktır. İlk olarak Keynesçi politikalar, Bretton Woods anlaşması ve savaş sonrası ekonomik patlamanın 1945 döneminde kurulan ABD hegemonyası ile ilişkisi incelenecektir. Ardından uluslararası sistemdeki gerilimler, Bretton Woods kurumunun dağılması, aşırı birikim ekonomik krizi ve 1970'lerde neo-liberalizme geçiş süreci gibi gelişmeler ele alınacaktır.

Özetle, bu bölümde neoliberal küreselleşme sürecinde devlet ile ekonomi (piyasa) arasındaki değişen ilişki, bu bağlamda toplumun yeniden yapılandırılması ve ABD hegemonyası altında kapitalizmin yeniden küresel yapılandırılması tartışılacaktır. Burada vurgu ABD hegemonyası ve küresel kapitalizmin neoliberal biçimi arasındaki bağlantı üzerine olacaktır. ABD hegemonyası ve neoliberal küreselleşme arasındaki ilişkinin,

Doğu Bloku'nun çökmesinin ardından Balkanlar bölgesinin neoliberal küreselleşmeye eklenmesi dinamiklerine nasıl ışık tuttuğu ortaya konulacaktır.

A. ABD Heyemonyasının Kuruluşu ve 1945 sonrası Dünya Düzeninin Kurumsal Yapısı

Cox, 1945-1970 arası dönemde ABD liderliğinde hegemonik bir dünya düzeninin hâkim olduğunu belirtir.³⁸⁹ Wallerstein ABD'nin hegemon olmasının, 1945'ten beri ABD ulus devletinin uluslararası sistemde askeri açıdan en güçlü devlet olması yanında, dünya pazarını kontrol edecek derecede, tüm devletlerden çok daha büyük bir ekonomiye sahip olduğunu ifade ettiğini öne sürer.³⁹⁰ Uzgel'in dikkatimizi çektiği gibi, sermaye birikim süreçlerine dayanan Wallerstein'in Dünya Sistemi yaklaşımının hegemonya kavrayışına göre "hegemon devlet sermaye birikiminin en yoğun olduğu siyasal birimi temsil eder."³⁹¹ Ancak Cox'un tanımladığı şekilde *Pax Americana* olarak da adlandırılan bu hegemonik düzen sadece askeri, ekonomik ve siyasi bir üstünlüğe veya devletler arasındaki maddi yetenekler ilişkisine işaret etmez. Cox, hegemonik dünya düzenleri tanımlarken kaba güç ilişkilerine ideolojik ve öznelerarası bir unsur eklemektedir. Buna göre hegemonik bir düzende, hâkim güç genel çıkar açısından ifade edilebilecek bir düzenin daha küçük güçler tarafından kabullenmesini sağlamak için, belirli tavizler verme ya da uzlaşlar kurma yoluna girer.³⁹² Bu nedenle hegemonik bir düzen incelenirken, söz konusu düzenin (a) çoğunlukla evrensel ilkelere uygun olarak rızaya dayalı olarak çalıştığı; (b) belirli bir güç yapısına dayandığı ve bu yapıyı sürdürmeye hizmet ettiğini göz önünde bulundurmanız gerekmektedir.³⁹³ Benzer biçimde Giovanni

³⁸⁹ Robert W. Cox, *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York, Columbia University Press, 1987.

³⁹⁰ Immanuel Wallerstein, "U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony", *Monthly Review*, Vol.55, 2003, s.1.

³⁹¹ İlhan Uzgel, "Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD'nin Irak'a Müdahalesi Sorunu", *Mülkiye*, Cilt 27, Sayı 240, 2003, s.55.

³⁹² Robert Cox ve Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, New York, Cambridge University Press, 1996, s.55-56.

³⁹³ Ibid., s.56.

Arrighi “dünya hegemonyası” kavramını “bir devletin egemen devletler sistemi üzerinde hükümet işlevlerini yerine getirme gücü” olarak tanımlamaktadır. Bu tür bir düzen kurucu güç “entelektüel ve ahlaki liderliğin uygulanması” ile genişletilen hâkimiyet biçimi ile ilişkilendirilir.³⁹⁴ Öte yandan, rıza ve uzlaşısı unsuru hegemonik düzenleri hegemonik olmayan düzenlerden ayırsa da, hegemonik yapının sürdürülmesinin krize girdiği durumlarda zor unsurunun öne çıktığı unutulmamalıdır.³⁹⁵

1. 1945-1970 Döneminde ABD Hegemonyasının Oluşmasındaki Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Etkenler

Leo Panitch ve Sam Gindin’in dikkatimizi çektiği üzere, ABD 1940’lı yıllardan başlayarak “liberal ticaret ve kesintisiz sermaye birikimi ile nitelendirilen yeni bir dünya düzeninin kademeli olarak oluşturması yoluyla, uluslararası kapitalist sistemin önceki parçalanmışlığını tersine çevirme sorumluluğunu üstledi.”³⁹⁶ 1945 sonrası dönemde kurulan bu uluslararası düzen, yine Panitch ve Gind’in ifadesiyle, “ABD devletinin failliğinin, diğer kapitalist ülkelerin ulusal ve uluslararası gereksinimleri arasındaki gerilimi azaltma kapasitesine sahip olmadan, harekete veya hayata geçirilemezdi.”³⁹⁷ Bu nedenledir ki Panitch ve Gindin başta olmak üzere, Neo-Gramsciyan bir yaklaşım benimseyen yazarlar, 1945 sonrası kurulan hegemonik düzeni siyasi bir proje olarak tanımlama eğilimindedirler. ABD’nin hegemonik bir düzen altında küresel siyasi, sosyal ve ekonomik alanı birleştirme çabaları belirli ilkeler, uygulamalar, uzlaşmalar ve çelişkiler etrafında gelişmiştir.³⁹⁸ Gill, ABD’nin hegemonik düzeni kurmak için bir üstünlük (*supremacy*) stratejisi izlediğini öne sürer. Bu üstünlük stratejisi, “ekonomik baskıya dayalı bir yönetim biçimi ve muhalefetin bastırılması ve parçalanması için – potansiyel

³⁹⁴ Giovanni Arrighi, “The Three Hegemonies of Historical Capitalism”, Stephen Gill, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s.148-149.

³⁹⁵ Bkz. Uzgel, “Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD’nin Irak’a Müdahalesi Sorunu”.

³⁹⁶ Leo Panitch ve Sam Gindin, “Superintending Global Capital”, *New Left Review*, Vol.35, Eylül-Ekim 2005, s.106.

³⁹⁷ Ibid., s.106.

³⁹⁸ Stephen Gill, “The Contradictions of US Supremacy”, Leo Panitch and Colin Leys der., *Socialist Register: The Empire Reloaded*, Vol.40, London, Merlin Press, 2005, s.23.

veya fiili olarak – örgütlü şiddetin kullanılmasını ifade eder.”³⁹⁹ Buna göre istikrarlı bir hegemonik düzenin oluşturulması, “egemen fikirler, kurumlar ve maddi imkânlar arasında üretilmiş bir uyumun sonucudur.”⁴⁰⁰

ABD’nin 1945 sonrası dönemde uluslararası alanda sahip olduğu konumunu, gücünün niteliğini ve dünya ekonomisini şekillendirmedeki özgün rolünü “Amerikan İmparatorluğu” ifadesiyle tanımlayan Panitch ve Gindin, ABD’nin bu konuma uzun ve engembeli bir süreç sonucunda yükseldiğini ortaya koyarlar.⁴⁰¹ ABD üstünlüğünün ve yayılmasının kökenleri, Batı yarımkürede Jefferson’un “geniş imparatorluk ve özyönetim” (*extensive empire and self-government*) sloganı altında cumhuriyetin toprak genişlemesine kadar geriye götürülebilir.⁴⁰² Bu anlamdaki “Amerikan İmparatorluğu”nun inşa edilmesi ondokuzuncu yüzyıl boyunca içte dinamik bir kapitalizmin gelişmesi ve yurtdışında Monroe Doktrini aracılığıyla sürdürüldü. Birinci Dünya Savaşı sonunda Woodrow Wilson’un ABD’nin kendi yarımküresinde uyguladığı nüfuzunu küresel seviyeye uzatmakla ilgili güçlü isteğine rağmen, ABD ancak Büyük Buhranın, Yeni Anlaşmanın (*New Deal*) ve İkinci Dünya Savaşının yol açtığı yapısal siyasi kaymalar sonucunda kendi emperyal uzanmasını (*imperial reach*) küreselleştirmek için yeterli kapasiteye sahip oldu.⁴⁰³ ABD’nin uzun vadeli ekonomik gelişmesinin, dünyadaki diğer büyük ekonomik ve siyasi merkezlerin çöküşüne denk gelmesi; onun dünya piyasasında egemen olmasını kolaylaştırdı.⁴⁰⁴ Bu süreçte ortaya çıkan yeni emperyalist güçler (ABD

³⁹⁹ Ibid., s.23.

⁴⁰⁰ Peter Burnham, “Neo-Gramscian Hegemony and the International Order”, *Capital and Class*, Vol.15, No.3, 1991, s.75.

⁴⁰¹ Panitch ve Gindin, “Superintending Global Capital”, s.106; Bu süreç ile ilgili daha ayrıntılı bir inceleme için ayrıca bkz. Walter LaFeber, “The US Rise to World Power, 1776-1945”, Michael Cox ve Doug Stokes, *US Foreign Policy*, New York, Oxford University Press, 2012, s.43-58.

⁴⁰² Panitch ve Gindin, “Superintending Global Capital”, s.106-107.

⁴⁰³ Ibid., s.107; Ayrıca bkz. Çınar Özen ve Klevis Kolasi, “ABD’nin Almanya Politikası ve Yapısal Belirleyenler: Savaş Sonrası Güç Asimetrisi ve Hegemonik Düzen İnşası”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 15, No.2, 2016, s.125-160.

⁴⁰⁴ Immanuel Wallerstein, “Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World System”, *International Sociology*, Vol.15, No.2, June 2000, s.253

ve Almanya) bir yandan birbiriyle rekabet ederken, öte yandan İngiltere'ye meydan okuyup onu zayıflatmaya çalışıyorlardı.⁴⁰⁵

Bu bağlamda Roosevelt'in kendi müteffiki olan İngiltere'yi, denetimi altında tuttuğu ekonomik alanı açmaya zorlaması dikkate değerdir. İngilizler 1930'larda ticaret duvarları inşa ederek imparatorluklarını korumaya çalışıyorlardı. Roosevelt, 1941'de ABD'nin askeri yardım sağlanması karşılığında Churchill'den savaş sonrasında İngilizlerin ekonomik duvarları kaldırmasını istedi.⁴⁰⁶ Tereddütlere ve direncine rağmen, sürekli güç kaybeden İngiltere ABD'nin taleplerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu bağlamda ABD'nin, devletlerarası ilişkilerin yeniden yapılandırılması yoluyla kendi değerlerini evrensel hale getirerek, gerçek anlamda bir küresel kapitalist düzen oluşturmak konusunda bilinçli bir aktör olarak hareket ettiği söylenebilir.⁴⁰⁷ Arrighi'ye göre ABD ilk olarak Vestfalya sisteminin ilkelerini, normlarını, kurallarını yeniden yapılandırarak ve yeniden oluşturarak (*remake*) ve ardından da kurduğu bu sistemi yöneterek hegemon oldu.⁴⁰⁸ Arrighi'nin ifadesiyle “devletlerarası sistemi yeniden kurma kabiliyeti, sistemin yöneticileri ve ona tabi olanlar arasında hegemon gücün ulusal çıkarlarının evrensel bir menfaati temsil ettiğine dair genelleştirilmiş bir algıya dayanıyordu.”⁴⁰⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD iki önemli sorun ile karşı karşıya kalmıştı: başka bir küresel ekonomik krizin önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması ve aynı zamanda ekonomik avantajlarından yararlanacak şekilde oldukça istikrarlı bir dünya düzeninin kurulması.⁴¹⁰ Bu sorunları çözmek için, ABD ekonomi ve güvenlik alanlarında

⁴⁰⁵ Arrighi, “The Three Hegemonies of Historical Capitalism”, s.175-180.

⁴⁰⁶ LaFeber, “The US Rise to World Power, 1776-1945”, s.55.

⁴⁰⁷ Panitch ve Gindin, “Superintending Global Capital”, s.106.

⁴⁰⁸ Arrighi, “The Three Hegemonies of Historical Capitalism”, s.180.

⁴⁰⁹ Ibid.

⁴¹⁰ Wallerstein, “Globalization or the Age of Transition?”, s.253; Richard Saull, “American Foreign Policy During the Cold War”, Michael Cox ve Doug Stokes Der., *US Foreign Policy*, New York, Oxford University Press 2012, s.67.

bir dizi uluslararası kurumun inşa edilmesine ön ayak oldu. Wallerstein'in belirttiği gibi, ABD siyasi olarak nüfuz veya kontrol edebileceği BM, IMF ve Dünya Bankası gibi bir dizi devletlerarası kurum ve kuruluş kurarak uluslararası düzenin resmi kurumsal çerçevesini oluşturdu.⁴¹¹

a. *Bretton Woods Anlaşmasının ABD Hegemonik Düzeninin İnşasındaki Rolü*

Savaş sonrası uluslararası ekonominin çerçevesi, 1944'te New Hampshire'de, ABD Hazinesinin rehberliğinde gerçekleşen Bretton Woods Konferansında kararlaştırıldı.⁴¹² 1944'de Bretton Woods'un sistemi, neo-klasik ve Keynesci teori arasında kolay olmayan bir uzlaşmaya dayanıyordu.⁴¹³ Bu toplantının amacı, 1930'lardaki benzer ekonomik bloklaşmayı veya otarşik bölgelerin oluşmasını engelleyecek biçimde güvenli bir dünya düzeninin temellerinin oluşturulması⁴¹⁴ ve böylece ABD (hegemonik) gücünün pekiştirilmesi olarak ifade edilebilir. Bu hegemonik düzen, sabit döviz kuruna dayanan Bretton Woods sistemi ve siyasi olarak ABD'nin kontrol edebildiği Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla sürdürüldü.⁴¹⁵ Harvey'nin ifadesiyle "ABD dolarının sabit bir fiyattan altına dönüştürülebilirliğine dayanan sabit kur sistemi altında, malların serbest ticareti teşvik edildi".⁴¹⁶ Ulusal para birimleri fiyatlarının doların fiyatına karşı sabitlendiği ve doların fiyatlandığı bu sistemde, dolar uluslararası ödeme aracına dönüştü.⁴¹⁷

⁴¹¹ Wallerstein, "Globalization or the Age of Transition?", s.253.

⁴¹² Saull, "American Foreign Policy During the Cold War", s.67-68; Ray Kiely, *Empire in the Age of Globalization: US Hegemony and Neoliberal Disorder*, London, Pluto Press, 2005, s.88-103.

⁴¹³ Ray Kiely, *The Clash of Globalisations: Neo-Liberalism, the Third Way and Anti-Globasation*, Boston, Brill, 2005, s.49.

⁴¹⁴ Kiely, *Empire in the Age of Globalization*, s.89.

⁴¹⁵ Andreas Bieler ve Adam David Morton, "A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations", Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006, s.17; Wallerstein, "Globalization or the Age of Transition?", s.253; Kiely, *Empire in the Age of Globalization*, s.90-99.

⁴¹⁶ David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, New York, Oxford University Press, 2005, s.10.

⁴¹⁷ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.49-50.

Dünya Bankasının amaçlarından biri, savaş sonrası dünyayı yeniden inşa etmek için uluslararası işbirliğini sağlamaktır. IMF ise, uluslararası finansal işbirliğini sağlayarak, 1930'lardaki gibi uluslararası ölümcül ekonomik rekabetlerin tekrar edilmesinin önlemesini amaçlamaktaydı.⁴¹⁸ Bu şekilde IMF bütçe açığı olan ülkelerin ekonomi politikaları üzerine güçlü bir baskı aracı haline geldi.⁴¹⁹

Böylece 1940'lı yıllardan itibaren ABD, kapalı ekonomik bloklara ayrılmış uluslararası bir kapitalist sistem yerine; liberal ticaret ve engellenmeyen sermaye birikimi ile nitelendirilen yeni bir dünya düzeni kurmak için sorumluluk almaya başladı.⁴²⁰ Savaş sonrası dönemde ABD'nin desteğiyle düşük faizli krediler, doğrudan bağışlar, teknolojik yardım, uygun ticaret ilişkileri ve uluslararası istikrar için çok taraflı bir kurumsal çerçeve kuruldu. Bu çerçevede potansiyel ekonomik rakiplerinin yeniden canlanmasını destekleyen ABD, tarihte benzeri görülmemiş bir kurumlar ağı inşa etti. Bu çerçevede, savaştan sonra kurulan Bretton Woods sistemi, ABD'nin "cömertliğine" dayanan bir çözüm olarak görünüyordu.⁴²¹ ABD önderliğinde kapitalist sistemin önde gelen büyük sanayileşmiş güçleri, İkinci Dünya Savaşından sonra, kurallara dayalı bir sisteme ihtiyaç duyulduğu konusunda anlaştılar.⁴²² Bu süreçte ilk defa olarak "devletin uluslararasılaşması" olarak ifade edilen olgu meydana çıktı. Bu gelişme, kapitalist devletlerin, uluslararası kapitalist düzenin bütününe katkıda bulunacak biçimde, kendi iç düzenlerinin yönetimini koordine etmeye yönelik açık sorumluluğu kabul etmeye başlamalarına neden oldu.⁴²³ Bu bağlamda liberal ve açık bir uluslararası ticaret sistemi öngören Bretton Woods Anlaşması, sadece ABD'nin politik-ideolojik çıkar ve değerlerini yansıtmakla kalmayıp; Batı Avrupa ekonomilerinin (ve onların emperyal mülklerinin)

⁴¹⁸ LaFeber, "The US Rise to World Power, s.55.

⁴¹⁹ Cox, *Production, Power and World Order*, s.214.

⁴²⁰ Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.106.

⁴²¹ Kiely, *Empire in the Age of Globalization*, s.89.

⁴²² Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.49.

⁴²³ Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.107.

Amerikan mallarını almak için açılmasını sağlayarak, ABD'ye önemli ekonomik avantajlar da sağladı.⁴²⁴ Böylece, ABD kendi ulusal çıkarlarını, küresel kapitalizmin yeniden üretilmesi ve yayılması bağlamında tanımlayabildi.⁴²⁵

1944'te, bu makul bir çözüm gibi göründü, çünkü diğer ülkeler döviz sıkıntısı çekerken, ABD dünya finansal varlıklarının yüzde 70'ini kontrol eden dünyadaki en güçlü ekonomik aktör konumundaydı.⁴²⁶ ABD'nin 1945'te dünya zenginliklerinin yarısını kontrol ettiğini dikkate aldığımızda, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar için kimin finansal kaynak sağlayacağı ve böylece onları kontrol edeceği açıktı.⁴²⁷ Ancak dünyanın geri kalanını döviz sıkıntısı çekerken, ABD'nin 1971 yılına kadar dış ticaret dengesinde sürekli fazla veren en güçlü ekonomiye sahip olması, bir bütün olarak sistem açısından bakıldığında sorunlu bir durumu işaret etmekteydi.⁴²⁸ ABD'nin bakış açısından, potansiyel olarak üretim fazlalığı veren bazı endüstrileri için dış pazarların bulunamaması durumunda, tam istihdam yaratamama tehdidiyle karşı karşıya kalma riski mevcuttu. Bu durum özellikle otomotiv sektörü gibi gelişmiş bir sanayinin, sürekli ve genişleyen bir talebe ihtiyaç duyduğu savaş sonrası dönemde, keskin bir sorun haline geldi.⁴²⁹ Diğer bir deyişle ABD, hızla gelişmekte olan sanayi girişimlerinin ürünleri için müşteri bulabilmek için dünyanın geri kalanında etkin bir talebin yeniden tesis edilmesine ihtiyaç duymaktaydı.⁴³⁰

b. Marshall Planı ve Bretton Woods Sistemin Sınırlılıklarının Kaldırılması

ABD'nin savaş sonrası dönemde dünya ekonomik düzenini şekillendirdiği başlıca araçlarından biri Marshall Planı idi.⁴³¹ Bu nedenle Marshall Planı, Soğuk Savaşın başında

⁴²⁴ Saull, "American Foreign Policy During the Cold War", s.68.

⁴²⁵ Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.107.

⁴²⁶ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.50.

⁴²⁷ LaFeber, "The US Rise to World Power", s.55.

⁴²⁸ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.50.

⁴²⁹ Herman Schwartz, *States Versus Markets: The Emergence of a Global Economy*, London, Macmillan, 2000, s.180 aktaran Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.50.

⁴³⁰ Wallerstein, "Globalization or the Age of Transition?", s.253.

⁴³¹ Cox, *Production, Power and World Order*, s.214.

ABD'nin düzen kurucu stratejilerini anlamak açısından önem taşımaktadır. Başkan Truman'ın 1947'de Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım etmek için yaptığı çağrı, ABD'nin Batı Avrupa başta olmak üzere, kurmakta olduğu uluslararası düzenin siyasi ve askeri güvenliğini üstlenmede atılan ilk adımı oldu.⁴³²

Avrupa'daki ekonomik durum ABD'yi iki nedenden dolayı tergin etmekteydi. İlk olarak, Avrupa'daki olası bir ekonomik kriz, Avrupa ülkelerini korumacı (*protectionist*) ekonomi politikalarına doğru iteceğinden, ABD ekonomisini olumsuz etkileyecekti. İkinci endişe ise, Batı Avrupa'da görülecek bir ekonomik kriz, bu ülkelerdeki komünist ve diğer Sovyet yanlısı güçlerin iktidarı ele geçirmelerini kolaylaştırabilirdi. Bu durumda ABD, Sovyet politikalarından çok, Batı Avrupa ülkelerindeki devrimci iç siyasi gelişmelerin, SSCB lehine jeopolitik sonuçlar doğurabileceğinden endişeliydi. Bu açıdan Marshall Planı, bu senaryoları önlemenin başlıca aracı olarak görülebilir.

Saull'a göre Marshall Planının başlıca hedefi Avrupa'nın ekonomik yeniden inşasını sağlamak ve ekonomik krizi ortadan kaldırmak suretiyle ABD ile daha yakın ekonomik bağlantılar kurmaktır.⁴³³ Bu kapsamda, ABD üretimi için etkin bir talebin oluşturulabilmesi sorunu da Marshall Planının uygulanmasıyla çözüme kavuştu. Bunun yanında, Marshall Planı ve diğer yardım programları Batı Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasına ve dünya ekonomisinin genişlemesine, doğrudan ve dolaylı olarak 1960'lara kadar katkıda bulundu.⁴³⁴ Marshall Planı ayrıca Batı Avrupa'yı, ticaretin serbestleştirilmesine ve döviz dönüştürülebilirliğine (*exchange convertibility*) doğru ilerlemeye yönlendirdi.⁴³⁵

⁴³² Saull, "American Foreign Policy During the Cold War", s.66.

⁴³³ Ibid., s.68.

⁴³⁴ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev. Recep Boztemur İstanbul, İmge, 2000, s.438; Marshall Planı ya da resmi adıyla Avrupa Kalkınma Planı çerçevesinde, yardım alan ülkelerin listesi için Bknz. Antony Best et al., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi Uluslararası Tarihi*, Taciser Ulaş Belge çev., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2012, s.254.

⁴³⁵ Cox, *Production, Power and World Order*, s.214 -215.

Marshall Planı, genel kanının aksine, ABD'nin başta Batı Avrupa devletleri olmak üzere, kapitalist devletlerin iç politikalarıyla nasıl yakından ilgilendiğini göstermektedir. Saull'a göre, "Marshall Yardımı, ABD'nin ekonomik krizin önlenmesinde dış politikadaki amaçlarını gerçekleştirmek için ekonomik bir araç sağladığı gibi, Batı Avrupa'nın ABD ile daha yakın diplomatik ilişkilere girmesini de sağladı."⁴³⁶ ABD'nin Batı Avrupa'daki devletlerin iç siyasi gelişmeleriyle ilgili endişesi, onu (o dönemde yeni kurulan CIA teşkilatı aracılığıyla) örneğin İtalya'daki 1948 seçimlerinde komünist partinin anayasal siyasi hırslarını engellemeye itti. Bu anlamda Marshall Planı ABD dış politikasının uygulanma biçimi ve araçları konusunda dikkatimizi çekmektedir. Öte yandan, Marshall Planı, Batı Avrupa'daki güçlü komünist ve sol partilere karşı, ortanın sağındaki partileri destekleyen bir platforma dönüştü.⁴³⁷ Bu kapsamda, ABD şirketleri ve sendikaları (Amerikan İşçi Federasyonu-Sanayi Örgütleri Konferansı), Marshall Yardımı'nın Avrupa'daki sendikacılar ve işçiler arasında benimsetilmesi ve komünizm karşıtı sendikaların kurulmasını teşvik etme konusunda önemli bir rol oynadı.⁴³⁸

Cox'a göre Marshall Planı, devlet politikalarını etkilemekten öteye geçerek, devletlerin içindeki toplumsal güçler arasındaki dengenin bilinçli bir şekilde şekillendirilmesinde ve *tarihsel blokların* oluşturulmasında önemli bir rol oynadı.⁴³⁹ Diğer bir deyişle, Marshall Planı diplomasinin araçlarıyla uygulanırken, Marshall Yardımı özel ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan daha geniş bir koalisyon aracılığıyla uygulandı. Bu nedenle Rupert, Soğuk Savaş'ın sadece iki süper güç arasındaki uluslararası diplomatik ve jeopolitik ilişkilerle ilgili değil, aynı zamanda diğer kapitalist devletlerin iç siyasetindeki siyasi ve ekonomik gelişmeler ile ilgili de olduğunu ileri

⁴³⁶ Saull, "American Foreign Policy during the Cold War", s.68.

⁴³⁷ Cox, *Production, Power and World Order*, s.215-216.

⁴³⁸ Saull, "American Foreign Policy during the Cold War", s.68.

⁴³⁹ Cox, *Production, Power and World Order*, s.215.

sürmektedir.⁴⁴⁰ Bu açıdan Sovyetler Birliği, ABD için jeopolitik bir tehdit oluştururken, diğer kapitalist ülkelerdeki siyasi gelişmeler, krizler, ekonomik istikrarsızlık gibi meseleler ABD için bir sosyo-ekonomik meydan okumayı işaret etmekteydi.⁴⁴¹ ABD'nin kontrolü dışında iktidara gelebilecek hükümetlerin sadece ABD'nin ekonomik çıkarlarına karşı çıkması değil; aynı zamanda tarafsız veya bağıntısız bir politika izlemeleri veya ABD ile olan ittifaklarından çekilmesi durumunda, ABD için müdahale gerektiren bir durum ortaya çıkmaktaydı.⁴⁴²

2. NATO ve Liberal Uluslararası Düzenin Güvenlik Yapısı

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sanayisi zarar görmeden, hatta sanayisini büyütürken çıkan tek büyük güç olmasının yanı sıra; aynı zamanda, diğer devletlerle kıyaslanmaz bir askeri kapasiteye sahip olmuştu.⁴⁴³ Bu açıdan, NATO gibi kolektif savunma ittifaklarının liderliğini yapacak potansiyele de sahipti. 1945 sonrası dönemde, ABD ile Batı Avrupalı müttefikleri arasındaki ilişkilerin niteliğini tanımlamak için Geir Lundestad tarafından ortaya atılan “davetiye ile gelen imparatorluk” (*empire by invitation*) argümanının ifade ettiği gibi, Batı Avrupa devletleri, artan Sovyet tehdidine karşı ABD'nin diplomatik ve askeri desteği ile korumasını talep ettiler ve memnuniyetle karşılandılar.⁴⁴⁴ Nisan 1949'da Truman Doktrini'nin parçası olan Batı Avrupalı müttefiklerinin askeri savunmasına ilişkin zımni taahhüt NATO'nun kurulmasıyla resmileştirildi.⁴⁴⁵ Wallerstein'e göre ise, ABD savaş sonrasında askeri açıdan tek rakibi kalan Sovyetler Birliği ile “Yalta uzlaşısı” adını verdiği örtük bir anlaşmaya giderek

⁴⁴⁰ Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

⁴⁴¹ Alejandro Colas ve Richard Saull, “Introduction: the war on terror and the American empire after the Cold War”, Alejandro Colas ve Richard Saull Der., *The War on Terrorism and the American 'Empire' after the Cold War*, London, Routledge, 2006, s.12-17.

⁴⁴² Ibid., s.12-17.

⁴⁴³ Wallerstein, “Globalization or the Age of Transition?”, s.253.

⁴⁴⁴ Geir Lundestad, “Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952”, *Journal of Peace Research*, Vol.23, No.3, 1986, s.263-277; Geir Lundestad, *Empire' by Invitation: The United States and European Integration, 1945-1997*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

⁴⁴⁵ Saull, “American Foreign Policy during the Cold War”, s.69.

uluslararası sistemi iki nüfuz alanına böldü. Bu sayede ABD ideolojik boyutta Sovyetler ile düşmanlığı vurgulayarak Batı Bloku içerisinde bir hegemonik düzen kurabildi.⁴⁴⁶

Harvey'ye göre 1945 sonrasında kurulan uluslararası sistem varlığını, ABD askeri gücünün şemsiyesi altında korudu.⁴⁴⁷ Diğer bir deyişle söz konusu uluslararası liberal düzenin sürdürülmesi, deniz aşırı büyük askeri üsler kurmak için büyük miktarda kaynak harcayan ABD'nin askeri gücü tarafından sağlanmıştır.⁴⁴⁸ Batı Avrupa'da sürekli büyük bir Amerikan askeri gücünün bulundurulması ise, Sovyetlerin yayılmasıyla ilişkilendirilen komünizm tehdidinden “özgür dünya”nın korunması şeklinde meşrulaştırıldı. Batı Avrupa'da Amerikan askeri gücünün varlığı aynı zamanda ABD'nin (yeniden sanayileşen Almanya'nın barışçıl bir konumda tutulması ile ilgili) “Almanya sorunu” ile etkili bir biçimde ilgilenme isteğinden de kaynaklanmaktaydı.⁴⁴⁹ ABD, Soğuk Savaşın gergin ortamından yararlanarak ekonomik ilişkileri askeri bağlarla güçlendirerek (NATO ve Amerikan-Japonya Savunma Patkısı gibi), Batı Bloku'ndaki devletlerin (Fransa ile olan belirli sürtüşmeler hariç olmak üzere) uluslararası politikadaki tüm temel meseleler konusunda kendisinin politik liderliğini takip etmelerini sağladı.⁴⁵⁰

Amerikan devletinin küresel kapitalizmdeki yeni rolü, 1950'de hazırlanan gizli NSC-68 (Ulusal Güvenlik Konseyi) belgesinde, Amerikan sisteminin ayakta kalabileceği ve gelişebileceği bir dünya ortamının inşa edilmesi gerektiği biçiminde, açık bir şekilde belirtilmiştir.⁴⁵¹ Bu belgede ayrıca Sovyetler Birliği tehdidinin olmaması durumunda bile devletlerarası düzenin eksikliğinin, ABD çıkarları açısından tolere edilemeyecek bir durum oluşturduğu belirtilmekteydi.⁴⁵² Bu yönden NSC-68 sadece dar anlamda bir

⁴⁴⁶ Wallerstein, “Globalization or the Age of Transition?”, s.253.

⁴⁴⁷ Harvey, *A Brief Short History of Neoliberalism*, s.10.

⁴⁴⁸ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.51.

⁴⁴⁹ Özen ve Kolasi, “ABD'nin Almanya Politikası ve Yapısal Belirleyenler”.

⁴⁵⁰ Wallerstein, “Globalization or the Age of Transition?”, s.254.

⁴⁵¹ Panitch ve Gindin, “Superintending Global Capital”, s.107.

⁴⁵² William Appleman Williams, *Empire as a Way of Life*, New York, OUP, 1980, s.189. Aktaran Panitch ve Gindin, “Superintending Global Capital”, s.107.

güvenlik belgesi olarak yorumlanmamalıdır. Yukarıda değinildiği üzere Marshall Planı, Avrupa kıtasında yıkıma uğramış kapitalist üretimin canlanma koşullarını yarattı.⁴⁵³ Buna rağmen, Marshall Planı ve diğer programlar dünya nakit dolaşımının gereksinimlerini karşılamak için yetersiz oldukları için, çözüm olarak yeniden silahlanma politikaları izlenmesi bir gereklilik haline geldi.⁴⁵⁴ Bu politikalar NSC-68 belgesinde ilke olarak kabul görmüştür. Bu politikaların uygulanmasında ise Kore ve Vietnam savaşının patlak vermesi kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.⁴⁵⁵ Böylece, 1950 ile 1970’ler arasında “yabancı hükümetlere yapılan askeri yardımlar ve Amerikan’ın yurt dışı doğrudan askeri yatırımları, dünya ekonomisine, genişlemesi için gereksinim duyduğu paranın tümünü sağladı”.⁴⁵⁶ Arrighi’nin ifadesiyle, “serbest bir dünya merkez bankası olarak hareket eden Amerikan hükümeti sayesinde dünya ticareti ve üretimi daha önce hiç görülmemiş oranlarda gelişti”.⁴⁵⁷

Bu açıdan baktığımızda Marshall Planı ve NATO, Amerikan sermayesinin Avrupa’da yayılması için gerekli siyasi şartları sağlaması için kilit önemde olmuştur.⁴⁵⁸ Gill’e göre, daha sonraki bölümlerde ele alacağımız gibi, 1990’larda NATO’nun Doğu Avrupa’da genişletilmesinin temelinde benzer şekilde aynı amaç yatmaktaydı: Yeni pazarların yaratılması ve buradaki ekonomilerin serbest piyasa ekonomisine katılmalarının sağlanması.⁴⁵⁹

⁴⁵³ Costas Lapavistas, “Mainstream Economics in the Neoliberal Era”, Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston Der., *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Pluto Press, 2005, s.31.

⁴⁵⁴ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s.439.

⁴⁵⁵ Saul, “American Foreign Policy During the Cold War”, s.70-77.

⁴⁵⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s.440.

⁴⁵⁷ Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton, Princeton University Press, 1987, s.133-134.

⁴⁵⁸ Stephen Gill, “Constitutionalising Capital: EMU and Disciplinary Neo-Liberalism”, Andreas Bieler ve Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe*, New York, Palgrave, 2001, s. 49.

⁴⁵⁹ Ibid., s.49.

3. Amerikan Hegemonik Düzeninin Fikirsal Boyutu: Egemen Fikirler ve İdeoloji

Panitch ve Gindin'e göre, Amerika'nın emperyalizmini isimsiz (*no-name imperialism*) veya hegemonik kılan şey, dünyanın önde gelen kapitalist ekonomilerindeki birikimle olan ilişkisi kadar, Amerikan demokrasisinin ABD dışında sahip olduğu meşruiyet derecesi ile de ilgiliydi.⁴⁶⁰ Diğer bir deyişle ABD'nin temsil ettiği liberal demokratik fikirler, hukuki biçimler (*juridical forms*) ve siyasi kurumlar; Amerikan askeri-emperyalist müdahalelerinin bile insan haklarını, demokrasiyi ve özgürlüğü korumak adına yapıldığına dair iddialara bir güvenirlilik sağlıyorlardı. İşte "gayri resmi ABD imparatorluğu"nın liberal-demokratik meşruiyeti nedeniyledir ki, ABD'nin küresel gücünün niteliği emperyalizmden ziyade "hegemonya" terimi ile yaygın olarak ifade edilme eğilimindedir.⁴⁶¹ Dış politika meselelerinin inşasında söylemlerin rolünü vurgulayan David Campbell, Soğuk Savaş sırasında ABD dış politikasında "Sovyet tehdidi" söyleminin, "düşman" ve "yabancı" fikirlere karşı "özgürlüğün" Amerikan kimliğine içkin bir özellik olduğu fikrinin inşasında önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.⁴⁶²

Oysa Arrighi'ye göre, İngiltere'nin başını çektiği Serbest Ticaret İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında, "ABD hegemonyasının kurumları egemen devletlerin hak ve güçlerini önemli derecede kısıtlamıştır. ABD hegemonyası altındaki egemen devletler, diğer devletlerle ve kendi vatandaşlarıyla uygun gördükleri ilişkileri düzenleme konusunda, İngiliz hegemonyası altında olduklarından daha az özgürdürler."⁴⁶³ ABD'nin hegemonyasını sürdürmek için kurduğu uluslararası örgütler ve kurumlar (BM, IMF, DB, GATT, NATO) egemen devletlerin yetkilerini hem iç hem dış politika konusunda önemli

⁴⁶⁰ Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.108.

⁴⁶¹ Ibid., s.108.

⁴⁶² David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998.

⁴⁶³ Arrighi, "The Three Hegemonies of Historical Capitalism", s.181.

ölçüde sınırlandırınıyordu.⁴⁶⁴ ABD bir yandan Avrupa ve Japonya'nın savaş döneminde zarar gören ekonomilerini yeniden inşa ederken, öte yandan Avrupa sömürge imparatorluklarının yok olmasına ve Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölgede eski sömürgelerin bağımsızlıklarına siyasi ve ekonomik destek sağladı. ABD bu şekilde bağımsızlıkları yeni kazanan bu ülkelerin, kurduğu küresel düzenin çevre bölgesi olarak sisteme eklemlemelerini sağlamaya çalışmıştır.⁴⁶⁵

Öte yandan, ABD'nin savaş sonrası, Fordist birikim rejimi ve Keynesçi ekonomik model üzerinde kurduğu hegemonik düzenin sergilediği başarılı ekonomik performans ve bunun beraberinde getirdiği refah, komünizmi bir alternatif olarak zayıflatı.⁴⁶⁶ Yukarıda değinildiği gibi bu durum, Marshall Planı gibi araçların aracılığıyla Batı Avrupa ve Japon ekonomilerinin yeniden yapılandırılmayla gerçekleşti. 1950 ile 1970'ler arasındaki dönemde dünya ekonomisinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerinde hiç görülmemiş bir büyüme yaşandı.⁴⁶⁷ 1970'lerden itibaren Keynesçi ekonomik modelin krize girmesiyle birlikte ABD hegemonyası da ilk yapısal krizini yaşadı.⁴⁶⁸ Keynesçi gelişme ekonomik modelin krizine yönelik geliştirilen ve aşağıda ele alacağımız neoliberal küreselleşme, ABD hegemonyasının yeniden inşası süreciyle yakından ilgilidir.

B. Keynesçiliğin Düşüşü ve Neoliberalizme Geçiş Süreci: 1970-1980'lerde Dünya Düzeninde Bir Dönüm Noktası

1. Keynesçilik ve Sosyal Devlet Modeli (1947- 1973)

Gerard Dumenil ve Dominique Levy'ye göre neoliberalizm, kapitalizmin yeni bir aşaması olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle önceki aşamalara atıfta bulunarak

⁴⁶⁴ Ibid.

⁴⁶⁵ Kiely, *Empire in the Age of Globalization*, s.89.

⁴⁶⁶ Ömer Kurtbağ, *Amerikan Yeni Sağ ve Dış Politikası*, Ankara, USAK, 2010, s.51.

⁴⁶⁷ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s.440.

⁴⁶⁸ Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, New York, Palgrave, 2008, s.95.

incelenmelidir.⁴⁶⁹ Neoliberalizmin kurulmasına yol açan sosyal, politik ve ekonomik eğilimlerin ele alınması, bu toplumsal düzenin doğasını ve gelişimini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. İkinci Dünya Savaşından sonra, yirmibeş yıl boyunca (1945-70) Keynesçilik, ekonomik faaliyetleri anlamak ve düzenlemek konusunda temel paradigmayı oluşturmuştur.⁴⁷⁰ Keynesçilikten Neoliberalizme geçiş dönemi, mevcut düzenin ekonomi politigini dönüştüren tarihsel sürecin ortaya koymasıyla, Neo-Gramsciyan yaklaşım açısından da büyük bir önem arz etmektedir.⁴⁷¹

Keynesçi politikalar ve gelişme modeli, uluslararası kapitalist sistemin girdiği en büyük kriz olarak kabul edilen Büyük Buhran dönemine karşı bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁷² Dumenil ve Levy, kapitalist düzenin karşılaştığı sorunlara bir çözüm bulmak ve aynı zamanda komünizme karşı mücadele etme amacının, kalkınma politikalarının uygulanmasını gerekli kıldığını öne sürerler.⁴⁷³ Bu politikalar arasında, sermayenin, özellikle finans sermayesinin hareketlerinin kontrol edilmesi; makro iktisadi politikalarda devletin müdahalesi; emek ve refah politikalarının uygulanması yer alıyordu.⁴⁷⁴ Modern para politikaları (faiz oranlarının denetlenmesi gibi) ve maliye politikaları (hükümetlerin harcamaları ve vergilerin denetlenmesi gibi) bu dönemin temel politikalarıydı.⁴⁷⁵ Bunlara (sağlık, aile, emeklilik ve işsizlik boyutlarını kapsayan) geniş bir sosyal güvenlik sistemi eklendi.⁴⁷⁶ Bu açıdan, Keynesçilik dönemini üç ana unsur üzerinden özetleyebiliriz: Makro-ekonomik durumu, büyümeyi ve teknolojik ilerlemeyi kontrol etmek için devlet

⁴⁶⁹ Gerard Dumenil ve Dominique Levy, *The Crisis of Neoliberalism*, London, Harvard University Press, 2011, s.5.

⁴⁷⁰ Thomas Palley, "From Keynesianism to Neoliberalism", Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston Der., *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Pluto Press, 2005, s.21.

⁴⁷¹ Alfredo Saad-Filho ve Alison J. Ayers, "Production, Class, and Power in the Neo-Liberal Transition: A Critique of Coxian Eclecticism", Alison J. Ayers der., *Gramsci, Political Economy, and International Relations Theory: Modern Princes and Naked Emperors*, New York, Palgrave Macmillan, 2008, s.109.

⁴⁷² Al Campbell, "ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi", Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston der., *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam, 2014, s.309.

⁴⁷³ Gerard Dumenil ve Dominique Levy, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, çev: Derek Jeffers, London, Harvard University Press, 2004, s.1.

⁴⁷⁴ Campbell, "ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu", s.309.

⁴⁷⁵ Palley, "From Keynesianism to Neoliberalism", s.21.

⁴⁷⁶ Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*, s.13.

müdahalesinin öngörülmesi;⁴⁷⁷ iş garantisi ve satın alma (gelir) gücünün ve sosyal güvencelerin sağlanması; ve özel girişimcilere karşı geniş bir saygınlık kazandırılması ve kapitalist sistemin temel kurallarının uygulanması.⁴⁷⁸

Bu dönemde gelişmiş kapitalist ekonomilerde devlet giderek doğrudan bir rol oynamaya başladı. Kamu harcamalarının gayri safi yurtiçi hâsıla içindeki payı istikrarlı bir şekilde artış gösterdi ve başta kamu hizmetlerinde olmak üzere birçok üretim kapasitesi kamu mülkiyetine girdi.⁴⁷⁹ Keynesçi devlet, çeşitli düzenlemeler ve politikalarla ekonomik faaliyetleri ve büyümeleri kontrol edebiliyordu. Aynı şekilde ekonomik koşullara göre devlet, harcamaları düzenleme kapasitesi aracılığıyla doğrudan küresel talepleri ve üretimi etkileme imkânına sahipti.⁴⁸⁰

Devletin makro-ekonomik politikalar konusundaki yükümlülükleri kapsamında, çalışma hakkını fiilen kabul ettiği için, uzun süreli işsizlik kabul edilemez bir durum olarak değerlendirilmekteydi.⁴⁸¹ Aynı zamanda eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarına devlet doğrudan dâhil olmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lerin sonlarına kadar, tam istihdam, toplumsal refahın korunması ve eğitim ile sağlık hizmetlerine tam erişim imkânlarının sağlanması, gelişmiş toplumların önemli özellikleri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu zaman dilimi, sendikalı işçilerin/sendikaların tarihte en yüksek boyutlara ulaştığı ve New Deal tarzı sosyal koruma ve düzenleme kurumlarının en çok yaygınlaştığı dönem oldu.⁴⁸²

David Harvey'nin özetlediği gibi, bu dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerde:

Yeniden-dağıtım politikaları, sermayenin serbest hareketinin denetlenmesi (özellikle sermaye kontrolü yoluyla uygulanan mali baskı), kamu harcamalarında ve

⁴⁷⁷ Bu ilke, finans ve birkaç sanayi sektörüne ilişkin özel girişimlere bazı kısıtlamaların getirilmesini gerekli kılmaktaydı.

⁴⁷⁸ Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*, s.13; Campbell, "The Birth of Neoliberalism in the United States", s. 189.

⁴⁷⁹ Lapavitsas, "Mainstream Economics in the Neoliberal Era", s.31-33.

⁴⁸⁰ Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*, s.12.

⁴⁸¹ Ibid., s.12.

⁴⁸² Palley, "From Keynesianism to Neoliberalism", s.21.

refah devleti inşasında genişleme, devletin ekonomiye aktif müdahalesi ve gelişmenin bir dereceye kadar planlanması ile görece yüksek büyüme oranları elele gitti. İktisadi dalgalanmalar Keynesçi maliye ve para politikalarıyla başarılı şekilde kontrol edildi. Devlet, ekonomik ilişkileri içselleştiren bir güç alanı haline geldi. Sendikalar gibi işçi sınıfı kurumları ve sol kanat siyasi partiler devlet aygıtı üzerinde gerçek bir etkiye sahip oldu.⁴⁸³

Bu kapsamda devlet müdahalesi, özel kapitalizmin aşırılıklarını sınırladı, işsizliği ortadan kaldırdı ve herkes için bir sosyal destek sağladı.⁴⁸⁴ Ayrıca sağlık, işsizlik yardımı, eğitim ve konut ile ilgili geniş kapsamlı refah sistemlerinin oluşturulmasının ve Keynesçilik tarafından teorik olarak meşrulaştırılan devletin ekonomik müdahalelerinin; nihayetinde ekonomik kriz üretme eğiliminde olan kapitalizmin bu sorunuyla baş ettiği inancını doğruladı.⁴⁸⁵ Böylece “Keynesçilik, savaş sonrası yıllardaki karma ekonominin kendini tatmin edici görünümünü yakalayan ideolojik bir terim haline geldi.”⁴⁸⁶

Bu politik ekonomi örgütlenme biçimi, piyasa süreçlerinin ve girişimci şirket faaliyetlerinin etrafını saran, bazen kısıtlayıcı olsa da, çoğu durumlarda ekonomi ve sanayi stratejilerine yol gösteren sosyal ve politik sınırlamalar ağına ve düzenleyici bir kurumsal çerçeveye işaret eden “gömülü liberalizm” (*embedded liberalism*) olarak da tanımlanır.⁴⁸⁷ İlk defa John Ruggie tarafından dile getirilen gömülü liberalizm ifadesi, liberalizmin kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinden uzaklaşarak, piyasanın devlet müdahalesi gerektiren siyasi bir süreç ile iç içe olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁸⁸ Bu anlamda gömülü liberalizm, serbest ticaret kavramını, devletlerin işsizliği azaltmak ve sosyal güvenliği sağlamak için giriştiği müdahale serbestisiyle birleştiren bir kavramdır.

⁴⁸³ David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015, s.19.

⁴⁸⁴ Lapavitsas, “Mainstream Economics in the Neoliberal Era”, s.31-33.

⁴⁸⁵ Ibid., s.31-33.

⁴⁸⁶ Ibid.

⁴⁸⁷ Stephen Krasner Der., *International Regimes*, Ithaca, Cornell University Press, 1983; M. Blyth, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

⁴⁸⁸ John Gerard Ruggie, “International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order”, *International Organization*, Vol.36, No.2, 1982.

2. Modern Kapitalizmin Bir eşidi Olarak Keynesçilik

Literatürün genelinde, Keynesçilik kapitalizmin sermaye-emek uzlaşısı ya da ateşkesi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁸⁹ Campbell, Keynesçi fikirlerin benimsenmesinin iki temel nedeni olduğunu savunmaktadır. Bunlardan biri Sovyet tarzı iktisadi ilişkilerin yayılmasından duyulan korkuydu. Sermayenin kontrolü gibi bazı politikaların, bu korkunun sonucunda uygulandığını söyleyebiliriz. Fakat Keynesçi uzlaşının ve onu tanımlayan tüm politikaların, uygulamaların ve kurumların, sermayenin devrilmesi korkusundan kaynaklandığını iddia etmek çok abartılmış olacaktır.⁴⁹⁰ Üstelik bu korkunun ABD sermayesinden çok Avrupa sermayesi için daha geçerli olduğunu dikkate almak gerekir.⁴⁹¹ Kes van der Pijl'e göre, yurtdışındaki savaşlar ve devrimler, Batı'daki kapitalist egemen sınıfların sosyal değişiminde ve yeniden yapılandırılmasında hızlandırıcı bir rol oynamıştır.⁴⁹² Daha somut bir şekilde ifade edecek olursak, Rus Devrimi ve Birinci ile İkinci Dünya Savaşları, kapitalist sınıflarının sermaye-emek uzlaşısı üzerine kurulan kurumsal liberal kontrol anlayışı (*corporate liberal*) altında, kitlesel üretim ekonomileri yönünde yeniden yapılandırılmalarında temel etkenler olmuşlardır. Ikenberry'nin de belirttiği gibi, çok taraflı uluslararası ekonomik ilişkiler ve ülke içi ekonomiye ve topluma devlet müdahalesi arasındaki gömülü liberalizm uzlaşısı, Batı Avrupa'nın yeniden kalkınması sürecinde gerekli olarak kabul edildi.⁴⁹³ Bu anlamda ülke içi ekonomileri koruma ve refah devletinin toplumsal yükümlülüklerine ilişkin çabalar, öncelikle savaş sonrasında yeniden inşa sürecine giren Batı Avrupa devletlerinin talepleri doğrultusunda şekillendirildi.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Campbell, "The Birth of Neoliberalism in the United States", s.188.

⁴⁹⁰ Ibid., s.189.

⁴⁹¹ Campbell, "ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu", s.309.

⁴⁹² Kees van der Pijl, "A transnational class analysis of the current crisis", Bob Jessop ve Henk Overbeek Der., *Transnational capital and class fractions: the Amsterdam School perspective Reconsidered*, New York, Routledge, 2018, s.246-248.

⁴⁹³ John Ikenberry, "Rethinking the Origins of American Hegemony", *Political Science Quarterly*, Vol.104, No.3, 1989, s.395-398.

⁴⁹⁴ Ibid., s.398.

Öte yandan, Keynesçi fikirlerin benimsenmesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD merkezli sermayenin, sermayeye bazı kısıtlamaların getirilmesinin, sermaye birikimi açısından faydalı olacağını düşünmesi önemli bir rol oynamıştır.⁴⁹⁵ Bu dönemde, tam istihdam ve sosyal hizmetler uygulamaları sermaye için gerekli etkenler olarak varlığını korudular.⁴⁹⁶ Batı’da küçük ticari şirketler üzerine kurulmuş olan yüksek üretim ve sanayileşme, büyük sayıdaki insanı hem üretime, hem de kitlesel tüketime dâhil etti.⁴⁹⁷ Aynı zamanda bu politikalar iş gücünün ve genel anlamda toplumsal desteğin sağlanması için de gerekliydi.⁴⁹⁸ Bu bağlamda üretici sermaye diğer kesimlere, kitlesel üretime ve refah devlet formatına, serbestçe veya mecbur bir biçimde bağlı kalmak kaydıyla refah beklentisi sundu.⁴⁹⁹ Öte yandan, üretim için altyapının sağlanması – demiryolu hatlarının, elektrik hatlarının ve hava yollarının millileştirilmesi – devlet müdahalesini gerektirmekteydi.⁵⁰⁰ Harman’a göre, bu dönemde şirketler küresel üstünlük için devletle işbirliği yapıp (milli ekonomi anlayışı) diğer devletlerin şirketleri ile rekabet ediyorlardı.⁵⁰¹ Bu şekilde, uluslararası sermaye üzerindeki kontrolün sermaye birikimi açısından faydalı olacağı düşünülüyordu.⁵⁰² Bu gelişmeler (Keynesyen politikalar), yüksek kar oranları, birikim ve yatırımla örtüştüğü sürece sermaye için kabul edilebilir olarak değerlendirilmekteydi.⁵⁰³

1947-1973 yılları arasındaki dönemi “yüksek Fordizm”⁵⁰⁴ dönemi olarak tanımlanan Harvey, Fordist tekniklerin sadece sermaye için bir zafer olmadığını, aynı zamanda toplumsal güçlerin dengesini de yansıttığını belirtmektedir.⁵⁰⁵ Dolayısıyla sadece

⁴⁹⁵ Campbell, “The Birth of Neoliberalism in the United States”, s.189.

⁴⁹⁶ Neil Davidson, “What was Neo-liberalism”, Neil Davidson et al., Der., *Neoliberal Scotland: Class and Society in a Stateless Nation*, Newcastle, Cambridge Scholars Press, 2010, s.13.

⁴⁹⁷ Neil Davidson, “What was Neo-liberalism”, s.12.

⁴⁹⁸ Ibid., s.13.

⁴⁹⁹ Pijl, “A transnational class analysis of the current crisis”, s.148-149.

⁵⁰⁰ Chris Harman, “Theorising Neoliberalism”, *International Socialism*, No.117, Winter 2008. <http://isj.org.uk/theorising-neoliberalism/> (erişim tarihi 30.10.2018)

⁵⁰¹ Ibid.

⁵⁰² Campbell, “The Birth of Neoliberalism in the United States”, s.189-190.

⁵⁰³ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.52.

⁵⁰⁴ David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, 1989.

⁵⁰⁵ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.52.

sosyal demokrat hükümetler değil, aynı zamanda Hristiyan demokrat (orta sağ) hükümetler de devletin sosyal politikalarını destekliyorlardı.⁵⁰⁶ İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, Avrupa’da sosyal demokrat ve Hristiyan demokrat, ABD’de liberal demokrat, Japonya’da ise teoride demokratik ancak pratikte bürokratik bir devlet olmak üzere farklı devlet biçimleri olduğu halde; tam istihdam, ekonomik büyüme, refahın artırılması gibi uygulamalar devletlerin ortak politikaları olarak varlıklarını korudular. Bu dönemde Keynesyen maliye ve para politikaları yaygındı. Devletler sanayi politikalarına doğrudan müdahale ederek ve refah sistemleri inşa ederek, sosyal standartları yükseltmeye çalışıyorlardı.⁵⁰⁷ Kapitalizmin Altın Çağı olarak da adlandırılan bu dönemdeki kapitalist sistemin oldukça etkili ve verimli bir şekilde çalıştığı gözlemlendi. Bu dönem eşi benzeri görülmemiş ekonomik büyümeye, yüksek üretkenliğe/verimliğe, yüksek maaşlara ve artan talebe yol açtı.⁵⁰⁸ Lapavistas’ın deyişiyle “İş gücünün bol olması, sürekli teknolojik ilerleme ve kitlesel tüketimin kademeli olarak gelişmesi, kapitalizmin tarihinde daha önce görülmemiş uzun dönemli bir iktisadi patlamanın yaşanmasına yol açtı.”⁵⁰⁹ Ancak bu iktisadi patlamanın, döviz kurlarının sabitlendiği Bretton Woods Anlaşması, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve yurtdışında büyük askeri üslere sahip olan Birleşik Devletlerin askeri gücü aracılığıyla işleyen ABD hegemonyasına dayandığı gözden kaçırılmamalıdır.⁵¹⁰

Buradan görüldüğü gibi Keynesçi devlet modeli, liberalizmin terk edilmesine yol açmadı. Aksine Keynesçi gelişme modeli, serbest piyasaların her zaman en iyi işleyeceği fikrine bağlı kalmayı sürdürdü.⁵¹¹ Harvey’nin ifadesiyle, “ABD dolarının sabit bir fiyattan altına dönüştürebilirliğine dayanan sabit kur sistemi çatısı altında, malların

⁵⁰⁶ Davidson, “What was Neo-liberalism”, s.13

⁵⁰⁷ Harvey, *A Brief Short History*, s.10-11.

⁵⁰⁸ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.51.

⁵⁰⁹ Lapavistas, “Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı”, s.61

⁵¹⁰ Kiely, *The Clash of Globalisations*, s.51.

⁵¹¹ Campbell, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu”, s.310.

serbest ticareti teşvik edildi.”⁵¹² Öte yandan, sermaye hareketlerine gerek yurtiçinde gerek uluslararası alanda en az kısıtlama getiren ülke ABD oldu.⁵¹³ Özetle, sosyal devlet modeli doğrultusunda yapılan reformların sadece kapitalizmle uyum içinde değil, onun ihtiyaçlarına göre düzenlendiğini anlamak önemlidir.⁵¹⁴

II. NEOLİBERAL DÜZEN VE ABD HEGEMONYASININ YENİDEN İNŞASI

A. Neoliberal Küreselleşme ve Dönüşen Dünya Düzeni

Cox’a göre küreselleşme olgusu maddi düzeyde üretimin ve finansın uluslararasılaştırılmasını ifade ederken, ideolojik düzeyde ise Keynesçilikten neoliberalizme geçişi göstermektedir.⁵¹⁵ Serbest piyasa ekonomisi üzerinde kurulmuş olan neoliberalizm, piyasayı, kendi kendini düzenleyen en uygun sosyal yapı olarak kabul etmektedir.⁵¹⁶ Bu görüşe göre, piyasaların hiçbir kısıtlama olmadan işlemelerine izin verilirse, onlar en uygun şekilde tüm ekonomik ihtiyaçları karşılayabilecek ve tüm kaynakları en verimli şekilde kullanabilecek durumda olacaktır. Böylece doğrudan çalışmak isteyenler için tam istihdam sağlayacaklardır. Bu yaklaşımın kuramsal temelini geliştiren Friedman ve Hayek’e göre bir serbest piyasa ekonomisi, kendi sorunlarını, pazara hiçbir müdahale olmadan kendiliğinden çözebilir.⁵¹⁷ Milton Friedman’a göre, neoliberalizm “ekonomik bir işlemin iki taraflı olarak gönüllü ve bilgilendirilmiş olduğu durumda, her iki tarafın da ekonomik işlemde fayda gördüğünü söyleyen temel bir önermeye dayanmaktadır”.⁵¹⁸ Böylece, serbest piyasa bir yandan milli tekellerin fiyatları

⁵¹² Harvey, *A Brief Short History*, s.10.

⁵¹³ Campbell, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu”, s.310.

⁵¹⁴ Neil Davidson, “What was Neo-liberalism”, s.14

⁵¹⁵ Robert Cox, “Structural issues of global governance: implications for Europe”, Stephen Gill Der., *Gramsci, Historical materialism and international relations*, Cambridge University Press, 1993, s.259-60; 266-7.

⁵¹⁶ Shaikh, “The Economic Mythology of Neoliberalism”, s.41.

⁵¹⁷ F.A. Hayek, *The Road to Serfdom*, New York, Routledge, 2006, s.109; F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, 1958.

⁵¹⁸ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago, University of Chicago Press, 1962, s.55. Aktaran Simon Clarke, “The Neoliberal Theory of Society”, Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston Der., *Neoliberalism: a critical reader*, London, Pluto Press, 2005, s.50.

belirlemelerine engel olacak, öte yandan da işsizlik de kendi doğal seviyesine ulaşacaktır.⁵¹⁹ Bu yaklaşıma göre, piyasaların küreselleşmesi, bu faydaların tüm dünyaya yayılmasının en iyi yoludur.⁵²⁰ Neoliberal teorinin akademik çevredeki saygınlığı, 1974'te Hayek'e ve 1976'da Friedman'a ekonomi alanında Nobel ödülünün verilmesiyle daha da arttı.⁵²¹ Böylece Chicago Üniversitesinde üretilen bu serbest piyasa ekonomisi modeli, başta Washington, New York ve Londra'da olmak üzere, küreselleşme ve çağdaş devlet reformlarını, hâkim ideolojik rasyonelleştirme aracı haline geldi.⁵²²

Neoliberalizmin dramatik bir şekilde güçlendirilmesi ve gelişmiş kapitalist ülkelerde devlet düzeyinde kamu düzenini düzenleyen yeni bir ekonomik ortodoksi haline gelmesi ilk olarak 1979'da İngiltere'de ve ABD'de meydana geldi. Bu bağlamda Mayıs 1979 yılında, Margaret Thatcher, ekonomiyi neoliberal ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlemeye başladı. Bu dönemde, neoliberal bir kuruluş olan *Institute of Economic Affairs*, Keynesçiliğin terk edilmesi gerektiğini savunuyordu. Buna göre, 1970'lerde İngiltere'nin ekonomisindeki stagflasyonun (durgunluk ve enflasyonun bir arada bulunmasının) asıl çözümünün, monetarist/parasalcı “arz-yanlı” politikaların uygulanmasında yattığı öne sürülüyordu.⁵²³ Harvey'nin ifadesiyle, “bunun maliye politikaları ve sosyal politikalar açısından tam bir devrim anlamına geldiğini fark eden Thatcher derhal, 1945 sonrasında Britanya'yı toparlamış olan sosyal demokrat devlet kurumları ve siyaset biçimlerine son vermek konusunda ödün vermez bir kararlılığın işaretini verdi”.⁵²⁴ Thatcher, “toplum diye bir şey yok, sadece tek tek insanlar vardır” sözleri altında bütün toplumsal dayanışma biçimlerini dağıtma yoluna girdi. Bu süreçte, sendikal güç kırıldı, rekabet esnekliğini engelleyen tüm toplumsal dayanışma biçimlerine

⁵¹⁹ Harman, “Theorising Neoliberalism”.

⁵²⁰ Shaikh, “The Economic Mythology of Neoliberalism”, s.41.

⁵²¹ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.22.

⁵²² Jamie Peck ve Adam Tickell, “Neoliberalizing Space”, *Antipode*, Vol.34, No.3, 2002, s.380.

⁵²³ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.22.

⁵²⁴ Ibid., s.22-23.

saldırıldı, refah devletinin politikaları tamamen veya kısmen geri alındı, kamu işletmeleri özelleştirildi, vergiler düşürüldü.⁵²⁵ Bu politikalarla yabancı yatırımcılar için uygun şartların yaratılması amaçlanmaktaydı.

Aynı dönemde, Ekim 1979’da Başkan Carter başkanlığındaki ABD Merkez Bankası Başkanı Paul Volcker, ABD para politikasında köklü bir değişiklik gerçekleştirdi.⁵²⁶ Tam istihdamı hedefleyen Keynesçi mali ve para politikaları, istihdam konusunda doğuracakları sonuçlara bakılmaksızın, enflasyonu düşürmeye yönelik bir neoliberal politika lehine terk edildi. Volcker 1970’ler boyunca, ABD başta olmak üzere, küresel ekonominin stagflasyon krizinden kurtulması için neoliberal politikaların uygulanmasının tek yol olduğunu savunuyordu.⁵²⁷ Böylelikle bu politikalar doğrultusunda, “ABD’de sendikaları dağıtıp, fabrikaları boşaltacak, borçlu ülkeleri iflasın eşiğine getirecek o uzun yapısal uyum dönemini başlatan uzun ve derin bir durgunluk” ortaya çıktı.⁵²⁸ Volcker’in politikalarının en iyi çözüm olduğuna inanan Regan, vergilerin indirilmesi, bütçe kesintilerin yapılması ve sendikaların haklarının kısıtlanması gibi, sermayenin hareketliliği için daha fazla serbestleşme getirecek politikalar için gereken siyasi desteği sağladı.⁵²⁹ Özetle, neoliberal küreselleşme; küresel düzeyde serbest piyasa, sınırsız sermaye ve finansal hareketlilik küreselleşmenin ana itici güçleri olarak kabul edilirken,⁵³⁰ ulusal düzeyde ise Keynesçilikten neoliberalizme geçiş, düşük enflasyon, istikrarlı fiyatlar ve tam istihdamdan vazgeçme politikaları üzerine kuruldu.⁵³¹ Bu büyük dönüşüm 1979 ve sonrasındaki dönemde Reagan-Thatcher

⁵²⁵ Ibid., s.23.

⁵²⁶ Leo Panitch ve Sam Gindin, “Finance and American Empire”, *The Empire Reloaded: Socialist Register*, London, Merlin Press, 2005, s.46-81.

⁵²⁷ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.23.

⁵²⁸ Doug Henwood, *After the New Economy*, New York, New Press, 2003, s.208.

⁵²⁹ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.24-25.

⁵³⁰ Christoph Hermann, “Neoliberalism in the European Union”, *Studies in Political Economy*, Vol.79, No.1, 2007, s.61-62.

⁵³¹ Cox, “Structural issues of global governance”, s.266-267.

ikilisinin gerçekleştirdikleri parasalcı politikalarla gerçekleşti.⁵³² Bu yapısal dönüşümler, 1980'lerden başlayarak kıta Avrupasına ve sonra dünyanın geri kalanına farklı mekanizmalarla yaygınlaştırıldı.

B. Siyasi Bir Proje Olarak Neoliberalizm

Neoliberalizmin doğum tarihi olarak 1979 yılında ABD Merkez Bankası'nın faiz oranını yükseltmesi gösterildiği halde, bu tarih sadece uzun bir sürecin somut bir adımı olarak değerlendirilmektedir.⁵³³ Panitch ve Gindin'in belirttiği gibi, "küreselleşme basitçe kapitalist eğilimlerin ortaya çıkışı değil, önceki küreselleşme kesitlerinin çelişkili ilişkileri tarafından şekillendirilen tarihsel açıdan farklı bir projedir."⁵³⁴ Bu açıdan neoliberalleşme (*neoliberalization*) bir nihai veya son aşama olarak değil (*end-state*), bir süreç olarak anlaşılmalıdır.⁵³⁵ Dumenil ve Levy'ye göre, diğer tarihsel olaylarda olduğu gibi, neoliberalizm 1970'lerdeki yapısal krizin sonucunda ortaya çıkan kapitalizmin yeni bir aşamasıdır.⁵³⁶ Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, neoliberalizm, kapitalizmin 1970'lerde girdiği yapısal krize, Anglo-Sakson bir çözüme işaret eder.⁵³⁷

Bu değişimin nedenleri ile ilgili farklı iddialar ileri sürülmektedir. Wallerstein, ABD'nin Vietnam'daki yenilgisinin yanı sıra, "1968 dünya devrimlerinin" ve ekonomik rakiplerin yükselişinin; ABD hegemonyasının gerilemesinin başlangıcını oluşturduğunu savunmaktadır.⁵³⁸ 1960'lara gelindiğinde Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya, kendi ulusal pazarları üzerindeki kontrolü ellerine geçirmişler ve üçüncü ülkeler pazarlarında ABD ürünleri ile etkili bir şekilde rekabet etmeye başlamışlardır.⁵³⁹ Bu ülkeler ABD'nin iç

⁵³² Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, London: Verso, 2007, s.108.

⁵³³ Campbell, "ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu", s.306.

⁵³⁴ Leo Panitch ve Sam Gindin, *The Making of Global Capitalism: The Political Economy of American Empire*, London, Verso, 2012, s.2-3.

⁵³⁵ Peck ve Tickell, "Neoliberalizing Space", s.383.

⁵³⁶ Dumenil ve Levy, *The Crisis of Neoliberalism*, s.1.

⁵³⁷ Campbell, "The Birth of Neoliberalism in the United States", s.189.

⁵³⁸ Wallerstein, "U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony", s.3.

⁵³⁹ Wallerstein, "Globalization or the Age of Transition?", s.254.

pazarında da rekabet etmeye başlamışlardı. Batı Avrupa ve Japon üretiminin artmasından doğan dünya üretimindeki artış, dünya pazarlarında aşırı birikime ve belli başlı sanayi sektörlerinin kârlılık oranlarında önemli bir düşüşe neden olmuştur. Bu gelişmeler ABD'nin dünya ekonomisindeki payının giderek gerilemesine yol açtı.⁵⁴⁰ Ancak, Panitch ve Gindin'e göre, uzun bir ekonomik patlamanın ardından, uluslararası rekabet bağlamında ABD ve diğer gelişmiş kapitalist devletler arasındaki gerilim; ABD hegemonyasına meydan okumak için değil, savaş sonrası düzenlemelerin koşullarını ve mekanizmalarını yeniden müzakare etmek için ortaya çıktı.⁵⁴¹ Savaş sonrası dönemde Avrupa ve Japonya ABD ile ekonomik açığı kapatmış olsalar da, ABD'nin kurduğu liberal uluslararası hegemonik düzene daha entegre ve bağımlı hale gelmişlerdir. Bunun bir nedeni uluslararası sermaye akışlarının doğasının değişmesidir. Bu dönemde hâkim sermaye akışları doğrudan yabancı yatırımlardı ve burada ön sırada ABD sermayesi yer almaktaydı.⁵⁴² 1968-1973 arasındaki yıllarda Amerikan hegemonyası krizinin gelişmesinde Vietnam savaşında yaşanan yenilgi, Bretton Woods sistemin işleyişinin olanaksız olmaya başlaması ve ideolojik olarak Amerikan hükümetinin komünizm karşıtı saldırısının hem yurt içinde hem de dünyada meşruiyetini yitirmeye başlaması gibi etkenleri önemli bulunan Arrighi; 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarındaki krizi bir aşırı birikim krizi (*overaccumulation crisis*) olarak değerlendirmektedir.⁵⁴³ Bu aşırıbirikim krizi, üretimin yeni ilkeler altında yeniden örgütlenme ihtiyacını da doğurdu. Bu dönemde sermaye birikimi krizinin işaretleri birçok alanda gözükmekteydi.

Gömülü liberalizmin, hem uluslararası hem de yerel ekonomiler düzeyinde çözülmeye başlamasıyla birlikte, işsizlik ve enflasyon giderek yükselmeye başladı.⁵⁴⁴ Sosyal harcamaların hızla artması ve vergi gelirlerinin düşmesi bazı devletlerin mali krize

⁵⁴⁰ Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, s.49.

⁵⁴¹ Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.110.

⁵⁴² Ibid., s.109.

⁵⁴³ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s.444.

⁵⁴⁴ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.12.

girmelerine yol açtı. 1970’lerdeki işsizlik ve enflasyon nedeniyle genel olarak toplumsal hoşnutsuzluk yaygınlaşıyordu. Harvey’nin dikkatimizi çektiği üzere gelişmiş kapitalist dünyada emek hareketlerinin ve kentsel toplumsal hareketlerin birleşmesi, sosyalist bir alternatifi doğuşuna işaret ediyordu. Avrupa’da sosyal demokrat partiler iktidara gelme konusunda ilerleme kaydederken, ABD’de halkçı güçler geniş çaplı reformlar ve devlet müdahalesi için çağrıda bulunuyordu. Bu durum, hem gelişmiş kapitalist ülkelerdeki, hem de gelişmekte olan birçok ülkedeki siyasi-ekonomik seçkinler ve yönetici sınıflar açısından açık bir ekonomik ve siyasi tehdit oluşturunuyordu.⁵⁴⁵ İkinci Dünya Savaşından 1970’lere kadar emekçi sınıfı ekonomi pastasından daha fazla pay almayı başarmıştı. Özellikle 1970’lerde büyüme durunca, büyük sermaye kesimin servet üzerindeki kontrolü hızla düştü.⁵⁴⁶ Bu zamana kadar kapitalizmin sermaye birikim ihtiyaçlarını karşılayan ekonomik politikalar, uygulamalar ve kurumlar, artık bunu karşılayamaz hale geldi.⁵⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrasında sermayenin kontrolünü destekleyen ABD, üretim sermayesinin zayıflanmasıyla birlikte, döviz kurunun dalgalanmasını ve bütün sermaye kontrollerinin kaldırılmasını bir çözüm olarak görmeye başladı.⁵⁴⁸ Alt sınıflar tarafından kazanılan reformlar artık birikim için birer engel olarak sunulmaya başlandı.⁵⁴⁹ Sürekli altın çıkışının devam etmesinden dolayı, ABD’nin Ağustos 1971’de dolar karşılığında altın ödemeyeceğini açıklamasıyla Bretton Woods döviz kuru sistemi çöktü.⁵⁵⁰ Özetle, 1970’lerin sonunda geldiğinde, ABD’nin izlediği makroekonomi politikaları, ekonomik genişlemeyi sürdürme ve ABD imalat sanayisinin rekabet gücünü restore etme ve karlılık oranını artırma kabiliyetinin sınırına ulaştı.⁵⁵¹ Bu değişimin temel amacı, şirketlerin vergilerini indirerek, işsizliği artırarak ve sermaye kontrollerini ortadan kaldırarak, kar

⁵⁴⁵ Ibid., s.15.

⁵⁴⁶ Bkz. Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*.

⁵⁴⁷ Campbell, “The Birth of Neoliberalism in the United States”, s.189.

⁵⁴⁸ Campbell, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu”, s.313.

⁵⁴⁹ Panitch ve Gindin, “Superintending Global Capital”, s.110.

⁵⁵⁰ Campbell, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu”, s.312.

⁵⁵¹ Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, s.108.

oranlarını canlandırmaktı.⁵⁵² Keynesçi politikaların aksine, parasalcı çözümler/politikalar çok sert reçeteler uygulayarak kar oranını restore etmeyi amaçlıyordu.⁵⁵³ Başka bir deyişle, ABD sermayesi kar oranlarının düşmesi karşısında neoliberal uygulamaların kar ve birikim performansını iyileştireceğini düşünerek, Keynesçi uzlaşmadan vazgeçme yoluna gitti.⁵⁵⁴ Bu politikalar sonucunda, yatırım sermayesi daha çok sendikasız bölgelere kaymaya başladı. Finans sermayesi ise, daha yüksek getiri için gittikçe yurtdışına çıkmaya başladı. Bu uygulamalar sonucunda ülke içi sanayisizleşme ve üretimin yurtdışına taşınması çok daha yaygın hale geldi.⁵⁵⁵

Harvey, 1973'te OPEC ülkelerinin petrol ambargosunu, neoliberalleşme sürecinde itici gücü sağlayan diğer bir paralel gelişme olarak görmektedir. Yükselen petrol fiyatı, petrol üreten ülkelere⁵⁵⁶ çok büyük bir finans gücü sağladı.⁵⁵⁷ OPEC ülkeleri petrol fiyatlarındaki artıştan kazançlarını, en çok ABD bankalarına yatırdı.⁵⁵⁸ Bu bankalar ise, yabancı ülkelerde karlı pazarlar bulmaları gerektiği için gözleri ABD'nin emperyalist geleneğine çevirdiler.⁵⁵⁹

Bu yeniden yapılandırma, Wall Street'in gittikçe derinleşen finansal piyasalarıyla birlikte, dünyanın tasarruflarının ABD'ye akmasına yol açtı.⁵⁶⁰ Aynı zamanda, Amerikan yatırım bankalarının giderek artan uluslararası rolü, Avrupa'daki ve Asya'daki sanayi ve finans politikalarının yeniden yönlendirilmesinde önemli bir işlev oynadı.⁵⁶¹ Panitch ve Gindin'in deyişiyle, Wall Street ve Amerikan devletinin karşılıklı olarak iç içe olması

⁵⁵² Robert Brenner, *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy*, London, Verso, 2002, s. 35-36. Aktaran Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, s.109.

⁵⁵³ Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, s.109.

⁵⁵⁴ Campbell, "The Birth of Neoliberalism in the United States", s.189.

⁵⁵⁵ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.26.

⁵⁵⁶ Özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve Abu Dabi.

⁵⁵⁷ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.27.

⁵⁵⁸ Immanuel Wallerstein, *Amerikan Gücünün Geriliyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s.22, 36.

⁵⁵⁹ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.27.

⁵⁶⁰ Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.111.

⁵⁶¹ Ibid., s.111.

(*mutual embeddedness*), imparatorluk kapasitelerini güçlendirdi.⁵⁶² Petrol fiyatlarının yükselmesi ne kadar ABD'ye karşı yapılan bir eylem olarak görünse de, bundan en çok kazanan ABD olmuştur.⁵⁶³ Böylece, Bretton Wood sisteminin terk edilmesiyle, uluslararası piyasaların liberalleşmesi ABD'nin finans piyasalardaki rolünü daha çok güçlendirecekti.⁵⁶⁴ Dolayısıyla, Birleşik Devletlerin önderlik ettiği hegemonyanın biçimi ve işlevleri; 1970'lerin dünya ekonomik krizi ve buna tepki olarak dünya ekonomisinde yaşanan yapısal değişim döneminde, Bretton Woods sisteminin çöküşünü takiben değişmeye başladı.⁵⁶⁵ Reagan yönetimi, neoliberal politikalar ile Amerikan hegemonyasını yeniden yapılandırmaya başladı. Yukarıda de denildiği gibi 1970'lerde *Pax Americana* döneminde inşa edilen uluslararası emek-sermaye ittifakına dayalı tarihsel blok 1970'lerde bozulmaya başladı.⁵⁶⁶ Bunun yerine, ulusaşırı finans sermayeye dayalı yeni bir tarihsel blok filizlenmeye başladı. Keynesçi politikalar, kapitalistler arasındaki şiddetli rekabetin faturalarını emekçilere yükleme kapasitelerini kısıtlamışken, 1980'lerde ABD destekli neoliberal parasalcı politikalar, “başka alternatif yoktur” sloganı altında, karlılığın yeniden tesisini teşvik ederken, kapitalistler arasındaki şiddetli rekabetten kaynaklanan yükü tüm dünyadaki emekçilerin ve diğer grupların sırtına yüklüyordu.⁵⁶⁷ Neoliberalizm yalnızca daha önce elde edilen kazanımları tersine çevirmekle/geri almakla kalmayıp, sosyal demokrat uzlaşının kurumsal temellerini de zayıflattı.⁵⁶⁸ New Deal'den kalan uygulamaları tasfiye eden ABD, dünya çapında sermaye lehine çok saldırgan bir politika izlemeye başladı.⁵⁶⁹ Finans piyasalarında çok başarılı olan ABD, ihtiyacı olan ülkelere sınırsız kredi vermesiyle, neredeyse tüm İkinci

⁵⁶² Ibid., Ayrıca bkz. Leonard Seabrooke, *US Power in International Finance*, New York, Palgrave, 2001.

⁵⁶³ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerilişi*, s.22, 36.

⁵⁶⁴ Peter Gowan, *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*, London, Verso, 1999, s.21-23.

⁵⁶⁵ Bieler ve Morton, “A Critical Theory Route to Hegemony”, s.17.

⁵⁶⁶ Kurtbağ, *Amerikan Yeni Sağ ve Dış Politikası*, s.53.

⁵⁶⁷ Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, s.166.

⁵⁶⁸ Panitch ve Gindin, “Superintending Global Capital”, s.110.

⁵⁶⁹ Arrighi, “Balkan Savaşı ve ABD Küresel Gücü”, s.85.

ve Üçüncü dünya ülkelerini dize getirmeyi başardı.⁵⁷⁰ Buradan görüldüğü gibi, 1970'lerdeki ekonomik krizin çözümü, ABD devletinin hegemonik rolünün maddi temelini, neoliberalizm yoluyla yeniden yapılandırma yönündeki kararlı adımlarına bağlıydı.⁵⁷¹ Bu programın mekanizmaları (anti-enflasyonist disiplin, piyasaların liberalleşmesi ve genişletilmesi) ekonomik olabilirdi, ancak neoliberalizm temelde sınıf güçlerinin dengesini değiştirmek için politik bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷²

Neo-Gramsciyan veya tarihsel materyalist bir perspektiften yazan birçok yazar, neoliberalizmi 1970'lerin ekonomik ve sosyal krizlerinin ardından, kapitalist sınıfın gücünü yeniden canlandırmayı/restore etmeyi amaçlayan bir siyasal proje olarak tanımlamaktalar.⁵⁷³ Benzer biçimde Harvey, neoliberalleşmeyi, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmaya ve ekonomik seçkinlerin iktidarlarının yeniden kurulmasına yönelik bir siyasi proje olarak yorumlamaktadır.⁵⁷⁴ Yeniden dağıtım etkisini ve artan toplumsal eşitsizliği değerlendiren Dumenil ve Levy neoliberalleşmenin, başından beri sınıf iktidarının/gücünün yeniden yapılandırılmasına yönelik bir proje olduğu sonucuna varmışlardır.⁵⁷⁵ Bu açıdan neoliberalizm, sermaye sınıfının ve güçlerinin yoğunlaştığı kurumların, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşadıkları gerilemeden (güç kaybından) sonra, yeniden yapılandırılması/güç kazanması isteğinin ifadesidir.⁵⁷⁶ Örneğin, "ABD'de en yüksek gelir sahibi %1'lik dilim, 1978'de ulusal gelirden aldığı %2'lik payı 1999'da %6'ya çıkarırken; 1970'te 1/30'dan biraz fazla

⁵⁷⁰ Ibid.

⁵⁷¹ Yazarlar burada ABD hegemonyasının yeniden inşasında ABD'nin aktif müdahalesini ifade etmek için hegemonya yerine imparatorluk kavramını kullanmaktadırlar Bkz. Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.110.

⁵⁷² Panitch ve Gindin, "Superintending Global Capital", s.110.

⁵⁷³ Bkz. Henk Overbeek ve Kees van der Pijl, "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony: Neoliberalism and the Unmaking of the Post-war Order", Henk Overbeek der., *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The rise of Transnational Neoliberalism in the 1980s*, London, Routledge, 1993, s.1-27; Dieter Plehwe, Benedikt Walpen ve Gisela Neunhöffer der. *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, London, Routledge, 2006.

⁵⁷⁴ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.19.

⁵⁷⁵ Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*, s.1-2.

⁵⁷⁶ Ibid., s.1-2.

olan ortalama işçi maaşı/CEO maaşı oranı, 2000’de yaklaşık 1/500 oldu”.⁵⁷⁷ Bu durum sadece ABD için geçerli değildir. Dünyanın her yerinde neoliberal politikaların uygulanmasına paralel olarak toplumlarda büyük uçurumlar ortaya çıktı. Örneğin 1990’lardaki neoliberal “şok terapi”den sonra Rusya’da küçük ve güçlü bir oligarşi ortaya çıktı.⁵⁷⁸ Aşağıda daha detaylı göreceğimiz gibi, Doğu Avrupa ülkelerinde de benzer bir süreç yaşandı. Diğer bir deyişle, yeniden dağıtım etkisi ve artan toplumsal eşitsizlik, neoliberal projenin yapısal özelliği olarak nitelendirilecek kadar değişmez bir özelliği olmuştur.⁵⁷⁹

Harvey’e göre, neoliberalleşme pratikte küresel sermaye birikimini yeniden canlandırmada çok etkili olmamıştır; ancak, ekonomik seçkinlerin gücünü yeniden kurmak ve bazı durumlarda (örneğin Rusya ve Çin’de olduğu gibi) yeni bir seçkinler grubunun gücünü yaratmak konusunda çok daha başarılı olmuştur.⁵⁸⁰ Bu “kaçınılmaz olmaktan çok, siyasi bir eylemdir.”⁵⁸¹ Neoliberalizm projesi, belirli bir sınıfın çıkarlarını, genel çıkar olarak sunmayı başaran toplumsal güçlerin özel bir konfigürasyonudur.⁵⁸² Neoliberal küreselleşmeyi başta siyasi bir proje olarak görmek, onun piyasanın iç işleyiş mantığından kaçınılmaz olarak ortaya çıkmadığı ve gelişmesi ve yayılması için siyasi bir gücü gerektirdiğini göstermektedir.⁵⁸³ Bu güç ABD hegemonyasına işaret etmektedir.

⁵⁷⁷ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.16. Ayrıca bkz. G. Duménil ve D. Lévy, “Neoliberal Dynamics: Towards A New Phase?”, Kees van der Pijl et al., Der., *Global Regulation: Managing Crises after the Imperial Turn*, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s.41-63; T. Piketty and E. Saez, “Income Inequality in the United States, 1913-1998”, *Quarterly Journal of Economics*, 118, 2003, s.1-39.

⁵⁷⁸ Bkz. Duménil, G., ve Lévy, D., “Neoliberal Income Trends: Wealth, Class and Ownership in the USA”, *New Left Review*, Vol.30, 2004, s.105-33; Pınar Bedirhanoglu, *Predicaments of Transnationalised Passive Revolutions: Transformation of the Russian Nomenklatura in The Neoliberal Era*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sussex European Institute, University of Sussex, 2002.

⁵⁷⁹ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.16.

⁵⁸⁰ Ibid., s.19.

⁵⁸¹ Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*, s.2.

⁵⁸² Henk Overbeek ve Bastiaan van Apeldoorn, “Introduction: The Life Course of the Neoliberal Project and the Global Crises”, Henk Overbeek ve Bastiaan van Apeldoorn der., *Neoliberalism in Crisis*, London, Palgrave, 2012, s.4-5.

⁵⁸³ Bkz. Panitch ve Gindin, *The Making of Global Capitalism*, s.2-3.

Giovanni Arrighi, 1970-1990 dönemindeki ABD'nin küresel gücünün izlediği seyri şu şekilde özetlemektedir: “1970’lerde keskin bir düşüş, 1980’lerde dibe vuruş ve 1990’larda muhteşem bir geri dönüş.”⁵⁸⁴ ABD 1990’ların başında SSCB’nin çöküşüyle ve ardından Körfez savaşında izlediği polikalarla, küresel düzeyde askeri bakımdan rakipsiz bir güç olarak kendi imajını korumaya çalışıyordu.⁵⁸⁵

C. Neo-Liberalizme Geçiş Sürecinde Sermayenin ve Devletin Uluslararasılaşması

1. Devletin Rölünde Yaşanan Yapısal Değişim: Neoliberal Devlet Biçimi

Overbeek ve Pijl’in özetlediği gibi “neoliberal politika bireysellik, seçim, piyasa toplumu, *laisses faire*, ekonomiye minimal devlet müdahalesi, ekonomik olmayan alanlardaki güçlü devlet uygulaması, toplumsal otoriterlik (*social authoritarianism*), disiplinli toplum, hiyerarşi ve bağlılık ve ulus kültürü gibi unsurların bir kombinasyonudur”.⁵⁸⁶ Yukarıda da belirtildiği gibi, neoliberalizm, kapitalizmin 1970’lerde girdiği aşırı birikim yapısal krizinin sonucunda, 1980’lerde ortaya çıkan kapitalizmin yeni bir işleyiş biçimi ve büyük sermayelerin güç ve karlarının yeniden tesis edildiği, yeni bir toplumsal düzene işaret etmektedir.⁵⁸⁷ 1980’ler ve 1990’lar boyunca uygulanan neoliberal reformların ilk nesli, Washington Konsensüsü olarak adlandırılmıştır.⁵⁸⁸ Serbestleşme, makroekonomik istikrar, özelleştirme ve uluslararasılaşma tarafından tanımlanan bu süreçte, devletlerin kurumsal biçiminde,

⁵⁸⁴ Arrighi, “Balkan Savaşı ve ABD Küresel Gücü”, s.83.

⁵⁸⁵ Ibid., s.86.

⁵⁸⁶ H.W. Overbeek ve Kees van der Pijl, “Restructuring Capital and Restructuring Hegemony”, H. W. Overbeek Der., *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy*, London, Routledge, 1993, s.15.

⁵⁸⁷ Gerard Dumenil ve Dominique Levy, “The Neo-Liberal (Counter) Revolution”, Alfredo Sad-Filho ve Deborah Johnson (der), *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Pluto Press, 2005, s.9.

⁵⁸⁸ Adam David Morton, “Structural Change and Neo-liberalism in Mexico ‘Passive Revolution’ in the Global Political Economy”, Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006, s.111.

siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeyde önemli değişimler yaşanmıştır.⁵⁸⁹ Neoliberalizmin merkezîni oluşturan ideoloji ve retoriği, ekonomik faaliyetlerde neredeyse tüm devlet düzenlemelerine karşı gelmek olmuştur. Dolayısıyla, kamusal düzenlemeler neoliberalizmin başlıca hedefi olmuştur.⁵⁹⁰

1970’lerde tüm uluslararası sistemde olduğu gibi, devlet yapılarında da yapısal değişimler yaşandı.⁵⁹¹ Teoride neoliberal devletin, bireysel özel mülkiyet haklarını, hukukun üstünlüğünü ve serbestçe işleyen pazarları ve serbest ticaret kurumlarını desteklemesi beklendir. Tüm bunlar, bireysel özgürlükleri garanti altına almak için gerekli kurumsal düzenlemeler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla devletin, bu özgürlükleri korumak için, ne pahasına olursa olsun tekelindeki şiddet araçlarını kullanması beklenir.⁵⁹² Bu yaklaşım, özel girişimciliği, yenilik ve zenginlik yaratmanın anahtarı olarak görmektedir. Böylece neoliberal teori, hem ülke bazında hem de dünya çapında, yoksulluğun ortadan kaldırılmasının en iyi yolunun serbest piyasalardan ve serbest ticaretten geçtiğini savunur.⁵⁹³ Neoliberal teoriye göre, yoksulluk, işsizlik ve periyodik ekonomik krizlerin nedeni, sendikalar ve sosyal politikalar gibi devlet tarafından uygulanan politikalar sonucunda pazarların sınırlandırılmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁹⁴ Başka bir deyişle, serbest piyasa ekonomisi refahı arttırmakta olumlu, ekonomiye devlet müdahalesi ise olumsuz bir etken olarak kabul edilmektedir.⁵⁹⁵

Öte yandan neoliberal fikirler genelde açık bir biçimde sosyal devletin kazanımlarını doğrudan karşılarına almaktan⁵⁹⁶ ziyade, neoliberal proje, kendisini rakip

⁵⁸⁹ Peck ve Tickell, “Neoliberalizing Space”, s. 384; Saad-Filho ve Alison J. Ayers, “Production, Class, and Power in the Neo-Liberal Transition”, s.109.

⁵⁹⁰ Arthur MacEwan, “Neoliberalism and Democracy: Market Power versus Democratic Power”, Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston der., *Neoliberalism, A Critical Reader*, London, Pluto, 2005, s.173.

⁵⁹¹ Bieler ve Morton, “A Critical Theory Route to Hegemony”, s.95-96.

⁵⁹² Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.64.

⁵⁹³ Ibid., s.64-65.

⁵⁹⁴ Shaikh, “The Economic Mythology of Neoliberalism”, s.41.

⁵⁹⁵ Chris Harman, “Theorising Neoliberalism”.

⁵⁹⁶ Angela Wigger ve Hubert Buch-Hansen, “The Unfolding Contradiction of the Neoliberal Competition Regulation and the Global Economic Crisis: A Missed Opportunity for Change?”, Henk Overbeek ve Bastiaan van Apeldoorn der., *Neoliberalism in Crisis*, London, Palgrave Macmillan, 2012, s.30.

projelerin unsurları üzerinden ifade ederek dönüştürdü.⁵⁹⁷ Buna göre neoliberal proje doğrudan tam istihdam ve sosyal güvenlik gibi sosyal devletin kazanımlarını hedef alırken bile, özelleştirmelerin daha fazla iş imkânları yaratacağı varsayımı üzerinden argümanlarını ileri sürmektedir. Neoliberal teori özel mülkiyet haklarının yokluğunu, ekonomik gelişme ve insan refahının artması önünde en büyük kurumsal engellerden biri olarak kabul eder.⁵⁹⁸ Bu kuralların net bir şekilde ortaya konmadığı veya mülkiyet haklarının tanımlanmasında belirsizlik olduğu durumlarda ise, devletin gücünü kullanarak piyasa sistemleri yaratması beklenir. Bunun yanında, neoliberal devletin, sürekli küresel piyasadaki⁵⁹⁹ diğer devletler karşısındaki rekabetçi konumunu iyileştiren, yeni kurumsal düzenlemeler ve yeniden örgütlenmeler arayışında olması gerektiği varsayılır.⁶⁰⁰ Gill'e göre neoliberal devlet, "sömürücü koşulların karşılaştırmalı üstünlüklerini sağlamakla görevli bir devlet" türüne işaret eder.⁶⁰¹

Neoliberalizm, piyasaların toplumsal (ve bazı açılardan siyasi) kontrolden ayrılmasını sağlayan düzenlemeleri getirdi. Örneğin, deregülasyon, toplumsal hedeflerin ve ihtiyaçların dikkate alınmasını dışlar veya zorlaştırır.⁶⁰² Şöyle ki, bir şirket göreceli olarak yüksek ücret ödemek zorunda kaldığı bir topluluktan, düşük ücretli bir üretim alanına taşındığı zaman, önemli toplumsal sıkıntılara yol açabilir. Ancak kâr maksimizasyonu sıklıkla toplumsal duyarlılık ve çevrenin korunması gibi olgularla çeliştiği için, düzenlemeler (devletin şirketlerin davranışlarına yönelik olarak koyduğu kurallar) yokluğunda, şirketler olası toplumsal ve çevresel sonuçları dikkate almama

⁵⁹⁷ Bastiaan van Apeldoorn ve Sandy Brian Hager, "The Social Purpose of New Governance: Lisbon and the Limits of Legitimacy", *Journal of International Relations and Development*, Vol.13, No.3, 2010, s.215.

⁵⁹⁸ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.65.

⁵⁹⁹ Genellikle, neoliberalizmi tanımlayan kurallardan bahsedilirken doğrudan sermayeye atıfta bulunmaktan kaçınılmakta ve örtülü bir şekilde bunlar "piyasa" kuralları olarak ifade edilmektedir. Bkz. Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*, s.2.

⁶⁰⁰ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.65.

⁶⁰¹ Stephen Gill, "A Neo-Gramscian Approach to European Integration", Carfuny A ve Ryner M Der., *A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2003, s.102.

⁶⁰² MacEwan, "Neoliberalism and Democracy", s.173.

eğilimi göstermektedir.⁶⁰³ Üstelik neoliberal platformda temel bir yer tutan devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, özelleştirme faaliyetini siyasal alandan kaldırmış ve piyasa alanına taşımıştır.⁶⁰⁴

Bu etkileri ve uygulamaları nedeniyle birçok yazara göre, küreselleşme süreci devlet otoritesinde bir düşüşe yol açmıştır.⁶⁰⁵ Başkaları için ise, devlet otoritesi neoliberal küreselleşmenin başarısı için vazgeçilmez olmuştur. Örneğin Susan Strange, küreselleşmenin devletin ekonomik ilişkilerini ulusal çıkar temelinde düzenleme özerkliğini zayıflattığını savunuyor.⁶⁰⁶ Bununla beraber bu argüman devlet otoritesinin başka otorite biçimleri tarafından ikame edildiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Daha ziyade devletin, küresel toplum ve küresel ekonomi çapında meydana gelen yapısal dönüşümler temelinde bir değişim geçirdiğini ifade eder.⁶⁰⁷ Wolf ise serbest piyasa ekonomisinin toplumsal ilişkileri, hukukun üstünlüğü temelinde depolitize etmesi konusunda güçlü bir devletin yardımına ihtiyaç duyduğunu savunuyor.⁶⁰⁸ Ancak farklılıklara rağmen, yukarıdaki görüşlerin ikisi de küreselleşmenin liberal-demokratik devlet modelinin demokratik niteliğini kısıtladığı konusunda ortak bir sonuca ulaşmaktadırlar.⁶⁰⁹

Neo-Gramsciyan perspektif, ulus devletin neoliberal küreselleşme sürecinde solduğu tezine şüphe ile yaklaşır. Daha ziyade, Neo-Gramsciyan yaklaşım, sermayenin ulusötesi toplumsal güçlerin neoliberal çıkarlarının, farklı ulusal devlet biçimleri ve ilgili ulusal çıkarlar tarafından ne ölçüde ve nasıl içselleştirildiğini çözümlemeye çalışır.⁶¹⁰

⁶⁰³ Ibid., s.174.

⁶⁰⁴ Ibid., s.172.

⁶⁰⁵ Bkz. David Held ve Anthony McGrew Der., *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, London, Polity, 2003.

⁶⁰⁶ Suzan Starnge, "The Declining Authority of the State", F. Lechner ve F. Bolil Der., *The Globalisation Reader*, Oxford, Blackwell, 2004.

⁶⁰⁷ Susan Strange, *The retreat of the state*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s.73.

⁶⁰⁸ Wolf, M. "We Need More Globalisation", *Financial Times*, 10 May 2004.

⁶⁰⁹ Werner Bonefeld, "Social Constitution and the Spectre of Globalization", Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006, s.46.

⁶¹⁰ Andreas Bieler ve Adam David Morton, "Class Formation, Resistance and the Transnational Beyond Unthinking Materialism", Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006, s.198.

Bieler ve Morton'a göre "devlet, üretimin toplumsal ilişkilerinin oluşturulmasının ve yeniden üretilmesinin içinde yer almakta ve bu nedenle sınıf çelişkilerinin sürdürülmesi üzerine kurulmaktadır."⁶¹¹ Dolayısıyla, toplumsal sınıflar devletin dışında ya da devletten tecrit edilmiş bir biçimde var olamamaktadırlar.⁶¹² William I. Robinson'un da belirttiği gibi, üretimin uluslararasılaştığı bir ortamda, (ulus) devlet ne üstünlüğünü korumak için mücadele etmekte, ne de yok olmaktadır. Daha ziyade daha büyük transnasyonel bir yapıya dönüşme eğilimini göstermektedir.⁶¹³ Robinson'a göre neoliberalleşme süreci içinde sermayenin bulunduğu yeni küresel hareketlilik alanı, siyasi ve kurumsal yeniden yapılandırılma ile ilişkilendirilebilir. Sermayenin bu küresel hareketliliği, aynı zamanda ulusötesi sınıf ilişkilerin ve devlet oluşumunun de temelini oluşturmaktadır.⁶¹⁴ Cox'un da dikkatimizi çektiği üzere uluslararası üretim, devlet yapılarında ve dünya düzeninde önemli bir rol oynamaktadır.⁶¹⁵ Bu, kimi yönlerden farklı yaklaşımlara rağmen devletlerin, neoliberal küreselleşmenin pasif kurbanları değil, aksine küreselleşmenin mimarları ve uygulayıcıları oldukları değerlendirilmektedir.⁶¹⁶

Öte yandan William Robinson'un belirttiği gibi, küreselleşme olgusu devletin rolünü ve işlevini değiştirmiştir. Günümüzdeki neoliberal devlet "ulusal politikalar" oluşturmak yerine, "uluslarüstü kurumlar aracılığıyla formüle edilen politikaları" yönetmekte ve uygulamaktadır.⁶¹⁷ Kurumların çoğu, iç toplumsal baskıları dünya ekonomisinin talepleri ile uzlaştırmaya hizmet etmektedir.⁶¹⁸ Böylece ulusal çıkarı kavramak giderek zorlaşır, çünkü günlük faaliyetler küresel güçlere bağımlı hale gelirken,

⁶¹¹ Andreas Bieler ve Adam David Morton, "Globalization, the State and Class Struggle A 'Critical Economy' Engagement with Open Marxism", Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006, s.169.

⁶¹² Bieler ve Morton, "Globalization, the State and Class Struggle", s.169.

⁶¹³ William I. Robinson, "Capitalist Globalization and the Transnationalization of the State", Mark Rupert ve Hazel Smith der., *Historical Materialism and Globalization*, London: Routledge, 2002, s.210.

⁶¹⁴ William I. Robinson, *A Theory of Global Capitalism*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2004, s.22.

⁶¹⁵ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.146.

⁶¹⁶ Leo Panitch ve Sam Gindin, "Superintending Global Capital", *New Left Review* 35, 2005, s.101.

⁶¹⁷ Robinson, *A Theory of Global Capitalism*, s.101.

⁶¹⁸ Cox, "Social Forces, States and World Orders", s.145.

insanlar “karmaşık bağımlılık” küresel ağlarına eklenmiş durumdadırlar.⁶¹⁹ Bu bağlamda, devlet aygıtlarının yeniden yapılandırılması, kapitalist piyasaların yapılandırılması ve genişletilmesi ile toplumsal çelişkilerle mücadele önlemlerinden oluşan “yeni anayasalcılık”, önemli bir rol oynamaktadır.⁶²⁰ Cox’un belirttiği gibi dünya piyasasındaki rekabet gücünün elde edilmesi, refah devleti döneminde kurulan sosyal koruma önlemlerinin kademeli olarak kaldırılmasını haklı kılan devlet politikasının nihai kriterini oluşturmuştur.⁶²¹ Neoliberalizm hem ideolojik olarak hem de siyasi açıdan hegemoniktir. İdeolojik ve siyasi hegemonyanın küresel yönetişimin yapısını korumak için yeterli olmadığı durumlarda askeri gücün kullanımı hazır bulunmaktadır. Körfez Savaşı, bölgesel bir gücün küresel hegemonyayı görmezden gelmeye çalışırken, nasıl askeri müdahaleye uğradığı konusunda bir ders oldu.

Devlet, belirli bir küresel piyasa düzeninin yeniden oluşturması ve kurumsallaştırılması için çok önemli görülmektedir.⁶²² Neoliberalizmde, ideolojinin iddia ettiğinin aksine, devlet müdahaleci rolünü sürdürmeye devam etmektedir.⁶²³ Colin Crouch bu olguyu ‘özelleştirilmiş Keynesçilik’ terimiyle ifade eder.⁶²⁴

Ekonomik meselelerin siyasal otoriteden yalıtılması olgusu, devletin zayıf olduğu anlamına gelmez. Aksine neoliberalizmin, özel mülkiyetin üstünlüğünü sağlayan, piyasaların toplumsal kontrol üzerindeki egemenliğini koruyan ve böylece demokratik iktidarın işleyişini sınırlayan güçlü bir devlete ihtiyaç duyduğunu söyleyebiliriz. Neoliberalizm, politikalarını uygulamak için, kimi durumlarda otoriter bir devlete de ihtiyaç duyar.⁶²⁵ Aslında bu süreçte ortaya çıkan ve neoliberalleşmiş (*neoliberalized*) ekonomik yönetim ile otoriter devlet biçimlerinin bir radikal kombinasyonu olarak

⁶¹⁹ Robinson, *A Theory of Global Capitalism*, s.2.

⁶²⁰ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.25.

⁶²¹ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.12.

⁶²² Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.31.

⁶²³ Davidson, “What was Neo-liberalism”, s.3.

⁶²⁴ Colin Crouch, “What Will Follow the Demise of Privatised Keynesianism?”, *The Political Quarterly*, Vol.79, No.4, 2009, s.302-315.

⁶²⁵ MacEwan, “Neoliberalism and Democracy”, s.172.

karakterize ettiğimiz, kurumsal ve düzenleyici yeniden yapılandırma modeli, hem analitik hem de siyasi ilgi gerektiren bir konudur.⁶²⁶ Her hegemonik projede olduğu gibi, önde gelen sermaye kesiminin (fraksyonun) ve yakın müttefiklerinin çıkarlarına hizmet etmek için, sadece tutarlı bir birikim stratejisine değil; aynı zamanda parlamenter demokrasilerde büyük çoğunluğu harekete geçirmek için siyasi yeteneğe (*political ability*) veya en azından yeterli olacak kadar çoğunluğun pasif onayına (*pasive consent*) da ihtiyaç duyulur.⁶²⁷

Bieler ve Morton'a göre devletin yeniden yapılandırılması iki farklı yolda gerçekleşmektedir: Hegemonik biçimde ve pasif devrim yoluyla. Birincisi, ulusal devlet biçimleri hegemonik bir şekilde yeniden yapılandırılabilir. Bu örnekte, yeniden yapılandırma, “ekonomik çıkarlar yanı sıra kültürel fikirler, kimlikler ve ahlaki değerlerden oluşan tutarlı bir programa dönüştürülebilir hegemonik bir proje etrafında, grupları bir araya getirerek bir çoğunluk ittifakı oluşturan, yerel sosyal gruplara dayanmaktadır”.⁶²⁸ Böylelikle, neoliberal yeniden yapılandırma, dünya düzeni seviyesindeki gelişmelerle uyumlu olsa da; bu yapısal düzenlemeler, onları küresel gelişmeler açısından gerekli bir düzenleme olarak algılayan ulusal sosyal gruplar veya aktörler tarafından yerine getirilmektedir. İkinci olarak, yeniden yapılandırma, pasif devrim olarak adlandırılan bir strateji aracılığıyla gerçekleşebilir. Bu örnekte, ulusal düzeyde dönüşümü teşvik eden veya destekleyen toplumsal güçlerin hâkim bir ittifakı yoktur. Bu nedenle burada yeniden yapılandırmanın uygulanması, büyük ölçüde (siyasi) elitlerin başını çektiği ve sürekli dış desteğe bağımlı kalan bir proje olarak gelişir.⁶²⁹ Burada devlet elitleri, IMF, AB temsilcileri vs. ile yakın işbirliği içerisinde hareket ederler. Bieler ve Morton'un belirttiği gibi “AB'nin doğuya doğru genişlemesi, Orta ve Doğu Avrupa devlet elitleri tarafından IMF yetkilileri ve daha sonra AB temsilcileriyle

⁶²⁶ Peck ve Tickell, “Neoliberalizing Space”, s.384.

⁶²⁷ Overbeek ve Pijl, “Restructuring Capital and Restructuring Hegemony”, s.15.

⁶²⁸ Bieler ve Morton, “Class Formation, Resistance”, s.198.

⁶²⁹ Ibid.

yakın işbirliği içinde yürütülmüştür.”⁶³⁰ Başka bir deyişle, bu örnekte neoliberal yeniden yapılandırmanın uygulanması dışarıya sıkı sıkıya bağlıdır. Özetle bu örnekte neoliberal yapılandırma süreci, ulusal düzeyde toplumsal güçlerin hegemonik bir ittifaka dayalı olmaktan ziyade; neoliberal fikirlerin yurt dışından ithal edilme yoluyla ve üretimin toplumsal ilişkilerinde meydana gelen bir değişimle giderek içe doğru doğrudan yabancı yatırımlara ve aynı zamanda ihracata dayalı bir büyümenin gelişim stratejisine dayanarak gerçekleştirilmiştir.⁶³¹

Bu süreçlerde, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü vs. gibi uluslararası kurumlar önemli bir rol oynamaktadırlar. Dünya Bankası, kamusal alanı ve ekonomik politikaların kurallarını (mali ve parasal politikaları, emek piyasası, sanayi politikaları ve ticaret) yeniden biçimlendirmek ve yeniden tanımlamak konusunda politikalar yürütmüştür.⁶³² Uluslararası ticaret ve yatırım anlaşmalarının, IMF’nin politikalarına ve Yapısal Uyum Programlarına destekleyici bir rol oynadıkları açıkça anlaşılabilmektedir.⁶³³ Öte yandan, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar, neoliberal projenin küresel alanda ilerlemesi açısından büyük öneme sahiptir. Sermayenin, sektörler, bölgeler ve ülkeler arasında serbest dolaşımının hayati bir öneme sahip olduğu kabul edilir, dolayısıyla bu serbest dolaşıma engel oluşturabilecek tüm kısıtlamaların kaldırılması öngörülür.⁶³⁴ Bu değişimin önündeki engelleri azaltmak için bütün devletlerin işbirliği yapmaları gerekmektedir. Bu nedenle G-7 (ardından G-8, G-20) olarak bilinen gelişmiş kapitalist ülkeler grubu gibi koordine edici yapıları oluşturma zorunluğu doğmuştur.⁶³⁵ Özetle, uluslararası, ulusal ve bölgesel politikalar, devleti yeniden yapılandırmaya ve siyasi olarak neoliberal reformlara kilitlemeye hizmet eder.⁶³⁶ Asimetrik bir şekilde

⁶³⁰ Ibid.

⁶³¹ Ibid.

⁶³² Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.30.

⁶³³ Ibid., s.31.

⁶³⁴ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.66.

⁶³⁵ Ibid.

⁶³⁶ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.30.

neoliberalizm politikaları ve uygulamaları, yerel kurumlara ve aktörlere güç bahşetmeden sorumluluk verirken, uluslararası kurumlara ve aktörlere sorumluluk bahşetmeden güç kazandırmaktadır.⁶³⁷ IMF, Dünya Bankası vs. gibi kurumlar sistemin normlarının uygulanmasını sağlama ve uygulamalarını denetleme konusunda çeşitli mekanizmalara sahiptirler.⁶³⁸ Örneğin, herhangi bir ülkeye kredi verilmesi için, söz konusu ülkelerin bütçe kısıtlamalarına gitmeleri; kamu şirketlerinin, işletmelerin ve hizmetlerin özelleştirilmesi ve özel sektör için düşük vergilerin uygulanması gibi neoliberal paketlere göre düzenlemelerin yapılmasını gerekli şart koşarlar.⁶³⁹ Bu şekilde, neoliberal küreselleşme biçimleri, uluslararası finansal kurumlar ve kredi derecelendirme kuruluşlarının “şeffaflığı” artırmaya yönelik politikaları aracılığıyla, daha derin ve proaktif gözetim biçimlerine sahiptir.⁶⁴⁰ Böylece, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, havuç ve sopa politikaları aracılığıyla bu sürecin ilerlemesini sağlamışlardır.⁶⁴¹

2. Ekonomik Küreselleşme Aracılığıyla Devlet-Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması

a. Neoliberalizm ve Demokrasinin Sınırlandırılması

Buraya kadarki çözümleme neoliberalizmin, toplumların dönüşümünü daha çok piyasa hâkimiyetine doğru iten ideolojik ve siyasi bir program içerdiğini ortaya koydu.⁶⁴² Bu süreçte sermayenin, toplumsal, siyasi ve düzenleyici kısıtlamalardan kurtulması (*disembedded*) gerektiği ve temel piyasa kurumlarının demokratik süreçlerden ayrı tutulması gerektiği görüşü hâkim olmaya başladı.⁶⁴³ Böylece, neoliberal program, mülkiyeti koruma adına, ekonomik alanlar ve siyasi alanlar arasında duvarlar örerek,

⁶³⁷ Peck ve Tickell, “Neoliberalizing Space”, s.386.

⁶³⁸ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s.145.

⁶³⁹ Hermann, “Neoliberalism in the European Union”, s.4.

⁶⁴⁰ Gill, “New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy”, s.27.

⁶⁴¹ Hermann, “Neoliberalism in the European Union”, s.4.

⁶⁴² MacEwan, “Neoliberalism and Democracy”, s.172.

⁶⁴³ Wigger ve Buch-Hansen, “The Unfolding Contradiction of the Neoliberal Competition”, s.30.

siyasi alandaki demokrasinin ekonomik konulara nüfuz etkisinin sınırlandırılmasına yol açmıştır. Bu durumda demokrasi, oy kullanma ve bununla bağlantılı olarak siyasi katılım anlamında hala var olmaya devam edebilir; ancak oy kullanma hakkı, insanların hayatlarının merkezini oluşturan unsurları kapsamama eğiliminde olacaktır.⁶⁴⁴ Siyasi sürecin işlemesi mutlaka demokratik bir sürecin işlediği anlamına gelmemektedir. Ancak belirli bir etkinliğin siyasi nüfuz alanının dışında tutulduğu zaman demokratik sürecin işlemesi imkânsız hale gelir.⁶⁴⁵ David Harvey neoliberal uygulamalar ve demokrasi, toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi şu şekilde özetlemektedir:

Neoliberal teorinin yaratıcıları demokrasiyle ilgili derin şüpheler taşır. Çoğunluğun yönetimi bireysel haklara ve anayasal özgürlüklere olası bir tehdit olarak görülür. Demokrasi, siyasi istikrarı garanti eden güçlü bir orta sınıfın varlığına eşlik eden görece bolluk koşullarında mümkün olan lüks gibi görülür. Bu yüzden neoliberaler uzmanların ve seçkinlerin yönetimini tercih eder. Demokratik ve parlamenter karar almadan ziyade kararnameler ve yargı kararlarıyla yönetim yönünde güçlü bir tercih vardır. Neoliberaler merkez bankası gibi kilit kurumları demokratik baskılardan yalıtmayı tercih eder. Neoliberal teorinin hukukun üstünlüğüne ve katı bir anayasallık yorumuna odaklanması, çatışma ve mahalefetin mahkemeler aracılığıyla çözülmesi zorunluğunu getirir. Her sorunun çözümü ve çaresi, bireylerce, mahkemelerde aranmalıdır.⁶⁴⁶

Yukarıda vurgulanan devlet-toplum ilişkisinin neoliberal ilkeler etrafında yeniden düzenlenmesi sonucunda, siyasetin belirlenmesi giderek üst düzey bürokratlara, diplomatlara, çok uluslu şirketlere ve bunlarla bağlantılı yerel STK'lara bağlı olduğu için “demokrasi açığı” (*democratic deficit*) olarak tanımlanan olguyu ortaya çıkarmıştır.⁶⁴⁷ Bu olgu, neoliberal politikaların uygulanmasının AB'yle bütünleşme süreci için zorunlu olarak sunulduğu Arnavutluk gibi ülkelerde daha da çarpıcı bir nitelik kazanmaktadır.

⁶⁴⁴ MacEwan, “Neoliberalism and Democracy”, s.172.

⁶⁴⁵ Ibid.

⁶⁴⁶ David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Alin Onacak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015, s.74.

⁶⁴⁷ Alan W. Cafiuny ve Magnus Ryner, “Introduction: The Study of European Integration in the Neoliberal Era”, Alan W. Cafiuny ve Magnus Ryner der., *A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe*, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2003, s.3.

b. Neoliberalizm ve Eğitimin Piyasanın İhtiyaçlarına Göre Yönlendirilmesi

Neoliberal politikaların meşrulaştırılması ve toplumları dönüştürmek için, en çok eğitim ve sivil toplum kuruluşları kullanılmıştır. Arnavutluk bölümünde de göreceğimiz gibi bu iki unsur Arnavutluk toplumunun dönüşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi özelleştirme, neoliberal politikaların temel stratejisini oluşturmaktadır. Eğitimin özelleştirilmesi toplumların dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Toplumlar, uzun süredir okul sistemlerini, toplumsal eşitliği, toplumsal uyumu/bütünlüğü ve ortak değerlerin ve dilin oluşturulması da dâhil olmak üzere geniş bir takım toplumsal gereksinimleri karşılamak için tasarlamışlardır.⁶⁴⁸ Fakat, okullar özelleştirildiğinde ve eğitim (piyasada satın alınabilecek) bir meta (*commodity*) haline geldiğinde, toplumsal ihtiyaçlar, özel okul operatörlerinin kâr elde etme ihtiyaçlarına ve kendi özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere eğitim satın alan bireylerin kararlarına bağımlı kılındı. Böylece eğitim “ürününün” doğası dönüştürülmektedir. Bunun, kamusal kurumların bir işletmeymiş gibi işlemesi ve insanların ilişkilerinin ve değerlerinin piyasaya yönelik olarak dönüştürülmesi anlamına gelir.⁶⁴⁹ Bu baskılar, toplumu bir piyasa modeli üzerinde yeniden şekillendirmek için, daha kapsamlı neoliberal stratejilerin tamamlayıcısıdır.⁶⁵⁰ Bu bağlamda neoliberalizmin en dikkat çekici özelliklerinden birinin, sosyal ilişkilerin ticarileştirmesi olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁵¹

c. Neoliberalizm ve Sivil Toplumun Sivil Toplum Kuruluşlarına İndirgenmesi

STK’lar (NGOs) neoliberaleşmenin diğer bir önemli aracını oluşturur. Devlet-toplum ilişkilerinde neoliberalizmin yükselişi ile denk gelen sivil toplum kuruluşlarının

⁶⁴⁸ Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, s.173.

⁶⁴⁹ Levidow, “Neoliberal Agendas for Higher Education”, s.156.

⁶⁵⁰ Ibid.

⁶⁵¹ Dumenil ve Levy, *Capital Resurgent*, s.2.

canlanması, neoliberalizmin kendine meşruiyet kazandırdığı söylemin ve aygıtların ayrılmaz bir parçası olmuştur.⁶⁵² Neoliberal uluslararası kalkınma ajansları, sivil toplumu STK'lar ile eşit görme eğilimindedirler. Üstelik STK'lara yüksek miktarda kalkınma/destek fonları aktararak bunların biçimlerini ve işlevlerini tanımlamaya çalışırlar. Böylece STK'lar neoliberal politikaların oluşturulmasına ve uygulanmasına dâhil edilmektedir.

Piyasaların yeteri kadar gelişmiş olmadığı gelişmekte olan ülkelerde, devletin sosyal işlevlerinin “sivil topluma” aktarılması veya onlarla paylaşılması (*distribution*) yönünde politikalar izletilmektedir.⁶⁵³ Devletten alınıp STK'lara verilen işlevler, STK'ların faaliyet alanını genişletmiş ve toplumsal cinsiyet, sürdürülebilir kalkınma, kurumsal tasarım, katılım, değerlendirme gibi yeni sektörler yaratılmıştır. Ayrıca STK'lara, yeni yönetim kurumlarının eğitilmesi, denetlenmesi ve değerlendirilmesinde rol verilmektedir.⁶⁵⁴ Bu doğrultuda, STK'lar, devletin sosyal hizmetlerden çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurmaya ve bazı durumlarda devletlerin sosyal hizmetlerden hızlı çekilme sürecini hızlandırmakta önemli bir rol oynamaktalar.⁶⁵⁵

STK'lar, Harvey'nin deyişiyle, “küresel neoliberalizmin Truva atlarıdır”.⁶⁵⁶ Giderek neoliberal analiz çerçevesine yaklaşan STK'lar, devlet ve uluslararası ajanslarla daha yakın çalışmaya başladıkça, “insanların yanında” oldukları iddiasının sürdürülmesi zordur.⁶⁵⁷ Envrensel değerleri STK'lar üzerinden konuşan ve belirli bir kitlenin sesi olduğunu veya haklarını savunduklarına dair iddiaların meşruluğu tartışmalı bir hal almaktadır.⁶⁵⁸ Harvey'nin belirttiği gibi, STK'lar genel olarak gerçek gündemlerini

⁶⁵² Subir Sinha, “Neoliberalism and Civil Society: Project and Possibilities”, Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston der., *Neoliberalism, A Critical Reader*, London, Pluto, 2005, s.163.

⁶⁵³ Sinha, “Neoliberalism and Civil Society”, s.165.

⁶⁵⁴ Ibid., s.166.

⁶⁵⁵ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.177.

⁶⁵⁶ Ibid.

⁶⁵⁷ Sinha, “Neoliberalism and Civil Society”, s.165.

⁶⁵⁸ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s.177.

saklayarak ve “devlet ve sınıf iktidarıyla doğrudan müzakereyi veya bunlar üzerinde doğrudan baskı kurmayı tercih” ederek hitap ettikleri kitleyi temsil etmek yerine, onları kontrol altında tutma yoluna girerler.⁶⁵⁹ Bunun yanında, neoliberalizm, muhalif sivil toplum biçimlerini sınırlandırmak için çeşitli politikalara başvurur.⁶⁶⁰

Cox’a göre, solun organik entelektüelleri için esas sorun, bu parçalanmış toplumsal grupların durumundan yola çıkarak, yukarıda sözü edilen çelişkileri aşacak ve ekonomik küreselleşmeye bir alternatif oluşturabilecek bir startejinin nasıl geliştirileceğidir.⁶⁶¹ Üstelik organik entelektüellerin kendileri, sendika liderleri, çevreciler, yoksullar, evsizler ve işsizler adına sosyal aktivistler olarak çok parçalanmış durumdadırlar. Öte yandan, sağ kanat organik entelektüeller, göçmenlere karşı ırkçı ve dini kültlerle yaklaşırlar.⁶⁶² Tüm bu hareketler ulusötesi bağlantılar ve örgütler geliştirmektedirler. Böyle bir bağlamda, Harvey’nin ifadesiyle, “Neoliberal retorik bireysel hürriyetler üzerindeki temel vurgusu sayesinde özgürlükçülük, kimlik politikaları, çok-kültürlük ve nihayetinde narsistik tüketicilik ile devlet iktidarını ele geçirerek toplumsal adaleti sağlamak üzere saf tutmuş toplumsal kuvvetleri birbirinden koparma gücüne sahiptir.”⁶⁶³

Özetle, neoliberalizm kapitalist ekonomiyi ve toplumsal sistemi yeniden yapılandıran bir aktör haline gelmiştir. Neoliberalizm, rıza ve zorlama mekanizmaları aracılığıyla yukarıdan aşağıya yeni bir sosyo-ekonomik düzen dayatmaktadır. Neoliberal düzen, hükümetleri özel sektörlerin güvenliğini sağlamada piyasa güçlerinden daha sorumlu; ve refah konularına yönelik daha az sorumlu ve daha az duyarlı hale getirmektedir.⁶⁶⁴ Bu çerçevede, hukukun ve demokrasinin üstünlüğü (özellikle gelişmekte olan ülkeler için)

⁶⁵⁹ Ibid., s.177.

⁶⁶⁰ Sinha, “Neoliberalism and Civil Society”, s.166.

⁶⁶¹ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.17-19.

⁶⁶² Ibid.

⁶⁶³ Harvey, *Neoliberalizmin kısa tarihi*, s.173.

⁶⁶⁴ Stephen Gill, “Constitutionalizing Capital: EMU and Disciplinary Neo-Liberalism”, Andreas Bieler ve David Morton Der., *Social Forces in the Making of Europe: The Restructuring of European Social Forces in the Global Political Economy*, New York, Palgrave, 2001, s.47.

neoliberal yeniden yapılandırma politikalarına hizmet ettikleri sürece gerekli ve yeterli görülmektedir. Bu şekilde, bazı gelişmiş ülkeler küresel pazarda rekabet edebilmek için neoliberal politikaların uygulanmasını benimserken; ülkelerin geri kalanı, doğrudan dış mali desteğe bağımlı oldukları için uluslararası finansal kuruluşlardan yardım alabilmek için neoliberal uygulamaları kabul etmek zorunda kalırlar.

III. İKİLİ DÖNÜŞÜM: GEÇİŞ VE BÜTÜNLEŞME SÜREÇLERİ ARASINDA DOĞU AVRUPA

A. Neoliberal Hegemonya Altında Sosyalizm Sonrası Doğu Avrupa'nın Dönüşümü

Batı Blokunda Keynesçiliğin, Doğu Blokunda sosyalizmin ve diğer ülkelerde “kalkınmacılığın” yerine getirdiği ideolojik meşruiyet, 1970’lerden başlayarak geçerliğini yitirmeye başlamıştı.⁶⁶⁵ Sovyet tipi komünist sisteminin çöküşünde etkileşim içinde birkaç yapısal ve konjonktürel etkenlerin rol oynadığı öne sürülmüştür.⁶⁶⁶ Bunlardan öne çıkanları şöyle sıralamak mümkündür: “Esnek bir birikim rejimi”ne geçilememesi; 1980’lerde ABD tarafından başlatılan silah yarışının Doğu Bloğunun üretkenliğini ağırlaştırması; Afganistan Savaşının maliyeti; teknolojik gelişmeyi satın almak için Batılı bankalara borçlandırılması; 1973 petrol krizinden kaynaklanan faizlerin yükselmesiyle borçları ödeyemez hale getirilmesi.⁶⁶⁷ Bunlara, Sovyet tipi bürokratik

⁶⁶⁵ Harman, “Theorising Neoliberalism”.

⁶⁶⁶ Marie Lavigne, *The Economics of Transition, From Socialist Economy to Market Economy*, London, Macmillan Press, 1995; P. Sabrina Ramet, “Eastern Europe’s Painful Transition”, *Current History*, 95/599, Mart 1996; Marc Marescau der., *Enlarging the European Union, Relations between the EU and Central and Eastern Europe*, London, Longman, 1997; Andrew Evans, *The Integretion of the European Community and Third States in Europe*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

⁶⁶⁷ Jan Toporowski, “Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi”, Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston der., *Neoliberalizm: Muhalif bir Seçki*, Şeyda Başlı ve Tuncel Öncül (çev.), İstanbul, Yordam Kitap, 2014 s.351-352; Richard Sakwa, “The Soviet collapse: Contradictions and neo-modernisation”, *Journal of Eurasian Studies* Vol.4, 2013, s.65-77.

sistemin (“devlet sosyalizminin”)⁶⁶⁸ refah yanında özgürlükler ve demokrasi sağlayamaması da eklenebilir.⁶⁶⁹ Toporowski’nin dikkatimizi çektiği üzere, Doğu Bloku ülkelerinde mevcut sistemin herkes için garantilediği asgari kişisel tüketim standartlarından hoşnut olmayan eğitilmiş bir orta sınıfın ortaya çıkması sistemi içeriden bir krize sürüklemiştir.⁶⁷⁰ Böylece, Sovyet tipi komünist iktisadi sistem tıkanı ve kendisini yenileyecek hiçbir alternatifi kalmadı.⁶⁷¹ Bu bağlamda Neoliberalizm, Doğu Avrupa ülkelerinde Batılı finans kurumlarına bağımlılıkla sonuçlanan, “komünist” devletin finansal krizi sonucunda bir hükümet politikası olarak uygulanmaya geçirildi.⁶⁷² Böylelikle tüm Doğu Avrupa ülkeleri çok partili sistemi ve serbest piyasa ekonomisini hedefleyen bir değişim sürecine girdiler.⁶⁷³ Shields’in belirttiği gibi söz konusu “geçişin temel şartlarından biri, ulus-ötesi sermayenin işleyişini sağlamak ve garanti altına almak için komünizm sonrası devletin ve sermayeyle ilişkisinin etkin bir şekilde yeniden yapılandırılması olmuştur.”⁶⁷⁴ Bu bağlamda Sovyet tipi merkezi planlama modeli ve tek parti devletinden liberal-demokratik kapitalizme geçiş ile ilgili, Batılı karar vericiler ve sosyal bilimciler; ekonomik alanda özel mülkiyete ve kolektif bir mülk sahibi ve kamusal yarar sağlayıcı olarak devletin geri çekilmesine dayanan bir piyasa ekonomisinin inşasına ve siyasi alanda özgür seçimlere, demokratik anayasalara ve hukukun üstünlüğüne odaklanan planlar önerdiler.⁶⁷⁵

⁶⁶⁸ David Lane, *The Capitalist Transformation of State Socialism*, New York, Routledge, 2014.

⁶⁶⁹ Robert Brenner, “The Soviet Union and Eastern Europe: The Roots of The Crisis”, *Verso Books Blog*, <https://www.versobooks.com/blogs/2490-the-soviet-union-and-eastern-europe-the-roots-of-the-crisis> (erişim 12.02.2019)

⁶⁷⁰ Toporowski, “Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi”, s.352.

⁶⁷¹ Ibid., s.352.

⁶⁷² Ibid., s.351.

⁶⁷³ Mustafa Türkeş, “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği”, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzel der., *Türkiye’nin Komşuları*, Ankara, İmge, 2002, s.171. Bkz. Christophor G. A. Bryant ve Edmund M okrzycki, *The New Great Tranformation?*, London, Routledge, 1994, s.15-30; George Schöpflin, *Politics in Eastern Europe*, Oxford, Blackwell, 1993.

⁶⁷⁴ Stuart Shields, “Too Much Shock, Not Enough Therapy: Transnational Capital and the Social Implications of Poland’s Ongoing Transition to a Market”, *Competition & Change*, Vol.11, No.2, 2007, s.158.

⁶⁷⁵ Stuart Shields, “How the East Was Won: Transnational Social Forces and the Neoliberalisation of Poland’s Post-Communist Transition”, *Global Society*, Vol.22 No.4, 2008, s.450.

1. Doğu Avrupa Örneğinde Küresel Yapısal Değişiminin Ekonomi Politikası

Doğu Avrupa'nın merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde neoliberal yapılandırma politikaların oluşturulması ve uygulanması konusunda önde gelen isimlerden olan Jeffrey Sachs'ın, 13 Ocak 1990 *The Economist*'te "Ne yapılmalı?" adlı yazısı, Doğu Avrupa'nın yeniden şekillendirmesinde bir kılavuz niteliğinde olmuştur.⁶⁷⁶ Şok Terapinin fikir babası olarak bilinen Sachs'a göre, Doğu Avrupa ülkelerinin merkezi planlı ekonomilerinin dönüştürülmesi konusunda atılması gereken ilk temel adım, doğrudan Batı tarzı piyasa ekonomisine geçirilmesiydi.⁶⁷⁷ İkinci temel adım ise, Batı Avrupa'nın, bu ülkelerin reform edilmiş ekonomilerini Avrupa pazarına katmak için, borçlarını hafifletme ve ekonomilerini yeniden yapılandırmak için finansman sağlayacak şekilde, yardıma ve onlarla çalışmaya hazır olmakla ilgiliydi. Sachs, bu nedenle ekonomik reformlardaki ana tartışmanın, geçişin sonuçlarına değil, geçişin araçlarına odaklanması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁷⁸ Bu çerçevede serbest ticaretin gerçekleşmesi için fiyat kontrolünün kaldırılması; özel sektörün önünün açılması için bürokratik kısıtlamaların kaldırılması; özelleştirme yoluyla ve kalan kamu şirketlerine daha sert politikalar uygulayarak devlet sektörünün kontrol altında tutulması; kısıtlayıcı kredilerle ve dengeli bütçelerle genel makroekonomik istikrarın sağlanması gibi hususlar temel düzenlemeler arasında sayılmıştır.⁶⁷⁹

⁶⁷⁶ Jeffrey Sachs, "Whats is to be done", *The Economist*, 13 Ocak 1990, <http://www.economist.com/node/13002085> (12.08.2017).

⁶⁷⁷ Ibid.

⁶⁷⁸ Ibid.

⁶⁷⁹ Ibid.

a. Sosyalist Rejimlerin Çöküşü ve Piyasa Ekonominin İnşası

Bu doğrultuda Şok Terapinin temel aşamalarını şu şekilde özetlemek mümkündür: İlk olarak Şok Terapi, fiyatların aniden serbestleştirilmesini; devlet sübvansiyonlarının azaltılmasını; ücretlerin kontrol altına alınmasını; sıkı para ve kredi politikalarının izlenmesini içermektedir.⁶⁸⁰ Ticaretin radikal bir biçimde liberalleşmesi ve paranın dönüştürebilir hale getirilmesi yerel ekonominin küresel ekonomiye eklemlenmesinin temel şartları olarak kabul ediliyordu.⁶⁸¹

Sachs'a göre, bu hızlı reformların temel faydası, komünizm sonrası ülkelerin dünya ekonomisine yeniden katılarak, yabancı sermaye ve doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve uluslararası pazarda rekabet içinde olmalarını sağlamaktır.⁶⁸² Bu reformların uygulanmasında yavaş ilerlenmesinin, gerekli yatırımları ve piyasaları diğer ülkelere ve bölgelere kaptırmak anlamına geldiği iddia ediliyordu.⁶⁸³ Yine Sachs'a göre, bu reformların hızlı yapılmasını gerektiren bir diğer neden ağır sanayi gibi bazı korumalı sektörlerin küçülmesi gereği ile ilgiliydi. Devletin denetiminde korumalı stratejik sektörlerin yerine hizmet ve konut inşaatı gibi diğer sektörlerin genişletilmesi gerekmektedir. Bu yer değiştirme, bu reformlar sonucunda işsiz kalacak olan işçilerin söz konusu gelişmelere karşı gelmemeleri ve popülist hareketlerin işçilerle birleşip bu reformlara karşı çıkmalarını önlemek için de önemlidir.⁶⁸⁴

Yukarıda belirtildiği gibi bu dönemde Şok Terapinin, gerçekten demokratik, hukuki ve sivil kurumlara giden yolda tek veya en iyi yol olduğu varsayımı çok yaygındı.⁶⁸⁵ Dolayısıyla, liberalleşme, istikrarlaşma ve özelleştirme gibi üç ana ayak üzerinde kurulan ve popülerleştirilen Şok Terapi, Doğu Avrupa'daki tüm devletlerin

⁶⁸⁰ Gowan, "Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe", s.13-14.

⁶⁸¹ Ibid.

⁶⁸² Sachs, "Shock Therapy in Poland", s.268.

⁶⁸³ Ibid., s.269.

⁶⁸⁴ Sachs, "Whats is to be done".

⁶⁸⁵ Gowan, "Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe", s.47.

uygulamak zorunda oldukları bir reçete haline getirildi.⁶⁸⁶ Sachs'ın tezleri aynı zamanda, Amerikalı diplomatlar ve uluslararası finansal kurumlarının yetkilileri tarafından sürekli tekrarlanarak desteklendi.⁶⁸⁷ Örneğin, ABD'nin Macaristan Büyükelçisi bir konuşmasında Sachs'ın tezlerinin geçerliliğini şu şekilde ifade etmiştir:

Orta ve Doğu Avrupa'ya yardım etmek için neden bir Marshall Planı'nın olmadığı sorusu sorulmaktadır. Aslında var, buna doğrudan yabancı yatırım deniyor... Yabancı yatırım, iş yaratır, üretkenliği artırır, ekonomik büyüme yaratır ve yaşam standardını yükseltir. Yeni teknoloji, yeni yönetim teknikleri, yeni pazarlar, yeni ürünler ve daha iyi iş yapma imkânları getirir.⁶⁸⁸

Bu doğrultuda tüm Batılı kurumlar, “doğrudan yabancı yatırımların” (FDI) rolünün, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde çok önemli olduğunu özellikle vurgulamışlardır.⁶⁸⁹ Bu yaklaşıma göre, FDI çekmek için serbest ticaret rejimini ve bununla ilgili kurumsal ve ekonomik koşulları yaratmak, kapitalist refah demokrasilerin kurulmasının çekirdeğini oluşturmaktadır.⁶⁹⁰

Aşağıda göreceğimiz gibi, Batı kamu organları (*Western public bodies*) Doğu Avrupa'daki devletlerin varlıklarını hızla FDI'ye açılmaları ve yabancı şirketlerin özelleştirmeye katılmaları için tüm haklardan yararlanmaları konusunda Doğu Avrupa hükümetlerine baskı yapmışlardır.⁶⁹¹ Böylece demokrasinin ve sivil toplumun gerçekleştirilmesi için tek yol olarak dayatılan Şok Terapinin uygulanması, Batılı diplomasinin özünü oluşturmuştur.⁶⁹² 1980'lerin sonunda finansal krize giren Doğu Avrupa ülkeleri; başta IMF olmak üzere, Batılı finansal kurumlara başvurmak zorunda

⁶⁸⁶ Ibid., s.13.

⁶⁸⁷ Ibid., s.10.

⁶⁸⁸ Speech by Ambassador Donald Blinken at the Collegium Budapest, 16 March 1995. Mimeo, US Embassy, Budapest. Aktaran Gowan, “Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe”, s.10.

⁶⁸⁹ Gowan, “Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe”, s.11.

⁶⁹⁰ Ibid., s.9-10.

⁶⁹¹ Ibid., s.34.

⁶⁹² Ibid., s.47-48.

kaldılar.⁶⁹³ Bu şekilde finansal açıdan bağımlı olan Doğu Avrupa ülkeleri, neredeyse bütün neoliberal politikaları, yani IMF'nin reçetelerini uygulamaya başladılar.⁶⁹⁴

Ancak geçiş sürecinde olan ülkeler üzerindeki söz konusu bu baskı basitçe ulusötesi sermayenin dış baskısı veya dayatması şeklinde uygulanmamıştır. Daha ziyade, Shields'in belirttiği gibi bu uygulamalar, devletlerin ulusötesi sermayenin giderek daha fazla nüfuz ettiği gelişme halinde olan bir burjuvazinin ve bürokrasinin çıkarlarını temsil etmeye başlamasıyla, AB'nin bu durumdaki rolünü ve söz konusu toplumsal güçlerin çıkarlarının yönetilmesini yansıtmaktadır.⁶⁹⁵ Bu nedenledir ki bu uygulamaların pratikteki sonuçları her toplumsal oluşumda bulunan toplumsal güçler arasındaki mücadelelerinden veya ilişkilerinden belirlenmektedir.⁶⁹⁶ Örneğin yakın bir gözlemcinin dikkatimizi çektiği gibi Polonya örneğinde neoliberal küreselleşme biçiminde kapitalizm 1989'da birden gökten düşmedi. Kapitalist sınıf neoliberal uygulamaların sürdürülmesini sağlamak için yoğun çabalar ve kaynaklar harcamak durumunda kalmıştır.⁶⁹⁷ Bu açıdan baktığımızda Polonya'da uygulanan neoliberal proje neoliberalizmin savunucularının düşündükleri gibi kendi kendini düzenleyen soyut bir piyasa mekanizmasının kurulmasından ibaret değildir. Daha ziyade bu neoliberal proje, piyasanın yönetimini belirlemek için çekişen toplumsal ittifaklar arasındaki çatışmalar bağlamında şekillenen daha derin ve kapsamlı toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesi için sosyo-ekonomik ve siyasi bir gündeme işaret eder.⁶⁹⁸ Bu durumlarda, "deregülasyon ve özelleştirme programları, kendilerini piyasanın ve demokratik kurumların yeni çağında yeniden örgütleyen güçlü ayrıcalıklı oligarşik ve liberal olmayan güçlerin gelişmesini ve

⁶⁹³ Toporowski, "Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi", s. 350, 352-353.

⁶⁹⁴ Ibid., s.353.

⁶⁹⁵ Shields, "Too Much Shock, Not Enough Therapy", s.158.

⁶⁹⁶ Bkz. Bob Jessop, *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Oxford, Robertson, 1982, s.222; Leo Panitch, "Globalisation and the State", *The Socialist Register*, Vol.30, 1994, s.62-67.

⁶⁹⁷ Leslie Sklair, "Social movements for global capitalism: the transnational capitalist class in action", *Review of International Political Economy*, Vol.4, No.3, 1997, s.520.

⁶⁹⁸ Shields, "Too Much Shock, Not Enough Therapy", s.158.

pekiştirilmesini desteklemek” için kullanılmıştır.⁶⁹⁹ Üstelik neoliberal uygulamalar, sosyalizm sonrası eski Doğu Bloku ülkelerinde, Shields’in isabetli bir şekilde belirttiği gibi “1989’dan önce nomenklatura pozisyonlarındaki insanların, kendi siyasi sermayelerini özel ekonomik servete dönüştürerek post-komünist geçiş yoluyla güçlerini ve ayrıcalıklarını koruyabilmesini” sağlamıştır.⁷⁰⁰

b. Geçişin İlk Dalgası Olarak Şok Terapinin Uygulanması ve Sonuçları

Sosyalizm sonrası eski Doğu Bloku devletlerin uygulamak zorunda kaldıkları kemer sıkma politikaları, birçok sanayi sektörünün yok olmasına, diğer sanayi kollarının üretiminde düşüşe ve aşırı işsizliğe yol açtı.⁷⁰¹ Devletin bu zamana kadar yerli sanayin gelişimine verdiği desteği geri çekmesiyle ve halkın Batıdan gelen tüketim mallarına yönelmesiyle, yerli sanayiler iflasa doğru sürükledi.⁷⁰² Öte yandan Cox’un belirttiği gibi bu bağlamda “krediler artık, ulusal ekonomik politikaların, ödeme dengesine geri dönüşü destekleyecek şekilde ayarlanması şartına bağlı olacaktı ve bu çoğunlukla borçluların tam istihdam için genişlemeci önlemlerden vazgeçmesini gerektirecektir.”⁷⁰³ Bu açıdan işsizlik bu politikaların uygulanmasının çok önemli bir diğer sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında neoliberal düzenin oluşmasında önemli bir yeri olan finansal sistemin istikrarlı kılınma ihtiyacı kapsamında, eski Doğu Bloku’nun başkentlerinde hızla hisse senedi piyasalarının açılmasına izin verildi.⁷⁰⁴ Ancak bu gelişme, üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alacağımız Arnavutluk örneğinde ortaya çıkan piramit bankacılık

⁶⁹⁹ Gil Eyal, el al., *Making Capitalism Without Capitalists: Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*, London, Verso Books, 1998, s.117; Eric Hanley “Cadre capitalism in Hungary and Poland: property accumulation among communist-era elites”, *East European Politics and Societies*, Vol.14, No.1, 2000, s.145-148; Shield, “Too Much Shock, Not Enough Therapy”, s.158.

⁷⁰⁰ Shields, “Too Much Shock, Not Enough Therapy”, s. 158. Ayrıca bkz. Jadwiga Staniszkis, “‘Political Capitalism’ in Poland”, *Eastern European Politics and Societies*, Vol.5, No.2, 1991, s.127-141; Eyal et al., *Making Capitalism without Capitalists*, s.117.

⁷⁰¹ Toporowski, “Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi”, s. 354.

⁷⁰² Ibid., s. 353.

⁷⁰³ Cox, *Production, Power and World Order*, s. 214.

⁷⁰⁴ Toporowski, “Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi”, s. 355.

oluşumlarının yanı sıra hisse senedi piyasalarının spekülâtif balonlara dönüşmesiyle sonuçlandı.

IMF'nin Yapısal Uyum Programlarında da olduğu gibi, hedef ekonomilerinin (sektörlerinin) iyileştirilmesi, güçlü bir yerel iyileştirme olmaktan ziyade, ticarete yönelik büyüme yoluyla gelişmesi şeklinde tasarlandı.⁷⁰⁵ Bu uygulamalardan önemli ticaret merkezlerinin dışında kalanlar ve eskiden sanayi bölgesi olan bölgeler özellikle etkilendiler.⁷⁰⁶ IMF ve Dünya Bankası, eğitim ve kamu araştırma ve geliştirme bütçelerinin korunması için en ufak bir endişeyi taşımadığı gibi, gelecekte ekonomide yeni teknolojilerin yayılması için de bir kapasitenin sağlanmasına yönelik herhangi bir hassasiyet göstermedi.⁷⁰⁷ Bu süreçte, birçok kişi yoksulluğa gömülürken, “dalevereli özelleştirme” olarak tanımlanan devlet iktisadi varlıklarını “içeriden” ele geçirip bunları tekrar satmak ya da bu varlıkların yönetimi için ülke dışından finansman sağlamak yoluyla hızla zenginleşen bir grup insan ortaya çıktı.⁷⁰⁸ Bu mekanizma eski Doğu Bloku ülkelerinde “mafya kapitalizmi” denen olgunun temelini de meydana getirecektir. Böylece bu süreç, girişimci kapitalizmin “kendiliğinden düzen”inin ortaya çıkacağını bekleyen Şok Terapinin savunucularının iddia ettiklerinin aksine, kalıcı bir gelişme getirmediği gibi, fakir ve zengin arasındaki uçurumun hızla büyümesiyle sonuçlandı.⁷⁰⁹

Öte yandan, 1989'da Doğu Avrupa'da, “Avrupa'ya Dönüş” temel sloganı öne çıkmıştı.⁷¹⁰ Tüm Doğu Avrupa ülkelerinin liderleri, rejimlerin değişmesini, Batı Avrupa'ya yeniden katılmak için bir fırsat olarak gördüler.⁷¹¹ Bu ülkelerde radikal ve kapsamlı ekonomik reformların kabul edilebilir olmasının başlıca nedeni buydu. Bu bağlamda öne çıkan temel fikir, Batı Avrupa'da var olan ve kendini kanıtlanmış olan

⁷⁰⁵ Gowan, “Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe”, s.15.

⁷⁰⁶ Toporowski, “Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi”, s.353.

⁷⁰⁷ Gowan, “Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe”, s.47.

⁷⁰⁸ Toporowski, “Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi”, s.354.

⁷⁰⁹ Ibid., s.353.

⁷¹⁰ Sachs, “Shock Therapy in Poland”, s.269.

⁷¹¹ Ibid., s.269.

kurumları kurmaktı.⁷¹² Bu düşünce ikliminin temsili bir örneği Polonya'dır. Polonya'da radikal (neoliberal) ekonomik reformları destekleyen Başbakan Yardımcısı Leszek Balcerowicz, 1989'da “deney yapmak için yeterince fakiriz, bu nedenle kanıtlanmış modelleri örnek almak bizim için daha iyi olur” görüşünü ileri sürmüştür.⁷¹³

Özetle, Şok Terapinin uygulanması beklenilenin aksine halkın çoğunluğu için yaşam standartlarında bir düşüş ve artan bir iş güvensizliğine yol açtı.⁷¹⁴ Gowan'a göre, toplumsal açıdan tüm bu olumsuz sonuçlarına rağmen Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi elitlerin neoliberal politikaları uygulamayı sürdürmelerindeki bağlılığı, büyük ölçüde Sok Terapinin ima ettiği hızlı değişim fikrinin, hızlı bir şekilde “Avrupa'ya giriş” olarak sunulmasından kaynaklanmaktaydı. Bu açıdan “Avrupa'ya katılma” veya “Avrupa'ya geri dönüş”, kapitalizme doğru dönüşümün meşrulaştırıcı söylemi olmuştur.⁷¹⁵ Diğer bir deyişle “AB ile bütünleşme” söylemi özelleştirme, işsizlik, toplumsal farklılaşma ve nüfusun geniş kesimlerinin yoksullaştırılmasının meşrulaştırılma yolu olmuştur. Bu olguyu Arnavutluk örneğinde daha yakından gözlemleme imkânımız olacaktır.

Bu bağlamda demokrasi ve neoliberal reformların uygulanması arasındaki ilişkiyi meşrulaştırma konusunda dışarıdan destek alarak gelişen sivil toplum örgütleri önemli bir rol oynayacaklardır. Gowan'ın dikkatimizi çektiği üzere Şok Terapi'nin savunucuları bir sivil toplum oluşturma fikrini Doğu Avrupa ülkelerinde devlet müdahalesini, devlet fonlarını ve devlet kontrolünü azaltacak bir araç olarak gördüler.⁷¹⁶ Demokrasi ve özgürlük Şok Terapinin ana gerekçeleri olarak kullanıldılar. Şöyle ki, bir yandan mevcut sosyal, yasal ve siyasi kurumların Şok Terapiyi dirençle karşılayacakları beklenmekteydi. Öte yandan, Şok Terapinin gerçekten demokratik, yasal ve sivil kurumlara giden tek veya en iyi yol olarak kabul edildiği için mevcut kurumların dışarıdan ve yukarıdan müdahale

⁷¹² Ibid., s.270.

⁷¹³ Ibid., s.270.

⁷¹⁴ Gowan, “Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe”, s.53.

⁷¹⁵ Ibid., s.53.

⁷¹⁶ Ibid., s.48-49.

edilerek zayıflatılması ve reddedilmesi yoluna gidildi.⁷¹⁷ Mevcut kurumlara olan şüphe Michael Ignatieff tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir: “Tüm komünizm sonrası rejimler biçimsel olarak demokratiktir, fakat uygulamada güç genellikle eski nomenklatura’nın elinde kalmıştır.”⁷¹⁸ Vaclav Havel’in de vurguladığı gibi, “Serbest seçimlerimiz vardı...özgür bir meclis seçtik, özgür bir basımız var, demokratik bir hükümetimiz var. Yine de...burada hala eski rejimin güçlü yapıları var olmakta ve çalışmaktadır... Birçok yer, daha önce olduğu gibi aynı kişiler tarafından yönetilmektedir. Sanayi işletmelerinin yöneticilerinin bağları var. Eski bürokrasi tüm düzeylerde devam etmektedir.”⁷¹⁹

Ignatieff Şok Terapinin karşılaşılabileceği toplumsal dirençlerin ve demokratik tepkilerin bertaraf edilmesi için, Batı’nın önderliğinde gelişecek bir sivil toplum stratejisi önermektedir. Ignatieff’e göre bu strateji eski komünist ülkeler içindeki kitle iletişim araçlarını, muhalefet partilerini, mahkemeleri, yargıyı ve polisi finanse etmek için kullanılan ve Batılı devletler tarafından yönetilen bir dizi program içermelidir. Bu strateji önde gelen partiler ve bürokrasi dışındaki ortakların bulunmasıyla başlar.⁷²⁰ Bu bağlamda, sivil toplumun gelişebileceği siyasi ve sosyal alan genişletildi.⁷²¹ Böylece siyasi otoritenin bozulması veya zayıflaması ile açılan siyasi alana çeşitli sivil toplum örgütleri başta olmak üzere yeni bağımsız protesto örgütleri de girdi.⁷²²

Bu yönüyle Doğu Avrupa devletlerinin piyasa ekonomisine geçiş deneyimleri önceki bölümlerde özetlediğimiz pasif devrim olgusu içinde anamladırılabılır. Buna göre geçiş (toplumsal dönüşüm) süreci daha geniş toplumdan hegemonik bir uzlaşa elde etmekten ziyade neoliberal birikim stratejilerinin dışarıdan ve yukarıdan aşağıya doğru

⁷¹⁷ Ibid., s.47.

⁷¹⁸ Michael Ignatieff, “On Civil Society”, *Foreign Affairs*, March-April 1995.

⁷¹⁹ Vaclav Havel, “Vyroci okupace Ceskoslovenska vojsky Varsavskeho paktu” (Anniversary of the Occupation of Czechoslovakia by the Warsaw Pact Armies) 21 August 1990. Aktaran Shields, “Too Much Shock, Not Enough Therapy”, s.159.

⁷²⁰ Ignatieff, “On Civil Society”.

⁷²¹ Cox, “Civil Society at the Turn of the Millennium”, s.8-9.

⁷²² Ibid., s.8-9.

olacak biçimde elit-mühendisliği altında gerçekleştiği bir toplumsal müdahale biçiminde gelişmiştir.⁷²³ Shields'in belirttiği gibi Doğu Avrupa ülkelerinde “bu pasif devrimin amacı, komünizm sonrası dönemdeki siyasi seçkinleri, en çok özgürlük ve demokrasi kurmaya çalışanların aleyhine, küresel siyasi ekonomideki sermayenin hâkim kesimlerin varsayımlarını ve sınıf çıkarlarını paylaşan daha geniş bir neoliberal tarihsel bloka dâhil edip asimile etmesiydi.”⁷²⁴ Bu açıdan, Doğu Bloku’nun çöküşüyle Doğu Avrupa devletlerinin geçirdikleri dönüşümü Walter L. Adamson’un “devrim olmayan bir devrim” ifadesiyle tanımlayabiliriz.⁷²⁵

2. Batı Balkanlarda Neo-liberalizme Geçiş Dinamikleri: Yugoslavya Federal Cumhuriyetinin Zoraki Eklemlenmesi

Neoliberalleşme süreci, ne yekpare, ne de evrensel bir etkiye sahiptir.⁷²⁶ Neoliberalleşmenin dinamiği, zamanla uğradığı değişim kadar, uygulandığı ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bir niteliğe sahiptir. Yugoslavya⁷²⁷ örneğinde neoliberalizme geçiş sürecinde Şok terapi politikalarının uygulanması, ülkenin çözülme sürecini başlatacak daha da ciddi bir ekonomik ve toplumsal krize yol açtı.⁷²⁸

a. Yugoslavya’nın Ekonomik Krizi ve IMF Receteleri

1945-1991 yılları arasında diğer Doğu Avrupa ülkerine göre Yugoslavya önemli farklılıklar gösteriyordu. İktisadi olarak, Tito, Sovyet Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinden farklı bir uygulama benimsedi. Sosyalist bir ülke olan Yugoslavya’nın “katı ekonomik merkezîyetçilikten uzaklaşması ve karar verme süreci firma düzeyine kadar

⁷²³ Shields, “How the East Was Won”, s.446.

⁷²⁴ Ibid., s.446.

⁷²⁵ Walter L. Adamson, *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci’s Political and Cultural Theory*, Berkeley, University of California Press, 1980, s.186.

⁷²⁶ Peck ve Tickell, “Neoliberalizing Space”, s.384.

⁷²⁷ Haziran 1991’de Yugoslavya’nın dağılması ardından, 1992-2003 arasında yaşayan ve Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetlerinden oluşan devlettir. Söz konusu siyasi yapı, 4 Haziran 2006 referandumdan sonra Karadağ’ın ayrılmasıyla Sırbistan Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır.

⁷²⁸ Gowan, “The NATO Powers and the Balkan Tragedy”, s.86.

indirmesi gibi özellikleriyle bu model özgün ve yaratıcı bir nitelik taşıyordu”.⁷²⁹ Yugoslavya’da piyasa eksenli ekonomik reformlarının unsurları, 1950’lerde Tito’nun Stalin’le ilişkilerini bozmasından hemen sonra görülmeye başlandı.⁷³⁰ Ancak, Yugoslavya’da karar vericiler, geleneksel Sovyet modelinden uzaklaşmaya çalışırken, tek partili sistemi ve özel mülkiyetin sınırlı tutması gibi komünizmin en temel özelliklerinden vazgeçmeden “piyasa sosyalizmi” ile çeşitli deneylere yol açtılar.⁷³¹

Yugoslavya aynı zamanda, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak Stalin’den ve SSCB’den bağımsız politikalar izleyen tek ülkeydi.⁷³² Yugoslavya⁷³³ sosyalist ülkeler arasında Batı ülkeleri ile en yoğun ilişkileri olan ülkeydi. Bağlantısızlık hareketinde liderlik rolünü üstlenen Yugoslavya, iki bloka karşı da mesefali bir dış politika izledi. Niketim, dengeli bir politika izleyen Yugoslavya her iki bloktan yardım alabiliyordu ve uluslararası alanda saygı duyuluyordu.⁷³⁴

Bununla birlikte, uzun vadede Yugoslavya, işsizlik, enflasyon ve ekonomik problemlerle karşılaşmaya başladı.⁷³⁵ 1980’lerde meydana gelmeye başlayan değişimler tüm yönleriyle “Batı Balkanları” da etkilemeye başladı. İhracat yoluyla büyümeyi amaçlayan Yugoslav hükümeti, ihracatı teşvik etmek için 1970’lerde Batı sermayesine büyük miktarda borçlandı. Ancak Batı ekonomilerinin durgunluğa girmesi, Yugoslav

⁷²⁹ İlhan Uzel, “Bağlantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya’da Milliyetçilik ve Dış Politika”; Türkeş, “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri”, s.118. Ayrıca bkz. Milica Uvalic, “How Different is Serbia”, Saul Estrin et al. der., *Transition and Beyond: Essays in Honor of Mario Nuti*, New York, Palgrave Macmillan, 2007 s.174.

⁷³⁰ Milica Uvalic, *Serbia’s Transition: Towards a Better Future*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 15.

⁷³¹ Ibid. s.16.

⁷³² Uzel, “Bağlantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya’da Milliyetçilik ve Dış Politika”, s.118. Diğer Avrupa Ülkelerdeki gelişmeleri için bkz. Antony Best et al., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi Uluslararası Tarihi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, s.247-250.

⁷³³ Yugoslavya, ayrıca, 1944’ten beri IMF ve Dünya Bankasının kurucu üyelerinden biriydi. 1961’den sonra, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın (OECD) bazı çalışmalarına katıldı ve 1966 yılında resmi olarak Tarife ve Ticaret Genel Anlaşması’na (GATT) üye oldu. Aynı zamanda, Yugoslavya, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ayrıcalıklı bir ilişkiye sahipti, 1967 yılında resmi ilişkiler kurduktan sonra, AET ile çeşitli ticaret anlaşmaları imzaladı. Bkz: Uvalic, *Serbia’s Transition*, s.17.

⁷³⁴ Uzel, “Bağlantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya’da Milliyetçilik ve Dış Politika”, s.118.

⁷³⁵ Uvalic, *Serbia’s Transition*, s.21-24. Bkz. Susan Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945–1990*, Princeton, Princeton University Press, 1995, s.194-208.

ihracatını engelledi.⁷³⁶ Mali sorunlar ve borçları ödeyememe baskısı altında olan hükümet, 1981 yılından itibaren IMF'nin desteklediği birçok kemer sıkma programları uygulamaya başladı.⁷³⁷ Bu durumunda, Yugoslav hükümeti, ekonomik krizin yükünü Yugoslav işçi sınıfına kaydıran bir IMF planını kabul etti.⁷³⁸ 1989'da Jeffrey Sachs, Ante Markoviç'in (Yugoslavyanın son başbakanı) federal hükümetine, 1991 yılında tanıtılacak olan IMF paketinin hazırlanmasında yardım etmek için Yugoslavya'da bulunmaktaydı. Ancak, Yugoslavya'nın tüm kurucu cumhuriyetlerinde en popüler politikacı olan Markoviç için, IMF'nin Şok Terapi programını ve Avrupa Topluluğunun şartlarını (*conditionality*) kabul etmesi, trajik bir dönüm noktası oldu.⁷³⁹ Markoviç'in neo-liberal Şok Terapisi yoluyla düzeltme çabaları/girişimi kitlesel grevlere yol açtı.⁷⁴⁰

Federal devlete büyük bir güven kaybına neden olan bu girişim halk arasında da güvensizliğin artmasına yol açtı. Bölgesel liderler oluşan bu güvensizliği, Slovenya ve Hırvatistan örneğinde bağımsızlığı elde etmek için kullanırken, Sırbistan örneğinde ise işçileri Sırp milliyetçiliği etrafında toplamak için bir fırsat olarak kullandılar.⁷⁴¹ Slovenya ve Hırvatistan başta olmak üzere her cumhuriyette hükümetler (bağımsızlığa yönelik) oy kazanmak adına, Markoviç'in uyguladığı kemer sıkma politikalarını göz ardı ettiler.⁷⁴² Bu politikalar sonucunda Yugoslavya halkları birçok sosyo-ekonomik hakları kaybettikleri halde, "Avrupa'ya girme" beklentileri nedeniyle bu politikalara karşı çıkmadılar.⁷⁴³

Öte yandan, 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle, Sırbistan'da, "Sırp ulusal sorunu" ülkenin en önemli gündem konusu oldu. 1990'ların başında, diğer Doğu Avrupa ülkelerinin gündeminde Avrupa Birliği ve Batılı

⁷³⁶ Gowan, "The NATO Powers and the Balkan Tragedy", s.85.

⁷³⁷ Uvalic, *Serbia's Transition*, s.16- 17.

⁷³⁸ Gowan, "The NATO Powers and the Balkan Tragedy", s.85.

⁷³⁹ Ibid., s.88.

⁷⁴⁰ Kees van der Pijl, "From Gorbachev to Kosovo: Atlantic Rivalries and the Re-Incorporation of Eastern Europe", *Review of International Political Economy*, Vol.8, No.2, 2001, s.290.

⁷⁴¹ Pijl, "From Gorbachev to Kosovo", s.290.

⁷⁴² Susan Woodward, *Balkan tragedy: chaos and dissolution after the Cold War*, Brookings Institution, 1995, s.219.

⁷⁴³ Gowan, "The NATO Powers and the Balkan Tragedy", s.86.

siyasi kurumlarla bütünleşmek için ekonomik/iktisadi ve siyasi reformların tamamlanması en önemli konular iken, Sırlar için Sırbistan dışındaki Sırların geleceği ve Kosova sorunu en kritik konuların başına gelmekteydi.⁷⁴⁴ Bu nedenle bu dönemde ortaya çıkan yeni milliyetçi partiler en çok oy alanlardı.⁷⁴⁵ Bu açıdan, Miloseviç'in Sırp milliyetçiliği, üstten gelen bir devrimle siyasi ve ekonomik güç kazanan bir devlet sınıfının projesi olarak görülebilir.⁷⁴⁶ Bu dönemin Sırbistan Başbakanı aynı zamanda da gaz ithalatçısı olan Progres şirketinin başkanı iken, Sırbistan parlamentosunun başkanı da aynı zamanda Jugopetrol şirketinin başkanı görevini yürütmekteydi.⁷⁴⁷

b. Yugoslavya'nın Batı ile Bütünleşmeye Direnmesi ve Dağılma Sürecine Girmesi

1990'larda Miloşeviç Yugoslavya'nın siyasi ve ekonomik yapısına hâkimdi.⁷⁴⁸ Uzgel'in dikkatimizi çektiği üzere, 1990'ların başında eski Doğu Avrupa ülkeleri Batı ile bütünleşme konusunda geçiş dönemlerine girerken, Yugoslavya giderek Batı ile bütünleşmeye direnen bir tutum izlemeye başladı. Diğer bir deyişle Miloşeviç Yugoslavyası "uluslararası sistemle bütünleşmek yerine, bütün Sırları birarada toplayacak bir Sırbistan'ı kurmayı" tercih etti.⁷⁴⁹ Miloşeviç döneminde, Yugoslavya'da mayfanın hâkim olduğu bir iktisadi yapı oluştu. Kamu işletmelerine Miloşeviç adamlarını yerleştirirken, özel sektörde kendisinin denetimindeki siyasi iktidarın sağladığı olanaklarla hızla yükselen işadamları oluyordu.⁷⁵⁰ Nüfusun büyük çoğunluğu daha çok

⁷⁴⁴ Uzgel, "Bağılantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya'da Milliyetçilik ve Dış Politika", s.135.

⁷⁴⁵ Ibid., s.136-137.

⁷⁴⁶ Pijl, "From Gorbachev to Kosovo", s.291.

⁷⁴⁷ Ibid., s.291.

⁷⁴⁸ Uzgel, "Bağılantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya'da Milliyetçilik ve Dış Politika", s.138; Ivan Vejvoda, "Serbian Perspectives", Alex Danchev ve Thomas Halverson der., *International Perspectives on the Yugoslav Conflict*, New York, Palgrave Macmillan, 1996, s.107; Branka Andjelković, "Serbia: Between Past and Present", *Mediterranean Politics*, Vol.2, No.2, 1997, s.145. Miloşeviç'in eşi Mirjana Marković tarafından kurulan Yugoslav Birleşik Solu partisi kafa karıştırıcıydı. Yabancı sermayeyi bir sömürü aracı olacak eleştiren Marković, "mafyavari işadamları tarafından destekleniyordu". Aslında bu partinin kurulmasıyla, Miloşeviç hem eski komünistleri kontrol altına tutmak, hem de Yugoslavya yönetiminde etkili olmaya çalışıyordu.

⁷⁴⁹ İlhan Uzgel, "Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Miloseviç döneminin Sonu", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 24, Sayı 225, 2000, s.111.

⁷⁵⁰ Uzgel, "Bağılantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya'da Milliyetçilik ve Dış Politika", s.139.

yoksullaşırken, buna paralel olarak, Başkan Miloseviç'in en yakın siyasi işbirlikçileri ve büyük fabrikaların yöneticilerinden oluşan bir oligarşi sınıfı ortaya çıktı.⁷⁵¹ Bu yapı üzerine kurulan siyasi sistem derinden yozlaşmış durumundaydı. Bu yeni oligarşi sınıfı devlet kurumları üzerindeki güçlü etkisini kullanarak önemli kazançlar elde edebiliyordu.⁷⁵² Böylece, Uzgel'in ifade ettiği gibi, Miloseviç "ülkede siyaset-mafya-ekonomi üçgenini yaratarak siyasal ve toplumsal yapıdaki bozulmayı ve çöküşü hızlandırdı".⁷⁵³ Böylece, "Yugoslavya ideolojik olarak milliyetçiliğin, siyasal düzlemde Miloseviç'in pragmatizminin, ekonomik alanda kamu işletmeciliği adı altında mafyalaşmanın hâkim olduğu bir ülke haline geldi".⁷⁵⁴

Durum diğer Balkan ülkelerinde de göreceğimiz gibi farklı değildir. Gowan'a göre, Yugoslav çöküşünün temel nedeni ekonomik krizdi.⁷⁵⁵ Bu kapsamda Batı güçlerinin krizin üretilmesinde ve kanalize edilmesinde oynadıkları rolü anlamadan Yugoslavya'nın parçalanmasının kavranması eksik kalır. Yine Gowan'a göre Yugoslavya'nın girdiği ekonomik kriz karşısında, eğer Batı dünyası ülkenin ekonomisini ve toplumsal bütünlüğünü yeniden inşa edecek bir Marshall Planı geliştirseydi, çözülme süreci çok farklı gelişebilirdi.⁷⁵⁶ Batılı güçlerden hiçbiri Yugoslavya'nın bütünlüğü için herhangi bir kaygı taşımak yerine, daha çok söz konusu bölgenin kapitalizme hızlı bir geçiş yapmasına odaklandı.⁷⁵⁷ Reagan yönetimi 1984 yılında Yugoslavya'yı bir kapitalist restorasyona itmek üzere bir NSC önerisi kabul etmiştir.⁷⁵⁸ İlk reformların başarısız olmasından dolayı, 1988-1989 yıllarında Yugoslavya hükümeti ekonomik sistemde daha radikal değişimler

⁷⁵¹ Uvalic, "How Different is Serbia", s.177.

⁷⁵² Ibid., s.177.

⁷⁵³ Uzgel, "Bağılantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya'da Milliyetçilik ve Dış Politika", s.139.

⁷⁵⁴ Ibid., s.142.

⁷⁵⁵ Gowan, "The NATO Powers and the Balkan Tragedy", s.85.

⁷⁵⁶ Ibid., s.88.

⁷⁵⁷ Ibid., s.86.

⁷⁵⁸ Ibid., s.85. Dünya Bankası Yugoslavya'da sanayi sektöründe sert bir iflas mekanizması uyguladı. Bu uygulama, 1990'ların ilk aylarında ücret alamayan yarım milyon çalışanın yanı sıra, 2,7 milyonluk toplam sanayi işgücünün, tazminatsız olarak 600.000'nin işten çıkarılmasına sebep oldu. Bu sosyal şok, çoğunlukla Sırbistan'ı, Bosna'yı, Makedonya'yı ve Kosova'yı vurdu. Bkz. World Bank, *Industrial Restructuring Study, Overview*, Washington, DC June 1991; Ayrıca bkz. Michel Chossudovsky, "Dismantling former Yugoslavia, recolonising Bosnia", *Development in Practice*, Vol.7, No.4, 1997, s.375-383.

gerçekleştirdi.⁷⁵⁹ ABD için esas olan IMF aracılığıyla ülkenin tamamına Şok Terapi uygulanmasıydı.⁷⁶⁰ Öte yandan ABD, Yugoslavya'nın Batılı bankalara olan borçlarının ödenmesi ve Batılı çokuluslu şirketlerin girmelerini garanti altına almak için Şok Terapi yoluyla ekonominin “küreselleştirmesini” sağlamak istiyordu.⁷⁶¹ Öte yandan, Almanya'nın, Aralık 1991'de tek taraflı olarak Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanınması, bölgeye yönelik siyasi çıkaralarını gösteren en belirgin eylemdi.⁷⁶² Sonuç olarak bu çerçeveden baktığımızda, Yugoslavya'nın çözülme sürecini takip eden çatışmalar ve bölgesel siyasi istikrarsızlık bölgedeki insanların tarihsel düşmanlıklardan kaynaklanmaktan ziyade, Balkanların küreselleşmeye eklenme süreci üzerinde Batılı devletlerin ekonomik ve güç politikaları bağlamında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

B. Bir Neo-liberal Proje olarak Avrupa Birliğinin Entegrasyon Politikası

1. Dönüşümün İkinci Dalgası olarak Doğu Avrupa'nın AB ile Bütünleşme Süreci

Birçok Avrupa ülkesi ve aynı zamanda AB üyesi olmak isteyen ülkelerin bazıları, AB'yi küresel sistemde istisnai bir örgütlenme olarak değerlendirmektedirler.⁷⁶³ Genellikle, AB'nin varsayılan bu kendine özgü karakteri, Avrupa devletlerinin Amerikan ve Asya devletleri ile karşılaştırıldığında, kendi halklarına tanıdıkları sosyal haklar ve eşitlik politikalarına dayandığı öne sürülür.⁷⁶⁴ Ancak, AB'nin bütünleşme politikası, küreselleşme sürecinden ayrı ve bağımsız olarak değerlendiremez.⁷⁶⁵ Her yerde olduğu gibi, küresel ekonomik sistemdeki yapısal değişiklikler, AB'nin sosyo-ekonomik ilişkilerini de şekillendirmiş ve yeni sosyal güç yapılandırmalarının ortaya çıkmasına yol

⁷⁵⁹ Uvalic, *Serbia's Transition*, s.17.

⁷⁶⁰ Gowan, “The NATO Powers and the Balkan Tragedy”, s.88.

⁷⁶¹ Ibid., s.87.

⁷⁶² Pijl, “From Gorbachev to Kosovo”, s.291.

⁷⁶³ Hermann, “Neoliberalism in the European Union”, s.1.

⁷⁶⁴ Ibid.

⁷⁶⁵ Andreas Bieler ve Adam David Morton, “Introduction: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy and the Relevance to European Integration”, Andreas Bieler ve David Morton der., *Social forces in the Making of the New Europe*, London, Palgrave Macmillan, 2001, s.5.

açmıştır.⁷⁶⁶ Bu nedenle, yukarıda ele aldığımız 1970’li ve 1980’li yıllardaki toplumsal yapısal ve politik düzenlemeleri göz önünde bulundurmak, Avrupa bütünleşme politikalarını ve sürecini anlamak için hayati bir önem taşımaktadır.⁷⁶⁷ 1980’lerde Avrupa bütünleşme sürecinin yeniden canlandırılması, 1970’lerde ortaya çıkan aşırı birikim yapısal krizine cevap olarak ortaya çıkan neoliberal politikaların tetiklediği küresel yapısal değişimler bağlamında gelişti. Diğer bir deyişle neoliberal yeniden yapılandırma AB’nin yeniden canlandırılmasının itici güç olmuştur.⁷⁶⁸

2. AB’nin Kendi İçindeki Dönüşümü ve Derinleşmesi

Gill’e göre AB tarafından sunulan politikalar ve Avrupa bütünleşmesinin yeniden başlatılması, özellikle İç Pazar (1985) ve Tek Avrupa Senedi’nin (1986) imzalanması gibi gelişmeler, neoliberal ana akımdan hiçbir şekilde ayrılmamaktadır.⁷⁶⁹ Bieler ve Morton, İç Pazar projesini, Avrupa bütünleşme sürecinin neoliberalizme doğru bir dönüm noktası olarak tanımlıyorlar.⁷⁷⁰ İç Pazar, her ne kadar küresel piyasada rekabet edecek bir iç pazarın oluşturulması olarak tanıtılmışsa da, en çok AB’nin küreselleşmesine hizmet ettiği öne sürülmüştür.⁷⁷¹ Başka bir ifadeyle, ulusal ekonomilerin serbestleştirilmesi ve devlet denetiminin kaldırılması anlamında kısıtlamaların kaldırılması (*deregulate*) yoluyla serbest piyasa üzerinde kurulan İç Pazar, AB’nin neoliberal yeniden yapılandırılması için önemli bir projeye işaret eder. Bu bağlamda, AB bütünleşmesi, gelişmiş bir sosyo-ekonomik ve sanayileşmiş bir alandan, gelişmiş bir serbest ticaret bölgesine doğru kaydı.⁷⁷²

⁷⁶⁶ Ibid., s.5.

⁷⁶⁷ Stephen Gill, “The Emerging World Order and European Change: The Political Economy of European Union”, Ralph Miliband ve Leo Panitch der., *The Socialist Register 1992: New World Order?*, London, Merlin, 1992, s.159.

⁷⁶⁸ Bieler, “The Struggle over EU enlargement”, s.576-577.

⁷⁶⁹ Gill, “Constitutionalising Capital”, s.75.

⁷⁷⁰ Bieler ve Morton, “Introduction: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy”, s.5

⁷⁷¹ Bastiaan Apeldoorn, “The struggle over European order: Transnational class agency in the making of ‘embedded neo-liberalism’”, Andreas Bieler ve David Morton der., *Social forces in the Making of the New Europe*, London, Palgrave Macmillan, 2001, s.79.

⁷⁷² Ibid.

Maastricht Anlaşmaları ile Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU) de, neoliberal yeniden yapılandırma söylemi açısından ele alınması gereken önemli gelişmeleri oluşturmaktadır.⁷⁷³ Gill, Maastricht Antlaşmasını ve EMU’yu neoliberalizmin ve dolayısıyla “yeni anayasacılığın” uzantıları olarak görmektedir.⁷⁷⁴ Benzer şekilde Apeldoorn, Maastricht Anlaşmasının sosyo-ekonomik içeriğini, 1990’lı yılların başındaki Avrupa’nın ekonomi politiğinde ulusötesi toplumsal ve siyasal güçler konfigürasyonunun bir yansıması olarak yorumlamaktadır.⁷⁷⁵

Maastricht Antlaşması AB’nin neoliberal yapılandırmanın gerekli düzenlemelerini kapsamaktadır. Emeklilik, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve özel işletmelerin güvenilirliğini artırmak için para ve maliye politikalarının uygulanması gibi devlet-sivil toplumsal ilişkilerinin yeniden yapılandırılması, AB’yi neoliberal ekonomik sisteme kaydırды.⁷⁷⁶ Buna karşın, sendikalar parçalanarak zayıfladı ve sonuç olarak önceki kazanımlarını ve çabalarını korumakta başarısız oldular.⁷⁷⁷ Bu süreçle paralel olarak, sosyal demokrasiler küreselleşen sermayenin çıkarlarına boyun eğmek (*subordinated*) zorunda kaldılar.

Öte yandan, EMU sadece bir ekonomik proje olarak değil, bölgedeki neoliberal normları kurumsallaştırmaya ve bölgesel bütünleşmeyi küreselleşen güçlerle uzlaştırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilmelidir.⁷⁷⁸ Bu, İç Pazar için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁷⁹ EMU, düşük enflasyon ve fiyat istikrarına dayalı bir para politikası izleyerek ve bağımsız bir Avrupa Merkez Bankası (ECB) kurarak neoliberal ekonomik sürecin ilerlemesine yardımcı olmuştur.⁷⁸⁰

⁷⁷³ Gill, “Constitutionalising Capital”, s.50.

⁷⁷⁴ Ibid., s.47.

⁷⁷⁵ Apeldoorn, “The struggle over European order”, s.81.

⁷⁷⁶ Gill, “Constitutionalising Capital”, s.49.

⁷⁷⁷ Ibid., s.49.

⁷⁷⁸ Ibid., s.52.

⁷⁷⁹ Apeldoorn, “The struggle over European order”, s.80.

⁷⁸⁰ Gill, “Constitutionalising Capital”, s.47-50.

Özetle, Avrupa bütünleşmesi sadece bir ekonomik proje değil, küresel ekonomi politik ile bağlantılı siyasi bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸¹ Bu sürecin düğüm noktası devlet mekanizmaları, hükümet pratikleri ve sivil toplum kuruluşlarını yeniden yapılandırılarak, devleti ve sivil toplumu neoliberal uygulamalar ve değerler ile daha fazla yakınlaştırmaktır.⁷⁸² Sonuç olarak 1980’lerde neoliberal serbest piyasa doktrini giderek, AB kurumlarının ve politikalarının temel yaklaşımı haline gelmeye başlamıştır.⁷⁸³

Öte yandan, Neo-Gramsciyan yaklaşımdan yazan birçok yazar, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin, ekonomik geçiş ve AB’ye katılım sürecini, neoliberalleşme sürecinin bir parçası olarak, yani Avrupa toplumsal üretim ilişkilerinin neoliberal yeniden yapılandırılmasının yoğunlaşması olarak değerlendirmekteler.⁷⁸⁴ Bu yazarlar Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB ile bütünleşme sürecini reformların ikinci geçiş dalgası olarak tanımlamaktadırlar.⁷⁸⁵

AB’nin üyelik müzakerelerinde ekonomik reformların yapılmasında gösterdiği kapsamlı etkisi ve yönlendirme gücü, AB’nin ikinci aşamada geçişin arkasındaki birincil itici güç haline geldiğini göstermektedir. 1990’ların başlarında, eski Doğu Bloku ülkeleri için henüz AB’ye üyelik sürecinin başlamadığı bir dönemde, AB’nin, iç toplumsal güçler, IMF ve Dünya Bankası ile karşılaştırıldığında geçişin dinamikleri üzerinde nispeten daha az etkisi oldu.⁷⁸⁶ Ancak AB’ye uyum ve Katılım Ortaklığı sürecinin başlamasıyla birlikte,

⁷⁸¹ Ibid., s.52.

⁷⁸² Ibid., s.51.

⁷⁸³ Angela Wigger ve Hubert Buch-Hansen, “The Unfolding Contradiction of the Neoliberal Competition Regulation and the Global Economic Crisis”, Henk Overbeek ve Bastiaan van Apeldoorn Der., *Neoliberalism in Crisis*, London, Palgrave Macmillan, 2012, s.23.

⁷⁸⁴ Bastiaan van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London, Routledge, 2002; Alan W. Cafruny ve Magnus Ryner der., *A ruined fortress? neoliberal hegemony and transformation in Europe*, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

⁷⁸⁵ Andreas Bieler, *Globalisation and Enlargement of the European Union: Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membership*, New York, Routledge, 2000; Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier der., *The Politics of European Union Enlargement*, London, Routledge, 2005.

⁷⁸⁶ Shields, “Too Much Shock, Not Enough Therapy”, s.161.

koşulluluk ilkesinin, mali yardımla bağlantılandırılması sonucunda AB'nin geçiş süreci üzerindeki etkisi artmaya başladı.⁷⁸⁷

Shields'e göre AB'nin, komünizm sonrası neoliberalleşmenin ikinci dalgasında çok daha müdahaleci rolü, 1993'de Kopenhag Avrupa Konseyi toplantısında yapılan başkanlık kararlarını takiben resmi olarak 4 Nisan 1994 tarihinde başladı. Bu toplantı koşulluluğu üç kriter çerçevesinde tanımlayarak, pasif angajmandan aktif angajmana geçiş noktasını göstermektedir. Bunlar:

- (1) istikrarlı kurumlar (demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarının garanti altına alınması); (2) işleyen piyasa ekonomisi ve AT içindeki rekabetçi baskılarla başa çıkma kapasitesi; (3) Topluluk müktesebatının (*acquis communautaire*) - siyasi, ekonomik ve parasal birliğin kabul edilen amaçlarını - benimseme kabiliyeti.⁷⁸⁸

Bu bağlamda neoliberal yeniden yapılandırma, AB üyeliğine ve ikinci reform dalgasını müzakere etme sürecine genişletildi. 2000'lere kadar süren tereddütlü bir dönemin ardından, AB, 2002 Kopenhag zirvesinde genişlemenin geri döndürülemezliğinin gündeme gelmesiyle Doğu Avrupa ülkelerinin geçiş süreçlerini yönlendirmeye başladı.⁷⁸⁹

Bununla birlikte, Shields'in belirttiği gibi, AB katılım müzakereleri toplumsal açıdan kapsayıcı olan bir Avrupalı sosyal model içermiyordu. Bunun yerine, genişleme neoliberalizmi daha fazla topluma ve kuruma yerleştirmek suretiyle ilk dalga geçiş sürecinin güçlendirilmesine yardımcı oldu.⁷⁹⁰ Böylelikle AB “neoliberal sosyal ve ekonomik modelin Avrupa’da kurumsallaştığı bir mecra haline gelmiştir.”⁷⁹¹ Bu bağlamda “Avrupalılaşıma” AB'nin, yerel söylemin, politik yapıların ve kamu politikalarının bir parçası haline gelerek, ulusal düzeyde siyasi davranışın mantığını

⁷⁸⁷ Ibid., s.161.

⁷⁸⁸ European Commission, “Agenda 2000: Commission Opinion on Poland’s Application for Membership of the European Union”, *European Commission*, Doc/97/16, Brussels, 1997, s.9.

⁷⁸⁹ Shields, *The International Political Economy of Transition*, s.89.

⁷⁹⁰ Ibid.

⁷⁹¹ Asbjorn Wahl, “European Labour: The Ideological Legacy of the Social Pact”, *Monthly Review* Vol.55, No.8, 2004, s.38; Shields, *The International Political Economy of Transition*, s.89.

değiştirdiği bir sürece işaret eder.⁷⁹² Diğer bir deyişle Orta ve Doğu Avrupa bağlamındaki “Avrupalılaşıma” AB’nin bu ülkelere “piyasa düzenleme modellerini ihraç ettiği ve firmalar, devlet ve sendikalar arasındaki ilişkileri etkilediği bir süreç olarak görülmektedir.”⁷⁹³ Böylece, Shields’e göre söz konusu bu ikinci dalga, “geçiş sürecini tamamlamayı ve oligarşik ve özel siyasi-ekonomik kurumsal çerçeveleri ve uygulamaları rekabete açmayı amaçladı.”⁷⁹⁴

Yukarıda ifade edilen gelişmeler ve uygulamalar nedeniyle, Kees van der Pijl, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin, Avrupa Birliğine katılması sürecini, “Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için Avrupa çizgisinde bir çözüm getirmek pahasına tüm Avrupa’nın Amerikanlaşması” olarak görmektedir.⁷⁹⁵ Bu bağlamda Kopenhag kriterleri, yargı bağımsızlığı ve kamu hizmeti reformları gibi belli alanlarda reformların yapılmasını şart koşarak, AB Komisyonunun aday ülkeleri neoliberal bir gelişme modeline yönlendirdi.⁷⁹⁶

Schimmelfennig ve Sedelmeier’e göre koşulluluk ilkesi, Doğu Avrupa bölgesinde AB’nin neoliberal gündemi taşımak konusunda temel itici güç olmuştur.⁷⁹⁷ Üstelik AB Komisyonu, bu reformların uygulanmasını gözeterek AB’ye kimin aday olup olamayabileceğini belirleme kapasitesi sayesinde adaylığa başvuran ülkeleri kontrol etmeyi başardı.⁷⁹⁸ Kriterlerin genelde muğlak bırakılması AB ve aday ülkeler arasında eşitsiz pazarlık gücünün artırılması ile ilgili uygulamalar, AB’ye giriş müzakerelerinin

⁷⁹² Heather Grabbe, “European Integration and Corporate Governance in Central Europe: Trajectories of Institutional Change”, Federowicz, M. and Aguilera, R. der., *Corporate Governance in a Changing Economic and Political Environment: Trajectories of Institutional Change*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, s.247.

⁷⁹³ Ibid., s.248.

⁷⁹⁴ Shields, *The International Political Economy of Transition*, s.90.

⁷⁹⁵ Kees van der Pijl, “What Happened to the European Option for Eastern Europe?”, Andreas Bieler ve Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe*, New York, Palgrave, 2001, s.185.

⁷⁹⁶ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ithaca, Cornell University Press, 2005, s.221.

⁷⁹⁷ Ibid.

⁷⁹⁸ Shields, *The International Political Economy of Transition*, s.91.

esas bir özelliği idi.⁷⁹⁹ Bu şekilde müzakereler sürecinde siyasal tercihler kısıtlanarak bir dizi teknokratik taahhütlerle sınırlandırıldı.⁸⁰⁰ Bu bağlamda, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin başta AB ile olmak üzere çeşitli çok-terafli örgütler ile imzalayacakları anlaşmalar ve uygulayacakları reformlar, bu ülkelerin kademeli olarak Batı ekonomisine emilmesini hedefleyen kurumsal çerçevesini oluşturacaktı. Bunun sonucunda Avrupa'nın reform edilmiş tek bir AB pazarı içinde birleşmesi öngörülmektedir.⁸⁰¹ İlk aşamada, bu çerçevenin dışında sadece Batı Balkan ülkeleri kalmıştı. Aşağıdaki kısımda, AB üyeliğinin baskısı altında, Batı Balkanların neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılması tartışılacaktır.

3. Neo-liberal Yapılandırma ve Batı Balkanlar'ın AB ile Bütünleşme Sürecinin Dinamikleri

1990'ların başında AB'nin Batı Balkanlara yönelik stratejisi, demokratik kurumlar, hukukun üstünlüğü, mültecilerin dönüşü ve insan haklarının korunması gibi politikalarıyla, bölgede istikrarın sağlanmasını temel amaç olarak gören PHARE⁸⁰² gibi mali yardım programlarına dayanıyordu.⁸⁰³ Uygulamaya bakılınca, PHARE programı pratikte, Doğu Avrupa ülkelerine fonlar transfer eden bir programdan ziyade, Doğu Avrupa'da hükümet organları olarak kurulan özelleştirme kurumlarına temel fon (finans) kaynağı sağlayan ve özelleştirmeyi teşvik eden ve dolayısıyla FDI'leri destekleyen bir program olarak öne çıkmıştır.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ Heather Grabbe, "European Union Conditionality and the Acquis Communautaire", *International Political Science Review*, Vol 23, No. 3, 2002, s.249-250; Shields, *The International Political Economy of Transition*, s.91.

⁸⁰⁰ Shields, *The International Political Economy of Transition*, s.91.

⁸⁰¹ Gowan, "Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe", s.8.

⁸⁰² Bu program 1989 yılında kararlaştırıldı ve 1990 yılının Ocak ayında faaliyete geçti. Adı "Polonya, Macaristan: Yeniden Yapılanma Ekonomileri için Yardım"ın kısaltmasıdır.

⁸⁰³ William Bartlett, *Europe's Troubled Region: Economic development, institutional reform and social welfare in the Western Balkans*, New York, Routledge, 2008, s.197. Ayrıca bkz. Andreas Bieler, "European Integration and Eastward Enlargement: A Historical Materialist Understanding of Neo-liberal Restructuring in Europe", Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006, s.71.

⁸⁰⁴ Gowan, "Neo-Liberal Theory and Practice for Eastern Europe", s.35-38.

AB, Bosna Savaşından sonra Batı Balkanlar ile ilişkileri geliştirmek için Bölgesel Yaklaşımı (*Regional Approach*) benimsedi. Bölgesel Yaklaşım, tek taraflı ticari tercihler, mali yardım/destek ve koşulluluk ilkesine dayanan bölgesel işbirliği için kapsamlı bir çerçeve içermektedir.⁸⁰⁵ AB Komisyonu, gerekli şartları yerine getirme konusunda gösterilen ilerlemeye göre, AB'nin söz konusu ülkeye sağlayacağı mali yardım miktarını belirlemektedir. Öte yandan, ikili görüşmelerin/müzakerelerin ve ortaklık anlaşmalarının başlatılması, ekonomik reformların gerçekleşmesine ilişkin birçok katı ve ayrıntılı koşulların yerine getirilmesine bağlandı. Yukarıda belirtilen genel şartlara ek olarak, ekonomik istikrarın sağlanması, fiyatlar ve ticaretin serbestleştirilmesi, hukukun üstünlüğü için reformların uygulanması, kamu işletmelerin özelleştirilmesi ve bankacılık sektöründeki reformlar için makroekonomik politikaların yerine getirilmesi gibi birçok şart daha yer almaktadır. Bu şartları yerine getiren ülkeler, ticaret tercihleri (*trade preferences*) ve mali yardımlardan yararlanabilecekti. Aynı zamanda bu ülkelerin AB ile sözleşmeye dayalı ikili ilişkilerde de ilerleme kaydetmeleri beklenmekteydi.⁸⁰⁶

Aslında, koşulluluk ilkesi sırf Batı Balkan ülkelerine yönelik bir istisna değildir. Benzer şekilde AB'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik stratejisi de bu şartlara bağlıydı.⁸⁰⁷ Buradaki sorun, gelecekte AB'ye üyelik sözü verilmeyeceği anlamına gelen “olumsuz koşulluluk”un (*negative conditionality*)⁸⁰⁸ yer almasıdır. Dolayısıyla, Türkeş ve Gökgöz'a göre AB'nin Bölgesel Yaklaşımı Batı Balkanları, katılım ortaklığı sürecinde daha düşük bir düzeye çekti. Şöyle ki, Batı Balkanlar'da koşulluluk ilkesinin uygulanma biçimi, AB'nin Batı Balkanlarda farklı bir ilişki sürdüreceğini işaret ediyordu. Bölgesel Yaklaşım, Batı Balkanların hızlı bir biçimde üyelikleri söz konusu olmadığından, şartları

⁸⁰⁵ 2003rd Council meeting, *General Affairs*, Luxembourg, 29/30 April 1997. http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-97-129_en.htm?locale=en (erişim 10.09.2018).

⁸⁰⁶ Bartlett, *Europe's Troubled Region*, s.198.

⁸⁰⁷ Mustafa Türkeş ve Göksu Gökgöz, “The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Ingration”, *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 4, 2006, s.675.

⁸⁰⁸ Othon Anastasakis ve Dimitar Bechev, “EU Conditionality in South-East Europe: Bringing Commitment to the Process,” *European Balkan Observer* Vol.1, No.2, 2003, s.7.

yerine getiren ülkelerin, AB'nin ticari imtiyazları, mali yardım ve ekonomik işbirliği ile ödüllendirilmelerini öngörmektedir.⁸⁰⁹

Kosova savaşı, AB'nin Batı Balkanlara yönelik politikalarının dönüşmesinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Apeldoorn ve Graaf'a göre Kosova Savaşı insancıl meselelerle ilgili olmaktan çok Avrupa üzerine ABD hegemonyasının sürdürülmesi ve NATO'nun Avrupa üzerinde ABD'nin gücünün bir aracı olarak güvenilirliğini koruma kaygıları bağlamında anlaşılmalıdır. Diğer bir deyişle Kosova Savaşı özellikle Avrupa'da Açık Kapı politikasının sürdürülmesiyle ilgiliydi.⁸¹⁰ Küreselleşmenin başkanı olarak da tanınan dönemin Başkanı Clinton'un 23 Mart 1999'da yaptığı bir konuşmasında ifade ettiği gibi:

Eğer ülkemiz müreffeh ve güvenli olacaksa, güvenli, güvende, özgür, birleşik ve ticaret için bizimle iyi bir ortak olacak bir Avrupa'ya ihtiyacımız var... eğer dünyaya satma kabiliyetimizi içeren güçlü bir ekonomik ilişkimiz olacaksa, Avrupa'nın bir anahtar olması gerekir... İşte Kosova meselesi bununla ilgilidir.⁸¹¹

Bu bağlamda Clinton hükümetinde en kapsamlı askeri gücün kullanımını içeren Kosova Savaşı, neoliberal küreselleşmenin (Açık Kapı) sadece kendiliğinden küresel pazarın güçleriyle (ticari anlaşmalarla) yayılmayacağı ve pazarların genişlemesinin ABD'nin gücü tarafından desteklenmesi gerektiği ile ilgili ABD'nin Büyük Stratejisindeki 2000'lerin başından itibaren öne çıkacak bir eğilimi de göstermesi bakımından önemlidir.⁸¹² Bunun yanında Kosova Savaşı küreselleşmeye direnen Yugoslavya'nın temsil ettiği devlet sosyalizmi modeline veya Miloşević'in ekonomik milliyetçiliğine bir son verip bu coğrafyanın Batı sermayesine açılmasını da sağlamıştır.⁸¹³

⁸⁰⁹ Türkeş ve Gökgez, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans", s.676.

⁸¹⁰ Bastiaan Van Apeldoorn ve Naná de Graaff, *American Grand Strategy and Corporate Elite Networks: The Open Door Since the End of the Cold War*, New York, Routledge, 2016, s.131.

⁸¹¹ William J. Clinton, "Remarks at the Legislative Convention of the American Federation of State, County, and Municipal Employees", March 23, 1999, s.429. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-1999-book1/pdf/PPP-1999-book1-doc-pg427.pdf> (erişim 24.12.2018).

⁸¹² Apeldoorn ve Graaff, *American Grand Strategy*, s.132.

⁸¹³ Ibid., s.131.

Öte yandan Kosova Savaşı,⁸¹⁴ AB Komisyonun bir aktör olarak ve AB'nin yapısal bir faktör olarak bölgenin istikrarı için yetersiz olduğunu gösterdi. Bu nedenle, AB, İstikrar ve Ortaklık Süreci (SAP) olarak adlandırılan, Batı Balkanların AB ile bütünleşmesinin kurumsal temellerini atacak yeni bir strateji öngördü. SAP, bölgede istikrarı sağlamakta öncü bir rol oynayarak ve Batı Balkanlar'da Komisyon'un yeni bir stratejisini sunarak,⁸¹⁵ AB'nin Güneydoğu Avrupa için Çok Taraflı İstikrar Paketi'ne önemli bir katkıda bulunacağı öngörmüştür.⁸¹⁶ Böylelikle SAP, Batı Balkanlar'daki AB stratejilerinin yapı taşı olup, bölgedeki ülkelerinin iç ve dış politikalarının ana çerçevesi haline gelmiştir.⁸¹⁷ Komisyonun önerileri doğrultusunda SAP, altı ana hedef alanı üzerinde yoğunlaşıyordu:

[Batı Balkanlar] bölgesiyle ve bölge içinde mevcut ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi; mevcut ekonomik ve mali yardımın geliştirilmesi ve kısmen yeniden yönlendirilmesi; demokratikleşme, sivil toplum, eğitim kurumların geliştirilmesi için yardımların artması; adalet ve iç meselelerde (*home affairs*) işbirliği; bölgesel düzeyde de dâhil olmak üzere siyasi diyalogun geliştirilmesi; İstikrar ve Ortaklık Anlaşmalarının geliştirilmesi [SAA]⁸¹⁸

Önceki stratejilerle benzer bir şekilde, SAP'ın araçları da şartlılık ilkesine dayanıyordu. Bu nedenle, Komisyonun ilerleme raporlarına göre, SAP'ın şartlarını yerine getirme konusunda ilerleme kaydetmiş olan ülkeler, AB ile SAA'yı imzalayarak bir başka aşamaya geçebilecekleri öngörülmüştür. SAA'nın ana çerçevesi aşağıdaki gibi özetlenebilir:

⁸¹⁴ Kosova savaşı, büyük ölçüde Amerikan güçleriyle yapıldığı halde, ABD açıkça barışı koruma sürecinin bir Avrupa sorunu olduğu savaş sonrası "transatlantik bir işbölümü" öngörüyordu. Bkz. Alan Cafruny, "The Geopolitics of U.S. Hegemony in Europe: From the Breakup of Yugoslavia to the War in Iraq", Alan W. Cafruny and Magnus Ryner der., *A ruined fortress? Neoliberal hegemony and transformation in Europe*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003, s.109.

⁸¹⁵ Heinz Kramer, "The European Union in the Balkans: Another Step towards European Integration", *Perception: Journal of International Affairs* Vol.5, No.3, 2000, s.22-38.

⁸¹⁶ Türkeş ve Gökgez, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans", s.676.

⁸¹⁷ Aydın Babuna, "European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans", *Perceptions*, Vol. 19, No.2, 2014, s.6.

⁸¹⁸ European Commission, "The Stabilisation and Association Process for Countries of South Eastern Europe", Brussels, 26 May 1999, COM (99) 235. <http://aei.pitt.edu/3571/1/3571.pdf> (erişim 12 Eylül 2018).

AB yapılarına tam entegrasyon olasılığının sunulması; Sürekli bir siyasi diyalog için işlevsel bir çerçevenin oluşturulması; Demokratik bir rejimin ve bir hukuk devletinin güçlendirilmesinin desteklenmesi; Ekonomik reformları ve piyasa yapılarının gelişimini ilerletmek; Takip eden ikili serbest ticaret anlaşmasının sonuçlandırılması için idari ve ekonomik ön şartların oluşturulması; Adalet ve içişleri konularında kapsamlı işbirliği için temellerin atılması; Bu hedeflere ulaşmada katkı sağlayacak tüm konularda geniş çaplı bir işbirliğinin kurulması.⁸¹⁹

Bu bağlamda, bölgeye sunulan temel finansal araç, Gelişme ve İstikrar için Topluluk Yardımı (CARDS) oldu. Daha sonra CARDS' programının yerini, kurumsal reformları AB standartlarına uygun hale getirmeyi amaçlayan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) alacaktır.

Daha büyük resme bakıldığında ise, SAP'nin ve SAA'nın kendisi, bölge için gerçekten yeni ve farklı bir AB politikası sunmadığı gözüküyor. SAP ve SAA, 1990'ların başlarından bu yana AB ve diğer CEE ülkeleri arasında yapılan Anlaşmalarından çok farklı değillerdir. En önemli yenilik, ilk kez, SAA'nın Batı Balkanlara "AB yapılarına tam entegrasyon olasılığını sunması"dır. Bu doğrultuda, şartları yerine getiren ülkeler için Amsterdam Antlaşması ve Kopenhag Kriterleri temelinde AB yapılarıyla aşamalı bütünleşme süreci başlatılmış oldu. O zamandan beri, AB özerk ticaret önlemlerinin ve SAA'nın ticaret hükümlerinin erken uygulanması yoluyla Batı Balkan ülkeleriyle ticaret ilişkileri daha çok geliştirmiştir. Tüm ülkeler ilgili SAA'ları imzalamış durumundadırlar. Buna ek olarak, günümüzde geline durumda Bosna-Hersek ve Kosova potansiyel aday ülke konumundayken, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk resmi olarak AB üyeliği için aday ülkeler statüsüne çıkmışlar.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Balkan ülkeleri AB ile bütünleşme sürecinde farklı aşamalarda yer almaktadırlar. Ancak, Avrupa Komisyonun bölgeye yönelik veya herhangi bir ülkenin tam AB üyeliği için henüz somut bir plan veya strateji

⁸¹⁹ Ibid.

oluşturmaması, tavsiyelerin ve stratejilerin öncelikle bölgedeki istikrar hedefine ve bölgedeki sorunların AB'ye sığmasını engellenmesine yönelik olması, söz konusu bütünleşme sürecinin bölgenin kalkınmasından çok neoliberal yeniden yapılanmaya hizmet ettiğini göstermektedir.

Türkeş ve Göksü'nün belirttiği gibi, AB'nin Batı Balkanlarda uyguladığı strateji tamamen dışlayıcı olmamakla birlikte yakın bir zamanda bu bölgenin tam üyeliğini hedeflemediğini göstermektedir.⁸²⁰ Aslında, AB üyelik süreci Batı Balkanlar'da neoliberal yeniden yapılanma için bir araç olarak görülüyor. AB'nin bölgedeki hegemonik-neoliberal projesi, Komisyon ve ilgili hükümetler arasında, hem rıza hem de zorlama içeren karmaşık ve dinamik bir süreçtir.⁸²¹ AB'nin bu süreçte sahip olduğu asimetrik güç, Batı Balkanlar'la sosyo-ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılması için yukarıdan aşağıya bir süreci başlattı. Üstelik AB'nin, Batı Balkanlardaki devletlerinin siyasi elitleri tarafından kişisel ekonomik refah için bir mali kaynak olarak görülmesi, Komisyon'un bölgedeki neoliberal yeniden yapılandırma konusundaki etkisini daha çok artırmıştır.

Bölgede yerel sermaye sınıfının tam olarak gelişmiş olmasından dolayı kendi isteklerini bir politik platforma taşıyamamışlar ve bunun sonucunda bir hegemonik veya “anti-hegemonik bir proje” hayata geçirememişlerdir.⁸²² Batı Balkanlar AB'nin kendilerine uyguladığı neoliberalizmin piyasa-merkezli biçimini sorgulayacak konumda olmamıştır. Dorothe Bohle'ye göre bu durum “pasif devrim yoluyla ulusötesi tarihsel bloğa dahil olmalarıyla sonuçlanan kendi özel mirasları ile açıklanabilir.”⁸²³ Diğer bir deyişle, Batı Balkanların “Avrupa'ya geri dönmeleri” (neoliberal küreselleşmeye eklemlenmeleri) yerleşik toplumsal gruplara ve ulusal düzeyde belirli bir hegemonik

⁸²⁰ Türkeş ve Gökgöz, “The European Union's Strategy towards the Western Balkans”, s.659.

⁸²¹ Shields, *The International Political Economy of Transition*, s.100.

⁸²² Türkeş ve Gökgöz, “The European Union's Strategy towards the Western Balkans”, s.669.

⁸²³ Dorothee Bohle, “Neoliberal hegemony, transnational capital and the terms of the EU's eastward expansion”, *Capital and Class*, Vol.30, No.1, 2006, s.78-79.

projeye dayandırılmazdı. Daha ziyade yerel bir burjuvazinin yokluğunda, organik entelektüeller ve devlet elitleri, AB ile yakınlaşmadan sorumlu oldular. Bu tarihsel blok içinde AB, reformlarının uygulanması için en önemli harici dayanak noktası olarak işlev görmüştür.⁸²⁴ Bunun yanında, yerel siyasi elitler ekonomik yardım için AB'ye veya diğer uluslararası kuruluşlara bağlı oldukları için, kendi çıkarları zarar görmediği müddetçe reformları uygulamaya çalışıyorlar. Bu durumda, yerel siyasi elitler AB'yi bir ekonomik kaynak olarak görürken, Komisyon AB'nin ekonomik gücünü kullanarak bölgede istediği reformları yaptırmaya çalışmaktadır.⁸²⁵ Öte yandan, komünizmden sonra, kendilerini çatışma ve istikrarsız bir ortamda bulan Balkan ülkeleri, olası AB üyeliğini hem ekonomik olarak kalkınmak için hem de Balkanların anıldığı siyasi istikrarsızlık ve güvensizlikten kurtulmanın tek yolu olarak görme eğilimindedir.⁸²⁶ Bir sonraki bölümde gösterileceği gibi, Arnavutluk örneğinde ABD hegemonyası ve neoliberal küreselleşme Balkanlarda “Arnavut sorunu” olarak tanımlanan “Kosova sorunu”nun Arnavutların lehine çözülmesi, Arnavutluk'ta neoliberal hegemonyanın sorgulanmadan sürdürülmesinin bir boyutunu da açıklayabilmektedir.

AB'nin Batı Balkanlara yönelik temel söylemi, Batı Balkanlar'ın AB tarafından önerilen reformları uyguladığı takdirde ekonomik olarak gelişeceğini ve işleyen bir hukuk devleti ve sağlıklı bir demokrasi inşa edeceği fikri etrafında gelişti. Bu hedeflere ulaşılmasında reformların başarısızlığa uğraması durumunda (ki çoğunlukla durum böyledir); başarısızlığın temel nedenleri (liberal modernleşme teorisini andırır biçimde) ülkelerin iç özellikleri/sorunları ve reformların yanlış uygulamalarında aranmaktadır.

Ancak Batı Balkanlar, bu bölümde gösterilmeye çalışıldığı gibi, neoliberal küreselleşme sürecinden ayrı olarak düşünülemez. Küreselleşmenin ana itici gücü olan neoliberal politikalar, bölgenin geçiş döneminin temelinde yer almaktadır. Bu nedenle,

⁸²⁴ Ibid., s.78-79.

⁸²⁵ Türkeş ve Gökgez, “The European Union's Strategy towards the Western Balkans”, s.663.

⁸²⁶ Ibid., s.664-665.

uluslararası finans kurumları tarafından desteklenen tüm geçiş programları, istikrar, deregülasyon, liberalleşme ve özelleştirme gibi neoliberal yeniden yapılanmaya dayalı pazara yönelik (*market-based economy*) ekonominin kurulmasını sağlamıştır. Bu geçiş sürecinde ulus ötesi sermaye en çok kazanan güç olmuştur.⁸²⁷ 1997'den sonra AB, Bölgesel Yaklaşım, SAP ve SAA gibi stratejiler aracılığıyla Batı Balkanlar'ın neoliberal yeniden yapılandırılmasında daha da önemli bir rol oynamaya başlamıştır. AB'nin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün ön şartı olarak reformların uygulanması konusundaki ısrarlı söylemine rağmen, pratikte Komisyon'un girişimleri güçlü bir şekilde neoliberal yeniden yapılanmaya odaklanmış ve Batı Balkanlar'ın tam üyeliği için hiçbir somut adım atılmamıştır. Avrupa Birliği Komisyonu'nun temel amacı Batı Balkanların ekonomi politikalarını, neoliberalizmle bağdaşacak şekilde yeniden inşa etmektir.⁸²⁸ Bu yüzden, AB stratejilerini daha çok neoliberalizmi yaymaya yönelik bir hegemonik proje olarak değerlendirmek mümkündür.⁸²⁹ Böylece, Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlara uyguladığı bütünleşme stratejileri, küresel hegemonya veya neoliberal küreselleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.⁸³⁰ Yugoslavya'nın parçalanmasıyla gündeme gelen Batı Balkanların bütünleşme süreci, ilk olarak siyasi istikrar politikalarına öncelik verdirdi.⁸³¹ Böylece Şok Terapinin uygulanmasından ortaya çıkan sorunlar çözülmekten ziyaden ertelendiler.

Sonuç olarak, neoliberal yeniden yapılanma, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi, Komisyon'un stratejilerinin ana unsurları aynı orantıda gelişmemiştir. Bu doğrultuda AB'nin Batı Balkanlara yönelik geliştirdiği politikalar, Batı Balkanlardaki çatışmaların kontrol altına alınması ve bölgede büyük siyasi istikarsızlığa yol açılmasının

⁸²⁷ Bohle, "Neoliberal hegemony", s.78-79.

⁸²⁸ Türkeş ve Gökgez, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans", s.659.

⁸²⁹ Ibid., s.669.

⁸³⁰ Ibid., s.659.

⁸³¹ Ibid., s.660-61.

engellenmesinin ötesine gidememektedir.⁸³² Üstelik AB Komisyonun en çok vurguladığı liberal demokrasinin ve neoliberal ekonominin de aynı oranda gelişmediği görülmektedir.⁸³³ Uygulanan neoliberal politikalar liberal demokrasiyi güçlendirmek yerine, otoriter bir devlet yapısının yeniden üretilmesine yol açmıştır. Batı Balkanlarda yukarıdan aşağıya neoliberal yeniden yapılandırılma süreci ciddi toplumsal sonuçlara yol açmıştır. Bunlardan öne çıkanlar: Yüksek işsizlik, zenginler ve yoksullar arasında giderek artan bir uçurum (toplumsal kutuplaşma), kamusal sosyal hizmetlerinin azaltılması ve büyük özel şirketlere büyük destek verilmesi olarak sayılabilir.

⁸³² Türkeş, “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri”, s. 173. Ayrıca bkz: John R. Lampe vd., *East European Security Reconsidered*, The Woodrow Wilson Center Press, 1993.

⁸³³ Türkeş ve Gökgöz, “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans”, s. 659.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜROKRATİK SOSYALİZM SONRASI ARNAVUTLUK'TA DEĞİŞİM, TOPLUMSAL GÜÇLER VE HEGEMONİK DÜZEN

I. BÜROKRATİK SOSYALİZM REJİMİNİN MİRAS BIRAKTIĞI SİYASAL, EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPI

1990’larda Arnavutluk örneğinde toplumsal, ekonomik, ideolojik ve siyasi kurumlar ve yapılarda yaşanan değişim geçmişten miras kalan toplumsal koşulların ve güçlerin dış faktörlerle etkileşiminin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bu nedenle söz konusu değişimin dinamiklerini daha iyi anlamak ve açıklamak için öncelikle Arnavutluk’taki sosyalizm rejim sürecinde gelişen toplumsal güçler ve yerleşen toplumsal ve siyasi yapıyı, kurumları ve uygulamaları kısaca değerlendirmekte yarar vardır. Bu çalışmada benimsenen kuramsal çerçeve, toplumsal dönüşüm ve modern devlet inşası gibi olguların açıklanması konusunda dikkatimizi aktörlerin sosyal pratikleri kadar onların eylem çerçevesini tanımlayan yapısal ve normatif kurumların incelenmesine kaydıracağı için, sosyalist dönemde Arnavutluk’un geçirdiği dönüşümler de bu faktörler arasında etkileşim dikkate alınarak incelenecektir.

A. Stalinist Kalkınma Modelinden İzolasyonist Politikasına

İkinci Dünya Savaşı sonucunda Arnavutluk’ta sosyalizmin inşası modern devlet inşası süreciyle paralel olarak gelişti.⁸³⁴ Arnavutluk’ta uygulanan Stalinist sosyalizm birçok yönden o zamanki Arnavut toplumunun spesifik tarihsel koşullarının bir ürünü olduğu halde, Arnavut Stalinizmi aynı zamanda yirminci yüzyılda Doğu Avrupa’nın ve

⁸³⁴ Bu bağlantıyı vurgulayan öne çıkan bazı çalışmalar için bkz. Sofokli Meksi, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature: Pattern’s Survey of Modernity in Ideology and Practice of the Stalinist State in Albania”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol.6, No.2, 2015, s.506-511; Bernd J. Fischer, “Albanian Nationalism in the Twentieth Century”, Peter F. Sugar der., *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, The American University Press, 1995, s.25-47; Elidor Mëhilli, *From Stalin to Mao: Albania and the Socialist World*, Ithaca, Cornell University Press, 2017; Besnik Pula, *Globalization under and after socialism: the evolution of transnational capital in Central and Eastern Europe*, Stanford, Stanford University Press, 2018.

Asya'nın birçok ülkesinde yaşanan uluslararası bir olguyu de temsil ediyordu.⁸³⁵ Bu dönemde uygulanmaya konulan birçok devlet pratikleri, Batı Avrupa'daki devlet politikaları ile büyük benzerlikler taşıyan⁸³⁶ Stalinist modelin tipik modernleşmeci politikalarına işaret etmektedir. David Hoffmann'a göre Stalinist modellerin tipik özelliklerini oluşturan bu pratikler dört temel başlık altına toplanabilir: toplum üzerindeki devlet bürokratik kontrolünün kurulması ve sağlamlaştırılması; nüfusun yönetimi ve mobilizasyonu; rasyonel ve bilimsel bir düzenin yukarıdan dayatılması ve geniş kitlelerin siyasal süreçlere dâhil edilmesidir.⁸³⁷ İdeolojik açıdan ise "Arnavut Stalinizmi kendi meşruiyetini, Sovyet modelinde olduğu gibi, Avrupa Aydınlanma ilkelerine dayalı rasyonel bir toplumsal düzen oluşturma iddiasına dayandırmaktaydı."⁸³⁸ Bu dönemde resmi ideolojinin iki temel sütünü: "Parti liderliği gerekliliği"ni vurgulayan "azınlığın devrimci diktatörlüğü ilkesi",⁸³⁹ ve Arnavut ulusunun hayatta kalması ve gelişmesi için tek yol olarak tüm alanlarda radikal devrimci dönüşümün gerçekleşmesi gerektiğini vurgulayan "devrimci vatanseverlik ilkesi" tarafından oluşmaktaydı.⁸⁴⁰ Arnavut Stalinist rejimi, kendisinden önceki (kralcı) rejimi geri kalmış olarak tanımlayarak, siyasal söylemde, toplumunu daha adil bir siyasi ve sosyal düzene doğru yükseltecek modernleştirici bir güç olduğu iddiasını taşımıştır.⁸⁴¹

⁸³⁵ Sofokli Meksi, *Stalinizmi shqiptar: një vështrim nga poshtë - Aspekte politike dhe shoqërore të sistemit stalinist shqiptar në vitet 1960-1961 (Arnavut Stalinizmi - aşağıdan bir bakış: 1960-1961 yıllarında Arnavut Stalinist sisteminin siyasi ve toplumsal yönleri)*, Departamenti i Shkencave Politike, Universiteti i Tiranës, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015, s.ii.

⁸³⁶ Stephen K. Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley, University of California Press, 1997, s.7-9.

⁸³⁷ David L. Hoffmann, "European Modernity and Soviet Socialism", David L. Hoffmann ve Yanni Kotsonis der., *Russian Modernity*, New York, Plagrave Macmillan, 2000, s.245.

⁸³⁸ Meksi, "Modernization of Albanian Totalitarian Nature", s.506-509.

⁸³⁹ Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe: 1944-1993*, New York, Cambridge University Press, 1996, s.51.

⁸⁴⁰ Meksi, "Modernization of Albanian Totalitarian Nature", s.506-509. Stalinist kalkınma modelinde önemli bir yer işgal eden "devrimci vatanseverlik ilkesi" Fransız İhtilali'ndeki "Jakoben" geleneğe dayandırılmaktadır. Bkz. Erik van Ree, *The Political Thought of Joseph Stalin: A study in twentieth-century revolutionary patriotism*, London, Routledge, 2002, s.18-24.

⁸⁴¹ Meksi, "Modernization of Albanian Totalitarian Nature", s.509; Viron Koka, *Rrymat e mendimit politiko-shoqëror në Shqipëri në vitet 30 të shekullit XX*, Akademia e Shkencave, Tiranë, 1985.

1. Yarı-feodal tarım toplumundan tarım-sanayi toplumuna dönüşüm

Arnavutluk, İkinci Dünya Savaşı'ndan Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biri olarak çıktı. Arnavutluk Emek Partisi (PPSH), büyük toprak sahipleri (*bejler*) ve ticari kapitalistlerinin ittifakı tarafından yönetilen yarı feodal bir ekonomik ve toplumsal yapıyı miras aldı.⁸⁴² O dönemde, 1.122.044 kişiden oluşan ve kronik hastalıklar, göç ve savaş tahribatları nedeniyle Avrupa'nın en seyrek nüfusuna (kilometre başına 25 kişi) sahip olan Arnavutluk nüfusunun yüzde 80'inden fazlası okuma yazma bilmiyordu ve yüzde 85'i kırsal kesimlerde yaşıyordu. Sadece Tirana şehrinin nüfusu 50 bin kişiyi aşıyordu. İşkodra, Korça ve Durrës hariç diğer şehirlerin kırsal kesimlerden pek bir farkı yoktu. Nüfusun büyük çoğunluğu tarımla geçinmekteydi. Ancak tarıma elverişli alanlarının % 60'ının bulunduğu kıyı bölgelerinde, ülkede bulunan toplam 105 bin köylü aileden sadece 14 bin'i yaşamaktaydı. Üstelik bu tarlalar yüzyıllardır sular altına kaldıklarından bataklıklara dönüşmüşlerdi.⁸⁴³ Sanayi, gayri safi milli hasılanın sadece yüzde 4'ünü sağlıyordu ve ağırlıklı olarak sadece küçük atölyelerden oluşmaktaydı. Ayrıca savaş ülke altyapısının çoğunu tahrip etmişti.⁸⁴⁴

1944 sonrasında Arnavutluk sosyalist bir toplumun inşasına giden yola girmeye çalıştı. Bu dönemde, Arnavutluk'un ekonomik modeli, karma bir model izlediği 1944-46 dönemi hariç, temelde savaş öncesi Sovyet modelinde kalıplanmış, merkezi olarak planlanmış bir sosyalist ekonominin inşa edilmesine odaklandı. Beş yıllık ekonomik planlar ekonomin temelini oluşturuyordu.⁸⁴⁵ Yeni hükümet Aralık 1944'te kurulur kurmaz, devletin kontrolünü arttırmak ve sanayi sektörünü millileştirmek için hızlıca yeni yasalar çıkarma yoluna gitti. Ekonominin düzenlenmesi konusunda, eldeki sınırlı

⁸⁴² Berit Backer, "Self-Reliance under Socialism: The Case of Albania", *Journal of Peace Research*, Vol.19, No.4, 1982, s.357.

⁸⁴³ Kristo Frashëri, "Zhvillimi ekonomik dhe shoqëror i Shqipërisë në vitet 1912-1938", Stefanaq Pollo et al., der., *Historia e Shqipërisë: Vëllimi i tretë (1912-1944)*, Tiranë, 8 Nëntori, 1984, s.45-84.

⁸⁴⁴ Bland, "Albania after the Second World War", s.129. Kral Zogu rejimi dönemde, tüm maden ocakları İtalyan şirketleri tarafından işletiliyordu ve tüm madenler İtalya'ya ihraç edilmekteydi. 1938 yılında Arnavutluk'ta sadece yirmi altı mil asfalt yol bulunmaktaydı, demiryolu ise hiç bulunmamaktaydı.

⁸⁴⁵ Backer, "Self-Reliance under Socialism", s.355.

sermayenin dışı akmasının endişesi altında, otarşi (*autarky*) veya iç birikimi esas alan keni kendine yeterli olma ilkesi, ekonomik alanda uygulanan ilk ve en kalıcı ilke olacaktır.⁸⁴⁶ Otarşi, rejimin sonuna kadar değişmeyecek olan tek ilkedir. Ekonominin düzenlenmesi konusunda benimsenen ikinci temel ilke ise ekonomik alanda ekonomi dışı unsurların kullanılmasıydı. Bunlardan biri “gönüllü emeğin” kullanılmasıdır. İkincisi ise el koyarak iç birikimin sağlanmasıydı. Burada en belirgin örnekler 1944’ten hemen sonra İtalyan ve Alman vatandaşlarının (artı işbirlikçilerinin) mal varlığına el konulması ve savaştan dolayı olağandışı vergilerin uygulanmasıdır. Diğer ekonomik sektörler savaştan tamamen tahrip olduklarından, bu uygulamalar 1946’a kadar devlet bütçesinin %70’ini meydana getirmekteydi.⁸⁴⁷

1944-1946 dönemi, rejimin kendi adlandırmasıyla, feodal uygulamaların ve kalıntıların yürürlükten kaldırıldığı ve toprak mülkiyetin kökten yeniden düzenlendiği “burjuva-demokratik devrimi” aşamasıydı.⁸⁴⁸ Savaş sonrasında ülkenin ekonomik kalkınması ile ilgili bu ilk aşamada izlenen strateji sosyalist unsurlar içerse de temelde özel mülkiyeti tanıyan ve ekonomide özel girişimi teşvik eden bir yapıdaydı. Bu çerçevede söz konusu strateji, işgal güçlerin ve işbirlikçilerinin varlıklarına el konulmasını; üretim ve dağıtım üzerine devlet kontrolünün tesis edilmesini; stratejik sektörlerin kamusallaştırılmasını; savaş tazminatları için olağanüstü vergilerin konulmasını ve yurt dışından yardımların sağlanmasını hedeflemekteydi. Bu anlamda, bu ilk aşama, “anti-emperyalist burjuva-demokratik” veya “ulusal-devrimci”⁸⁴⁹ çerçevesi

⁸⁴⁶ Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste, *Historia e Partisë*, s.192-193.

⁸⁴⁷ Iljaz Fishta ve Mihal Ziu, *Historia e Ekonomisë së Shqipërisë: 1944-1960*, Tiranë, Shtëpia Botuese Dita, 2004, s.68-96.

⁸⁴⁸ Bu doğrultuda PPSH, kendini Haziran 1924 yılında Fan Noli önderliğinde Arnavutluk’taki ilk köklü siyasi ve toplumsal dönüşüm girişimini ifade eden, ancak başarısız olan “burjuva-demokratik” (Haziran) devriminin mirasçısı olarak görmekteydi. Bkz. Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste, *Historia e Partisë*, s.16-17; Kristo Frashëri, *History of Albania: A Brief Survey*, Tirana, 1964, s.331.

⁸⁴⁹ Lenin, “burjuva demokratik” ifadesi yerine “ulusal-devrimci” ifadesinin kullanılmasına yanaydı, çünkü ona göre “burjuva demokratik” ifadesi, yerel burjuvazilerin sömürgeci güçler karşısında oynadıkları reformcu veya uzlaşmacı rolünü gizleme eğilimindeydi. Bkz. Neil Davidson, “How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?”, *Historical Materialism*, Vol.13, No.4, 2005, s.25.

içinde uygulanan bir dizi reformları ve önlemleri içermektedir.⁸⁵⁰ Bu doğrultuda atılan en önemli adımlar hemen uygulanmaya konulan toprak reformlarıdır.

Ağustos 1945 ve Mayıs 1946'da iki toprak reformu uygulandı. 1945 (ılımlı) reformu kırsalda kişi başına 40 hektara kadar toprak dağıtırken 1946 reformu verilen toprağın kiraya verilmesini veya satılmasını yasaklayarak bu oranı 5 hektara düşürdü.⁸⁵¹ İlk Toprak reformunda, büyük ve orta toprak sahiplerinin, dini kuruluşların ve yabancıların tüm topraklarına tazminatsız olarak el konuldu ve (toprak, onu ekene ait olmalı ilkesi uyarınca) topraksız köylülere ücretsiz olarak dağıtıldı.⁸⁵² Ekonomik açıdan, tarımın bu kadar küçük araziler temelinde bölünmesi çok az maddi ilerleme sağlayacağını dikkate aldığımızda bu reformların orta ve yoksul köylülüğün (az toprağa sahip ve hiç toprağı olmayan köylü kesimleri) siyasi desteğini kazanmak için başarıyla tasarlanmış bir siyasi önlem olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸⁵³ 1946 reformunun toplumsal açıdan en önemli sonucu iki tür köylü kategorisini ortadan kaldırmasıydı: Büyük toprak sahipleri veya zengin köylüler (*kulaklar*) ve çok fakir köylüler.⁸⁵⁴ Bu reformdan en çok yararlanan köylüller tabakası ise köylü nüfusunun % 70'ini meydana getiren çok az veya hiç toprağa sahip olmayan kesimdi. Artık bir "orta köylü" haline gelen bu katman Stalinist rejimin temel destekçisi durumuna geldi. Ardından, 1946 yılında, toprakların küçük arazilere bölünmesinin tarımın gelişmesi açısından bir engel olduğunun farkında olan yöneticiler, küçük köylüleri kendi topraklarını gönüllü olarak büyük kooperatif çiftliklerinde toplamaya ikna etmek için bir kampanya başlattılar.⁸⁵⁵ Bu gelişmelere paralel olarak 1946'dan sonra tüm mevcut sanayi üretiminin (maden ocakları, manifaktürler)

⁸⁵⁰ Fishta ve Ziu, *Historia e Ekonomisë së Shqipërisë*, s.82.

⁸⁵¹ Luan Omari ve Stefanaq Pollo der., *Historia e Shqipërisë Vëllimi i Katërt*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë Instituti i Historisë, Tiranë, 1983, s.38-40.

⁸⁵² William Bland, "Albania after the Second World War", Tom Winniffrith der., *Perspectives on Albania*, New York, Palgrave Macmillan, 1992, s.129.

⁸⁵³ Ibid., s.129-130.

⁸⁵⁴ Frashëri, *History of Albania*, s.333-334.

⁸⁵⁵ Bland, "Albania after the Second World War", s.130.

devletleştirilmesi gerçekleşti. 1956'dan itibaren ise tüm tarımın kolektifleştirilmesine gidildi.

1946-1955/61 zaman aralığı Arnavutluk'ta Stalinist ekonomik modelinin tüm yönleriyle uygulandığı dönemdir.⁸⁵⁶ Bu uygulamalar devlet mülkiyeti yanında grup veya kolektif mülkiyetini de doğurdu. Toprak reformu örneğinde gösterildiği gibi, PPSH'nin ekonomik alanda aldığı ekonomik kararlar ekonomik rasyonaliteden çok siyasi kaygılar altında alındığı ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamalar, ekonomik alanın siyasetin mantığına boyun eğmesi gerektiğini söyleyen Stalinist ekonomi politik yaklaşımına⁸⁵⁷ da uygun düştüğünü eklemek durumundayız.

Bu şekilde Arnavutluk ekonomisi kaynakların üretimi ve yeniden dağıtımı etrafında örgütlendi. Bu sistemde, fabrika-devlet teşebbüsleri, sanayi kompleksleri ve tarım kooperatifleri ana değer kaynaklarıydı.⁸⁵⁸ 1976 yılındaki yeni Anayasa'yla, özel toprak mülkiyeti tamamen yasaklandı. Yeni anayasaya göre, tüm üretimin organizasyonu, satışı ve üretim araçları devlete aitti.⁸⁵⁹ Artık serbest piyasanın tamamen yasak olduğu ve tüm endüstriyel, mali ve ticari kurumların devlete ait olduğu bir yapıda, tarım devlete bağlı kolektif çiftliklerde düzenlenmeye başlandı.⁸⁶⁰ Bu süre zarfında, Arnavutluk'taki Stalinist model tüm aşırılıklar zirvesine ulaştı ve hayvan beslenmesi dâhil her türlü özel mülkiyet yasaklanmış oldu.

Öte yandan, merkezi planlama temelinde modern sanayileşmiş bir sosyalist devletin kurulması PPSH'nin öncelikli hedeflerdi.⁸⁶¹ Böylece Arnavutluk, 5 yıllık

⁸⁵⁶ Meksi, *Stalinizmi shqiptar*, s.233-246.

⁸⁵⁷ J.V. Stalin, *Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R.*, Foreign Languages Press, Peking, 1972, <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1951/economic-problems/ch02.htm> (erişim 11.01.2019).

⁸⁵⁸ Fishta ve Ziu, *Historia e Ekonomisë Shqiptare*.

⁸⁵⁹ 1949 yılındaki kanuna göre, köylü bir aile 3000-12000 m2 arasında toprak sahibi olabilirdi. 1967 yılında bu oran 1000 m2'ye indirildi ve bunun yanında kanun köylülerin az sayıda tavuklar veya bir inek besleyebilmelerine de izin veriyordu. 1981 yılında ise özel toprak mülkiyeti yanında inek ve tavuk beslenmesi de tamamen yasaklandı. Bkz. Adrian Civici, *Transformimi i Madh*, Tirane, UET Press, 2014, s.81.

⁸⁶⁰ Backer, "Self-Reliance under Socialism", s.355-356.

⁸⁶¹ Bland, "Albania after the Second World War", s.129.

planlarında, özellikle sosyalist sanayileşmenin özünü oluşturan ağır sanayileşmeye önem verdi.⁸⁶² Bu zamana kadar, Sovyet⁸⁶³ ve Çin yardımı, Arnavutluk’a kapsamlı bir modern eğitim sistemi, kolektifleştirilmiş sulu bir tarım, büyük hidroelektrik güç kaynakları ve bazı büyük ölçekli ve merkezi olarak planlanan maden çıkarma ve işleme endüstrileri geliştirmesinde yardımcı olmuştu.

Backer’in bu dönemle ilişkin yaptığı gözlemine göre: “Arnavutluk, oldukça değişken bir endüstriyel yapıya ve oldukça başarılı bir tarıma sahiptir. Halk, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri gibi çok çeşitli sosyal ve ekonomik faydalara sahiptir. Tüm köylerde elektrik vardı ve yaşam standardı yavaş yavaş ama herkes için eşit bir şekilde yükseliyor.”⁸⁶⁴ Savaş sonrası ilk on yılda yeni kurumlar, yeniden düzenlenmiş sosyal ilişkiler ve yeni uygulamalar da gündeme geldi. Okullar yaygınlaştı, yayınların sayısı arttı ve hükümet cehalete karşı acımasız bir savaş başlattı. Üstelik Sovyetler Birliği başta olmak üzere diğer Doğu Bloku ülkelerinde eğitim için gönderilen gençlerin uzmanlaşmış kadrolar olarak geri dönmeleri, benzeri görülmemiş bir halk hareketliliğinin doğmasına yol açtı.⁸⁶⁵ Bu toplumsal hareketliliğe sanayi sektörünün gelişmesiyle kırsal kesimden kentlere büyük (kontrollü) göçlerin yaşanması da katkıda bulundu.⁸⁶⁶ Arnavutluk’un sosyalist dönemdeki sanayisi başlangıçta çimento fabrikaları, gıda işleme, un değirmenciliği, sigara yapımı ve deri işletmelerinden oluşmaktaydı. Çin’in yardımıyla Arnavutluk’un sanayi sektörü; petrol, kimya, madencilik, temel metal, tekstil, giyim, kereste ve hidroelektrik sektörlerine de yayıldı. Ancak tüm bunlara rağmen, “Arnavutluk, sadece ilk sanayi devrimi ile karşılaştırılabilir bir gelişme aşamasına ulaştı. Arnavutluk

⁸⁶² Fishta ve Mihal Ziu, *Historia e Ekonomisë së Shqipërisë*, s.285-333.

⁸⁶³ 1948 ve 1955 arasında Moskova, diğer projelerin yanı sıra bir çimento fabrikası (Vlore’da), bir şeker işleme fabrikası (Maliq’ta) ve bir petrol rafinerisi (Cerrik’ta) kurulmasını sağladı.

⁸⁶⁴ Backer, “Self-Reliance under Socialism”, s.357.

⁸⁶⁵ Mehili, “Defying De-Stalinization”, s.10.

⁸⁶⁶ Vjetari Statistikor i Shqipërisë, 1991. Aktaran Meksi, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature”, s.509.

toplam altı beş yıllık planlarını gerçekleştirdi ve sanayi devriminin ilk aşamasını tamamladı.”⁸⁶⁷

Yarı-feodal bir toplumsal ve ekonomik yapıya sahip olan Arnavutluk’un sosyalist dünyaya katılmasını sağlamak uzun ve çok zahmetli bir süreç oldu.⁸⁶⁸ Bu aynı zamanda, küçük bir devletin tüm olumsuzlukların üstesinden nasıl gelebileceğinin bir örneği oldu. Ancak kalkınmayı gerçekleştirebilmek için siyasi iradenin gücü yanında sermaye ve kaynakları da gerektirdiğinden, Arnavutluk dışarıya özellikle de Sovyetlerin himayesine bağımlı durumdaydı.⁸⁶⁹ Ağır sanayinin inşa edilmesi borç parayla sürdürüldü. 1956 yılına kadar, askeri yardımlar haricinde, Arnavutluk sosyalist ülkelerden (yarısından fazlası Sovyetler Birliğinden olmak üzere) gelen kredilerden yaklaşık bir milyar ruble aldı.⁸⁷⁰ 1980’lere kadar tüm kredilerin ve faizlerin geri ödenmesi zorunluluğu, yaklaşık üç on yıl boyunca sabit (ve çok düşük) bir yaşam standardının korunmasını gerektirecekti. Bu durum dış ticaret dengesindeki açıktan dolayı da ağırlaşmaktaydı. Örneğin 1956’da ithalat, ihracattan iki kat daha fazla olduğundan bakiye (*balance*) için kredi kullanıldı.⁸⁷¹ Sanayi sektöründe ise Arnavutluk ham petrol çıkardığı halde, rafinerilerden yoksun olduğu için petrol ürünlerini ithal etmek zorunda kalmaktaydı. Bunun yanında kimya endüstrisi küçüktü. Arnavutluk krom ve bitüm ihraç etmeye devam etmekteydi, ancak sürekli büyüyen bir nüfus karşısında tahıl ve tüketim mallarına olan ihtiyaç giderek artmaktaydı.⁸⁷²

İlk Beş Yıllık Plan (1951-1955) olarak da bilinen aşama birçok çelişkilere neden oldu. Vasıfsız işgücü, düşük teknoloji ve gerçekçi olmayan üretim kotaları bu çelişkilerin

⁸⁶⁷ Backer, “Self-Reliance under Socialism”, s.357.

⁸⁶⁸ Mehilli, *From Stalin to Mao*, s.96.

⁸⁶⁹ Ibid., s.94-95. 1947 ile 1951 arasında Stalin ile yaptığı beş toplantıda Arnavutluk yetkilileri krediler, silahlar ve personel talebinde bulundular.

⁸⁷⁰ Peng Zhen ile toplantı tutanağı. Aktaran Mehilli, “Defying De-Stalinization”, s.12.

⁸⁷¹ Ibid., s.9-10.

⁸⁷² Mehilli, *From Stalin to Mao*, s.95.

sebepleri olarak değerlendirilebilse⁸⁷³ de Hoxha'nın o dönemde askeri kuvvetlere yaptığı geniş çaplı yatırımların doğurduğu mali yük de dikkate alınmalıdır. Hoxha silahlı kuvvetlerin modernizasyonu için Sovyetler'in desteğine güvenmekteydi. Ciddi finansal engellerle karşı karşıya olan PPSH liderleri, Haziran 1954'te Sovyetler Birliği'nden uçak, top, silah, ekipman ve kıyafet tedarikini sağlaması yanı sıra, tüm askeri kuruluşlarının finanse etmeyi üstlenmesini talep ettiler.⁸⁷⁴ Ancak Arnavutluk'un umutlarına karşın Stalin, 1951'de Hoxha'ya çok maliyetli olacağı gerekçesiyle silahlı kuvvetleri genişletmemesini tavsiye etti. Ayrıca Stalin'in, Hoxha'ya işletmelerin kamulaştırılmasında, kolektifleşmede ve sanayileşmede aceleci olmaması gerektiği ile ilgili yaptığı tüm uyarılarına rağmen, Arnavutluk Sovyetlerin 1930'lardaki izlediği politikaların aynısını uygulamaya devam ediyordu.⁸⁷⁵ Güvenlik bürokrasisi yanında devlet aygıtının ekonomik kabiliyetlerinin çok üzerine genişlemesi, ülkenin ekonomik durumunun ve yaşam standardının daha da düşmesine yol açtığını söylemek mümkündür. Mehilli'nin belirttiği gibi, "1954'te, yaklaşık 45.000 kişinin 1,4 milyondan az bir ülkede ya parti ya da hükümet için (ordu ve güvenlik güçleri hariç) çalıştığı bildiriliyordu."⁸⁷⁶ Öte yandan Meksi'nin dikkatimizi çektiği gibi, "bürokrasinin gereğinden fazla yüklenmesi, mesleki yetersizlik, düşük eğitim düzeyi ve alt ve orta düzeydeki bürokratik aygıtlarındaki personelin düşük iş ahlakı nedeniyle ağırlaştırılmaktaydı."⁸⁷⁷

2. Toplumsal ve kültürel dönüşümler

Arnavutluk'ta uygulanan Stalinist rejimin, aşırı doğasına ve dogmatik çekirdeğine rağmen, modernleştirici bir etkiye de sahip olduğu belirtilmelidir.⁸⁷⁸ Halkın maddi ve kültürel seviyesinin yükseltilmesi 1946-1961 dönemde uygulanan beş yıllık kalkınma

⁸⁷³ Mehilli, "Defying De-Stalinization", s.9-10.

⁸⁷⁴ Ibid., s.12.

⁸⁷⁵ Mehilli, *From Stalin to Mao*, s.97.

⁸⁷⁶ Mehilli, "Defying De-Stalinization", s.10.

⁸⁷⁷ Meksi, *Stalinizmi shqiptar*, s.94.

⁸⁷⁸ Meksi, "Modernization of Albanian Totalitarian Nature", s.511.

planlarının hem hedeflerinden biri hem de bu kalkınma modelinin doğrudan sonucu olarak görülmekteydi.⁸⁷⁹ Arnavutluk, bürokratik sosyalizm döneminde çok köklü ve kapsamlı değişikliklere uğradı. Komünistlerin 1944'te devrildikleri ülke neredeyse hiç türdeş bir toplumsal yapıya sahip değildi. Dilsel, dinsel ve sosyal farklılıklar çok baskındı.⁸⁸⁰ Arnavutça kuzeydeki Geg lehçesi ile güneydeki Tosk lehçesi arasında bölünmüştü. Bu dilsel bölünme yanında Müslümanlar (%55 Sünni Müslümanlar ve %15 Bektaşiler), Ortodoks (%20) ve Roma Katolikleri (%10) arasında üç yönlü bir dini bölünme de toplumsal ve ulusal bütünlüğü zorlaştırmaktaydı.

Toplumsal açıdan, kuzey bölgesi, aşiret temelli sistemi ile devletle kavgalı bir geleneğe sahip, ulus-devlet kavramına direnen ve tüm sadakatini geniş aile yapısına dayandıran bir toplumsal yapıya sahipti. Güney ise, büyük toprak sahiplerin veya *beylerin* hâkim olduğu yarı feodal bir toplumsal yapıya sahipti.⁸⁸¹ 1944'ten itibaren Hoxha rejimi ulusal birliği ve toplumsal türdeşliği sağlamak için acımasız önlemler aldı. Kuzeydeki aşiretlerin gücü, kısmen 1945'teki kraliyetçi isyancıların yargılanması ve hapsedilmesiyle, ardından kolektifleştirme ve 1960'lardaki "kültürel devrim" ile büyük ölçüde kırıldı. Ağustos 1945 ve Mayıs 1946'daki toprak reformları aracılığıyla ise güneydeki büyük toprak sahiplerinin (*bejleri*) gücü yok edildi.⁸⁸² Bu reformlar sayesinde, eski büyük toprak sahibi sınıfı ortadan kalktı. Marksist-Leninist doktrin doğrultusunda, eski toplumsal hiyerarşilerin yıkılması yeni rejimin birincil görevini oluşturmaktaydı. Feodal veya (ticari) burjuvazi olsun eski elitler, kalkınma yolunda birer engel olarak

⁸⁷⁹ Viron Koka, "Shqipëria ne vitet e shnderrimit nga nje vend bujqësor i prapambetur ne nje vend bujqësor industrial", Luan Omari ve Stefanaq Pollo der., *Historia e Shqipërise: Vellimi i Katert (1944-1975)*, Tiranë, 8 Nentori, 1983, s.173-176.

⁸⁸⁰ Arnavutluk'u iki savaş-arası yıllarda yöneten, Kral Ahmet Zogu, bir Geg'di ve ülkenin iki bölgesini birleştirmede çok az ilerleme kaydetti. Bkz. Ben Fowkes, *The Post-Communist Era: Change and Continuity in Eastern Europe*, London, Macmillan Press, 1999, s.15.

⁸⁸¹ Ibid., s.15.

⁸⁸² Ibid.

görülyordu. Bu bağlamda eski toplumsal hiyerarşilerinin devrilmesi, modernleşme sürecinin açık hedeflerinden birini oluşturmaktaydı.⁸⁸³

Bu çerçevede, Sovyet Birliği tarafından finanse edilen “Stalin tekstil kompleksi” (*Kombinati*) toplumun dönüşümü açısından çok önemli bir rol oynayacaktı. Kombinat, bu zorlu yıllarda ülkenin bir tür mikro kozmosu durumundaydı. Aynı zamanda Kombinat sembolik olarak insani/beşeri sermayenin bir şantiyesini ifade etmekteydi. Bu ortamda okuma yazma bilmeyen köylülerden bilinçli işçilerin yetiştirilmesi hedeflenmekteydi.⁸⁸⁴ Partinin önde gelenleri, bu yatırımın “işçi üretmek” için bir fabrika olduğunu ileri sürmekteydiler.⁸⁸⁵ Başka bir deyişle, bu fabrika toplumu dönüştürmek için en büyük mekanizma olarak görülyordu. Buna göre, köylüler apartmanlarda yaşamaya başlayacaklar; yeni bir yaşam tarzı benimseyip yeni bir kimliğe bürüneceklerdi.⁸⁸⁶ Mëhilli’nin ifadesiyle “mevcut sosyal bağlardan yararlanma ve yenilerini kurma çabalarının sürdüğü bu çabada, fabrikalar işçilerin toplumsal dönüşümün aracı ve öznesi olduğu yerler haline geldi.”⁸⁸⁷ Bu devasa dönüşümler diğer alanlarda da sürdürüldü.

Arnavutluk, Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı öncesinde bir üniversiteye sahip olmayan tek ülkeydi. 1938’da Arnavutluk nüfusunun yüzde seksenbeşinden fazlası okuma yazma bilmiyordu.⁸⁸⁸ 1944’ten önce Arnavutluk’ta yalnızca 380 üniversite mezunu vardı; 1985 yılına kadar üniversite mezunlarının sayısı 744.000’e ulaştı.⁸⁸⁹ Eğitimin, hem işçilerin hem de entelektüellerin üretkenliğini ve verimliliğini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda gelecek nesiller için de cehaletin yeniden ortaya çıkmamasını

⁸⁸³ Alfred Uçi ve Zija Xholi, *Materializmi Dialektik dhe Historik*, Tiranë, 1974.

⁸⁸⁴ Mëhilli, *From Stalin to Mao*, s.98.

⁸⁸⁵ Ibid., s.100.

⁸⁸⁶ Ibid., s.100-105.

⁸⁸⁷ Ibid., s.109.

⁸⁸⁸ Bu yüzde, uzak dağlık bölgelerdeki köylüler arasında yüzde doksanbeş orana kadar ulaşıyordu. Bkz. Sotir Temo, *Education in the People's Socialist Republic of Albania*, Tiranë, 8 Nëntori Publishing House, 1985, s.10.

⁸⁸⁹ Bernard A.Cook der., *Europe Since 1945: An Encyclopedia Vol 1*, New York, Taylor & Francis, 2001, s.31.

sağlamayı beklenmekteydi.⁸⁹⁰ Bu dönemde, eğitim alanında hem nicelik hem de nitelik açısından köklü ve inkâr edilemez bir iyileşme yaşandı.⁸⁹¹ Bu reformlar 1972 yılında ülkede kullanılan iki temel lehçeyi aşacak standart bir edebiyat dilinin geliştirilmesiyle doruğa ulaştı.⁸⁹²

Eğitim alanında atılan adımlarla paralel olarak kadınların sosyal hakları konusunda de önemli adımlar atıldı. Arnavutluk, tarihsel olarak ataerkil toplumlarının izlerini en yoğun yaşayan toplumlardan biriydi. Bu dönemde, Arnavut toplumdaki kadınların pozisyonunda köklü gelişmeler gerçekleşti. Kadınların sürekli olarak eğitim sistemine dâhil edilmesi, paralel olarak kadınların toplumun her kesiminde ilerlemelerini de sağladı.⁸⁹³ Komünistler, daha İkinci Dünya Savaşı sırasında, kadınların Partizan kuvvetlerine katılma fikrini kabul ettiler.⁸⁹⁴ İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıllarda kadınlar, başlangıçta hem tarımsal hem de endüstriyel uygulamalardaki sıradan ya da maddi işlere dâhil edildiler. Bu, öncelikle Arnavut kadınlarının o anda sahip oldukları düşük eğitim seviyesi ve becerilerden kaynaklanıyordu. Okuryazarlık oranın kadınlar arasında erkeklerden çok daha düşük olduğu belirtilmelidir. Toplumda okuma-yazma oranını artırıp cehaleti ortadan kaldırma kampanyası başarılı olmaya başladığında, kadınlar daha iyi eğitilmiş durumuna geldiler ve bu sayede daha yüksek seviyeli vasıflı çalışmaları başararak çeşitli yönetici pozisyonlara girmeye başladılar. 1960'ta kadınlar ekonominin çeşitli sektörlerinde çalışan insanların %25'ini oluşturuyorlardı (1938'de bu oran yalnızca %4 oranındaydı); 1970'de bu oran % 38'e ve 1982'de toplam çalışan insan

⁸⁹⁰ James S. O'donnell, *A Coming of Age: Albania under Enver Hoxha*, New York, Columbia University Press, 1999, s.112.

⁸⁹¹ 1946 tarihli Eğitim Reformu Yasasıyla, tüm çocuklar için eğitimin devlet tarafından karşılanması ve zorunlu ilköğretim eğitiminin sağlanması gerçekleştirildi. Eğitim için ayrılan bütçe devamlı olarak artırıldı. Öğretmenlik Enstitüleri başta olmak üzere birçok Enstitü ve Mesleki Yüksek Okullar açıldı. İlk üniversite (Enver Hoxha Üniversitesi) 1957 yılında kuruldu. 1983'teki tüm devlet bütçesinin % 10,7'si eğitim için tahsis edildi. Bkz. Temo, *Education*, s.25.

⁸⁹² Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.15.

⁸⁹³ O'donnell, *A Coming of Age*, s.113.

⁸⁹⁴ Kadınlar, komünistlerin temel rakibi olan ve her ikisi de muhafazakar örgütler olan Balli Kombëtar (Ulusal Cephe) ve Legaliteti'nin (Meşrutiyet) liderlik ve günlük faaliyetlerinde önemli bir rol oynamadılar. Ibid., s.101-102.

sayısının %46'sını oluşturmaktaydı.⁸⁹⁵ Söz konusu uygulamalar sonucunda, kadınlar ekonominin tüm bölümlerinde önem taşıyan pozisyonlara yükseldi ve erkeklerle gerçek eşitlikten yararlanmaya başladılar.

Kültürel düzlemde, rejim dinsel çeşitliliği, milliyetçilik ve Marksizm-Leninizm'in belli bir karışımına işaret eden “ulusal-komünizm”e (*national-communism*) bağlılıkla değiştirmeye çalıştı.⁸⁹⁶ Bu çerçevede Hoxha rejimi ulus-devletin aşılmasını öngören Marksist-Leninist iddiasına rağmen, ulus inşasını ve ulusal kimliği teşvik eden ve kurumsallaştıran dolaylı ve dolaysız birçok uygulamalara imza attı.⁸⁹⁷ Dinsel çeşitlilik hem ulusal birliğin inşa edilmesinde, hem de sosyalist bir toplumun inşasında bir engel olarak değerlendirildiğinden; dinin hem kamusal alandan hem de özel alandan tamamen kaldırılmasını hedefleyen rejim, 1967 yılında “kültürel devrim” sırasında Arnavutluk’u dünyanın ilk ateist devleti olarak ilan etti.⁸⁹⁸ Özellikle kadınların toplumdaki eşitsiz konumundan, feodal ilişkilerin meşrulaştırıcı ideolojisi olarak dinler sorumlu tutulduğu için, kadınların özgürleştirilmesi kampanyası dini kurumların kapatılması süreciyle paralel olarak yürütüldü.

İdeolojik alanda, “azınlığın devrimci diktatörlüğü ve devrimci vatanseverlik ilkesi”, Arnavut Stalinizminin resmi söyleminde kolayca belirlenebilir. Birinci ilke, Leninistlerin “partinin benzersiz ve öncü rolü” formülüne dayanıyor. Devrimci vatanseverlik (*revolutionary patriotism*) veya Sosyalist vatanseverlik ilkesi, halk ve

⁸⁹⁵ Ibid., s.103.

⁸⁹⁶ Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.15; Hoxha rejiminin hem dış politika çizgisinde, hem de iç siyasette ulusal bir kültür inşa etme uygulamalarında milliyetçiliğe dayandığı birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Peter Prifti, *Socialist Albania since 1944*, Cambridge, MIT Press, 1978, s.24-25; Fatos Lubonja, “Between the Glory of a Virtual World and the Misery of a Real World”, Stephanie Schwandner-Sievers ve Fischer Bernd J. der., *Albanian Identities: Myth and History*, London, C. Hurst & Co., 2002, s. 91-103; Tom Gallagher, “The Balkans since 1989: The Winding Retreat from National Communism”, Stephen White et al., *Developments in Central and East European Politics*, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s.75.

⁸⁹⁷ Hoxha'nın Marksizm-Leninizm ideolojisi ile milliyetçi uygulamalar arasındaki ilişki ilk bakışta çelişkili gibi görünse de bu ilişkinin, sömürge tipi ülkeler için “ulusal bağımsızlık mücadelesi” ve “sosyalist devrim” gibi iki aşamayı öngören klasik Marksizm-Leninizmin analiziyle uyumlu olduğu belirtilmelidir. Bkz. Stephen A. Smith, “Introduction: Towards a Global History of Communism”, Stephen A. Smith der., *The Oxford Handbook of the History of Communism*, Oxford University Press, 2014, s.34-35.

⁸⁹⁸ R.J.Crampton, *Eastern Europe in the twentieth century*, New York, Routledge, 1997, s.311.

ulusun komünist anlayışı arasındaki bağı ifade ediyor.⁸⁹⁹ Resmi söylemde, burjuva sınıfının ekonomik çıkarlarını ulusun çıkarları üstünde koyduğu için, işçi sınıfının burjuvaziyle kıyasla daha vatansever olduğu belirtilmekteydi. Bu nedenle, sadece proleter devrimin gerçekleşmesiyle ve bunun sonucunda proleter devletin kurulmasıyla, işçi sınıfının çıkarları ulusal çıkarlarla birleşeceği varsayılıyordu. Bu doğrultuda devrimin derinleşmesi, aynı zamanda vatansever bir eylemi teşkil etmekteydi.⁹⁰⁰

Arnavut Stalinist modernleşme modelinin kültürel düzlemde doğurduğu değişimler sosyal pratiklerden estetik, sanat ve mimariye kadar açıkça görülebilir.⁹⁰¹ Yeni bir toplumun inşası yeni bir kültüre ihtiyacı vardı. Diğer bir deyişle, yeni bir kültürün yaratılması, totaliter sistemin nüfusa dayatmak istediği, ideolojik reformasyonun gerekli bir şartı olarak görülmekteydi. Sovyet modeli altında, laik ve devlet merkezli bir eğitim sisteminin oluşturulması, Avrupa aydınlanmasının rasyonel ilkelerinin yeni nesillere yerleştirilmesine hizmet etti.⁹⁰² “Devlet eğitim sistemi yoluyla rasyonel bir düzenin empoze edilmesi, yalnızca ekonomik ve askeri seferberlik için değil, aynı zamanda sistemin ideolojik olarak kitlelerin siyasi kültürüne nüfuz edebilmesi için de bir ön koşul” olarak görülmekteydi.⁹⁰³ Bu uygulamalar sonucunda, Arnavutluk tarihinde ilk kez, halkın siyasi sürece dâhil edilmesinin, sadece Stalinist sistem altında mümkün olduğunu görebiliyoruz.⁹⁰⁴

Arnavut Stalinist rejimi, cinsiyetten ve toplumsal statüden bağımsız olarak her vatandaşın karar alma sürecine katılma hakkını resmi olarak ilan etti. Siyasi bir niteliği olan sorunlara ilişkin kamuoyu tartışmaları, parti aygıtı tarafından yönetilip kontrol edildiği halde, fabrikalarda veya tarımsal alanlarda, askeri kışlalarda, hapishanelerde ve

⁸⁹⁹ Ibid.

⁹⁰⁰ Ibid.

⁹⁰¹ Mehilli, *From Stalin to Mao*, s.126.

⁹⁰² Rezolucioni i Kongresit të Parë të Partisë Komuniste Shqiptare, Tiranë, 1948. Aktaran Meksi, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature”, s.509.

⁹⁰³ Ibid., s.510.

⁹⁰⁴ Ibid.

zorunlu çalışma kamplarında gerçekleşiyordu. Eğitim düzeyi, statüsü veya cinsiyeti ne olursa olsun, tüm vatandaşların siyasi bir farkındalık geliştirmeleri istenmiştir. Bu şekilde, halk siyaseti kendi iradesinden doğan bir şey olarak düşünmeye başladı. Böylece Arnavutluk'un siyasi kültüründe ilk defa olmak üzere, modern bir vatandaşlık anlayışı şekillenmeye başladı.⁹⁰⁵ Ancak, tek parti rejimi yaşamın her yönünü kontrol eden fazlasıyla merkeziyetçi⁹⁰⁶ olmasından dolayı, bu süreç parti-devlet aygıtının kontrolü altında kaldı. Böylece sistemin Stalinist doğasına herhangi bir muhalefet düşünülemezdi. Öte yandan, nüfusun siyasete daha fazla katılımını teşvik eden Arnavut Stalinizmi, merkezi olarak kontrol edilmesine ve izlenmesine rağmen, Arnavut siyasi sistemini kapalı bir eliter sistemden çıkarıp halkçı bir sisteme çevirdi.⁹⁰⁷ Söz konusu reformlarla dönüşüme uğrayan toplumsal yapılar yeni bir toplumsal hareketlilik ve statüler ortaya çıkmasına yol açtı. Bu reformların mümkün kıldığı toplumsal statüdeki yükselişten (kadrolara dönüşen köylüler) yararlanan nüfusun önemli bir bölümü, Stalinist sistemin toplumsal desteğinin temelini oluşturacaktır.⁹⁰⁸

3. Arnavutluk'un Bürokratik Sosyalizmi⁹⁰⁹

“Kadrolar herşeye karar verir” şeklindeki Stalin'in beyanı⁹¹⁰ Enver Hoxha Arnavutluk'unda da siyasi liderliğin belirleyici niteliğini ortaya koyuyordu. Arnavutluk'un iktidarı kendi rejimini “proletarya diktatörlüğü” olarak adlandırıyordu. Bu tanımlama işçi sınıfının köylülerle ittifak halinde bir yönetici sınıf olduğu bir rejim türüne

⁹⁰⁵ Ibid.

⁹⁰⁶ O'donnell, *A Coming of Age*, s.131.

⁹⁰⁷ Meksi, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature”, s.509.

⁹⁰⁸ Meksi, *Stalinizmi Shqiptar*, s.7. Ünlü Sovyet tarihçisi Sheila Fitzpatrick, 1930'larda Sovyet toplumu üzerindeki araştırmasında ekonomi, kültür ve siyasetteki radikal Stalinist reformlardan doğrudan pek çok halk kitlesinin faydalandığı sonucuna vardı. Stalinist sistem, devlet bürokrasisini genişleterek ve eski seçkinleri sayıları daha geniş olan ve rejim tarafından eğitilmiş olan yeni seçkinlerle değiştirerek, geniş bir toplum kesiminin desteğinden yararlanabildi. Bkz. Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times, Soviet Russia in the 1930s*, Oxford, Oxford University Press, 2000, s.224.

⁹⁰⁹ Literatürde “bürokratik sosyalizm” ifadesi yerine, kimi çalışmalarda “devlet sosyalizmi” teriminin de kullanıldığını belirtmek gerekir. Bkz. Lane, *The Capitalist Transformation of State Socialism*, s.6-7.

⁹¹⁰ Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*, Ithaca, Cornell University Press, 1992, s.149.

işaret ediyordu.⁹¹¹ “Proleyerya diktatörlüğü”nün devleti, sosyalist nitelikteki reformları gerçekleştirmenin bir aracı olarak görülmekteydi. Teoride “proleter iktidar”, devlet aygıtı, sendikalar gibi halk örgütleri ve en önemlisi, Arnavutluk Emek Partisi (PPSH) aracılığıyla yürütülmekteydi.⁹¹² Ancak, uygulamda, Hoxha’nın rejimi, (Romanya’daki Çavuşesku rejimi ve Bulgaristan’daki Zhivkov rejiminde olduğu gibi), “bir aile sosyalizmine”⁹¹³ veya en iyi ihtimal ile bir bürokratik sosyalizmine dönüştü.⁹¹⁴ Hoxha’nın rejimi yukarıda da belirtildiği üzere, toplumdaki geleneksel ve yerleşik bölgesel bölünmeleri ve ayrışmaları ortadan kaldırmaya yönelik giriştiği reformlara rağmen, rejim giderek daha çok akrabalık ve kişisel sadakat yapılarına dayanmaya başladı. Merkezi karar alma kurumlar geleneğinin zayıflığı⁹¹⁵ Hoxha’nın kişisel diktatörlüğünün veya iktidarın kişileştirilmesinin ön koşullunu oluşturduğu söylenebilir. Siyasi kayırmacılık ve klan gruplandırmaların hâkim olduğu devletin kurumları, dar çıkarlarının temsilcisi ve toplumsal imtiyaz araçlarına dönüştü.⁹¹⁶ 1950’lerin ortalarında, PPSH Birinci Sekreterliği, başbakanlık, Merkez Komite Propaganda Başkanlığı ve Tirana ilinin parti başkanlığı pozisyonları, Hoxha çiftinin elindeydi.⁹¹⁷ Aynı dönemde, PPSH’nın merkez komitesinin 61 Merkez Komite üyesi arasında 5 evli çift vardı. Bunlardan 20’si ise akrabalık bağları ile birbirine bağlıydı.⁹¹⁸

Yukarıda bahsi geçen koşullar ve pratikler, giderek darlaşan bir bürokratik yapının gelişmesine yol açtı. Oluşturulan siyasi hiyerarşik yapısının tepesinde,

⁹¹¹ “Statusi i Partisë së Punës të Shqipërisë”, *PPSH Dokumenta Kryesore: Vëllimi I (1941-1948)*, Tiranë, 1971, s.521.

⁹¹² Berit Backer, “Self-Reliance under Socialism”, s.355.

⁹¹³ Robert Bideleux ve Ian Jeffries, *The Balkans: A Post-Communist History*, New York, Routledge, 2007, s.35.

⁹¹⁴ Doğu Bloku’nda uygulanan sosyalist rejimlerdeki bürokratik yapının önemi ve rolü ile ilgili olarak detaylı bir çalışma için bkz. Mandel Ernest, *Power and Money*, London, Verso, 1992.

⁹¹⁵ Graeme J. Gill, *The Origins of the Stalinist Political System*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s.4-5.

⁹¹⁶ Meksi, *Stalinizmi shqiptar*, s.3.

⁹¹⁷ Mehilli, “Defying De-Stalinization”, s.8.

⁹¹⁸ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, New York, I.B.Tauris, 2001, s.189.

nomenklatura olarak adlandırılan, bürokratik parti-devleti sınıfı yer almaktadır.⁹¹⁹ Milovan Djilas tarafından, kamusallaştırılan mülkiyetten en çok yararlanan ve parti-devlet yetkililerden oluşan “yeni bir sınıf” olarak tanımlanan,⁹²⁰ bu bürokratik yapı kurulu düzeni veya sivil-askeri teşkilatı (*establishment*) meydana getirmektedir. Stalinist seçkinlerin esas özelliği, diğer kapitalist sistemlerde olduğu gibi mülkiyet birikimi değil, sınırlı ürün ve hizmetlere erişim imkânı olmuştur.⁹²¹ Diğer Doğu Bloku ülkelerinde gözlemlendiği gibi, Arnavutluk örneğinde de bürokrasi, doğrudan üreticiler konumunda olan işçi ve köylü sınıfının kolektivitesinden artı-değeri (*surplus*) siyasi güç yoluyla alabilmesi sayesinde kendisini egemen bir sınıf olarak kurdu ve yeniden üretti.⁹²² Robert Brenner’in belirttiği gibi sosyalist rejimlerde bürokrasi, kapitalist sistemlerde olduğu gibi işçileri üretim ve geçim araçları ve kaynaklarından tamamen ayrı tutamadıkları için, doğrudan zora ve siyasi kontrole dayanmak zorundadırlar. Bu şekilde, bürokrasi, ilk önce, doğrudan ve zorla iş bölümünü düzenleyerek artı değeri alır. Başka bir deyişle, her bir şube ve firmadan girdiler (özellikle de emek gücünün girdileri) ve çıktıları tahsis ederek bunu gerçekleştirir. İkinci olarak, bürokrasi, toplu olarak işçilerin kendilerini yeniden üretme maliyetlerinin üstünde bir artı-değer üretmelerini sağlamayı zorlama yoluna başvurur.⁹²³ Sonuç olarak, dağıtım ve bölüşüm, ideolojik kurallar ile toplumsal mühendislik ve bariz bir kayırmacılığın birleşiminin sonucuydu. Bunun yanında, işçilerin siyasi bilinç seviyesinin düşük olması, bürokratik bir “kastın” ortaya çıkmasını otomatik olarak sağladığı söylenebilir. Öte yandan bürokratik yapının öne çıkması, sosyalizmin

⁹¹⁹ Alec Nove, *Stalinism and After: The Road to Gorbachev*, London, Routledge, 1992, s.43-44; Chris Harman, *Bureaucracy and Revolution in Eastern Europe*, London, Pluto Press, 1974.

⁹²⁰ Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, London, Thomas and Hudson, s.37-42.

⁹²¹ Meksi, *Stalinizmi shqiptar*, s.99.

⁹²² Robert Brenner, “The Soviet Union and Eastern Europe: The Roots of The Crisis”, *Verso Blog*, 11 February 2016, <https://www.versobooks.com/blogs/2490-the-soviet-union-and-eastern-europe-the-roots-of-the-crisis> (erişim tarihi 03.01.2019).

⁹²³ Ibid.

inşası için uygulanmaya konmak hedeflenen reformları yürütecek modern devlet uygulamalarından da kaynaklandığını dikkate almak durumundayız.

Meksi'ye göre, Arnavutluk'taki sınıf mücadelesinin aşırılıkları ve acımasızlığı, ekonomik başarısızlık ve tam uluslararası izolasyon zamanlarında, PPSH liderliğinin hissettiği derin güvensizlik ve paranoyanın ürünüdür.⁹²⁴ Mëhilli'nin ifadesiyle, “Hoxha'nın tepedeki konumu ne Tito'nun seçtiği lider, ne de Moskova'nın favorisi değildi.”⁹²⁵ Bu durumun yol açtığı iktidarda kalabilme kaygısı, PPSH Politbüro'da yoğun bir güç mücadelesinin gelişmesine de katkıda bulundu.

Arnavutluk rejimi, nüfusu yönetmek için birçok politika kullandı. Seferberlik kampanyalarının temel olarak ekonomik⁹²⁶ ve askeri⁹²⁷ olmak üzere iki ana hedefi vardı. Bu nedenle, etkili bir işgücü ve ordu yaratmak için, Arnavut Stalinist sistemi, toplumu disipline etmek, halkın sadakatini geliştirmek, halk sağlığı önlemlerini almak ve fiziksel hazırlığı sağlamak gibi uygulamalarla topluma büyük ölçüde müdahale edecektir.⁹²⁸

B. 1944-1980 Arası Dönemde Dış İlişkiler: Asimetrik İlişkilerde Bağımsızlığı Koruma Çabaları

PPSH, 29 Kasım 1944'te, İtalyanlara ve daha sonra da Almanlara karşı yürütülen ulusal kurtuluş mücadelesinin başarılı liderliğini yürüten tek güç olarak iktidara geldi. Yugoslavya'daki Tito gibi, 70.000 kişilik Anti-Faşist Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun⁹²⁹ başında olan Enver Hoxha, iktidara dış askeri güçlerin, özellikle de Kızıl Ordu'nun fiilen

⁹²⁴ Meksi, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature”, s.509.

⁹²⁵ Mëhilli, “Defying De-Stalinization”, s.36.

⁹²⁶ Rejim, ekonomik seferberlik ile, sermaye ve teknolojiye kıtlıkları gidermek için insan enerjisini kullanarak daha iddialı ekonomik hedefler gerçekleştirmeyi amaçlamaktaydı. Bkz. Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste, *Historia e Partisë*, s.409-410.

⁹²⁷ Askeri alanda seferberlik, Arnavutluk'un minimal ekonomik ve teknolojik fırsatlarına rağmen, genellikle düşmanca davranan ve teknolojik ve ekonomik açıdan daha gelişmiş sınırdaş devletler karşısında, bir teminat görevi görecektir olan halkçı nitelikte bir askeri güç yaratmayı amaçlıyordu. Enver Hoxha, “Fjala në Plenumin e XII të K.Q. të PPSH, 1 korrik 1971”, *Vepra: Vëllimi 46*, 8 Nëntori, Tiranë, 1975, s.385-389.

⁹²⁸ Meksi, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature”, s.509.

⁹²⁹ 23 tugay, 8 tümen ve 3 kolordu içinde örgütlenen Anti-Faşist Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun 1944'teki sayısı o zamanki toplam nüfusun %7'ine denk gelmekteydi. <https://aaf.mil.al/historiku> (29.05.2019)

yardımları olmadan gelebildiler. Bu gelişme (Doğu Bloku içinde Kızıl Ordu'nun "kurtarmadığı") iki ülkenin de Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku'nda yer almalarına rağmen, Kremlin'den göreceli olarak bağımsız birer dış politika çizgisi yürütmelerine olanak sağlamıştır.⁹³⁰

Arnavutluk'un bu dönemde dış ülkeler ile ilişkilerin doğasını ve dinamiklerini belirleyen iki ana faktörden bahsedilebilir. Birincisi Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısının küçük devletler üzerindeki etkisiyle ilgilidir. İkinci belirleyici husus ise küçük ve sınırlı kaynaklara sahip bir ülkenin egemenliğini korumaya çalışırken kalkınma stratejisini izlemeye çalışmasıdır. Diğer bir deyişle, Soğuk Savaşın uluslararası yapısı içinde siyasi bağımsızlığın sürdürülmesi ve ekonomik zayıflığın (geri kalmışlığın) zorunlu kıldığı ekonomik bağımlılık arasındaki gerilim, Arnavutluk dış siyasetinin yürütüldüğü geniş siyasi-ideolojik ve ekonomik bağlamı meydana getirmiştir.

1944-1948 yılları arasında Yugoslavya, Arnavutluk'un, ekonomik, teknik ve uluslararası alanda destek sağlayan ana müttefikiydi. Aslında, Tito'nun desteği ve yardımı, Arnavutluk Komünist Partisi'nin (1948'de Stalin'in talimatıyla ismini Arnavutluk Emek Partisi olarak değiştirdi) örgütlenmesinden başlayarak, ardından da devlet kurumlarının kurulmasında ve yapılandırılmasında, 1941 yılından beri devam etmekteydi.⁹³¹ Ancak, Belgrad'ın, Arnavutluk'a Yugoslav Federasyonu'na katılma konusunda baskı yapmasıyla ilişkiler soğumaya başladı.⁹³² Bu projeye karşı olan Hoxha, ilişkilerin kapsamını değiştirmeye çalışıyordu, fakat Yugoslavya'nın sınırdaş ve daha güçlü bir ülke konumunda olması durumu zorlaştırıyordu.⁹³³ Mëhilli'ye göre ise, Arnavutluk'un Yugoslavya'nın "Yedinci Cumhuriyeti"ne dönüşmemesi, Hoxha'nın bu

⁹³⁰ Stephen White et al., *Communist and Postcommunist Political Systems*, New York, St. Martin's Press, 1991, s.9.

⁹³¹ Mëhilli, "Defying De-Stalinization", s.35.

⁹³² Bland, "Albania after the Second World War", s.125.

⁹³³ Dilaver Arıkan Açar, *Small State Playing the Asymmetric Game: Continuity and Change in Albanian Foreign Policy*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.13.

fikre karşı koymasından çok, Tito-Stalin ayrılığından belirlendi. Arnavutluk'un zayıflığı ve bağımlılığı konusunda farkında olan Hoxha, Tito'nun taleplerini karşılamak zorunda kalabilirdi. Stalin ise başlangıçta bir Balkan federasyonu fikrine yanaştıysa da, Tito'nun bölgedeki hırsları ve bağımsız gündemiyle birlikte bu fikrinden vazgeçti.⁹³⁴ Takip eden Sovyet-Yugoslav ayrılığı, Arnavutluk'un Yugoslavya'nın "Yedinci Cumhuriyeti" olmamasını sağladı.⁹³⁵ Böylece, 1948'de Sovyet-Yugoslav ilişkilerinin bozulmasıyla Yugoslavya'nın Kominform'dan⁹³⁶ çıkarılmasını bir fırsat olarak değerlendiren Hoxha, Yugoslav Komünist liderlerini "anti-komünist döneçler" olarak suçlayıp Yugoslavya ile ilişkileri kesme yoluna gitti.⁹³⁷

Yugoslavya ile ilişkilerin kesilmesi ardından Sovyetler Birliği, boşluğunu dolduracak en uygun ülke konumdaydı.⁹³⁸ Hoxha, hem ideolojik hem de sosyo-ekonomik ve siyasi düzlemde, Stalinist bir yaklaşım ve kalkınma modeli benimsemişti. Öte yandan, Arnavutluk'un Sovyetler Birliği gibi coğrafi olarak uzakta bir patronun olması; Arnavutluk'u dış tehditlerden koruyacak ve güvenliğini garanti edecek bir güç olarak, Hoxha için tercih edilen bir müttefikti.⁹³⁹ Özellikle, Mayıs 1955'teki Varşova Paketi'ne katıldıktan sonra, Arnavutluk bölgesel ve uluslararası düzeydeki çıkarlarını güvence altına almıştı.⁹⁴⁰

Arnavutluk, Yugoslavya ile ilişkilerini kestikten sonra ekonomik ve teknik açıdan, Sovyetler Birliğinin yardımına daha fazla bağımlı hale geldi. Sovyetler Birliği de

⁹³⁴ Leonid Gibianskii, "The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform", Norman Naimark ve Leonid Gibianskii der., *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, Boulder CO, Westview Press, 1997, s.291–312; Jeronim Perovib, "The Tito-Stalin Split: A Reassessment in Light of New Evidence," *Journal of Cold War Studies*, Vol. 9, No. 2, 2007, s.32-63.

⁹³⁵ Mëhilli, "Defying De-Stalinization", s.35.

⁹³⁶ Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu.

⁹³⁷ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.34.

⁹³⁸ Elidor Mëhilli, "States of Insecurity", *The International History Review*, Vol.37, No.5, 2015, s.1040.

⁹³⁹ Güvenlik alanında Arnavutluk, ülkedeki Sovyet güçlerinin varlığı, Yugoslavya'ya ve Hoxha'nın Arnavutluk'u istila etmelerinden şüphelendiği ABD ve İngiltere de dahil olmak üzere diğer tehditlere karşı kendini güvende hissettiriyordu. Mayıs 1955'te ülke Varşova Paketi'nin kurucu üyesi oldu. Bkz. Mëhilli, "Defying De-Stalinization", s.14.

⁹⁴⁰ Buna ek olarak, Sovyetler Birliği'nin küresel stratejik çıkarları vardı ve Arnavutluk'u güvence altına alırken, Sovyet stratejik güçlerine ve Akdeniz'deki denizaltılara üsler sağlayarak Arnavutluk bu çıkarların korunmasına katkıda bulunabilecekti. Ibid., s.15.

Arnavutluk’a yardım etmek için teknik kapasite ve ekonomik kaynaklara sahip olduğu için geniş çaplı yardım sağlamıştı. Ancak, iki ülke arasında, öncelikli yatırımların hangi alanda yapılması gerektiği konusunda bir anlaşmazlık vardı. Arnavutluk yatırımlardaki önceliğin sanayileşmeye (ve özellikle ağır sanayiye) verilmesini isterken, Sovyetler Birliği Arnavutluk’u tarıma yönlendirmekteydi. Sovyetlerin tercih ettiği politikaya göre, Arnavutluk sanayileşme programını geri çekecek; Sovyet bloğuna yiyecek ve hammadde tedarik edecek ve ondan imal edilmiş ürünler satın alacaktı.⁹⁴¹ Ancak Hoxha’nın rejimi bu politikayı kabul etmeye yanaşmadı. Arnavutluk proleter bir temelden yoksun olduğu için, ülkede bir işçi sınıfı başta olmak üzere sosyalizmin inşası için maddi temelini yaratacağı düşünülen sanayileşme, siyasi bir öncelik olarak kalmaktaydı.⁹⁴² Örneğin 1953 yılında, İçişleri bakanı, üretim sektöründen çok ofislerde oturan daha fazla komünist olduğu uyarısında bulunmaktaydı.⁹⁴³ Benzer şekilde, Parti yeni kadrolarla kabarmaya devam ettiği halde, 1956 yılına kadar ancak beş üyeden biri işçilerden gelmekteydi.⁹⁴⁴

Arnavut rejiminin sanayileşmeyi ekonomik çabalarının ana misyonuna dönüştürmesi, sadece (teoride egemen güç sahibi olan) proleter sınıfını yaratmak istemesinden kaynaklanmamaktaydı. Aynı zamanda Stalinist modelde olduğu gibi, modern ekonominin tipik bir özelliği olan sanayileşmenin toplumsal kalkınmanın sağlanması ihtiyacından da kaynaklanmaktaydı.⁹⁴⁵ Bu yaklaşıma göre, Arnavut devleti ancak sanayileşmiş bir ekonomik yapı (üretim güçlerin seviyesini artırabilirse) yaratabilirse, dış ekonomik bağımlılıktan (Marksist mantıkta siyasi bağımlılık anlamına gelen ekonomik bağımlılıktan) kurtulabilecekti.⁹⁴⁶

⁹⁴¹ Bland, “Albania after the Second World War”, s.125.

⁹⁴² Olsi Lelaj, “The Proletarianisation of the Peasantry: A Narrative of Socialist Modernity in Albania”, *Ethnologia Balkanica*, Vol.16, 2012, s.21-22.

⁹⁴³ Aktaran Mehilli, *From Stalin to Mao*, s.100.

⁹⁴⁴ Mehilli, “Defying De-Stalinization”, s.10.

⁹⁴⁵ Meksi, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature”, s.509.

⁹⁴⁶ Ibid., s.509.

1953 yılında Stalin'in ölümü ardından Sovyetler Birliği'ndeki iç gelişmelerin sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Khrushchev'in Stalin "kişi kültürünü" açıkça eleştirmesi; ABD ile "barışçıl bir arada yaşama" politikasının ihtiyacını kabul etmesi ve özellikle Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltmesi, Arnavutluk'u zor bir durumda bıraktı.⁹⁴⁷ Sovyet Rusya'da hem ideolojik değişim hem de, destalinizasyon (*de-Stalinisation*) süreci, kendi rejimini Stalinizm üzerinde kuran Hoxha'nın iktidarına doğrudan bir tehdit oluşturmuyordu.⁹⁴⁸ Bu gerginlik Moskova'nın Arnavutluk'tan Yugoslavya ile ilişkilerini tekrar gözden geçirmesini ve yeniden yakınlaşmasını talep etmesiyle doruğa ulaştı. Mëhilli'nin dikkatimizi çektiği üzere, Hoxha'nın Khrushchev'in Yugoslavya ile yakınlaşması talebinden kaynaklanan tedirginliği temelsiz değildi. Temel sorun, sadece Moskova'nın Stalin'in ölümünden sonraki yeni politikalarının, Hoxha'nın parti hiyerarşisi içerisindeki konumunu doğrudan tehdit etmesi değildi.⁹⁴⁹ PPSH liderleri bakımından, Belgrad'la olan ilişkilerin gözden geçirilmesi, mutlaka Arnavut partisinin kuruluş tarihinin gözden geçirilmesi anlamına geliyordu.⁹⁵⁰ Üstelik Sovyet-Yugoslav ayrılığı sayesinde ki Arnavutluk, Sovyetler için görünür bir müttefik haline gelerek Varşova Paktı'nın güvenlik garantisiyle sonuçlanan izolasyona bir son verebilmişti. Diğer bir deyişle, izlenen Stalinist model Arnavutluk'u Doğu Bloku'nun parçası yaptığı gibi, iktidarının meşruiyetini de sağlamıştı. Bu nedenle Khrushchev tarafından Stalinizme meydan okunması, yalnızca Hoxha'nın iktidarda kalmasıyla ilgili değil, bir bütün olarak Arnavutluk'ta 1944'te kurulan yerleşik iktidar düzeninin sorgulanması anlamına geliyordu.⁹⁵¹ 1956'da, Hoxha, Sovyetler'in reform çağrıları, Arnavutluk'un bağımsızlığını hedef alan ulusal karşıtı (*anti-national*) olarak nitelendirerek başarıyla bertaf etmişti. Hoxha, "destalinizasyonu" Arnavutluk'un bağımsızlığı uğruna reddettiğini

⁹⁴⁷ Bland, "Albania after the Second World War", s.125.

⁹⁴⁸ Mëhilli, "States of Insecurity", s.1043-1045; Açar, *Small State Playing the Asymmetric Game*, s.15.

⁹⁴⁹ Mëhilli, "Defying De-Stalinization", s.36-37.

⁹⁵⁰ Ibid., s.36-37.

⁹⁵¹ Mëhilli, "Defying De-Stalinization", s.36-37.

iddia etti. Bu nedenle “Komünist Arnavutluk”u inceleyen çalışmaların önemli bir kısmı, Hoxha’yı sert bir milliyetçi olarak tasvir ederken, “komünizmin” Arnavut versiyonunun söz konusu milliyetçilik anlayışından derinden şekillendirildiğini ifade ederler.⁹⁵² Öte yandan, yeni Sovyet yönetiminin Arnavutluk’a, Sovyet bloku içinde sözde “işbölümü” politikasını kabul ettirmek için ikna çabalarını arttırmasıyla kriz daha da derinleşti.⁹⁵³ Arnavut liderleri bu baskıları sömürgeci ve emperyalist bir politika olarak değerlendiler ve Sovyet liderlerini; esas olarak kapitalist bir sosyal sistemi yeniden kurmak isteyen ve Marksist-Leninizme ve sosyalizmin ilkelerine ihanet etmiş “revizyonist”ler olarak eleştirmeye başladılar.⁹⁵⁴ Söz konusu anlaşmazlıklar 1961’de Sovyetler Birliği ile bütün ilişkilerin koparılmasıyla sonuçlandı. Sovyetler Birliği, misilleme olarak, Arnavutluk’a Sovyet Bloku’ndan gelen tüm yardımların ve Arnavutluk’un bu ülkelerle olan ticari ilişkilerinin kesilmesini sağladı.⁹⁵⁵ Ardından Arnavutluk güvenlik alanındaki desteğini de kaybetti. İlk başta Varşova Paktındaki üyeliği askıya alınca, ardından 1968 yılında Arnavutluk üyelikten tamamen çekilecektir.⁹⁵⁶ Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kesilmesini, Doğu ve Orta Avrupa’daki diğer sosyalist rejimlerle ilişkilerin bozulması eşlik etti. Arnavutluk’un her iki süper güçle aynı anda ilişkilerinin bozuk olması küçük bir devlet için olağanüstü bir durum yarattı.⁹⁵⁷

Arnavutluk, Sovyetler ile ilişkilerini kesmesinden sonra, benzer bir ideolojik duruş paylaştığı Çin’le ikili ilişkiler kurma yoluna gitti.⁹⁵⁸ Sovyetler Birliğin çekilmesinden sonra oluşan boşluğu doldurmak için, Çin’in ekonomik ve teknik yardımı, Arnavutluk için yaşamsal önemdeydi.⁹⁵⁹ Özellikle Sovetler’in ekonomi ve askeri alandaki

⁹⁵² Rejim, reformları uygulamak için birçok alanda milliyetçiliği seferber etti. Ibid., s.55-56.

⁹⁵³ Bland, “Albania after the Second World War”, s.125.

⁹⁵⁴ Ibid., s.125-126.

⁹⁵⁵ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.34.

⁹⁵⁶ O’Donnell, *A Coming of Age*, s.53.

⁹⁵⁷ Açar, *Small State Playing the Asymmetric Game*, s.16.

⁹⁵⁸ Stavro Skendi, “Albania and the Sino-Soviet Rift”, *Foreign Affairs*, Vol.40, No.3, 1962, s.471-8.

⁹⁵⁹ Çin’in yardımıyla yapılan ana yatırımlardan biri de petrol endüstrisindeydi. Çin ile ikili anlaşma 1978’de sona erdiğinde, Arnavutluk ekonomisinin potansiyelini artırma çabaları sırasında diğer sosyalist devletlerle ikili ticaret anlaşmaları yoluyla diğer pazarlara ihracat için açıldı. 1979’daki petrol krizi, Arnavutluk’un

yardımlardan başta olmak üzere tüm sektörlerden çekilmesi sonucunda yarım kalan projeler, Çin'in ekonomik ve teknik desteğiyle tamamlandı. Bu alanlarda en dikkate değer yardımlar 1970'lerin başında Elbasan'daki Metalurji-Çelik Fabrikası ve Fierz, Koman ve Vau i Dejës gibi üç büyük Hidroelektrik Santralının kurulması ve Arnavutluk Hava Kuvvetlerinin 70 adet Mig-19 ve 12 adet Mig-21 uçakları ile donatılması öne çıkmaktadır. Karşılığında, Arnavutluk, Çin'i, özellikle temsil edilmediği uluslararası örgütlerde destekliyordu.⁹⁶⁰ Ancak, Çin'in dünyaya açılmaya başlaması ve özellikle ABD ile diplomatik ilişkiler kurması için adımların atılmasıyla, iki ülke arasında ilişkiler soğumaya başladı.⁹⁶¹ 1978'de Çin'le ilişkilerini kesen Arnavutluk hükümeti, yeni Anayasa'da yer alan bir kanunla, başka ülkelerden kredi almayı ve yabancı şirketlerle işbirliğini tamamen yasaklamıştı.⁹⁶² Bu karardan sonra Arnavutluk dünyada en kapalı ülke konumuna geldi ve ekonomik alanda kendi kendine yetinme politikaları izlemeye başladı.

Sovyetler'in Çekoslovakya'ya müdahalesi ve Brezhnev doktrininin ardından sonra Arnavutluk'un tehdit algısı yükselmeye başladı. Çin ile ilişkilerin bozulmaya başlaması ve Çin ile ideolojik farklılıkların ortaya çıkması, Arnavutluk'un güvensizliğini daha çok arttırdı. Stalinist siyasi çizgiyi korumak, Enver Hoxha'nın rejimi için vazgeçilmez gözüktüyordu.⁹⁶³ Hoxha, Arnavutluk'un güvenliğini ve rejimin istikrarını için tehlike olarak algıladığı dış ülkelerin etkisini sınırlandırmak için, ülkenin temel ihtiyaçlarının tedarik kaynaklarını çeşitlendirirken, Arnavutluk'un bağımlılığını en aza indirmeyi istedi. Arnavutluk'un bu dönemden itibaren benimsediği ekonomik olarak kendi kendine

petrol sektöründen komşu ülkelere elektrik ihraç etmesiyle Arnavutluk'un Çin'den daha fazla tecrit edilmesinin ardından gördüğü bazı bütçe yükünün hafifletilmesine yardımcı oldu. Ayrıca, petrol ve gaz rezervleri petrolün ülke içi ihtiyaçlarını karşılayarak, endüstriyel kimyasal üretimine yardımcı olmuştur. Bkz. Gramoz Pashko, "Obstacles to Economic Reform in Albania", *Europe-Asia Studies*, Vol. 45, No.5, 1993, s.907-921.

⁹⁶⁰ Arnavutluk, adeta BM'de Çin'in sesi haline geldi ve Çin'in BM'ye üyeliği ve aynı zamanda Güvenlik Konseyi'nde kalıcı bir yer edinmesi için çalıştı.

⁹⁶¹ O'Donnell, *A Coming of Age*, s.70.

⁹⁶² Bartlett, *Europe's Troubled Region*, s.18-20.

⁹⁶³ Açar, *Small State Playing the Asymmetric Game*, s.18-19.

yetinme ve otarşi politikaları ile siyasi izolasyonist politikası; yukarıda bahsedilen güvensizlik algısı yanında, Sovyet ve Çin yardımlarının yokluğunda iç kaynakların seferber edilme zorunluluğu bağlamında da anlaşılmalıdır.⁹⁶⁴ Dış ticareti devletin tekelinde olarak yasallaştıran 1976 yılı Anayasası, yabancı şirketlerden veya kapitalist, burjuva ve revizyonist devletlerden alınan kredileri yasaklaması yanında, yabancı şirketlere veya söz konusu devletlere verilen imtiyazları da yasakladı.⁹⁶⁵ Arnavutluk sadece uluslararası ekonomik sistemden ve uluslararası ekonomik kurumlardan değil, aynı zamanda BM hariç tüm uluslararası örgütlerden çekildi.⁹⁶⁶ Siyasi alanda tam izolasyonist ve ekonomik alanda katı bir milli korumacılık politikasının izlenmesi, ekonomik otarşinin en aşırı seviyeye ulaşmasını ve rejimin ekonomik olarak çökmesine yol açtı.⁹⁶⁷

C. Eski Rejim Bağlamında Yumuşak Geçiş Çabaları: Ekonomik Krizden Siyasi ve İdeolojik Krize

Arnavut Stalinizmi (modern kurumlar ve uygulamalar yerleştirmek gibi) birçok yönden başarılı olduysa da, en önemli sınavdan başarısız oldu: halkın yaşam standardını ve özellikle hayata geçirdikleri uygulamalar sonucunda oluşan bir kentli orta sınıf ve işçi sınıfın beklentilerine cevap verecek şekilde, iyileştiremediler. 1990-1991 döneminde tek partili bürokratik sosyalizm rejimin çökmesinde, protestolarla ve grevlerle gündeme gelen üniversite öğrencileri ve büyük kentlerin işçileri dönüşümün önemli aktörleri haline geldiler. Değişim taleplerinin özellikle ülkenin yaklaşık %40'ını oluşturan kentlerin (genç) nüfusundan destek görürken, %60'ını oluşturan köylü kesimden direnç görmesi, Arnavutluk'un o dönemdeki toplumsal yapısını yansıtmaktadır. Bunun yanında söz

⁹⁶⁴ Mehilli, "States of Insecurity", s.1049-1050.

⁹⁶⁵ Ibid.

⁹⁶⁶ 1975'te Helsinki Nihai Senedi'ni imzalamayan tek Doğu Bloku ülkesiydi. Bkz. Ailish M. Johnson, "Albania's relations with the EU: On the road to Europe?", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol.3, No.2, 2001, s.171-192.

⁹⁶⁷ Mario Bléjer et al., *Albania: From Isolation Toward Reform*, IMF Occasional Paper, No. 98, Washington, IMF, 1992, s.3.

konusu konfigürasyon, 1980'lerin durgunluğu ve derinleşen ekonomik kriz bağlamında, Hoxha'nın ölümünden sonra siyasi olarak çok zayıf düşen rejimin dışa açılmaya başlamasının da bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Arnavutluk, Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerine göre çok daha fakir olmaya devam etti. Arnavutluk, sosyalist müttefikleri ile bağlarını kestiğinde, daha önce Sovyet ve Çin'in sermaye girişleri tarafından karşılanan bütçe açıkların büyük kısmını kendisi karşılamak zorunda kaldı.⁹⁶⁸ Çin yardımının geri çekilmesinden sonra, 1979 yılı Arnavutluk'un dış ekonomik yardım almadan tamamen başarabildiği ilk yıl oldu.⁹⁶⁹ Ancak 1978'den sonra dış yardımın ve dış ticaretin sert bir şekilde daralması ciddi bir durgunluk ve altyapı bozulmalarına yol açtı. Bu, özellikle sanayi sektörü üzerinde ciddi etkileri olan pek çok projenin tamamlanmamış bir şekilde yarım bırakılmasını beraberinde getirdi. Üretimin yavaşlanmasında ve düşük verimde olmasında, eski teknoloji de önemli bir rol onaydı. Arnavutluk'un üretim için kullandığı makine ve teçhizatlarının çoğu, 20-40 yıl önce Sovyet ve Çin yardım programlarından miras kalan eski makine ve teçhizatlardan oluşuyordu.⁹⁷⁰ Arnavutluk uzun vadede kendi kendine yeterlilik durumuna iyi uyum sağlayamadı. Hükümet, dış yardımın kaybına temel gelir kaynaklarının (petrol, krom, bakır ve elektrik) üretimi ve ihracatında bir artışla cevap vermeye çalıştı.⁹⁷¹ Üstelik hükümet, 1980'lerde küresel pazardan çok az gelir elde ederek, yüksek düzeyde endüstriyel faaliyetlere yatırım yapmaya devam etti ve bu nedenle, mali dengesizlikler ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemde Arnavut toplumu giderek daha fazla kapandı ve yaşam standardı oldukça düşük kaldı. İzolasyonist politika sanayi üretiminin durgunlaşmasına yol açtı.⁹⁷² Böylece, zamanla döviz rezervleri azaldı, teknoloji eski

⁹⁶⁸ Ibid., s.3.

⁹⁶⁹ Backer, "Self-Reliance under Socialism", s.356.

⁹⁷⁰ Bléjer et al., *Albania: From Isolation toward Reform*, s.11; Pashko, "Obstacles to Economic Reform in Albania", s.907-921.

⁹⁷¹ Ibid.

⁹⁷² Bléjer et al., *Albania: From Isolation toward Reform*, s.10-11.

olduğu için verimliliği azaldı ve hayat standardı sürekli düşmeye devam etti. 1980’lerde ekonomi durdu ve ekonominin temel kaynağını oluşturan tarım verimliliği belirgin bir düşüş gösterdi.⁹⁷³ 1980’lerde, yüksek doğum oranlarıyla (%2) daha da karmaşıklaşan sosyo-ekonomik sorunlar, otarşiden başta olmak üzere genelde aşırı ekonomik merkeziyetçilikten, merkezin yetersiz müdahalelerinden ve işsizliğin artmasından kaynaklanıyordu. Söz konusu ekonomik sorunlar, verimsiz girişimler, yaygınlaşan yolsuzluk ve temel malların kıtlığı nedeniyle daha da şiddetlendi.⁹⁷⁴

Hoxha rejiminin yekpare cephesi 1980’lerin başında çatlaklar göstermeye başladı. Hoxha’nın 1985’teki ölümünden sonra, ekonomi üzerinde sahip olduğu güçlü etkisi gittikçe daha belirgin hale geldi. 1980’lerde başlayan ekonomik kriz, sistemin çürümesiyle birlikte 1985’te temel gıda kıtlığına kadar ulaştı.⁹⁷⁵ 1989’a gelindiğinde, Arnavut çocuklarının yüzde 39’unun yetersiz beslenmekten muzdarip oldukları bildiriliyordu.⁹⁷⁶ Toplum arasında artan hoşnutsuzluk 1988’de, yüzlerce kişinin yurtdışına daha iyi bir gelecek kurmak umuduyla Tirana’daki dış elçiliklerin duvarlarına tırmanıp ülkeden ayrılma taleplerinde bulunmalarına neden oldu. 1980’lerin başında Hoxha’nın halefi olarak atanan Ramiz Alia yükselen sivil huzursuzluğu kontrol altına almak için ekonomik reform tartışmasını başlatmak zorunda kaldı. Böylece, 1988 yılında ilk kez, PPSH, liderliğine zarar vermeyecek şekilde birkaç reformun yapılmasının “tartışmaya” başladı. Rejim, politik ve kültürel kontrollerin hafifçe gevşetildiğinin işaretleri vermeye başladı. Ancak yönetim “sosyalizmden” tamamen uzaklaşmak istemediğinden, değişimler sürekli devlet kontrolünde ve sınırlı kaldı.

⁹⁷³ Bartlett, *Europe’s Troubled Region*, s.18-20.

⁹⁷⁴ Bernd Jürgen Fischer, “Albania since 1989: the Hoxhaist legacy”, Sabrina Ramet der., *Central and Southeast European Politics since 1989*, New York, Cambridge University Press, 2010 s.422.

⁹⁷⁵ Azeta Cungu ve Johan F. M. Swinnen, “Albania’s Radical Agrarian Reform”, *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 47, No. 3, 1999, s.608.

⁹⁷⁶ World Health Organisation Report, Aktaran Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.34-35.

Hoxha rejiminin çöküşü arifesinde Arnavutluk, Avrupa’da birçok yönden eşsizdi. Uluslararası alanda tamamen kapalı bir konumdaydı. Halkı öylesine fakirdi ki, yöneticilerin 45 yıl boyunca sürdürdüğü iddia edilen ekonomik büyüme politikasına rağmen, 1990’larda kişi başına düşen GSYİH (GDP), Asya ya da Afrika’daki düşük gelirli ülkeler kategorisi ile aynıydı. Toplumsal etkileri giderek hissettiren ekonomik kriz bağlamında, Başkan Alia başta çok partili sisteme geçmeye direndiyse de, reformları başlatmak zorunda kaldı.

1989’daki “şanlı devrimler”⁹⁷⁷ Arnavutluk’u teğet geçmiş gözüküyordu.⁹⁷⁸ Ancak 1990’da ekonomik serbestleşmeye doğru tereddütlü bir açılım başladı. Aralık 1989’da, İşkodra’da ve diğer şehirlerde başlayan hükümet karşıtı gösteriler Ocak 1990 daha çok şiddetlendi. Bunun karşısında, 1990 başında, PPSH itihaytlı bir şekilde ekonomik reformlara başladı.⁹⁷⁹ PPSH, parti içinde otoritenin reforme edilmesi ve merkezisizleştirilmesi, ekonominin merkezisizleştirilmesi, fiyatların reformlar edilmesi, temel sanayilerdeki işçilere ikramiyelerin ödenmesi ve gıda ve temel tüketim mallarının üretimi ve ithalatı için öncelik tanınması dâhil olmak üzere Gorbachev tarzı reformlar yapmaya başladı.⁹⁸⁰ Başka önemli bir reform ise, devlet mülkiyetindeki şirketlerin yöneticilerine karar alma konusunda daha fazla özerklik verilmesiyle ilgiliydi. Bu reformlar nomenklatura üyelerinin özel servet biriktirmelerine imkân sağladı.⁹⁸¹ Aynı zamanda kırsal bölgede yaşayanlara toprak edinme ve hayvan besleme hakkı tanındı. Alia hükümeti, ekonomik reformlara paralel olarak, uluslararası arenada açılmak için adımlar

⁹⁷⁷ Doğu Bloku’ndaki sosyalist rejimlerden kapitalizme geçişinin şiddetsiz bir biçimde ve genelde toplumsal bir uzlaşa dayanarak gerçekleşmesi 1688 İngiliz Devrimine atıfla “şanlı” olarak adlandırılmıştır. Gale Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, Oxford University Press, 1993, s.131.

⁹⁷⁸ Sabrina P. Ramet ve F. Peter Wagner, “Post-socialist models of rule in Central and Southeastern Europe”, Sabrina Ramet der., *Central and Southeast European Politics since 1989*, Cambridge University Press, 2010, s.18.

⁹⁷⁹ Bartlett, *Europe’s Troubled Region*, s.18-20.

⁹⁸⁰ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.35-36.

⁹⁸¹ Michel Chossudovsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, Tarık Ali der., *Evrenin Efendileri? NATO’nun Balkan Seferi*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul, OM Yayınevi, 2001, s.387.

atmaya başladı.⁹⁸² Ancak tüm bu reformlar ülkenin durumunu düzeltmek için yetersizdi. 1990 yazısında gıda kıtlığı ağırlaştı. Binlerce kişi ülkeyi terk etmek için Tiran’da bulunan Batılı devletlerin büyükelçiliklere girmeye başladılar ve sığınma talebinde bulundular.

Tüm bu mütevazı değişiklikler ancak daha geniş kapsamlı bir liberalleşme ve demokratikleşme için isteği kabartmıştı. Esasen, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden bir yıl sonra, Aralık 1990’da Tiran Üniversitesi’ndeki olayların baskısıyla rejimin politikalarında bazı köklü değişimlere gidildi. Öğrenciler liderliğindeki “demokrasi yanlısı” protestolar Aralık 1990’da Tirana başta olmak üzere diğer illerde yayılmaya başladı. Değişimden yana olanlar, Alia’nın sunduğu reformlardan daha hızlı ve radikal bir reform talep ediyorlardı. Ekonomik çöküş karşısında sosyal özgürlükler talebi bu protestoların teşvik kaynağı oldu ve mevcut sisteme karşı oluşan tahammülsüzlük, sosyo-ekonomik taleplerin siyasi çoğulculuğun kurulması yönünde gelişti. Bu nedenle ekonomik reformları siyasi liberalleşme izledi. 11 Aralık 1990’da, PPSH’nin merkezi komitesi, siyasi örgütlerin kurulması, ülkedeki yaşamın daha çok demokratikleşmesi yararına olacağını açıkladı.⁹⁸³ Ertesi gün Arnavutluk Demokratik Parti (DP), bir ekonomi profesörü (ve Arnavut neoliberalizminin fikirsel kurucusu) olan Gramoz Pashko ve bir kalp cerrahı olan Sali Berisha liderliğindeki değişim yanlısı entelijansiya ve üniversite öğrencileri tarafından kuruldu. DP’nin kuruluşunu diğer birçok yeni partinin kurulması izledi. Bundan sonra muhalefet partilerin açıkça hareket etmelerine izin verildi.⁹⁸⁴

Hükümet yeni çok partili seçimlerin gerçekleşeceğini ilan ettiği halde, ülke genelinde grevler devam etti. Ocak 1991’de ülke, özellikle madencilik ve toplu taşıma sektörlerinde bir grev dalgasıyla karşı karşıya kaldı. Bağımsız sendikalar 18 Şubat’ta resmen yasallaştırıldı. Öte yandan, Şubat 1991 başlarında Enver Hoxha Tirana

⁹⁸² 1987’te Bonn’la diplomatik ilişkiler kuran Alia, Batı dünyasına doğru ilk adımı atmış oldu. Bundan sonra AT ile de ticari ilişkiler kurulacaktır. Haziran 1990’da, AGİK’e üye olmak için başvuruda bulundu ve Haziran 1991’de bu organizasyonun tam üyesi oldu. Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.35-36.

⁹⁸³ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.37.

⁹⁸⁴ Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.73.

Üniversitesi'ndeki protestolar, 700'den fazla öğrenci ve öğretim görevlisi tarafından büyük bir açlık greviyle sonuçlandı. Grevdekiler “Enver Hoxha” adının Tirana Üniversitesinden çıkarılmasını istediler. 20 Şubat'ta binlerce protestocu, Tirana'nın “İskenderbey” merkez meydanına yürüdü ve burada dev Enver Hoxha heykelini devirdiler. Hükümet tarafından verilen tavizler çerçevesinde 22 Şubat'ta, Tirana'daki Marksist-Leninist Çalışmalar Enstitüsü'nde Doğu Bloğu ülkelerinin piyasa ekonomileri ve sosyo-ekonomik sorunları ve reformları üzerine araştırmacı olarak çalışan, Fatos Nano başkanlığında bir reform hükümetinin kurulması takip etti.⁹⁸⁵ Öte yandan, Mart ayında, fakir ve çaresiz olan binlerce kişi, iş ve daha iyi yaşama imkânları aramak için Durrës ve Vlora limanlarından gemilerle iltica olarak İtalya'ya kaçmaya çalışıyordu.⁹⁸⁶

II. ARNAVUTLUK'UN 1991-1997 YILLARINDA NEOLİBERAL DÜZENE EKLEMLENMESİ

A. Piyasa Ekonomisinin İnşasında “Pasif Devrim” olarak Neoliberalizmin İlk Dalgası

Bürokratik sosyalizmin çöküşü ardından Arnavutluk'ta kurulan neoliberal düzenin birbirini tamamlayan iki temel ayağı bulunmaktaydı: piyasayı kalkınmanın itici gücü ve devleti potansiyel bir engel olarak gören neoliberal bir gelişme modeli ve Arnavutluk ile IMF, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kurumlar arasında yapısal bir asimetrik ilişki.⁹⁸⁷ Söz konusu yapısal asimetrik ilişkiyi ABD hegemonyasını içerecek şekilde kavramamız gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Bu yönleriyle neoliberal düzen, bir yandan piyasayı ekonomik ve politik bir öncelik olarak gören, diğer yandan Arnavutluk'taki kalkınmanın esasen dışarıdan (uluslararası yatırım

⁹⁸⁵ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.38.

⁹⁸⁶ Bartlett, *Europe's Troubled Region*, s.18-20.

⁹⁸⁷ Kajsiu, *A Discourse Analysis of Corruption*, s.102.

ve Avrupa pazarına entegrasyonundan) geleceğini vurgulayan politik ve ekonomik bir rejimdi.⁹⁸⁸ Bu rejimde Arnavutluk için temel görev uluslararası ticarete açılması ve uluslararası yatırımcılar için çekici hale gelmesiydi. Siyasi istikrar ve demokratikleşmenin, Arnavutluk'un kurumlarını ve siyasetini şekillendirecek AB ile daha yakın bir ilişkinin kurulmasıyla gerçekleşeceği varsayılmıştı. Bu açıdan Arnavutluk örneğinde neoliberal düzen, neoliberal gelişme ideolojisinin asimetrik bir bağımlılık ilişkisiyle birleşimine işaret eder.⁹⁸⁹ Bu çerçevede Avrupalılaştırma fikri, ekonomik yapının ve toplumsal ilişkilerin neoliberal yeniden yapılanmasını meşrulaştıracak kolektif bir bilinç yaratma işlevini görmüştür.⁹⁹⁰ Bu nedenle Arnavutluk'un 1991'den itibaren geçirdiği toplumsal dönüşümü sadece iç dinamiklerle açıklamak yerine, onu neoliberal küreselleşmenin ulusötesi güçlerinin stratejileri ve çıkarları bağlamında yerleştirerek kavramak önemlidir. Bu ilk aşamada ateşli bir “anti-komünist” söylem ile iktidara gelen DP'nin neoliberal politikaları, bir yandan neoliberal düzene “yumuşak” bir geçişi engellerken, diğer yandan “özelleştirme” programı aracılığıyla eski “devlet sınıfının” yeni hâkim kapitalist sınıfına dönüşmesi sürecini başlattığını söyleyebiliriz.⁹⁹¹

1. Yeni Birikim Modelinin Yeni Toplumsal Güçleri: Bürokratik Sosyalizm Sonrasında Tarihsel Blokun Oluşumu ve Dağılması

1991-1997 döneminde uygulanan reformların toplumsal yapıda doğurdıkları çok boyutlu etkileri dikkate aldığımızda, söz konusu dönemin bir “geçiş” döneminden ziyade bir “dönüşüm” süreci olarak değerlendirilmesinde daha faydalı olabilir.⁹⁹² İlk çok partili

⁹⁸⁸ Ibid.

⁹⁸⁹ Ibid.

⁹⁹⁰ Arlind Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare: Studimi i rolit të idesë së evropës në ideologjizimin e ligjërimit politik shqiptar të pasvitit 1991*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Shkencave Sociale, Departamenti i Shkencave Politike, Tiranë, 2015, s.3-4.

⁹⁹¹ Bu argüman Yeltsin dönemindeki Rusya'da meydana gelen toplumsal dönüşümü açıklamak konusunda da ileri sürülmüştür. Bkz. Bedirhanoğlu, *Predicaments of Transnationalised Passive Revolutions*, s.168-169.

⁹⁹² Nebi Bardhoshi, “The ‘Citizen’ and the ‘Transformation’ Period in Albania: The Case of Tirana's Periphery”, Italo Pardo ve Giuliana Prato der., *Citizenship and the Legitimacy of Governance*, Burlington, Ashgate, 2011, s.116-117.

ve serbest seçimler Mart 1991 yılında gerçekleşti. Seçim esasen PPSH ve en büyük muhalefet partisi olarak ortaya çıkan Demokratik Partisi (DP) arasında gerçekleşti. PPSH'nin siyasi programı, "durmadan" siyasi demokratik reformların ve pazar odaklı ekonomik reformların gerçekleştirilmesini içeriyordu. DP ise seçim manifestosunda Batı tarzı bir siyasi demokrasinin inşasını ve özel mülkiyete dayalı piyasa ekonomisine hızlı bir geçişi vaat ettiği halde seçimleri kazanamadı.⁹⁹³ Mart 1991'deki ilk çok partili ve serbest seçimlerin galibi PPSH oldu. DP büyük kentlerde kazandığı halde, nüfusun çoğunluğunu oluşturan kırsal bölgeleri kaybetti. DP'nin ilk serbest seçimleri kaybetmesinin altında yatan başlıca nedenleri, o dönemin toplumsal ilişkilerin durumunu anlamak açısından yakından incelemekte fayda vardır.

DP'nin seçimleri kaybetmesinde; Arnavutluk'ta Stalinist rejimin sonu ile seçimler arasında kısa bir süre olması; yeni kurulan DP'nin örgütlenme ve siyasi deneyiminin olmaması; uluslararası bağlantıların ve finansal araçlarının kısıtlı olması gibi dezavantajlar etkili olmuştur.⁹⁹⁴ Bununla birlikte seçimlerin sonucu özellikle o dönemdeki toplumsal güçlerin durumu tarafından belirlendiğini öne sürebiliriz. DP'nin seçim kampanyasında toprak reformunun yeniden yapılması ve Avrupa Topluluğuna girilmesi gibi dile getirdiği konularda, net bir politikası yoktu.⁹⁹⁵ Nitekim seçimlerde, DP, kentsel nüfusunun desteğini kazanırken kırsal bölgelerde yüzde 60'ından fazlası yaşayan ve eksi rejimi destekleyen köylülerle güçlü bir bağ kurmak için yeterli zamana ve gerekli araçlara sahip değildi.⁹⁹⁶ Bu durumda, kırsal nüfusun toprak konusunda hissettiği değişim korkusu kilit bir rol oynadı. DP'nin seçim kapmayasında özel mülkiyete dayalı bir piyasa

⁹⁹³ Ian Jeffries, *Eastern Europe at the Turn of the Twenty-First Century: A guide to the economies in transition*, London, Routledge, 2002, s.5-6.

⁹⁹⁴ Nicholas Pano, "The Process of Democratization in Albania", Karen Dawisha ve Bruce Parrott der., *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s.307; Tom Gallagher, "The Balkans: Bulgaria, Romania, Albania and the Former Yugoslavia", Stephen White, Judy Batt ve Paul G. Lewis der., *Developments in Central and East European Politics 2*, London, Macmillan Press, 1998, s.47.

⁹⁹⁵ Fischer, "Albania since 1989", s.423.

⁹⁹⁶ Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.73.

ekonomisinin hızlı geçişini desteklediğini ifade etmesi, tarımla hayatlarını sürdüren nüfusun çoğunda, DP zaferiyle birlikte eski büyük mülk sahiplerin ülkenin tarım arazilerinin çoğunu geri alacaklarına dair bir korku yarattı. PPSH ise, bu konuda DP'nin tersine, hızla kötüleşen koşullara rağmen, ulusal düzeyde sağlam örgütlenmelere, tüm iletişim araçların kontrolüne ve özellikle (eski orta düzey bürokratlar ve entelijansiyadan oluşan) DP liderliği ile çok az ortak noktaları olan “muhafazakâr” (değişime şüphe ile bakan) köylüler ile güçlü bir bağa sahipti.⁹⁹⁷ Özellikle bu son toplumsal etmenin öne çıktığı bu avantajlı şartlarda, PPSH, parlamentodaki sandalyelerin üçte ikisini kazandı. Bununla birlikte, keni kendilerini örgütleyemeyen köylülerin pasif desteğinin sınırlılıklarına dikkat çeken Qori'nin belirttiği gibi, köylüler PPSH için oy kullanabilirlerdi, ancak değişimi isteyen işçilerden farklı olarak PPSH için mücadele edemezlerdi. Nitekim büyük kentlerin işçi sınıfı PPSH'ye karşı örgütlü bir mücadeleye girerek hem ülkenin ekonomik hayatını felç ettiler hem de bürokratik sosyalizmin ideolojik meşruiyetini yıkabildiler.⁹⁹⁸

PPSH'nin yeni ılımlı güçlerini temsil eden, iktisatçı Fatos Nano Başbakanlık görevine atandı. Seçimlerden sonra, “Hoxha kültü” başta olmak üzere Hoxha dönemine ait uygulamaların ve sembollerin kaldırılması süreci (*de-Hoxhasation*) başladı.⁹⁹⁹ Giderek zorlaşan bir kriz durumunda, Nano hükümeti, Alia'nın başlattığı Arnavutluk'u dünyaya açma girişimine devam etti. Bu doğrultuda siyasi çoğulculuğu, inanç özgürlüğü, insan ve medeni hakları garanti altına alan ve Arnavutluk'un resmi ismini Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nden, Arnavutluk Cumhuriyeti olarak değiştiren geçici bir anayasanın kabul edilmesini sağladı. Devlet, “toplumsal eşitliğe, özgürlük savunmasına, insan haklarına ve siyasi çoğulculuğa dayalı, demokratik ve hukuki” olarak yeniden

⁹⁹⁷ Fischer, “Albania since 1989”, s.423.

⁹⁹⁸ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.177, dipnot 477.

⁹⁹⁹ Anders Aslund ve Örjan Sjöberg, “Privatisation and Transition to a Market Economy in Albania”, *Communist Economies and Economic Transformation*, Vol.4, No.1, 1992, s.139.

tanımlandı. Aynı zamanda, özel mülk edinme hakkı tanındı ve vatandaşların temel hak ve görevlerine; grev, gösteri ve göç etme haklarına atıfta bulunuldu.¹⁰⁰⁰ Hatta sosyalist hükümet 1991 seçimlerden sonra kentlerde kaybettiği siyasi desteği alabilmek için çıkardığı bir yasa ile dükkânları ve küçük atölyeleri çalışanlarının özel mülkiyetine dönüştürdü.¹⁰⁰¹ Nano hükümeti, bir yandan uluslararası bağların güçlendirilmesini, öte yandan da kademeli olarak piyasa ekonomisine geçiş yapılmasını desteklediğini açıkça ilan etti.¹⁰⁰²

PPSH'nin de reform edilmesinin gerekli olduğunu düşünen Nano, bunu gerçekleştirmek için Haziran 1991'de PPSH'nin 10. Kongresini bir fırsat olarak kullandı. Nano'nun rehberliğinde kongrede PPSH kendi ismini Sosyalist Parti (SP) olarak değiştirdi. SP'nin başkanı olarak seçilen Nano, Stalinizme ve "komünizme" yönelik tüm referansları kaldırarak, Avrupa Sosyalist solunun ana akımına katılmayı hedefledi. SP'nin yeni programı, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin savunduğu ilkelere dayanıyordu. Parti programında sosyal bir piyasa ekonomisinin oluşturulması hedeflenmekteydi. Bu anlamda reformların kademeli olarak uygulanması ve planlamanın hala önemli bir rol oynaması öngörülmekteydi.¹⁰⁰³ Üstelik programda, özelleştirme desteklendiği halde, SP bazı tarım kooperatiflerin korunmasını ve temel sanayilerin devletin kontrolü altında kalmasını tercih ediyordu.¹⁰⁰⁴

Ancak "yumuşak bir geçiş" öngören bu programa rağmen, Mayıs'ın başında görevine başlayan Nano hükümeti çok kısa bir sürede, 4 Haziran 1991'de, istifa etmek zorunda kaldı. Mayıs'ta hükümet, yeni kurulan Bağımsız Sendikalar Federasyonu tarafından, işçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesi için ulusal düzeyde düzenlenen ve

¹⁰⁰⁰ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.40.

¹⁰⁰¹ Artan Fuga, *Shoqëria periferike: Sociologji e ndryshimit në Shqipëri*, Tiranë, Botime Ora, 2004, s.66.

¹⁰⁰² Fischer, "Albania since 1989", s.423.

¹⁰⁰³ Jeffries, *Eastern Europe at the Turn of the Twenty-First Century*, s.5-6; Anastas Angjeli, *Ditari i tranzicionit ekonomik*, Tiranë, Toena dhe UMSH Press, 2013, s.217-220; 327-332.

¹⁰⁰⁴ Bartlett, *Europe's Troubled Region*, s.18-20.

ekonominin çeşitli sektörlerinden 300 bin işçinin katıldığı grev sonucunda felç oldu.¹⁰⁰⁵ Mayıs ayı sonuna kadar, kentsel işgücünün yüzde 70'inin greve katıldığı ve işletmelerin yüzde 90'ının faaliyetini durdurduğu iddia ediliyordu.¹⁰⁰⁶ Bu büyüklükteki bir işçi grevi sayesinde, 1990'da başlayan bürokrasi karşıtı öğrencilerin gösterileri yeni bir boyuta taşındı. İlk başta ekonomik taleplerle başlayan öğrencilerin grevi siyasi taleplere dönüşerek hükümeti istifaya zorladılar. 1990 sonrası Arnavut tarih yazımında “öğrenciler protestoları” rejimin değişmesinde en önemli etken olarak gösterilse de, bürokratik sosyalizm rejimine direncin belkemiğinin işçi sınıfından oluştuğu göz ardı edilmemelidir. Hatta Qori'ye göre, işçileri temsil ettiği iddiasında olan bir iktidarın, büyük şehirler işçilerinin protestoları ve grevleri karşısında, ideolojik meşruiyetini tamamıyla kaybetti.¹⁰⁰⁷ Temel muhalefet partisi olan PD'nin bu dönemdeki rejime karşı öne sürdüğü tezlerinin bir kısmı, yeni bir egemen sınıf yaratan bürokratik sosyalizminin suistimallerine yönelikti.¹⁰⁰⁸ Sonuç olarak, iktidarın ideolojik meşruiyetinin derinden sarsıldığı ve halkın diğer kısmından gösterilerle ve protestolarla desteklenen bu kadar etkili bir işçiler ve öğrenciler grevi karşısında, Nano hükümeti, 4 Haziran 1991'de istifa etmek zorunda kaldı. 8 Haziran'da işçiler işlerine döndüler. Hükümetle varılan anlaşmaya göre, maaşlarına %50 artış yapılacaktı ve bunun karşılığında yeni seçimlere kadar grev yapılmayacaktı.¹⁰⁰⁹

Nano hükümetinin istifası ardından, DP de dâhil olmak üzere 6 partiden oluşan, eski bir orta düzey bürokrat olan Ylli Bufi başkanlığında, Ulusal İstikrar Hükümeti (Haziran-Aralık 1991) kuruldu. Bu koalisyon hükümetinin kurulması aynı zamanda, eski

¹⁰⁰⁵ Fischer, “Albania since 1989”, s.424-425. İşçi maaşlarını yüzde 50 maaş zammı (enflasyon %260 geçiyordu), haftada toplam çalışma saatlerinin kırk altı saatten otuz altı saate indirilmesi, kadınların gece vardasında çalışmalarının yasaklanması ve SP hükümetinin istifası greve katılan işçilerin temel talepleri arasındaydı.

¹⁰⁰⁶ Vickers, *The Albanians*, s.225; Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.41.

¹⁰⁰⁷ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.95.

¹⁰⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁰⁹ Jeffries, *Eastern Europe at the Turn of the Twenty-First Century*, s.6.

“devlet sınıfından” oluşan hükümet tekelinin ilk kez kırılmasına işaret etmekteydi.¹⁰¹⁰ Bufi, siyasi uzlaşma ve düzen ve istikrarın yenilenmesini; daha fazla demokratikleşmeyi, tasarruf tedbirleri, fiyatların reform edilmesini ve dış yardım yanında küçük işletmelerin ve toprakların özelleştirilmesi gibi yeni reformlara ihtiyaç olduğunu savunuyordu. Bunlar yanı sıra dış ticaretin serbestleşmesi, Lek para biriminin dönüştürülebilirliğinin sınırlı olması ve bir sosyal güvenlik ağı oluşturulması da öngörülüyordu.¹⁰¹¹ Ancak, Bufi’nin demokratikleşmeye ve istikrarı sağlama yöndeki politikalarına rağmen, DP’den olan bakanların koalisyon hükümetinden çekilmesiyle, Bufi istifaya zorlandı. DP, seçimlerden çıkan sonucu, sokak baskısıyla düzeltmeye çalışıyordu. Berisha, Aralık 1991’de, sosyalistlerin demokrasiyi itibarsızlaştırmak için toplumu istikrarsızlaştırdığını iddia ederek, yeni seçimler için çağrıda bulundu ve koalisyondan çekildi.¹⁰¹² Bu şartlarda, Arnavutluk Cumhurbaşkanı Alia seçimlerin yenilenmesini kabul etti. Mart 1992 tarihinde gerçekleşen parlamento seçimleri, DP için muazzam bir zaferle sonuçlandı.¹⁰¹³ Bu krizde, SP o ana kadar kırsal bölgelerdeki sadık seçmen bölgelerin kontrolünü de kaybetmiş oldu ve dolayısıyla parlamento seçimlerini de kaybetti. Bu ilk aşamada, Arnavutluk’taki geçişin ana itici gücü, DP liderliğin önemli bir rol oynadığı halk protestolarından geldi.¹⁰¹⁴

Mart 1992 seçimlerin DP tarafından kazanılması, Arnavutluk’ta bürokratik sosyalizmin nihai çöküşü olarak algılanmaktadır. Eski nomenklatura seçkinlerinin yerini (PPSH eski sekreteri ve Hoxha’nın yakın çevresinden olan) Sali Berisha başkanlığındaki merkez sağ DP aldı. DP, halkın oylarının %65’ini kazanarak, hem şehir hem de kırsal seçim bölgelerinde başarılı oldu. Kampanya sırasında, Berisha, radikal siyasi ve

¹⁰¹⁰ Anthony Clunies-Ross ve Petar Sudar der., *Albania’s Economy in Transition and Turmoil: 1990–97*, Aldershot, Ashgate, 1998, s.53-54.

¹⁰¹¹ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.42; Eylül ayında, özelleştirmeyi ve bazı kolektif tarım alanlarının köylü ailelerine dağıtımını da içeren bir ekonomik ve mali reform paketi açıklandı. Bu reformlar 1991 sonbaharında dağınık bir arazi kapamasına neden oldu. Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.74.

¹⁰¹² Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.74.

¹⁰¹³ Halk Meclisi’ndeki oyların yüzde 62’sini ve 140 sandalyenin 92’sini kazandı; SP ise yalnızca oyların yüzde 25’ini ve 38 sandalye kazandı. Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.74-75.

¹⁰¹⁴ Graeme Gill, *The Dynamics of Democratization: Elite, Civil Society and the Transition Process*, London, Macmillan Press, 2000, s.207.

ekonomik reformlar ve yasa ve düzenin restorasyonunu vaat ediyordu. Bunların yanı sıra Berisha, DP zaferinin Batı tarafından dış yardımların ve vize kotaların artmasının getireceği vaadinde bulunmuştu. İronik bir biçimde bu son iki konunun her seçimde DP tarafından sürekli tekrarlanması göze çarpmaktadır.¹⁰¹⁵ Bununla birlikte, iç etmenler açısından, DP'nin iktidara gelebilmesi nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin desteğini kazanabilmesine bağlıydı. Yukarıda bahsedildiği üzere, köylüler, zorunlu kolektifleştirme sırasındaki kötü durumlarına rağmen, en azından ideolojik olarak DP tarafından temsil edilen eski mülk sahiplerinin araziyi geri almalarından korkuyorlardı.¹⁰¹⁶ Bu bağlamda DP'nin en büyük başarısı, Haziran 1991'de toprak konusunda SP ile tarihi bir uzlaşmaya varmasıydı: 7051 No.lu Toprak Kanunu. Devlet tarafından işletilen kooperatifleri tasfiye eden ve tarımsal kolektif arazileri köylü aileleri arasında eşit olarak paylaştıran söz konusu kanun, köylülerin toprak konusundaki korkularını bertaraf etti. Sosyalizm öncesi eski toprak sahipleri o zamandan beri DP tarafından ihanete uğradıklarını düşünseler de, DP bu sayede köylülerin önemli bir kısmının desteğini kazanabilmiş oldu.¹⁰¹⁷ DP, biri seçmen kitlesi olarak diğeri de ideolojik açıdan (en koyu anti-komünistler eski toprak sahipleri idi) önemli olan her iki grubu da tatmin etmeye çalıştı. Bir yandan kooperatiflerin eski üyelerine toprak sahipliği vererek onları çiftçilere dönüştüren 1991 toprak reformunu iptal etmedi, diğer yandan eski toprak sahiplerine kısmi tazminat sağlayan 15 Nisan 1993 tarihinde 7689 sayılı İade ve Tazminat Yasası ile ilgili başka bir yasa çıkarma yoluna gitti.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁵ Fischer, "Albania since 1989", s.425.

¹⁰¹⁶ Arlind Qori, "Property Claims as Social Power Struggle in Albania", 19 May 2016, <http://www.criticatrac.ro/lefteast/property-claims-as-social-power-struggle-in-albania/> (erişim 02.03.2019)

¹⁰¹⁷ Ibid; Azeta Cungu ve Johan F. M. Swinnen, "Albania's Radical Agrarian Reform", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.47, No.3, 1999, s.4-7.

¹⁰¹⁸ Bu yasadaki memnun kalmayan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra eski rejim tarafından kamulaştırılan toprakların eski büyük toprak sahiplerine iade edilmesini isteyen DP'nin sağ kanadı, DP'den ayrılarak Sağ Demokratik Partiyi kurdular. Bkz. Blendi Kajsia, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", *East European Politics and Societies: and Cultures*, Vol.24, No.2, 2010, s.236.

Öte yandan, DP'nin seçimleri kazanmasında uluslararası desteğin önemi göz ardı edilmemelidir. Gallagher'ın belirttiği gibi, devlet sosyalizmi sonrası dönemde reformist güçlerin hükümete girmeleri için uluslararası desteğin seviyesi başarı şanslarını belirlemiştir.¹⁰¹⁹ Lubonja'nın de dikkatimizi çektiği gibi, 1990 sonrası Arnavutluk'ta kurulan siyasi partiler ve hareketler başarılı olabilmek için dış desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Bu bağlamda Lubonja'ya göre, ana siyasi partiler arasındaki rekabetin sonucunu belirleyen şey, partilerin programları ve vaatlerini yerine getirme yeteneklerinden ziyade, hangisinin daha fazla Batılı desteğe sahip olduğudur.¹⁰²⁰ Arnavutluk örneğinde, ABD başta olmak üzere, Batılı devletler (Transatlantik dünya), eski rejimden kalma bir partinin iktidardan uzaklaşmasını istiyorlardı. 1991 yılında ABD Dış İşleri Bakanı James Baker, Arnavutluk ziyareti esnasında muhalefet partilerin liderleriyle yaptığı toplantıda gelecek seçimlerde, artık “sosyalist” olarak adlandırılan “komünistleri” yenebilmek için bir araya gelmeleri gerektiğini söyledi.¹⁰²¹ Cevap olarak, Berisha, komünistleri iktidardan tamamen uzaklaştırmak için büyük mücadele vereceklerini söyledi.¹⁰²² Bunun yanında, Arnavutluk'taki ABD Büyükelçisi William Ryerson'un DP'nin platformlarına katılması ve ABD'nin yeni Arnavutluk'a yardım edeceği vaadinde bulunması, ABD'nin açık tercihinin gösteriyordu.¹⁰²³ ABD büyükelçisinin DP'nin lehine açıkça sergilediği müdahalelerine ek olarak, ABD hükümetinin baskısı da belirtilmelidir. ABD dış işleri heyetinin yetkilisi David Swartz, DP'nin seçimleri kaybetmesi durumunda, ABD'nin Arnavutluk'a yalnızca insani nitelikte yardım yapacağı, ancak Arnavutluk'un ekonomik olarak toparlanabilmesi için

¹⁰¹⁹ Gallagher, “The Balkans”, s.57-58.

¹⁰²⁰ Fatos Lubonja, “Albania after Isolation: The Transformation of Public Perceptions of the West”, Andrew Hammond der., *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945-2003*, Ashgate, 2004, s.131.

¹⁰²¹ “300.000 Albanians Pour Into Streets to Welcome Baker”, *The New York Times*, 23 June 1991, <https://www.nytimes.com/1991/06/23/world/300000-albanians-pour-into-streets-to-welcome-baker.html> (erişim 07.05.2019)

¹⁰²² Ibid.

¹⁰²³ Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.74-75.

katkıda bulunmayacağını vurguladı.¹⁰²⁴ ABD başta olmak üzere Batılı devletler 1992 yılının seçimlerinde, Berisha'nın seçim kampanyası için maddi destekte bulundular.¹⁰²⁵

Doğu Bloğundaki gelişmeler ve Batı ülkelerin desteği gibi dış etkenler yanında, yurt içinde DP'nin iktidara gelmesini destekleyen farklı toplumsal güçler ve tabakalar bulunmaktaydı. Değişimi destekleyen toplumsal güçleri şu şekilde sıralamak mümkün: dogmatik liderlerden ve yönetimden bıkmış değişim yanlısı devlet bürokrasisinin “en aydın kısmı”, partisiz aydınlar ve Arnavutluk'un Batı'ya açılmasını isteyen üniversite öğrencileri; siyasi nedenlerden sürgün ve mahkum edilenlerin tümü, diaspora (özellikle ABD'de yaşayan Arnavutlar) ve düzenin değişmesi aşamasında devletin zayıflanmasıyla oluşan kaostan yararlanan “lumpen”ler.¹⁰²⁶ Bu toplumsal güçlere çalışma koşullarının iyileştirilmesini talep eden ve bürokrasiye tepkili olan büyük kentlerin işçi sınıfını da eklemek durumundayız. DP için önerilen ilk adın “Gençlik ve Entelektüellerin Partisi” olduğunu dikkate alırsak;¹⁰²⁷ DP bu aşamada, “açık bir ideolojik gündemi veya belirli bir toplumsal temeli olan bir partiden daha çok, ‘komünizme karşı farklı muhalif güçleri bir araya getiren diktatörlük karşıtı bir cephe’” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰²⁸ Böylece, DP, halkçı ve eşitlikçi olduğunu iddia eden ancak pratikte nomenklaturanın çıkarlarını ifade eden eski rejime karşı olan toplumsal güçlerinin desteğini kazanmış bir halk cephesi olarak, geniş bir ittifak sayesinde iktidara gelebildi.¹⁰²⁹ Bu geniş ittifak nedeniyle, DP bütün toplumun çıkarlarını temsil edeceği izlenimini verdi. Oysa DP'nin iktidara gelmesini destekleyen bu toplumsal güçler çok az ortak şeyler paylaşıyorlardı. Hatta bu toplumsal güçler, eski büyük toprak sahipleri ve çiftçiler veya zulme uğramış siyasi

¹⁰²⁴ Biberaj, *Albania in Transition*, s.98.

¹⁰²⁵ Chossudovsky, “Arnavutluk'un Suça İtilmesi”, s.388.

¹⁰²⁶ Fatos Lubonja, “Piramida prej Balte”, *Përpyekja*, Vol.4, No.10, 1997, s.5-6. Bürokratik sosyalizmin 1980'lerdeki ekonomik çöküşü sırasında istihdam edilmeyen bir lumpen sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştu.

¹⁰²⁷ Miranda Vickers ve James Pettifer, *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, London, Hurst, 1997, s.36.

¹⁰²⁸ Kajsiu, “Down with Politics!”, s.235.

¹⁰²⁹ Lubonja, “Piramida prej Balte”, s.5-6.

mahkûmlar ve entelijensiya örneğinde olduğu gibi, toplumsal uyumu baltalayan çelişkili çıkarlara sahipti.¹⁰³⁰

Yukarıda bahsi geçen toplumsal güçler, neoliberal reformların uygulanmasıyla dağılacak olan yeni iktidarın kaygan bir tarihsel blokunu oluşturmaktaydı. Bu açıdan “demokratik devrim” olarak tanımlanan 1991’deki düzen değişimi, ekonomik açıdan güçlenen ve sonradan siyasi iktidarı ele geçirmek isteyen belirli bir toplumsal sınıfın gerçekleştirdiği geleneksel “burjuva” devrimlerine benzemez. İronik olarak, önceki bölümde ifade edildiği gibi, Hoxha rejimi 1944-1946 dönemi (feodal toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırıldığı) “burjuva-demokratik” devrimlerin gerçekleştiği dönem olarak adlandırmıştı. Bu şekilde 1991’deki “demokratik devrim”in, sınırları biraz zorlarsak, daha çok değişim isteyen geleneksel toplumsal güçlerin (bürokrasi, işçiler, entelijensiya) bir “toplumsal uzlaşına” dayanan “şanlı” bir değişime işaret ettiğini söyleyebiliriz. Böyle bir durumda iktidara gelenlerin, ele geçirdikleri siyasi iktidar ve DP üyeliği dışında herhangi bir sermayeleri ve mülkleri bulunmamaktaydı. Bu durumda yeni siyasi sınıfın kişisel yarar ve sermaye birikimi elde etmek için eski otoriter yöntemlere başvurarak bir devlet inşasına giriştiğini gözlemlemek mümkündür. En büyük sermaye kaynağının devletin kendisi olduğu koşullarda, sermaye birikimi temelde “kamusal olan”ın özelleştirilmesiyle gerçekleşti. Bu tür bir birikim modeli, siyasi sınıfın çıkarlarıyla birleşince devlet aygıtının bir “mafya devleti”ne dönüşmesinin koşulları oluştu.¹⁰³¹ 1992 sonrasında, Arlind Qori’nin belirttiği gibi, sosyalist bürokrasinin en yüksek kademesi sahneden çekildiyse de, orta kadroları yeni rejimin yeni seçkinleri haline geldiler. Birçoğu yeni kurulan kapitalist sistem bağlamında yeni siyasi bürokrasi olarak yeni kurulan siyasi partilerin ana figürleri oldular. Daha da önemlisi, bazıları - devlet aygıtlarıyla uyumlu

¹⁰³⁰ Kajsiu, “Down with Politics!”, s.235-236.

¹⁰³¹ Ibid.

olarak - yeni burjuvaziye dönüştüler.¹⁰³² Aşağıda gösterileceği gibi, bu yeni toplumsal güçlerin ve genel olarak yeni bir toplumsal ve siyasi oluşumun ortaya çıkmasında, devreye sokulan neoliberal yapısal reformlar kilit önemde olmuştur.

a. 1991–1997 Döneminde Yapısal Reformlar: İstikrar, Liberalleşme ve Özelleştirme

1992’den sonra, ekonomik yeniden yapılanma DP’nin sorumluluğunda olacaktır. Mart 1991-Mart 1992 dönemde, iktidara gelen yeni siyasi güçler, ekonomik reform ile ilgili yeni bir strateji geliştirdiler. Bu stratejinin temelinde, mülkiyetin ve ekonominin özelleştirilmesi ve sosyalist ekonomik sistemin kapitalist ekonomik sistem ile değiştirilmesi yer almaktaydı.¹⁰³³ DP iktidara gelince zaman kaybetmeden neoliberal reformları uygulamaya geçirdi. Arnavutluk’ta dönüşüm politikalarının en çarpıcı özelliği, ekonomide en kritik reformların Şok Terapi yaklaşımı doğrultusunda çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesiydi. İstikrar politikaları, liberalleşme ve özelleştirme, 1990’larda Arnavutluk’ta uygulanan neoliberal modelinin temel sütunlerdi.¹⁰³⁴ Enflasyonun azaltılması, sıkı maliye politikaları uygulanarak bütçe açığının azaltılması ve istikrar politikaları DP hükümetinin öncelikli politikalarıydı. Liberalleşmeye gelince, tüm ekonomik kısıtlamalar kaldırılarak ticaret serbestleştirdi; devletin dış ticaret tekeli sona erdi ve ithalat ve ihracat üzerindeki kısıtlamalar büyük ölçüde kaldırıldı; sanayi ve tarım dış piyasaya açıldı, fiyatlar ve döviz sistemi serbestleştirildi.¹⁰³⁵

¹⁰³² Arlind Qori, “From Faculty to Factory”, *Jacobin*, February 2019, <https://www.jacobinmag.com/2019/02/albania-student-movement-higher-education> (erişim 22.02.2019)

¹⁰³³ Iljaz Fishta, “Theory and practice in the economy of Albania (1912–1994)”, *The European Legacy*, Vol.1, No.2, 1996, s.847.

¹⁰³⁴ Kajsio, *A Discourse Analysis of Corruption*, s.111.

¹⁰³⁵ Michael Kaser, “A Political Economy History of Albania's Transition to the Market (1990-2004)”, Dirk J. Bezemer der., *On Eagle's Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006, s.5.

Ekonomik geçişin temelinde devlete ait olan varlıkların satışı ve özelleştirilmesi yatmaktaydı.¹⁰³⁶ Haziran 1991 kurulan Bufi hükümetinin, radikal ekonomik geçiş için gerekli politik ön koşulları yarattı. Hükümetin Ekonomik Programı, ekonominin hızlı ve geniş kapsamlı bir şekilde özelleştirilmesine büyük önem veriyordu.¹⁰³⁷ Bu dönemde, Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi Bakanı olarak atanan iktisatçı Gramoz Pashko, Şok Terapiyi ülkenin gelişimi için en önemli politik araç olarak görüyordu.¹⁰³⁸ Bu çerçevede, tarımın özelleştirilmesi ekonomik reformda önemli bir yere sahipti. Toprak özelleştirilmeye başladı ve tarım kooperatifleri yeniden dağıtıldı.¹⁰³⁹ Özelleştirmelerin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği ile ilgili öne sürülen temel gerekçe, ekonominin girişimci öznelerle ihtiyaç duyduğu ve özel mülkiyetin yerleştirilmeden herhangi bir ilerleme kaydedilemeyeceğiydi.¹⁰⁴⁰ Ocak 1992’ye kadar perakende ticaretin ve küçük ölçekli hizmetlerin neredeyse dörtte üçü özelleştirilmişti.¹⁰⁴¹ 1994 yılında küçük-ölçekli işletmelerin özelleştirilmeleri tamamlanmıştı. Devlete ait büyük işletmeler sonraki yıllarda kademeli olarak doğrudan satışlar yoluyla özelleştirilecekti.¹⁰⁴² 1996 yılında, tüm madencilik endüstrisinin özelleştirilmesi için tüm gerekli yasal düzenlemeler tamamlandı.¹⁰⁴³ Aynı zamanda bu süreçte, yabancı yatırımcıları çekmek için yasalar değiştirildi.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁶ Nancy Brune et al., “The International Monetary Fund and the Global Spread of Privatization”, *IMF Staff Papers*, Vol.51, No.2, 2004, s.195.

¹⁰³⁷ Aslund ve Sjoberg, “Privatisation and Transition to a Market Economy in Albania”, s.141.

¹⁰³⁸ Gramoz Pashko, “Obstacles to Economic Reform in Albania”, *Europe-Asia Studies*, Vol.45, No.5, 1993, s.907-921.

¹⁰³⁹ Fishta, “Theory and practice in the economy of Albania (1912–1994)”, s.847.

¹⁰⁴⁰ Aslund ve Sjoberg, “Privatisation and Transition to a Market Economy in Albania”, s.142.

¹⁰⁴¹ Fishta, “Theory and practice in the economy of Albania”, s.847.

¹⁰⁴² Will Bartlett, “The Western Balkans”, David Lane ve Martin Myant der., *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s.206. Burada küçük ölçekli özelleştirme, küçük işletmelerin bireysel sahiplere devredilmesini ifade ederken; kitlesel özelleştirme, devlet mal varlığının nüfus arasında dağılımına işaret eder.

¹⁰⁴³ Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.398. 1994’te hazırlanan madencilik yasası uyarınca, Batılı madencilik şirketlerinin Arnavutluk’un başlıca bakır üretim alanı olan Mirdita’ya girmelerini sağlanmıştı.

¹⁰⁴⁴ Kasım 1993’teki dış yatırım yasasına göre, yabancı şirketler, arazi satın almak dışında, yerel şirketlerle eşit haklara sahipti. 1995’teki yasa değişikliğiyle bu hak da verilmiştir. Clunies-Ross ve Sudar, *Albania’s Economy in Transition and Turmoil*.

b. IMF ve Dünya Bankası'nın Sponsorluğundaki Reformlar Altında Devletin Yeniden Yapılandırılması

1992-1997 yılları arasında Arnavutluk neoliberal modeli en çok benimseyen eski Doğu Bloku ülkelerinin başına gelmekteydi. 1993-1996 döneminde Arnavutluk, yıllık yüzde 10'luk bir GSYİH büyüme oranı yaşadı. Fiyatlar ve ticaret neredeyse tamamen liberalleşirken, sıkı para ve maliye politikaları önemli bir makro-ekonomik istikrar sağladı. Dış dengeler keskin biçimde düşürüldü ve Arnavutluk'un para birimi Lek stabilize edildi. IMF ve Dünya Bankası, reform yoğunluğu ve kaydettiği “ilerleme” bakımından Arnavutluk'u eski sosyalist ülkelerinin başarılı bir örneği olarak gösteriyor ve sürekli övüyordu.¹⁰⁴⁵ Hatta serbest piyasaya geçiş için Şok Terapiyi en iyi reçete olarak savunanlar, Arnavutluk'u örnek olarak gösteriyorlardı.¹⁰⁴⁶ Aralık 1994 yılında, IMF Başkanı, Michel Camdessus, Arnavutluk ve Polonya'nın Avrupa'nın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında olduklarını söyledi. Camdessus'a göre hızlı liberalleşme ve yapısal reformlar gibi cesur stratejilerin benimsenmesinin; ülkenin başlangıç koşulları, doğal kaynakları veya dış yardımdan daha önemli olduğunu ve başarının temelini oluşturmaktaydı.¹⁰⁴⁷ Arnavutluk IMF ve Dünya Bankası'nın en uyumsal müşterisi oldu. DP hükümeti, iktidara geldiği andan itibaren, IMF ve Dünya Bankası'nın reçeteleri uygulamaya geçirmek için seferber oldu. Başbakan Meksi, 1992 yılında Ekonomi Programını açıkladığında, Arnavutluk ekonomisinin en büyük ekonomik krizi geçirmekte olduğunu ve bu krizden çıkmanın tek yolun radikal ekonomik reformlarının uygulanmasından geçtiğini ifade etmişti. Ancak, bahsedilen reformların uygulanması,

¹⁰⁴⁵ Dirk Bezemer, “Growth but Not Development: The Ponzi Economy and its Lessons”, Dirk J. Bezemer der., *On Eagle's Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006, s.17.

¹⁰⁴⁶ Clunies-Ross ve Sudar, *Albania's Economy in Transition and Turmoil*, s.1.

¹⁰⁴⁷ Michel Camdessus, “Supporting Transition in Central and Eastern Europe an Assessment and Lessons from the IMF's Five Years”, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/spmds9502> (erişim 03.05.2019)

pratikte üretimdeki hızlı düşüş, işsizliğin hızla artması ve enflasyonun artması anlamına geliyordu.¹⁰⁴⁸

Şok Terapi sanayi ve tarım sektörlerinin çökmesine yol açtı. Dış ticarete tüm kısıtlamaların kaldırılması, iç ve dış pazarlarda rekabet etmek zorunda kalan sanayi sektörün, hem iç hem dış pazarı kaybetmesine yol açtı.¹⁰⁴⁹ Bunun yanında, sanayi sektörüne, serbest piyasada rekabet edecek şekilde kendisini yenilemesi için devlet desteği verilmesi yerine; Dünya Bankası'nın önerisi doğrultusunda, devlet desteğin ve sübvansiyonların kaldırılması üretimin iflas sürecini hızlandırdı.¹⁰⁵⁰ İşgücünün %50'sinden daha fazlası tarımda çalıştığı ve nüfusun %64'ü kırsal bölgelerde yaşadığı bir ülkede, tarım sektörünün birden özelleştirilmesi, kaotik bir durum doğurdu: üretim düştü, işsizlik çok artı.¹⁰⁵¹ Arnavutluk, Doğu Avrupa'da (savaş yaşayan Yugoslavya dışında) en kötü üretim düşüşüne uğradı.¹⁰⁵² Temel mallar ithal ediliyordu. Ekonomi dış ticaret açığa yol açan tüketime dayanmaya başladı. Öte yandan, IMF'in istikrar programı kapsamında gerçekleştirilen kemer sıkma politikaları sonucunda, kamu sektöründe dramatik küçülmeler yaşandı. 1992 yılında 790.000 olan kamu çalışanların sayısı 1995 yılında 296.000'ye düştü.¹⁰⁵³ Örneğin, uygulanan reformlar sonucunda, Hoxha rejiminin temel destekçisi olarak algılanan silahlı kuvvetlerin sayısında dramatik bir düşüş yaşanırken, birçok eski askerin geçinmek için yol kenarında "muz satıcısı" duruma düşmesi, bu dönemin en çarpıcı imgelerinden birisidir. Kamuda çalışanların maaşları ise çok düşüktü. 1993 yılında bu kaotik ve hızlı geçişin sonuçları daha belirgin hale geldi. Bunun bir göstergesi olarak işsizlik %29'a kadar çıktı.¹⁰⁵⁴ Özelleştirme stratejinin temelinde yabancı yatırımcıları çekmek için en kritik işletmelerin yabancılara satılması

¹⁰⁴⁸ Jeffries, *Eastern Europe at the Turn of the Twenty-First Century*, s.7.

¹⁰⁴⁹ Clunies-Ross ve Sudar, *Albania's Economy in Transition and Turmoil*; Kaser, "A Political Economy History of Albania's Transition", s.5.

¹⁰⁵⁰ Chossudovsky, "Arnavutluk'un Suça İtilmesi", s.392.

¹⁰⁵¹ Aslund ve Sjoberg, "Privatisation and Transition to a Market Economy in Albania", s.142.

¹⁰⁵² Kaser, "A Political Economy History of Albania's Transition", s.5.

¹⁰⁵³ Bartlett, *Europe's Troubled Region*, s.31-32.

¹⁰⁵⁴ Ibid.

öngörülüyordu.¹⁰⁵⁵ Ancak tüm bu girişimlere rağmen, Arnavutluk’a kısa vadeli ve düşük seviyeli yatırımlar gerçekleşti. İtalya ve Yunanistan’dan gelen girişimciler giysiler ve ayakkabı üreten fabrikalar kurdular. Bu fabrikaların Arnavutluk’ta kurulma nedeni yeni bir ucuz emek cenneti haline gelen Arnavutluk’taki emek gücünün ucuz ve örgütlenmemiş olmasıydı.¹⁰⁵⁶ Ayrıca ortaya çıkan işsizlik bu küçük çaplı yatırımlardan emilmesi zordu. 1995 yılında enflasyon tek haneli rakamlara düşmüştü, ancak halk daha derin bir yoksulluğa sürüklendi. Yaşam standartları daha da kötüleşti ve fiili işsizlik resmi rakamlardan çok daha yüksekti.¹⁰⁵⁷

Rejimin değişmesiyle, birçok Arnavut için Batı kapitalizmi, bir dönemin sonunu ve daha iyi bir yaşam için umudu sembolize ediyordu. Ancak ironik bir şekilde, serbest piyasa reformları neticesinde yaşam standartları daha çok düştü.¹⁰⁵⁸ Bu programların maliyetleri, diğer eski Doğu Bloku ülkelerine göre çok daha ağır oldu. Öte yandan, Arnavutluk’un GSYİH’i (GDP) hala 1989 seviyelerinin altında olduğu halde, Doğu Avrupa’nın en hızlı büyüyen ekonomisi olarak sürekli örnek olarak gösteriliyordu. 1993-1996 yıllarda Arnavutluk’un iddia edilen büyüme başarısı kendi başına bir bilmecedir.¹⁰⁵⁹ Benzer şekilde, Lubonja, 1997 yılına kadar Arnavutluk’un 1989’dan daha düşük üretim yapan ancak aynı zamanda 1992’den bu yana en büyük ekonomik büyümeyi gösteren ülke olmasının tam bir paradoks olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶⁰ Aşağıda söz konusu paradoks açıklanmaya çalışılacaktır.

Arnavutluk’un sosyalizm sonrası toplumsal tarihinin temel özelliklerinden biri işgücün önemli bir kısmının Batı’ya göç etmesidir. Söz konusu göç dalgasının altında

¹⁰⁵⁵ Civici, *Transformimi i madh*, s.121.

¹⁰⁵⁶ Kaser, “Economic reforms and the illusion of transition”, s.96.

¹⁰⁵⁷ Blendi Kajsii, “Poshtë korrupsioni! Rroftë neoliberalizmi: politika e fushatës ndërkombëtare antikorrupsion në Shqipëri, 1998 - 2005”, *Polis*, No.12, 2013, s.114.

¹⁰⁵⁸ Michel Chossudovsky, *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Global Research, 2003, s.279.

¹⁰⁵⁹ Clunies-Ross ve Sudar, *Albania's Economy in Transition and Turmoil*, s.1.

¹⁰⁶⁰ Lubonja, “Mbi Shtresëzimet Sociale të Postkomunizmit”, s.43.

daha iyi bir yaşam kurma ve iş bulma taleplerinin yattığı sıkça dile getirilse de, göçün kalıcı bir olguya dönüşmesinde yukarıda bahsedilen neoliberal reformların (özellemeler ve sanayisizleştirilme) toplumsal yapıda tetikledikleri dönüşümlerin belirleyici olduğu göz ardı edilmemelidir. Yukarıda bahsedildiği üzere, Yeni Toprak Kanunu, yeni hak sahiplerine ait mülkiyet haklarının eski talepleri geçersiz kılması sayesinde özellikle kırsal nüfusun toprak korkusunu ortadan kaldırdı. Öte yandan, köylüler toprak kazandıkları halde, kazanılan arazilerin çoğu ekonomik açıdan ya yararsızdı ya da sadece bir geçim ekonomisinde kullanılabilir nitelikteydi. Bu yüzden yüz binlerce köylüden bir kısmı Yunanistan ve İtalya'ya işçi sınıfının alt tabakasının bir parçası olmak için göç ederken; diğerleri Tirana, Durrës, Vlorë, Shkodër gibi ana şehirlerin banliyölerine göç ederek kırsal kesimden kaçtılar. İşsizlik, yoksulluk ve toprağın yeniden dağıtılması konusundaki anlaşmazlıklarla ilgili ortaya çıkan kan davaları cinayetlerinden kaçınmak için binlerce kuzeyli güneye göç etti.¹⁰⁶¹ Bu son grup gittikleri şehirlerde toprağı işgal ettiler; gecekondu kurdular ve küçük esnaf ya da güvencesiz işçilerin avam kitlesinin bir parçası oldular.¹⁰⁶² Bu kesimler, klan ilişkilerine dayanarak yasadışı bir şekilde koca gecekondu mahalleleri inşa ettiler. Bu durumda, Tiran yerlileri ile kuzeyden yeni gelenler arasında zaten mevcut olan bölünmeler daha da şiddetlendi. Bu hızlı toplumsal hareketlilik bağlamında, bir vatandaş giderek kendisini; “köylüye” (*katundar*)¹⁰⁶³ karşı ya da aşağılayıcı bir biçimde “çeçen” olarak adlandırılan kentlerde ve çevrelerinde yeni gelenlere karşı ya da kuzeylilere (*malok*)¹⁰⁶⁴ karşı, güneyli olarak tanımlamaya başladı.¹⁰⁶⁵ Bu şekilde devlet sosyalizmi dönemi öncesi belli bölgesel bölünmeler tekrar inşa edilmeye başlandı. Öncelikle devlet-sosyalizmin zorunlu modernleşmesi sırasında geride kalan fakir kuzey Arnavutluk'tan gelen bu iç göçmenler,

¹⁰⁶¹ Vickers, *The Albanians*, s.241.

¹⁰⁶² Qori, “Property Claims as Social Power Struggle in Albania”.

¹⁰⁶³ “Katundar” terimi, daha nötr olan “fshatar” (köylü) kelimesinden farklı olarak “yobaz köylü” anlamında kullanılmaktadır.

¹⁰⁶⁴ Etimolojik olarak “dağlı” anlamında gelen bu kelime, “medeni olmayan” anlamında kullanılır.

¹⁰⁶⁵ Vickers, *The Albanians*, s.242; Kajsiu, “Down with Politics!”, s.235.

DP'nin temel toplumsal dayanağı oldu.¹⁰⁶⁶ Bu nedenle DP, söz konusu toprak işgal sürecini dolaylı olarak teşvik etmiştir. Öte yandan Qori'nin dikkatimizi çektiği gibi, bu gelişme DP'yi çelişkili bir siyasi parti yaptı. Bir yandan, DP, mülklerine el konulan sosyalizm öncesi elitlerin temel temsilcisi olarak, ideolojik olarak anti-komünizmin öncüsü ve ekonominin neoliberal yeniden yapılanmasına önderlik eden parti konumundaydı. Öte yandan, büyük şehirlerin çevre alanlarını işgal eden bu yeni avam tabakası üzerine bir toplumsal ve seçim üssü inşa ettiğinden; yeni işgal edilmiş mülkleri yasallaştırarak bu halk tabakasının menfaatlerini karşılama yoluna gitti.¹⁰⁶⁷ Öte yandan SP de, eski toprak sahipleriyle çok az tarihsel bağa sahip olduğundan bu yeni sahipleri yasallaştırma sürecinde Demokratları takip etmiştir. Farklı olarak bu ilk dönemde SP, reformlar sonucunda işsiz kalan ve yol kenarında muz ve gazete satmak zorunda kalan eski öğretmenlerin ve eski askerlerin partisi konumuna gelerek, yeni kurulan Arnavut kapitalizminin daha az vahşi bir biçime bürünebilmesi için bir umut olarak hizmet etti.¹⁰⁶⁸ Bu şekilde, neoliberal reformların hızlı uygulanması DP'nin iktidara gelmesinde destek veren birkaç toplumsal güçlerin yabancılaşmasına neden oldu. Örneğin, 1991'de iktidardaki SP'ye karşı protesto ve grev düzenleyen kentsel işçi sınıfı neoliberal reformlar nedeniyle fabrikaların kapatılmasıyla büyük ölçüde ya göç etti ya da serbest meslek sahibi oldular.

Benzer şekilde, neoliberal reformlar sonucunda devlet sektöründe çalışanların %60'ı işsiz konuma düşerek, toplumun yaşam seviyesine ağır bir darbe vuruldu. Kentsel alanlarda ana istihdam sektörü olan kamu sektörünün hızlı küçülmesi, DP'nin temel destekçilerinden olan kentsel kesiminin önemli bir kısmını da yabancılaştırdı. Bu bağlamda göç olgusu, toplumsal gerilimi azaltan bir “basınç tahliye vanası” olarak işlev

¹⁰⁶⁶ Ibid.

¹⁰⁶⁷ Ibid.

¹⁰⁶⁸ Arlind Qori, “PS është partia e oligarkëve, një cofëtinë e harruar mbi dhe” (Oligarkların partisi olarak SP) 12 Haziran 2019, <https://www.tpz.al/2019/06/12/ps-eshte-partia-e-oligarkeve-nje-cofetine-e-harruar-mbi-dhe/> (13.06.2019)

gördü.¹⁰⁶⁹ 1995'te yurt dışında çalışanların, Arnavutluk'taki nüfusun %13'ü ve işgücünün %18'ini oluştuyordu.¹⁰⁷⁰ Gerçek işsizliğin yaklaşık %35-40 arasında olan bir ülke için, yurt dışındaki işçilerden gelen dövizler/para havaleleri (*remittance*), sosyal durumun istikrara kavuşmasında temel faktörlerden biri olmuştur.¹⁰⁷¹ Göçmen işçilerin para havaleleri aynı zamanda, dövizin en büyük kaynağı olarak ekonomiye büyük bir katkı sağlamış oldu.¹⁰⁷² Bu şekilde, 1993-1996 yılları arasında işsizliğin resmi verilerinin düşük gösterilmesi, iş gücünün önemli bir kısmının göç etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde dış yardım da önemli rol oynayan başka bir etkidir. Arnavutluk, ekonomisini 1991'den itibaren açması ve IMF ile Dünya Bankası'na üye olmasıyla, büyük bir dış yardıma tanık oldu. Arnavutluk, özellikle Berisha iktidarının başında (1992-3), kıtlığın eşliğinde yoksulluk içinde bir ülke olduğu yöndeki doğru algısından yararlanarak dünyadaki en çok gıda yardımı yapılan ülke oldu.¹⁰⁷³ Avrupa ve ABD'den dış yardım oldukça önemliydi ancak yine de ülke ihtiyaçlarının altındaydı. Üstelik 1990'ların ikinci yarısında dış borcun azalmaması, Arnavutluk'un dış yardıma bağımlı hale geldiğini göstermektedir.¹⁰⁷⁴ Sonuç olarak 1991-1996 yılları arasında Arnavutluk, Batı'nın ekonomik yardımına ve göçmen işçi dövizlerine büyük ölçüde bağımlı hale geldi.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁹ Lulzim Hana ve Ilia Telo, *Tranzicioni në Shqipëri, Arritje dhe Sfida*, Instituti i Ekonomisë Akademia e Shkencave e RSH, Tiranë, 2005, s.195.

¹⁰⁷⁰ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.51.

¹⁰⁷¹ Arlind Qori, "The Rise and Fall of the Albanian Migrant Working Force", 4 Eylül 2014, <http://www.criticatac.ro/lefteast/rise-and-fall-of-the-albanian-migrant-working-force/> (erişim 02.05.2019). İşsiz akrabalar, emekliler veya hasta ebeveynler vs. bu gelirlerden yararlandılar. Bkz. James P. Korovilas, "The Albanian Economy in Transition: the Role of Remittances and Pyramid Investment Schemes", *Post-Communist Economies*, Vol.11, No.3, 1999, s.399-400.

¹⁰⁷² Nevila Konica, "The Emigration Experience and its Impact on the Albanian Economy in the Early Transition Period", Dirk J. Bezemer der., *On Eagle's Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006, s.67.

¹⁰⁷³ Arjan Gjonca et al., "Paradoxes of Health Transition in Europe's Poorest Country: Albania, 1950-1990", *Population and Development Review*, Vol.23, No.3, 1997, s.606-7.

¹⁰⁷⁴ Johnson, "Albania's relations with the EU", s.181. 1994 yılın sonunda Arnavutluk'un brüt dış borç 900 milyon ABD doları seviyesindeydi.

¹⁰⁷⁵ Yurtdışında çalışan Arnavutlardan gelen paralar, 1991'de neredeyse sıfırdan 1993'te 334 milyon ABD dolarına, 1994'te ise 500 milyon ABD dolarına yükseldi. Bu, Arnavutluk'un GSYİH'nın yüzde 63'üne eşdeğer bir miktardı. Bkz. Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.51.

Ancak bu iki etmen ekonomiyi ayakta tutamak için yeterli değildi. Bu bağlamda yasadışı ticaret Arnavutluk ekonomisinin başka önemli bir ayağı olarak ortaya çıktı.¹⁰⁷⁶

Sanayi ve tarım sektörünün yoksullaşmasıyla silah ticareti, uyuşturucu, petrol, silah kaçakçılığı gibi bir yeraltı ekonomisi de gelişmeye başladı.¹⁰⁷⁷ Arnavutluk güneybatısındaki Vlora liman şehrinde deniz aracılığıyla insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve benzer yasadışı ticaret ağları çok gelişti.¹⁰⁷⁸ Bunun yanında, 1992’de BM’nin Yugoslavya’ya yaptırım uygulamaya başlaması, Arnavutluk’un kuzey bölgesinde yasadışı ticaretin yeşermesi için yeni fırsatlar sundu.¹⁰⁷⁹ Arnavutluk, bu yaptırımları delip Yugoslavya’ya en çok yakıt satan ülke olmasından önemli ölçüde kazanç sağlıyordu.¹⁰⁸⁰ Arnavutluk’taki en önemli petrol ithalatçılarından biri, DP’ye ait olan Shqiponja (*Eagle*) adlı bir şirketti.¹⁰⁸¹ Aynı zamanda, transit ticaret vergileri de kamu gelirlerinin en önemli kaynaklarından biri haline gelmişti.¹⁰⁸² Yakıtın yanında, Arnavutluk hükümeti, Bosna’ya başta olmak üzere birçok ülkeye, eski rejimden kalan cephane ve silah satmaya başladı.¹⁰⁸³ Yasadışı ticaret sayesinde, Arnavutluk’un kuzey bölgesi ve Güney’de Vlora liman-şehri, hızla yükselen birer “ticari” bölge haline geldiler. Endüstri ve tarımın çöküşüyle, hayatlarını devam ettirmek için yasal olarak iş bulamayan binlerce sıradan insan, yasadışı ve kayıtdışı ekonomi sayesinde geçici olarak ekonomik açıdan

¹⁰⁷⁶ Fred Abrahams, *Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe*, New York, New York University Press, 2015, s.170.

¹⁰⁷⁷ Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.404.

¹⁰⁷⁸ O dönemde hemen Vlora’nın tüm kırsal bölgeleri ve genel olarak Arnavutluk’un güneyinde yurtdışında satılmak üzere uyuşturucu yetiştiriliyordu. Bu alandaki yatırımlar o kadar arttı ki, İtalya mafyası da dâhil oldu. Bu alanda, Arnavutluk genelinde kısa sürede bir ağ örgütlenmeye başladı. Marko, “Fenomeni i trafikut Klandestin”, s.19-20.

¹⁰⁷⁹ Abrahams, *Modern Albania*, s.116, 140.

¹⁰⁸⁰ Raymond Bonner, “Embargoed Fuel Sent to Serbs via Albania”, *New York Times*, April 2, 1995. <https://www.nytimes.com/1995/04/02/world/embargoed-fuel-sent-to-serbs-via-albania.html> (erişim 28.10.2018)

¹⁰⁸¹ SP de “Terakki” (Progress) adı verilen benzer bir şirkete sahipti. Yasalar, siyasi partilerin şirket kurmalarına izin veriyordu. Abrahams, *Modern Albania*, s.141.

¹⁰⁸² R. T. Naylor, *Patriots and Profiteers: Economic Warfare, Embargo Busting, and State-sponsored Crime*, London, Mc-Gill-Queen’s University Press, 2008, s.358.

¹⁰⁸³ Amnesty International, “Rwanda: Arming the Perpetrators of the Genocide” 15 Haziran 1995. <https://www.amnesty.org/download/Documents/172000/afr020141995en.pdf> (erişim 09.05.2019)

rahatlayabildiler.¹⁰⁸⁴ Hükümet bir yandan halkın ekonomik hoşnutsuzluğunu azaltmak, öte yandan dikkatini büyük kaçakçılıktan uzaklaştırmak için yasadışı veya kayıtdışı ekonomiye örtük olarak izin veriyordu.¹⁰⁸⁵ Bu açıdan söz konusu dönemin, yasal veya yasadışı yoluyla ortak mülkiyete el konulduğu ve yüksek bir toplumsal hareketlilik bulunduğu ilkel sermaye birikimi aşamasına denk düştüğü söylenebilir. Ayrıca istihdam ve refah sağlamak için siyasetin başarısızlığıyla karşı karşıya kalan Arnavut toplumunda “sosyal haydutluk” tekrar¹⁰⁸⁶ takdir edilen veya en azından kınanmayan bir davranış kalıbı haline geldi.

Bu dönemde başka bir gelir kaynağı ise özelleştirmelerden geliyordu. Lubonja’nın de belirttiği gibi, özelleştirme süreci yolsuzluk üzerinde kuruldu. Eski nonmeklatura ve ardından Berisha hükümeti, özelleştirmeyi yolsuzluk/kayırdımacılık üzerine kurup önemli devlet mülklerini, kendilerine siyasi veya ekonomik yararlar sağlayan yandaşlara dağıttılar.¹⁰⁸⁷ Bu “sınıf/grup”, yasadışı ticaret dışında; devletten çok düşük fiyatla aldıkları arazi, fabrika hotel vs. tesisleri serbest piyasada çok yüksek fiyatla satarak büyük servetler elde ettiler.¹⁰⁸⁸ Öte yandan özelleştirmeler ve kamu sektörün küçültmesi sonucunda, işsiz kalanların bir kısmı hayatlarını devam ettirebilmek için çoğu kayıtdışı olan küçük çaplı işyerleri ve dükkânlar kurmaya başladılar. Örneğin dönemin Tirana’sında her türlü kayıtdışı kioskler mantar gibi türediler. Böylece, ülkede hızlıca kayıtdışı bir ekonomi ve “aferizm” olgusu yayılmaya başladı.¹⁰⁸⁹

Lubonja’ya göre, yukarıda bahsettiğimiz paradoks, Arnavut ekonomisinin birkaç yıl içinde, yaygın kolektivizmden modern bir “yağma ekonomisine” geçtiği gerçeğiyle

¹⁰⁸⁴ Naylor, *Patriots and Profiteers*, s.366. Kuzeyde, az miktarda petrol satmakla ya da güneyde olduğu gibi düşük miktarda uyuşturucu yetiştirmekle geçinmek yaygın hale geldi.

¹⁰⁸⁵ Ibid.

¹⁰⁸⁶ Eric Hobsbawm’ın kavramsallaştırdığı “sosyal haydutluk” (*social banditry*) kavramı Osmanlı döneminde yaygın olarak bilinen ve bazen “halk kahramanı” ile birlikte anılan bir olguydu. Sosyal haydutluk kavramı için bkz. Eric Hobsbawm, *Bandits*, New York, Pantheon Books, 1981.

¹⁰⁸⁷ Lubonja, “Piramida prej Balte”, s.6-7.

¹⁰⁸⁸ Ibid., s.6-7; Tonino Perna, “Berisha dhe PD e Shndërruan Shqipërinë në Kasino”, *Përpyekja*, Vol.4, No.11-12, 1997, s.9-10.

¹⁰⁸⁹ Chossudovsky, *The Globalization of Poverty and the New World Order*, s.283.

açıklanabilir. Bu ekonomide parasal dolaşım alanı, reel ekonomiye üstün geldi. Bu durumda, büyük varlıkların yaratılması ve çökmesi hukuksuzluk, siyasi yolsuzluk ve finansal oyun yoluyla gerçekleşmekteydi.¹⁰⁹⁰ Söz konusu “yağmalama ekonominin yasaları” Arnavutluk'ta iki kategorinin kolayca zenginleşmesini mümkün kıldı: yasadışı işlerle uğraşanlar ve bunların işlerini kolaylaştırabilecek veya engelleyebilecek konumda olan politikacılar. Böylece politikacılar ile mafya grupları arasında yapısal bir ilişki kuruldu. Sonuç olarak, “kleptokrasi” olarak etiketlenen bir toplumsal katman ortaya çıktı.¹⁰⁹¹ Lubonja'ya göre, birkaç istisna dışında, 1992-1997 döneminde oluşan zengin Arnavut katmanının çoğu bu “kleptokrasiye” aittir.¹⁰⁹² Sonuç olarak 1997'ye kadar söz edilen büyüme, başta göçmen işçiler ve yasa dışı etkinlikler tarafından etkilenmiştir. 1990-1996 döneminde, sözde “Arnavutluk'un ekonomik mucizesi”, üç milyonluk bir nüfustan yarım milyona yakın göçmen üretti.¹⁰⁹³

2. Nisan 1992-Temmuz 1997 arası dönemde otoriter neoliberalizmin bir örneği olarak Berisha rejimi

Seçimler kampanyasında demokrasiyi vaat eden Berisha, iktidara gelir gelmez, birçok otoriter yöntemi kullanmaya ve tüm güçleri elinde toplamaya başladı. Berisha seçimlerden hemen sonrasında, iktidara gelmesini sağlayan birçok toplumsal gücü uzaklaştırmaya ve hem parti içindeki hem de parti dışındaki siyasi rakiplerini ortadan kaldırmaya başladı.¹⁰⁹⁴ Suç işleyen eski üst düzey bürokratların görevden alınması bekleniyordu, ancak Berisha bunun yerine güvenlik organları, bakanlıklar ve devlet idari yapısının toptan bir temizliğini başlattı.¹⁰⁹⁵ Kendi destekçilerini kilit pozisyonlarda

¹⁰⁹⁰ Lubonja, “Mbi shtresëzimet sociale të postkomunizmit”, s.43.

¹⁰⁹¹ Ibid., s.43-44.

¹⁰⁹² Ibid., s.44.

¹⁰⁹³ Kajsiu, *A Discourse Analysis of Corruption*, s.57.

¹⁰⁹⁴ Başbakan görevine atanan Aleksandër Meksi, hep Berisha'nın gölgesinde kalacaktı. Berisha aynı zamanda, DP'nin kuruculardan olan fakat kendisine rakip olarak gördüğü, Gramoz Pashko, Preç Zogaj, Arben İmami ve Azem Hajdari gibi isimlere, milletvekilli olarak seçtirmek dışında, her hangi bir görev vermedi. Bkz. Lubonja, “Piramida prej balte”, s.6.

¹⁰⁹⁵ Fischer, “Albania since 1989”, s.427.

yerleştirmek için 3 Aralık 1991’de, Sosyalist-Demokratik Partilerin koalisyon hükümeti tarafından, sunulan “Çalışma İlişkileri Hakkında Kanun” 7526 sayılı, yeni yürürlüğe girmiş iş kanunundan faydalandı.¹⁰⁹⁶ Reformları güçlendirmek için yapıldığını iddia edilen bu yasa değişikliği; her hangi bir açıklama göstermeksizin ve temyiz hakkı vermeden, kamu kurumlarında ve kamu şirketlerinde çalışanların işten çıkarılmalarına izin veriyordu.¹⁰⁹⁷ Bakanlıklar, üniversiteler, devlet medyası ve kamu şirketlerinde binlerce kişi işini kaybetti. DP, polis teşkilatı, istihbarat ve gümrük daireleri başta olmak üzere tüm kamu kurumları, kendi militanlarıyla (eski siyasi mahkûmlar, anti-komünist militanlar ve Tropoja bölgesinden sadık insanlar) doldurdu. Bu durumda DP üyeliği devlette garantili bir iş anlamına gelirdi. Yeni bürokrasinin oluşturulmasında temel kriter özgeçmiş değil, Berisha’yı ve yeni rejimi destekleyip desteklememesiydi. Berisha bazen özellikle geçmişte eski rejimle bağlantısı olan, özellikle eski istihbarat birimlerinde çalışan kimseleri tercih ediyordu. Bu şekilde bürokratların özgeçmişlerini, kendisine sadık kalmak için bir koz olarak kullanabiliyordu.¹⁰⁹⁸ Bu otoriter politikalar, DP’nin kendisinin bölünmesine yol açtı. Parti içindeki liberal unsurlar, Berisha’yı sosyo-ekonomik sorunları görmezlikten gelmek, kendi gücünü sağlamlaştırmak için yandaş politikalar izlemek ve kendi başarısızlığını ve yükselmekte olan otoriterliği gizlemek için eski komünistlere karşı intikamı kullanmakla suçlamaya başladılar.¹⁰⁹⁹ Berisha, parti içindeki herhangi bir iç muhalefetin çıkmasına izin vermeyerek parti içinde politikalarını eleştirenleri, Pashko dâhil olmak üzere partiden ihraç etmeye başladı. Böylece, 22 Mart’tan sonra DP iktidarını destekleyen birçok sütun dağılmaya başladı. İlk önce eski entelijansiya, sonra da bağımsız entelektüellerin çoğu DP’den uzaklaştı veya

¹⁰⁹⁶ Austin ve Ellison, “Post-Communist Transitional Justice in Albania”, s.382.

¹⁰⁹⁷ Ibid., s.382.

¹⁰⁹⁸ Abrahams, *Modern Albania*, s.120-121.

¹⁰⁹⁹ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.42.

uzaklaştırıldılar. Berisha, bu farklı tabakalardan gelen desteğinin azalmasını, daha baskıcı araçlarla telafi etmeye başladı.¹¹⁰⁰

Berisha'nın gücünü sağlamlaştırmak için başvurduğu başka bir teknik ise, tehdit olarak gördüğü eski nomenklatura üyelerini tutuklatmaktı. 1992 yılında Ramiz Alia ve eski arkadaşları, 1993 yılında SP'nin Başkanı Fatos Nano,¹¹⁰¹ Enver Hoxha'nın eşi Nexhmije Hoxha vs. gibi isimler yolsuzluk ve görevi kötüye kullanmak gibi suçlamalarla mahkûm edildiler. Eski rejimin üst düzey bürokratlarına yönelik suçlamaların temelinde “komünist” elitlerin sıklıkla lüks harcamalarının yer aldığı Maliye Bakanlığının hazırladığı bir rapor esas alındı. Böylece, eski “devlet sınıfı” politik eylemleri için değil, ekonomik suçları için sorumlu tutulmaktaydı.¹¹⁰² Bu tercih, Austin ve Ellison'a göre yeni siyasi liderlerin; yoksulluk ve kıtlıklarla bu kadar sarsılmış bir halkın, eşitliği esas aldığını iddia eden eski rejim nomenklaturasının finansal suiistimalleri ortaya çıkarıldığında; kendilerine daha fazla destek vereceklerini düşündüklerinden kaynaklanmıştı.¹¹⁰³ Böylece eski komünistlerin artık sadece zalim bir davaya bağlılık gösteren fanatik Jakobenler değil, aynı zamanda ortak servetten faydalanan yolsuzluğa bulaşmış hırsızlar oldukları gösterilmeye çalışıldı.¹¹⁰⁴

Bu geniş çaplı tasfiyelere rağmen, hükümetin tekerlekleri “aşiret” (*clan*) bağları sayesinde “sorunsuz” bir şekilde işlediği gözüküyordu.¹¹⁰⁵ Bölgedeki devletlere benzer şekilde (eski Yugoslavya, Bulgaristan vs.), Arnavutluk'ta da siyasi sistem kayırmacılık (*clientelism*) ilişkileri için geniş imkânlara sahipti. Arnavutluk'ta da, devletin kas gücü işçi sınıfı veya vatandaşlık bilincinden ziyade, bireysel liderlerin “müşterilerinden”

¹¹⁰⁰ DP'den ihraç edilen Pashko, DP'den ihraç edilen veya ayrılanlarla birlikte Kasım 1992'de DP'ye rakip olan Demokratik İttifak Partisini kurdu. Lubonja, “Piramida prej Balte”, s.6.

¹¹⁰¹ 27 Temmuz 1993'te parlamento, eski başbakan Fatos Nano'nun dokunulmazlığını kaldırmak için oy kullandı. İtalyan yardımı ile ilişkin görevi kötüye kullanmaktan ve resmi belgelerin sahteciliğini yapma iddiasıyla soruşturma başlatıldı ve mahkum edildi. Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.45.

¹¹⁰² Austin ve Ellison, “Post-Communist Transitional Justice in Albania”, s.379.

¹¹⁰³ Ibid., s.379.

¹¹⁰⁴ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.134.

¹¹⁰⁵ Kuzeydoğudaki Tropoja bölgesindeki köklü bir klandan gelen Berisha kuzey klanların üyelerini destekledi ve terfi ettirdi. Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.182.

oluşuyordu. İşe alım, terfi ve kaynakların tahsisi çoğunlukla yandaşlığa dayanıyordu.¹¹⁰⁶ Berisha, aşirete benzeyen, ancak kan bağı yerine siyasi ve mafya bağlantıları üzerinde kurulan ve kendisini destekleyen bir ağ kurmayı başardı.¹¹⁰⁷ Fowkes’a göre, Berisha’nın “başarısı” üç tür yasadışı anlaşmalara dayanıyordu: suç grupları için kara paranın aklanması, kaçakçılık ve her şeyden önce halkın finansal piramit şemaları ile gasp edilmesi.¹¹⁰⁸ Bu şekilde, Lubonja’nın ifadesiyle, DP kısa bir sürede “eski fanatik komünistlerin” “fanatik anti-komünistlere” dönüştüğü bir mafya kafesine dönüştürüldü.¹¹⁰⁹

Artan toplumsal baskı karşısında kendi pozisyonunu daha çok güçlendirmek isteyen Berisha, 1994’te Arnavutluk anayasasının değiştirilmesini gündeme getirdi. Bu kapsamda anayasanın; başbakanı aday göstermek, başbakanın önerisiyle bakanları atama veya görevden almak, özel günlerde kabine başkanlığı yapmak ve gündemi belirlemek; meclisin onayını alarak Yargıtay ve Anayasa mahkemelerinin başkanları ve üyelerini görevden almak veya tutuklamak gibi kendisine geniş kapsamlı yetkiler verecek şekilde değiştirilmesini istedi.¹¹¹⁰ Berisha, bu anayasa değişikliğinin, eski rejimin kalıntılarını temizlemek; Avrupa’ya daha çok yaklaşmak ve yabancı yatırımcıları çekmek için gerekli olduğunu savunuyordu.¹¹¹¹ Ancak Berisha anayasa değişikliğini meclisten geçirmek için gerekli oy sayısına (mecliste üçte ikisinin çoğunluğu gerekiyordu) ulaşamadı. Bu nedenle, Kasım 1994’te, anayasa değişikliği için referanduma gitme kararı aldı. Referandumda, Arnavutluk’un güney bölgesi ve büyük şehirlerin tamamı yeni anayasaya karşı hayır oyu kullanmasıyla yenilgiye uğradı.¹¹¹²

¹¹⁰⁶ Gallagher, “The Balkans since 1989”, s.75.

¹¹⁰⁷ Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.75, dipnot 34.

¹¹⁰⁸ Ibid., s.184.

¹¹⁰⁹ Lubonja, “Piramida prej Balte”, s.6.

¹¹¹⁰ Kathleen Imholz, “Word Play at Albania’s Constitutional Court”, *East European Constitutional Review* Vol.6, No.4, 1997, s.57-58.

¹¹¹¹ Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century and After*, s.422.

¹¹¹² Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.183. Nüfusun yüzde 84,4’ü oy kullandığı bu referandumda, yüzde 41,7’si evet oyu kullanırken, yüzde 53,9’u hayır oyu kullandı.

Bu referandumdan çıkan sonuç, DP'ye olan toplumsal desteğin zayıflamaya başladığının bir göstergesiydi. Hükümetin uyguladığı reformlar sonucunda işlerini kaybeden ve vaatlerine rağmen yaşam standardının düzelmediğini gören halk kitleleri arasında, otoriter yönetime yönelik artan eğilim hoşnutsuzluğu artırdı. Referandumun sonucu, DP içerisinde 1996 yılında gerçekleşecek olan parlamenter seçimlerin kaybedebileceğine dair bir kaygı yarattı. Bu sonuç, DP iktidarının yenilmez olmadığını ve iktidarda kalmak için ateşli anti-komünist söylem dışında ekstra önlemler alması gerektiğine bir mesaj niteliğindeydi.¹¹¹³ Oysa Berisha memnuniyetsizlik seviyesinin artmasıyla birlikte, muhalefeti komünist tehdidin cisimleşmesi olarak tasvir eden anti-komünist söylemi artırarak daha çok otoriter politikalar izlemeye devam etti.¹¹¹⁴ Haziran 1995'te, hükümet Tiran'daki gazete ve dergilerin sokak satışlarını yasakladığını açıkladı. Gazeteler bundan böyle yalnızca devlet tarafından kontrol edilen kiosklar ve kitapçılar aracılığıyla dağıtılacaktı. Medyanın kontrolü, muhaliflerin eylemlerinin susturulması anlamına geliyordu. Bu kapsamda, 1995'in sonlarında, muhalifleri siyasetten uzaklaştırmasını hedefleyen iki "Arınma Yasası" (*Lustration Laws*) meclisten geçirildi. Berisha bu iki yasa, SP ve Sosyal Demokratik Partisinin yöneticileri başta olmak üzere DP'ye karşı gelenleri siyasetten uzaklaştırmak için kullandı.¹¹¹⁵ Bu yasalara göre, eski rejimde yüksek makamlarda bulunan kişilerin 2002 yılına kadar parlamento, yürütme ve yargı organlarında veya kamu makamlarında görev almaları yasaklanıyordu.¹¹¹⁶ Bu şekilde, insanlar eski rejimde yaptıkları siyasi eylemlerden ziyade, bulundukları pozisyonlar esas alınarak işten çıkarıldılar.¹¹¹⁷ Diğer Doğu Bloku ülkelerle kıyaslandığında, insanlar en çok Arnavutluk'ta "komünizmden arınma" (*de-communization*) adına işten çıkarıldı veya yargılandılar. Bu şekilde söz konusu yasa, eski

¹¹¹³ Austin ve Ellison, "Post-Communist Transitional Justice in Albania", s.383.

¹¹¹⁴ Kajsiu, "Down with Politics!", s.238.

¹¹¹⁵ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.46.

¹¹¹⁶ Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century and After*, s.422.

¹¹¹⁷ Abrahams, *Modern Albania*, s.154.

rejimin suçlarını cezalandırmak için değil, siyasi rakipleri zayıflatmak ya da kişisel intikam almak için bir yöntem olarak kullanıldı.¹¹¹⁸ Bu ortam karşısında Berisha seçimle yüzleşmek zorunda kaldı.

Mayıs 1996 parlamento seçimleri Arnavutluk'un ilk ciddi demokrasi sınavıydı. 1991'deki ilk seçimlerin tamamıyla özgür ve adil koşullarda yapıldığını söylemek zordur. 1992 seçimlerinde ise, halkın, DP'nin başarılı icraatlarına oy vermekten ziyade, eski rejimin sebep olduğu ekonomik çöküntüye, baskıya ve aşırılıklara karşı oy kullandığını söylemek mümkündür.¹¹¹⁹ Bu açıdan 1996 seçimleri, seçmenlerin ve politikacıların önemli meseleleri çözüp çözemeyecekleri ve daha da önemlisi, iktidarda olanların seçimleri kaybettiklerinde gitmeleri istenirse, barışçıl bir şekilde istifa edip etmeyeceklerini gösterecekti. Ancak, Berisha, referandumdaki başarısızlığı göz önünde bulundurarak, kendi iktidarını garanti etmek için, genel seçimler sürecinde muhalefet partilere ve onların destekleyicilerine ve basılı medyaya yönelik açık bir baskı ve şiddet uygulama yoluna gitti.¹¹²⁰ Muhalefet partilerin liderlerini “komünist” ve “ajan” olarak suçlayarak yurtiçi ve yurtdışında itibarsızlaştırmaya çalıştı.

Toplam 140 milletvekilliden 122'sini kazanan DP, istediği “zaferine” ulaştı ve 6 Temmuz 1996 tarihinde Alexander Meksi başbakanlığında yeni hükümeti kurdu. DP artık parlamentodaki sandalyelerin %87'sini kontrol ediyordu; polis ve mahkemeleri ve medyanın kontrolünü tamamen eline geçirmiş durumdaydı. Bu şekilde tek partili devlet ilkesinin yeniden inşa edildiğini söyleyebiliriz. Ancak bu zaferin maliyeti çok ağır oldu. 26 Mayıs 1996'daki parlamento seçimlerin genel olarak hileli olduğu hemen herkes tarafından kabul edildi. Seçimdeki usulsüzlükler ABD, AB, Helsinki İzleme Komitesi gibi çeşitli insan hakları örgütleri ve AGİT gibi izleme grupları tarafından kınandı. Bu döneme kadar Berisha'nın en güçlü destekçisi olan ABD, seçimin tekrarlanması için

¹¹¹⁸ Austin ve Ellison, “Post-Communist Transitional Justice in Albania”, s.379.

¹¹¹⁹ Ibid., s.383.

¹¹²⁰ Michal Mochtak, *Electoral Violence in the Western Balkans*, London, Routledge, 2018, s.81.

çağrıda bulundu. Berisha, on yedi seçim bölgesinde seçimleri tekrarladı ve on yedisinde de DP kazandı.

Lubonja toplumsal tepkinin artmasına yol açan gelişmeleri şu şekilde özetlemektedir: Berisha adım adım Arnavutların daha yeni kazanmış oldukları gösteri yapma hakkını kaldırdı; bilgi edinme kaynakları asgariye indirdi; mahkemelerin yeni kazandıkları bağımsızlığını kaldırdı; televizyonu bir baskı ve dezenformasyon aracına dönüştürdü ve toplumu ya “bizimle ya da bize karşı” mantığıyla kutuplaştırarak muhalefeti etkisizleştirmeye çalıştı.¹¹²¹ Sonuç olarak Mayıs 1996 seçimleri açık hileyle kazanılarak, bu durumu değiştirebilmek için en önemli araç da Arnavut toplumun ellerinden alınmış oluyordu.¹¹²² Ancak cumhurbaşkanlığı yönetimi dönemi, bir yıldan daha kısa bir süre içinde sona erecektir. Bununla birlikte, Berisha yönetimine son veren söz konusu siyasi uygulamalardan ziyade, devletin çökmesi gibi derin siyasi sonuçları olan ekonomik krizin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Mayıs 1996’daki sorunlu seçimler, iki ana partinin stratejilerine eşlik eden siyasi söylemin ve ittifakların ilginç bir yeniden yapılanmasına yol açtı. ABD hükümet temsilcilerin bu seçimlere eleştirel yaklaşımı, ABD’nin Arnavut hükümeti ile ilişkilerinin Mart 1997’ye kadar sorunlu olmasına neden oldu. Bu arada, SP’nin siyasi söylemi, ülkenin sosyo-ekonomik sorunları ikinci plana atarak ülkenin demokratikleşmesine duyulan ihtiyacı vurgulayarak, Amerikan yanlısı hale geldi.¹¹²³ PS’nin bu tutumu, 1995 yılına kadar DP yönetiminin ana destekçisi olarak gördüğü ABD’ye yönelik yaklaşımda derin bir kaymaya işaret eder. Piramit krizi, bu kaymanın daha görünür hale gelmesine olanak sağlayacak ve SP’yi neoliberal küreselleşmenin yeni taşıyıcı aktörü haline getirecektir.

¹¹²¹ Lubonja, “Piramida prej Balte”, s.6-7.

¹¹²² Ibid.

¹¹²³ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.100.

B. Ekonomik Başarı Öyküsünden Toplumsal Formasyonun Çöküşüne:

1997 Piramit Krizi ve Neoliberal Düzenin Yeniden Üretilmesi

1992'deki köklü ekonomik reformları ardından Arnavutluk, "Washington Uzlaşısına" uygun bir sosyalizm sonrası ekonomik geçişin klasik örneği olarak literatürde övgüyle karşılandı. Arnavutluk, 1993'ün ortalarına kadar, Orta ve Doğu Avrupa'daki her IMF kriterini harfiyen karşılayan tek ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹²⁴ Öte yandan, Vaughan-Whitehead'in isabetli bir biçimde ortaya koyduğu gibi:

Berisha hükümetinin reformları uygulama ve IMF ve Dünya Bankası'nın taleplerine uyum sağlama isteği, yabancı uzmanların Arnavutluk'u bir başarı hikayesi olarak sunma istekleriyle birleştiğinde, görünen ekonomik başarının büyük ölçüde göçmen işçilerin gelirleri, yaygın kaçakçılık ve kara para aklama ve piramit şemalarından elde edilen kısa vadeli aldatıcı kazanımlara bağlı olduğu gerçeğini gizlediği ortaya çıkıyor.¹¹²⁵

Piramit (Ponzi)¹¹²⁶ şemalarının çöküşü, Arnavutluk krizi için en sık öne sürülen açıklamadır. Ancak Piramitlerin çöküşü açıklanması gereken bir olgu olarak değil de açıklayan olarak ele alınması eksik bir yaklaşım olduğu kadar yanıltıcı da olabilir. Piramit firmalarının krizi bir kırılma noktasına işaret eder, çünkü kriz sırasında sadece Arnavutluk ekonomisi değil, neoliberal düzenin var olma koşullarını sağlayan bütün kurumsal bağlam veya toplumsal formasyon¹¹²⁷ krize girdi.¹¹²⁸ Bir toplumsal formasyonun krizinin

¹¹²⁴ Dirk J. Bezemer, "Post-Socialist Financial Fragility: The Case of Albania", *Cambridge Journal of Economics*, Vol.25, No.1, 2001, s.1.

¹¹²⁵ Daniel Vaughan-Whitehead, *Albania in Crisis: The Predictable Fall of the Shining Star*, Cheltenham, Edward Elgar, 1999, s.16.

¹¹²⁶ Piramit şemaları, çok yüksek faiz oranları sunan sahtekarlık veya organize suça dayalı sahte bankalar olarak tanımlanabilir. Gallagher, "The Balkans", s.54. Piramit şirketleri, 1993 ile 1997 yılları arasında faiz-tefeciliğe karışan 17 birimden oluşuyordu. 1997 yılının başlarında bu şirketler yıllık 1.200.000 dolar ya da Arnavutluk'un yıllık GSYİH'nın % 50'sini biriktirmişlerdi. Bu şemalara, ülke nüfusunun kabaca yarısı kadar (1.700.000) yatırımcı katıldı. Bkz. Smoki Musaraj, "The Magic of Pyramid Firms: Cosmologies of Speculation, Repertoires of Credit and Collapsed Finance", *Ethnos*, Vol.84, No.2, 2019, s.5.

¹¹²⁷ Louis Althusser tarafından toplumsal yapı kavramı yerine kullanılan toplumsal formasyon/oluşum, hakim üretim tarzının var olma koşullarını sağlayan kurumsal bağlamı ifade eder. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100515161> (erişim 02.05.2019)

¹¹²⁸ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.165.

belirtilerini sebepleri olarak kabul etmek, asıl nedenlerin toplumun ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasında daha derinde yattığını göz ardı edilmesine yol açar.

Özelleştirmenin hızla gerçekleştirilmesine rağmen, uygun şekilde düzenlenmiş bir finansal sistem geliştirilmedi. Onun yerine, 1990'ların başında Arnavutluk'ta bir dizi piramit şeması ortaya çıktı.¹¹²⁹ Genellikle döviz ofisi olarak faaliyet gösteren bu şirketler yüksek faizli mevduat kabul etmeye başladılar. Teknik olarak tüm bu şirketler yasa dışıydı çünkü bankacılık lisansları/ruhsatları yoktu.¹¹³⁰ 1996 yılına kadar faaliyetlerine devam eden piramitler, sistemin tıkanmasıyla ödemeleri yapamaz hale geldiler ve Ocak 1997'de arka arkaya iflas ettiler.¹¹³¹ Ocak ortasında, birikimlerini kaybeden yüzbinlerce kişi protesto etmek için meydanlara akın ettiler. Bu çaptaki bir dolandırıcılıktan hükümet sorumlu tutuluyordu. Kısa bir sürede protestolar ciddi halk ayaklanmalarına dönüştü. Kontrolsüz ayaklanma, kamu kurumlarının ve iş yerlerin tahrip olmasına yol açtı.¹¹³² Mart ayında başbakan istifa etti ve geçici hükümet kuruldu. Olağanüstü hali ilan eden Berisha, isyanı demir el ile bastırmaya çalıştı. Ancak, polis ve askerlere ateş etme emrinin verilmesi, hükümete karşı isyanları daha çok alevlendirdi. Ayaklanmaları bastırmak için hükümetin tüm çabaları başarısız oldu. Hükümetin durumu, ordunun dağılmasıyla daha da kötüye gitti.¹¹³³ Berisha yönetimi, kamu harcamaları kısıtlama politikaları doğrultusunda, ordudan binlerce kişinin ilişkisini kesmişti.¹¹³⁴ Orduda kalanlar ise düşük bir ücretle düşük bir yaşam standardı sürdürüyorlardı. Bunun yanında reform sürecinde,

¹¹²⁹ Bartlett, "The Western Balkans", s.206.

¹¹³⁰ Yetkililer bu şemaların resmi olarak banka olmadıklarını söyleyerek faaliyet göstermelerine izin veriyordu. Bunlardan bazılarının tamamen dolandırıcılık üzerinde kurulup gelir sağlayacak hiçbir faaliyetleri yoktu. Vefa Holding gibi diğer şirketler ise işletmeler satın alarak ya da belirli alanlarda yatırımlar yaparak meşruiyet kazanmaya çalışıyorlardı. Abrahams, *Modern Albania*, s.172-174.

¹¹³¹ Detaylar için bkz. Vaughan-Whitehead, *Albania in Crisis*; Dirk, "Growth but Not Development".

¹¹³² Bkz. James Pettifor ve Miranda Vickers, *The Albanian Question: Reshaping the Balkans*, New York, Palgrave Macmillan, 2007; Beryl Nicholson, "The Beginning of the End of a Rebellion: Southern Albania, May-June 1997", *East European Politics and Societies*, Vol.13, No.3, 1999, s.543-565; Ritsa Panagiotou, "Albania and the EU: From Isolation to Integration", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.13, No.3, 2011, s.362-363.

¹¹³³ Fischer, "Albania since 1989", s.430.

¹¹³⁴ 22 tünden oluşan silahlı kuvvetlerin toplam gücü (16.500 subay ve 9000 astsubay olmak üzere) 90.000'den 35.000 personele düşürüldü ve 600.000 kişilik yedek kuvvet dağıtıldı. Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.51. <https://aaf.mil.al/historiku> (erişim 29.05.2019)

eğitimli personel parti militanlarıyla değiştirilerek subaylar kadrosu önemli ölçüde temizledi. Bu, hâlihazırda düşük ücret ve kötü yaşam koşullarından muzdarip olan birliklerin daha fazla demoralize olmalarına yol açtı. Bu koşullarda sivillere ateş etme emri¹¹³⁵ verildiğinde, askerler karşı koymak yerine, birliklerini ve silah depolarını terk ederek evlerine döndüler veya bazı durumlarda göstericilere katıldılar.¹¹³⁶ Silahlı kuvvetlerin dağıldığı bir durumda ülke kargaşaya kaydı. İnsanlar ordu depolarına ve askeri üslere saldırıp büyük miktarda mühimmat ve silah alarak silahlandılar. Silahlı çeteler ülkenin güneyinde birkaç kenti ele geçirdi ve Berisha'nın istifa edene kadar hiçbir şekilde müzakerelere oturmayı kabul etmeyeceklerini duyurdular.¹¹³⁷ Geçici hükümet, uluslararası aktörlerin yardımına başvurdu ve yeni bir göç dalgasını önlemek isteyen İtalya öncülüğünde Arnavutluk'ta bozulan toplumsal düzeni geri getirmek için çok-uluslu bir askeri gücün gönderilmesi kararlaştırıldı.¹¹³⁸ Bu durum karşısında Berisha seçimlerin yenilenmesini kabul etti. Barış gücünün gözetiminde Haziran-Temmuz 1997'de gerçekleştirilen genel seçimleri, SP liderliğindeki koalisyon büyük bir farkla kazandı. DP yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Böylece, Doğu Avrupa'da "parlayan bir yıldız" olarak övülen Arnavutluk'un uyguladığı neoliberal reformları; piramitlerin çökmesiyle başlayan krizle birlikte görülmemiş bir kurumsal, siyasi ve toplumsal karışıklık; şiddet ve kargaşaya yol açarak ters tepti.¹¹³⁹

¹¹³⁵ Berisha, güneydeki ayaklanmaları bastırmak için tank kuvvetleri ve bir savaş uçağı gönderdi. Güneyi bombalamak üzere kalkan bir savaş uçağının iki pilotu ise bombalama emrini yerine getirmek yerine İtalya'ya siyasi sığınmacı olarak kaçmayı tercih ettiler. Öte yandan İtalya Dışişleri Bakanı Lamberto Dini, tüm askeri operasyonların askıya alınmasını istemek için Berisha'ya telefon etti. Fatos Lubonja, *The False Apocalypse: From Stalinism to Capitalism*, çev. John Hodgson, London, Istros Books, 2014, s.146.

¹¹³⁶ Fischer, "Albania since 1989", s.430.

¹¹³⁷ Pettifer ve Vickers, *The Albanian Question*, s.55.

¹¹³⁸ Bir başka büyük mülteci dalgasından korkan Arnavutluk'un komşuları, BM kararları doğrultusunda Nisan 1997'de başlayan Alba Operasyonunu bir araya getirdi. İtalyan'ların öncülük ettiği ve 6.300 Avrupalı askerden oluşan bu Çokuluslu Barışı Koruma Gücü, güney ve orta Arnavutluk'a dağıldı.

¹¹³⁹ Daniel Vaughan-Whitehead, *Albania in Crisis*. GSYİH'nın büyümesinde yüzde 8'lik bir daralma, yüksek işsizliğe yol açtı; Lek değerinde yüzde 50'lik bir düşüşün meydana gelmesiyle ve doğrudan yabancı yatırımların geri çekilmesiyle Arnavutların neredeyse üçte biri, yetersiz tasarruflardan dolayı evlerini ve tarlalarını satın bu bankalarda yatırdılar. Devlet otoritesinin çöküşüyle, halk şiddetli bir kargaşaya maruz kaldı ve ülke genelinde yaklaşık 2 bin insan hayatını kaybetti. Kriz, yoksulluk ve ekonomik sıkıntıların artmasına neden oldu. Tüm bunlar İtalya'ya yönelik başta olmak üzere kitlesel göçe (Otranto olayı) yol açtı. Bkz. Dirk Bezemer, "Growth but Not Development".

1. Arnavutluk'un iflasa sürüklenmesinin yapısal nedenleri

Birçok yazar Arnavutluk'ta ortaya çıkan krizi, bu dönemde uygulanan neoliberal politikalardan bağımsız olarak hep iç dinamikler ve özellikler çerçevesinde açıklamaya çalışmışlar. Örneğin Panagiotou, piramit krizinin tırmanmasında, Arnavutluk'ta bir yandan güçlü kurumların ve iyi yönetişimin yokluğu; diğer yandan da piyasa ekonomisi hakkında zayıf bir anlayışa sahip ve hızlı zenginlik vaatlerine karşı savunmasız bir halkın bulunması gibi faktörlerin rol oynadığını ileri sürmektedir.¹¹⁴⁰ Benzer şekilde, DP'ye yakın organik entelektüeller de Piramitler krizinin başlıca kaynağı olarak, kapitalizmi yanlış anlayıp çalışmadan rant sayesinde zengin olabileceklerini düşünen Arnavut vatandaşları görmekteydiler.¹¹⁴¹ IMF yetkilileri ise, piramit krizinin ortaya çıkmasını; Arnavutların finansal piyasalara aşına olmadıklarına; ülkenin enformel pazarın gelişimini ve bu pazarda piramit şemalarının geliştirilmesini teşvik eden ülkenin resmi mali sisteminin eksikliklerine ve yönetişimin başarısızlığına bağlamaktadırlar.¹¹⁴² Aynı şekilde, DB'nin analiz raporunda, 1997 krizi, DB'nin veya IMF'nin önerdiği neoliberal politikalarının bir ürünü olarak değil, Arnavutluk'un iç özelliklerinden kaynaklandığını; daha spesifik olarak başarısızlığın nedeni olarak yolsuzluğu göstermektedir.¹¹⁴³ Oysa Arnavutluk'ta geçiş döneminde yaşanan gelişmeler, neoliberal yeniden yapılandırma ile ilgili politikaların ve uygulamaların doğurdukları dönüşümler ve dinamiklerden bağımsız olarak ele alınamaz. Qori'nin isabetli ifadesiyle, "kitlese işsizlik, göçle bağlantılar, göçmen işçilerden gelen gelirlerin çoğalmasa gibi etkenler, yoksulluğun çözümü için vatandaşların 'maceracı' bir biçimde rantçılara dönüşmesi için elverişli bir durum yarattı."¹¹⁴⁴

¹¹⁴⁰ Panagiotou, "Albania and the EU", s.362-364.

¹¹⁴¹ Mero Baze, *Realitete shqiptaro-amerikane*, Tiranë, Koha, 1997, s.9-10.

¹¹⁴² Christopher Jarvis, "The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania", *IMF Working Paper*, No.99/98, 1999, s.2.

¹¹⁴³ Blendi Kajsia, "Poshtë korrupsioni: Rroftë Neoliberalizmi! Politika e fushatës ndërkombëtare antikorrupsion në Shqipëri, 1998-2005", *Polis*, Vol.12, 2013, s.116-117.

¹¹⁴⁴ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.165.

Chossudovsky'ye göre, piramit krizi neoliberal uygulamalardan tecrit ederek açıklamaya çalışan tezlerin tam tersine, Arnavutluk'ta 1997 finansal krizi, ekonomik ve finansal deregülasyonun sonucuydu. Chossudovsky'in ifadesiyle, "Bretton Woods kurumlarıyla imzalanan anlaşmalar sonucunda, Arnavutluk hükümeti bir deli gömleği içindeydi".¹¹⁴⁵ Bütün harcama kategorilerine üst sınırlar getirildi. Kreditörler belli başlı bütün kamu yatırım projelerinin 'komisyoncusu' olmakla kalmamışlardı, hangi tip kamusal yatırımların uygun olduğuna da karar veriyordu".¹¹⁴⁶ Benzer şekilde, krizin ekonomi politiğini yapan Vaughan-Whitehead, Arnavutluk'taki piramit krizinin ortaya çıkmasında; halk arasındaki hoşnutsuzluğun artması ve son olarak patlak vermesi, işsizliğin artması, sanayi üretimin çöküşü, bankacılık sisteminin yetersizliği, dış yatırımın kısıtlı olması, kitlesel özelleştirmenin başarısızlığı, yaşam standartların düşmesi ve yoksulluğun artması gibi faktörlerin birleşimini etkili görmektedir.¹¹⁴⁷ Neoliberal reformların tetikledikleri dönüşümler bağlamında, Piramit şemaları, Musaraj'ın ifadesiyle, "devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi sürecine aracılık ederek ve göçmen paralarının gayri resmi akışını çekerek önemli zenginlik biçimlerinin dönüşümünü sağladı."¹¹⁴⁸

IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen reformlar uyarınca birçok önemli kamu işletmeleri tasfiye edildi ya da kasten iflasa sürüklenerek özelleştirildi. Bu uygulamalar büyük bir işsizliğe yol açtı. IMF tavsiyesi üzerine krediler kısıtlandı. Bu kısıtlamalar Arnavutluk'un küçük işletmelerine zarar verdi. Yeni girişimler faaliyete geçemediler ve mevcut şirketler genişleyemedi.¹¹⁴⁹ Buna karşılık, resmi olmayan bir kredi piyasası ortaya çıktı. Bezemer, Korovilas ve Naylor gibi yazarlar, krizin doğrudan

¹¹⁴⁵ Chossudokvsky, "Arnavutluk'un Suça İtilmesi", s.399.

¹¹⁴⁶ Başka bir deyişle, kreditörlerin onayı olmaksızın devletin kamusal altyapısı, yol ya da hastane inşa etmesine izin verilmiyordu. Ibid., s.399.

¹¹⁴⁷ Vaughan-Whitehead, *Albania in Crisis*, s.

¹¹⁴⁸ Smoki Musaraj, "Tales from Albarado: The Materiality of Pyramid Schemes in Postsocialist Albania", *Cultural Anthropology*, Vol.26, No.1, 2011, s.88.

¹¹⁴⁹ Abrahams, *Modern Albania*, s.170-171.

neoliberal politikalarının bir sonucu olduğunu söylemezelerse de, sıkı para politikaların uygulanması ve formel finansal sistemin yetersiz olmasının piramitlerin ortaya çıkmasına yol açtığını söylemektedirler.¹¹⁵⁰ Örneğin Bezemer’e göre IMF’nin dayattığı sıkı para politikası nedeniyle “Resmi bankacılık sistemi ile idare edilemeyen veya üretken bir şekilde yatırılamayan büyük para girişleri, Ponzi yöntemlerini kullanmaya başlayan gayri resmi bir bankacılık sistemi için fırsatlar yarattı.”¹¹⁵¹ 1995 yılında bankacılık ile ilişkin kanununda; bankacılık sektöründe faaliyet gösteren tüm girişimlerinin Arnavutluk Merkezi Bankasının kontrolünde sigorta fonları oluşturmaya ilişkin bir maddenin eklenmesine, IMF’nin tavsiyeleriyle uyumlu olmadığı gerekçesiyle IMF uzmanları karşı çıktılar.¹¹⁵² Böylece, IMF, piramit krizini azaltacak mevzuatı da engellemiş oldu. IMF, yalnızca piramitler 2-3 yıl faaliyet gösterdikten sonra, 1996’ın sonbaharında Berisha’dan harekete geçmesini istedi.¹¹⁵³ IMF yetkilisi Jarvis’e göre, IMF ve DB’nin, faaliyet gösteren bu finansal kuruluşların kayıt dışı şirketler mi yoksa piramit şemaları mı olduklarını fark etmeleri zordu. IMF de dâhil olmak üzere, hem yetkililer hem de yabancı gözlemciler, gayri resmi olarak borç veren şirketleri (*informal lending companies*) iyi huylu (*benign*) olarak görüyorlardı ve gerçekten ekonomik büyümeye önemli bir katkıda bulunacaklarını düşünüyorlardı. Ancak 1996’ın ortasında bu yapıların gerçek işlevini anladıkları söylemektedirler.¹¹⁵⁴ Oysa var olan kamu bankalarına sistemi iyileştirmelerine izin vermek yerine, kayıt dışı yapıların ekonomiye katkıda bulunmalarını beklemek, uluslararası finansal kurumların Arnavutluk’a dayattıkları başka bir anomalidir. DB’nin tavsiyesi doğrultusunda, kamu bankalara ve bazı Devlet Mülkiyetindeki Girişimlere

¹¹⁵⁰ Bezemer, “Growth but Not Development”, s.29; Korovilas, “The Albanian Economy in Transition”, s.399-415; Naylor, *Patriots and Profiteers*, s.371.

¹¹⁵¹ Bezemer, “Growth but Not Development”, s.29.

¹¹⁵² Alan Woods, “The Meaning of the Albanian Revolution”, 16 March 1997. <https://www.marxist.com/meaning-albanian-revolution.htm> (erişim 13.05.2019)

¹¹⁵³ Ibid.

¹¹⁵⁴ Jarvis, “The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania”, s.6-7; Jane Perlez, “Albanians, Cash-Poor, Scheming to Get Rich,” *New York Times*, October 27, 1996 <https://www.nytimes.com/1996/10/27/world/albanians-cash-poor-scheming-to-get-rich.html> (erişim 04.05.2019)

(DMG) özelleştirilmeden önce, bilançoları düzeltmek üzere devlet tarafından destek verilmesi; daha sonra potansiyel yabancı yatırımcılara “sağlam ve güvenilir” bir şekilde satılması öngörülüyordu.¹¹⁵⁵ Chossudokvesky’nin isabetli ifadesiyle, “Arnavutluk devletinin Batılı yatırımcılar için satışa çıkarılan DMG’lere mali destek sağlayarak ‘kendi borçlarını artırması’ ironiktir”.¹¹⁵⁶ Bu durumda, 1996 yılındaki başta IMF olmak üzere, Batılıların piramitlere ilişkin uyarıları, kapıda olan krizin sonuçlarını yumuşatması olanaklı görülmemektedir. Üstelik Berisha’nın piramit şemaları kapatmaya yönelik bir niyeti yoktu. DP ve bazı piramitler arasındaki çıkarlar bağı açıkça biliniyordu.¹¹⁵⁷ Bunun yanında, iktidardakiler için, yüksek faizli piramit şemaların sürdürülmesi, işsizliğin hâkim olduğu bir durumda halkı yanında tutmak için önemli bir araç haline gelmişti.¹¹⁵⁸ EBRD’ye göre, Mayıs 1996’da yapılacak parlamento seçimlerinden dolayı, hükümetin seçim öncesi maaşlara önemli artışlar yapmasıyla ve katma değer vergisinin getirilmesine son vermesi/ertelenmesi sonucunda bütçe açığına ve enflasyonun yeniden yükselmesine yol açması, krizi tetikledi.¹¹⁵⁹ Öte yandan, Treichel’in dikkatimizi çektiği gibi, bu kötüleşmenin temel faktörü, Yugoslavya’ya uygulanan yaptırımların delmesinden gelen gelirin ciddi şekilde azalmasıdır.¹¹⁶⁰ İşçi dövizleri dışında, bu piramitleri ayakta tutan yasadışı ticaretten gelen paralardır.¹¹⁶¹ Ancak, Aralık 1995’te Dayton barış anlaşmasının imzalanması ve BM’nin Yugoslavya’ya uygulanan yaptırımları askıya almasıyla, Arnavutluk kuzeydeki karlı petrol ve silah¹¹⁶² pazarını kaybetti.¹¹⁶³ Bir ay sonra,

¹¹⁵⁵ Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.396.

¹¹⁵⁶ Ibid.

¹¹⁵⁷ Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.389-390; Abrahams, *Modern Albania*, s.174. Vehbi Alimuçaj, 1996 ayında yapılan parlamento seçimlerinde Cumhurbaşkanı Sali Berisha’nın partisinin açık bir destekçisiydi. 1996 seçimlerinde Demokratik Partisi adaylarının posterlerinde VEFA, Gjallica, Cenaj ve Kamberi gibi piramit bankalarının isimleri geçiyordu. 1996 seçimlerinde DP, “Bizimle herkes kazanır” sloganı altında listelenen VEFA, Gjallica, Cenaj ve Kamberi gibi piramit logolarıyla posterler kullandı.

¹¹⁵⁸ Naylor, *Patriots and Profiteers*, s.371.

¹¹⁵⁹ EBRD, Transition Report 1997, EBRD, London, 1997. Aktaran Panagiotou, “Albania and the EU”, s.362-363.

¹¹⁶⁰ Treichel, “Stabilisation Policies and Structural Reforms in Albania”, s.36.

¹¹⁶¹ Bartlett, “The Western Balkans”, s.206.

¹¹⁶² Andrew Gumbel, “Albania on brinks as the pyramid totters”, *The Independent*, 20 Şubat 1997, <https://www.independent.co.uk/news/world/albania-on-brink-as-the-pyramid-totters-1279599.html> (erişim 11.04.2019)

¹¹⁶³ Bartlett, “The Western Balkans”, s.206.

piramitler sallanmaya başladı. Piramitler varlığını daha fazla sürdürebilmek için birbirleriyle rekabet edecek şekilde, daha çok yatırımcı çekmek zorundaydılar, bunun için de aylık faiz oranlarını sürekli yükselttiler. Bu koşullarda hükümet, seçimler öncesinde halk arasında panik yaratmamak için müdahale etmemekle kalmadı, aynı zamanda sürekli en büyük piramit sahipleriyle ile aynı ortamlarda yer alarak, piramitlerin devam edecekleri yönünde bir algı yaratmaya çalıştı. Öte yandan, sosyal hizmetlerde ve refah politikalarında para harcayan hükümetlere “finansal sorumsuzluk”dan dolayı ağır eleştiriler yönelten IMF ve DB Arnavutluk’taki finansal kriz skandalına yönelik gözlerini kapattı.¹¹⁶⁴

2. ABD ve AB’nin piramit krizine yaklaşımı ve neoliberal ideolojinin yeniden üretilmesi

Arnavutluk’ta radikal serbest piyasa/liberal ekonomi reformları uluslararası kurumlarının ve Batılı devletlerinin gözetimi altında gerçekleşmiştir. ABD ve AB devletleri bu dönemde geçiş sürecini izleyecek ve “yardımcı” olmak üzere Arnavutluk’un en önemli kurumlarına danışmanlar gönderdiler.¹¹⁶⁵ 1990’larda Berisha rejimi, iktidarda kalmak için, siyasi muhaliflere ve medyaya karşı yıldırma ve şiddet uyguladığı halde, Berisha’nın en büyük demokrasilerdeki uluslararası sponsorlarla ilişkileri sorunsuz sürdü.¹¹⁶⁶ ABD ve AB’nin son ana kadar Berisha’ya destek vermesinde, bölgesel siyasetle ilgili istikrarı sağlama çabaları içinde Berisha’nın aldığı tutum ve Berisha hükümetinin neoliberal politikaları uygulamasında gösterdiği bağlılık gibi iki temel etken etkili olmuştur.

¹¹⁶⁴ Woods, “The Meaning of the Albanian Revolution”.

¹¹⁶⁵ Batılı devletlerin aralarındaki işbölümü genel hatlarıyla şu şekildeydi: Berisha’nın en yakın ilişkileri ABD’yle devam etmesine rağmen, İngiltere cumhurbaşkanı ve başbakanlık ofisine danışman göndermişti. ABD ise savunma ve maliye bakanlıklarına odaklanmıştı. Almanlar ise özelleştirme ajansından sorumlu oldular. Abrahams, *Modern Albania*, s.116.

¹¹⁶⁶ Gallagher, “The Balkans since 1989”, s.77.

Arnavutluk'un dış ilişkiler kısmında daha detaylı olarak göreceğimiz gibi, Bosna-Hersek'teki savaş sırasında Berisha, Arnavutluk'u ateş hattından uzak tuttuğu ve Kosova ve Makedonya'daki etnik Arnavutların milliyetçi tutkularını kışkırtmaktan kaçındığı için uluslararası toplumun desteğini kazanmıştı.¹¹⁶⁷ Bu bağlamda Kosova ve Makedonya üzerindeki işbirliğini önemseyen Batılı devletler ve ABD, Arnavutluk'un yürüttüğü yasadışı eylemlere göz yumdular.¹¹⁶⁸

Berisha'ya destek verilmesinin ikinci neden ise, neoliberal politikalarıyla bağlantılıdır. Bezemer'e göre yabancı hükümetlerin ve izleme (*monitoring*) kurumların, alternatif bir siyasi ortak bulamadıkları bir durumda, Arnavutluk hükümetinin kıymeti artıyordu.¹¹⁶⁹ Aslında, Batılı devletler, neoliberal reformların uygulandığı sürece, otoriterleşen bir hükümetle işbirliği yapmakta bir sorun görmediler. Aksine, neoliberal politikaların hızlı bir şekilde uygulanabilmesi için, doğacak toplumsal huzursuzluklarıyla bahşedecek bazen otoriter hükümetlere ihtiyaç duyulmaktalar. Şok terapi ve daha genel olarak benimsenen neoliberal ekonomik model Arnavutluk hükümeti dış yardıma bağımlı kılmıştı. Öte yandan yardımı sağlayan uluslararası finans kurumları ve Batılı devletler, bu yardımı serbest piyasa ekonomisine yönelik reformların gerçekleşmesi şartına bağlamışlardı.¹¹⁷⁰ Yukarıda açıkladığımız gibi, iktidarını devam ettirebilmek için uluslararası kurumların (IMF, DB vs.) desteğinin vazgeçilmez olduğunun farkında olan Berisha, ülkenin alt yapısı uygun olmadığı halde ve toplumsal sonuçlara bakmaksızın, tüm isteklerini/önerilerini yerine getirmekten kaçınmadı. Öte yandan, Batı sermayesi Arnavutluk'un sunduğu menfaatlerinden yararlanmak üzere hazır bekliyordu. Arnavutluk ekonomik olarak felaketin eşiğinde gelirken yabancı yatırımcılar en karlı devlet varlıklarını elde etmenin peşindeydi. 1996 yılında, Arnavutluk'ta hem ABD hem de

¹¹⁶⁷ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.50.

¹¹⁶⁸ Abrahams, *Modern Albania*, s. 139.

¹¹⁶⁹ Bezemer, "Growth but Not Development", s. 23.

¹¹⁷⁰ Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century-and After*, s.421-422.

Almanya için hisseler yüksekti. Adenaur vakfı Alman şirketlerinin çıkarları için lobcilik faaliyetleri yürütüyordu. Aynı yılda (1996), hükümet, sendikaların protestolarına rağmen, Batılı kurumlarının tavsiyeleri uyarınca, petrol, bakır ve krom gibi stratejik sanayilerin özelleştirilmesi için bir takvim hazırladı.¹¹⁷¹ 1997 yılında başlaması öngörülen bu planlamaya göre, “Alman madencilik grubu Preussag AG, 3.6 milyon dolarlık mütevazı bir yatırımla krom endüstrisinin toplam hisselerinin %80’ini elde edecek ve Avrupa’nın en büyük krom cevheri rezervini denetim altına alacaktı”.¹¹⁷² Diğer taraftan, Dünya Bankası, hükümete su dağıtımı, elektrik ve altyapı dâhil olmak üzere bütün kamu hizmetlerinin özelleştirmesini tavsiye ediyordu.¹¹⁷³ Haziran 1996 yılındaki seçimlerden sonra artan ABD eleştirileri karşısında Berisha, ABD’ye ve AB’ye neoliberal politiklardan vazgeçmeyeceği mesajını vermek için, özelleştirme sürecini hızlandırmak üzere Özelleştirme Bakanlığını kurma yoluna gitti. Öte yandan, iktidar, artan halkın çaresizlik eylemlerini, bir kamu düzeni sorunu olarak değerlendiriyordu; eski komünistleri halkı kışkırtmakla suçluyordu¹¹⁷⁴ ve zor kullanarak grevleri ve protestoları bastırmaya çalışıyordu.¹¹⁷⁵

Batılı devletlerin ve medyasının, Berisha rejiminin anti-demokratik davranışlarına karşı sessiz kalmaları, çifte standardın bir göstergesidir. Muhalefet partilerin, 1996 yılındaki seçimlerin Berisha tarafından çalınmasına karşı protestoların, Berisha’nın talimatıyla polisler tarafından vahşice bastırıldığında bile AB devletleri açık uyarıda bulunmaktan çekindiler. Bunun nedenlerinden biri DP’nin tartışmasız bir neoliberalizm yanlısı tutumu sergilerken, muhalefetin özellikle neoliberal reformların toplumsal

¹¹⁷¹ Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.397.

¹¹⁷² Ibid.

¹¹⁷³ Ibid.

¹¹⁷⁴ Aralık’ta Bulquize’deki krom madencileri tarafından yapılan grev ve maden işgali, maden ocağının dinamitleme tehdidiyle sona erdi. Vickers ve Pettifer, *Albania*, s.86.

¹¹⁷⁵ Komünist dönemde gizli polis Sigurimi’nin yerine yeni kurulan Shërbimi Informativ Kombëtar (Ulusal Bilgi Servisi) (SHIK), benzer şekilde inşaları korkutmak için kullanılmaya başlandı. Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.75.

maliyetleri üzerine duran eski-PPSH'den türeyen SP tarafından temsil edilmesi idi.¹¹⁷⁶ Piramitler krizinden kısa bir süre önce; Avrupa muhafazakarlarını temsil eden iki üst düzey politikacı, Avrupa Demokrat Birliği'nden Alois Mock ve Avrupa Hristiyan Demokratlardan Klaus Welle, Berisha'yı güney Balkanlarda barışın korunmasına katkıda bulunmasından dolayı övdüler. Birkaç gün sonra, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın danışmanı Pierre Lellouche, onu “demokrasi, özgürlük ve refah” için büyük bir umut olarak tanımladı.¹¹⁷⁷ Bu açıdan Berisha hükümetinin nihai düşüşünde siyasi uygulamalardan ziyade sosyo-ekonomik krizin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, dış destek devam ettiği sürece siyasi sorunların üstesinden gelinebilirdi.¹¹⁷⁸ Berisha yönetimine verilen uluslararası destek, onun yurt içinde iktidarını meşrulaştırmasında yardımcı oluyordu. PD'nin iktidara gelmesini destekleyen tarihsel blokun ülke içindeki ayağı neredeyse dağılmış durumdaydı. Tarihsel blokun dış ayağını oluşturan en önemli etmen olarak ABD ile arasının açılması, Berisha yönetimini iktidarını dışarıdan meşrulaştırmanın en önemli kaynağından da mahrum bıraktı. Bu bağlamda Berisha iktidarı otoriter politikalar ve kurduğu rejim sayesinde zenginleşen grup aracılığıyla sürdürüyordu. Dönüşüm süreci uygulanırken muhalefetin reformların hızını önleme çabaları karşısında istikrarı sürdürme ihtiyacı, otoriter tavırların temel gerekçesi olarak öne sürülürdü. Bu şekilde muhalefet üzerine uygulanan baskı meşrulaştırılmaya çalışılıyordu.¹¹⁷⁹ Oysa Berisha rejimi, sözde anti-komünist politikaları altında, kendi döneminde ortaya çıkan bir oligarşi grubunun çıkarlarını koruyordu.¹¹⁸⁰ Özetle, Batı'nın isteklerini yerine getirmekle, Berisha hem maddi açısından faydalanıyordu, hem de iç siyasette kendini meşrulaştırabiliyordu.

¹¹⁷⁶ Woods, “The Meaning of the Albanian Revolution”.

¹¹⁷⁷ Ibid.

¹¹⁷⁸ Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.183.

¹¹⁷⁹ Ibid., s.182.

¹¹⁸⁰ Gallagher, “The Balkans”, s.49-50.

Ancak, 1995 yılından itibaren Balkanlar politikasındaki gelişmeler Berisha iktidarını yakından etkileyecekti. 1995'in başlarında, ABD ve Avrupa hükümetleri Milošević'i Bosna konusunda bir anlaşmaya zorlamak istemeleriyle, Arnavutluk'un Sırbistan ve Karadağ'a yakıt kaçakçılığına göz yummaya son verdiler.¹¹⁸¹ Arnavutluk hükümetine yönelik baskıyı artırmak amacıyla Amerikan istihbarat yetkilileri, Arnavutluk'un BM yaptırımlarının ihlali ile ilgili bilgileri medya ile paylaşmaya başladılar.¹¹⁸² Bu gelişmeyle ilişkin Batının endişelerini dile getiren bir Batılı diplomat, Arnavutluk için, "Sırp savaş makinesi"ne yakıt akıtan ülke ifadesini kullanmıştı.¹¹⁸³ Berisha bu iddiaları asılsız olarak nitelendirdi. Baskıyı artırmak için Batılı devletler (ve özellikle ABD) Berisha'nın giderek otoriter davranışlarını eleştirmeye başladılar. Üstelik Berisha 1996 seçim kampanyası sırasında, IMF'nin tavsiyesine karşı, ücretleri artırdı ve katma değer vergisinin uygulanmasını erteledi. Enflasyonun yükselmesi yanında, petrol ithalatından vergi gelirinin de azalmasıyla bütçe açığı arttı.¹¹⁸⁴ Berisha'nın konjonktürel olarak IMF vesayetine karşı çıkmasıyla, ilk Yapısal Uyum Kolaylığı (SAF) (*Structural Adjustment Facility*) programının 1995'te sona erdiğinde IMF destekli programları kesti.¹¹⁸⁵ Gelir kaynakların (kaçakçılıktan) ve dış yardımların kesilmesiyle, iç desteği yanında dış desteği de kaybetmeye başladığını gören Berisha daha fazla otoriterleşti ve yabancı düşmanlığı söylemi yanında milliyetçi söylemi de arttırdı. Oysa Batılı devletlerin Berisha yönetimine verdikleri desteğin önemli bir nedeni Balkanlarda Yugoslavya krizi sürerken bölgedeki Arnavut faktörünü kışkırtmayacak ihtiyatlı bir siyaset izlemesiydi. 1997'nin başlarında BBC ve Amerikan istasyonları tarafından yayınların engellenmesiyle

¹¹⁸¹ Abrahams, *Modern Albania*, s.141.

¹¹⁸² Raymond Bonner, "Embargoed Fuel Sent to Serbs via Albania," *New York Times*, 2 Nisan 1995, <https://www.nytimes.com/1995/04/02/world/embargoed-fuel-sent-to-serbs-via-albania.html> (erişim 11.04.2019)

¹¹⁸³ Ibid.

¹¹⁸⁴ Abrahams, *Modern Albania*, s.177.

¹¹⁸⁵ Kaser, "A Political Economy History of Albania's Transition", s.5.

doruk noktasına ulaştı.¹¹⁸⁶ 1997 finansal krizi, Arnavutluk'ta biriken tüm siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlar bağlamında bardağı taşıran son damla oldu.

Bu zamana kadar DP'yi Doğu Avrupa'nın "altın elması" (*golden apple*) olarak öven ve Berisha'yı da Balkanların Vaclav Havel'i olarak adlandıran yabancı diplomatlar ve politikacılar,¹¹⁸⁷ ilk olarak 1997'de ortaya çıkan toplumsal ayaklanmaları, siyasal muhalefetin serbest piyasa ekonomisine geçişi sabote etmek için bir girişimi olarak betimlediler.¹¹⁸⁸ Örneğin eski bir IMF çalışanı olan İtalyan Dış İşleri bakanı Lamberto Dini, ayaklanmaya "aşırı sol eylemcilerden oluşan suç çeteleri"nin önderlik ettiğini iddia ediyordu.¹¹⁸⁹ Dış basında bu ayaklanmalar, "herkesi hızla zenginleştirme projelerini kuşatan bir mali dalavere"; "kendiliğinden patlak veren sokak ayaklanmaları" ve "silahlı çetelerin devlet mallarının yağmalamaları" olarak yansdı.¹¹⁹⁰

Piramit krizi ile ilgili mevcut en kapsamlı çalışmayı yapan Daniel Vaughan-Whitehead, krizin hem öngörülebilir hem de karmaşık olduğunu ve sadece paralarını geri almaya çalışan kızgın bir halk meselesi olmadığını savunmaktadır.¹¹⁹¹ Aslında, Piramitlerin çöküşü, neoliberal uygulamalardan acı hüsrana uğramanın ve seçimler yoluyla ekonomik durumu değiştirmenin imkân kalmadığı bir durumda, toplumsal olaylar için bir katalizör görevi gördü. Özünde bu kriz, kendilerini ekonomik ve politik olarak aldatılmış hissedenden insanların isyanı olarak görülebilir. Ancak krizden doğan bu toplumsal hareketlerin, inşa edilmekte olan neoliberal düzeni değiştirecek yönünde bir programı ve liderleri yoktu. Berisha eski komünistlerin ve yabancı casusların kendisini devirmeye çalıştıklarını iddia ediyordu.¹¹⁹² Hâlbuki Berisha tarafından silahlı isyanla anayasal düzeni devirmekle suçlanan muhalefetin, halk ayaklanmasını yönlendiremediği

¹¹⁸⁶ Gallagher, "The Balkans", s.53.

¹¹⁸⁷ Aktaran Abrahams, *Modern Albania*, s.142.

¹¹⁸⁸ Chossudovsky, "Arnavutluk'un Suça İtilmesi", s.410.

¹¹⁸⁹ Ibid.

¹¹⁹⁰ Ibid.

¹¹⁹¹ Daniel Vaughan-Whitehead, *Albania in Crisis*.

¹¹⁹² Ibid.

veya kontrol edemediği belirtilmelidir.¹¹⁹³ Bu toplumsal ayaklanmanın bir başka özelliği, yaşananların temel sorumlusu olarak sadece Berisha'nın otoriter iktidarına odaklanmasıdır. Bu döneme kadar, Arnavutluk kamuoyunda ilginç bir şekilde gerek herhangi bir siyasi parti gerek entelektüeller tarafından, dayatılan neoliberal politikalara yönelik herhangi bir eleştiri bulunmaz. Batılı devletlerin ve uluslararası kurumların önerilerinin tartışılmadığı bir ortamda, tüm reformlar herhangi bir direnişle karşılaşmadan uygulandı. Reformlara yönelik en ufak şüpheler bile komünizmi savunmakla suçlanabiliyordu. Başta reformlardan kaybedenler için yumuşak bir geçiş için bir alternatif olarak gözüken SP bile, eleştirilerin odağını ekonomiden DP ve özellikle Berisha'nın otoriter politikalarına kaydırды.¹¹⁹⁴ Hatta SP'nin, daha 1996 yılında özelleştirmeler sürecinin derinleştirilmesi vurgusu yanında, uluslararası alanda açıkça Arnavutluk'un NATO üyeliğini desteklemeye başlaması; 1992'de Berisha'nın destekçisi olarak gördükleri için mesafe koydukları ABD'li diplomatlar ile yakınlaşmaya başladılar. Qori'nin dikkatimizi çektiği üzere, bu siyasi-söylemsel dönüşüm, SP'nin Batılı uluslararası aktörlere, iktidara geldiğinde ciddi bir siyasi-sosyal değişiklik olmayacağını garantisi olarak kabul edilebilir.¹¹⁹⁵ Bunun yanında, SP sosyalizm sonrası Arnavutluk'taki her başarısızlığı ve özellikle Piramit krizini, otoriter ve demokratik olmayan Berisha rejiminin uygulamalarına bağlayarak, örtük olarak 1997 sonrası dönemde yeniden uygulamaya konulacak neoliberal reformların önünü de açmış oluyordu. SP'nin öne çıkan siyasi söyleminde; uygulanan ekonomik reformların, çoğunun pahasına ve bir azınlığın yararına olmasının altında yatan temel neden Berisha'nın otoriter ve kayırmacı uygulamalarıydı.¹¹⁹⁶

¹¹⁹³ Fatos Lubonja, "When Pyramids Collapse: A Conversation with Fatos Lubonja", *East European Constitutional Review*, Vol.7, No.1, 1998, s.57.

¹¹⁹⁴ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.99; Bkz. Angjeli, *Ditari i tranzicionit ekonomik*, s.392-393; 404, 413.

¹¹⁹⁵ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.100.

¹¹⁹⁶ Kajsiu, *A Discourse Analysis of Corruption*, s.58.

1997 krizinde de, siyasi protesto hareketi, uluslararası finans kurumlarının ve Batılı kurumlar ve şirketlerin çıkarlarının Arnavutluk ekonomisinin çöküşünü tetiklemedeki rolünü ortaya koymadı.¹¹⁹⁷ Halkın hareketi büyük ölçüde yozlaşmış bir siyasi rejime karşı yöneldi. Halkın gözünde, toplumun yoksullaştırılmasından dolayı itibarsızlaşan DP, krizin temel sorumlusu olarak görülüyordu.¹¹⁹⁸ Artık ülke içinde istikrarı sağlayamayan Berisha'yı gözden çıkaran ABD de, istikrasızlığın sorumlusu olarak Berisha'yı gösterecektir.¹¹⁹⁹ ABD açısından meşruiyetini kaybetmiş ve halk tarafından sevilmeyen bir hükümeti desteklemektense, muhalefetin saflarından oluşturulan ve daha da önemlisi zaten işbirliği işaretleri vermiş yeni seçilmiş sosyalist hükümetiyle işbirliği yapmayı daha yararlıydı.¹²⁰⁰

Qori'ye göre, Şubat-Mart 1997 olayları, örtük olarak Arnavut toplumsal oluşumunu oluşturan neoliberal ekonomik yeniden yapılanmaya karşı kitlesel halk hareketleri olarak da yorumlanabilir. Sosyalist muhalefetin 1996'dan beri sosyo-ekonomik meselelerden uzak durmaya başladığını düşünürsek, söz konusu isyanın, hükümet karşıtı karakteri yanı sıra neoliberal devlet karşıtı unsurlara ve hatta sınıfsal bir içeriğe de sahip olduğu ortaya çıkar.¹²⁰¹ Vaughan-Whitehead'in Arnavutluk ekonomisinin neoliberal yeniden yapılanmasının etkileriyle ilgili araştırmasına bakacak olursak, Shkodra gibi hükümet karşıtı direnişe dâhil olmayan yerlerde bile işçilere yapılan muamelelere intikam olarak işçi isyanı (ludizm/makine kırıcılık) vakaları gözlemleyebiliriz.¹²⁰² Örneğin Shkodra'daki bir ayakkabı fabrikasında çok düşük bir ücret karşılığında çok zor şartlarda çalışmak zorunda kalan 18-25 arası yaşlarındaki işçiler; mülakatta, kriz sırasında tüm makine ve ekipmanları kırarak çalıştıkları şirketi

¹¹⁹⁷ Chossudokvsky, *The Globalization of Poverty*, s.295.

¹¹⁹⁸ Ibid.

¹¹⁹⁹ Lubonja, "Piramida prej Balte", s.11.

¹²⁰⁰ Chossudokvsky, *The Globalization of Poverty*, s.296.

¹²⁰¹ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.100-101.

¹²⁰² Ibid., s.101.

yıktıklarını memnuniyetle ifade ettiler.¹²⁰³ Bu bağlamda, devlet, temel vaatlere ihanet etmesinden sorumlu tutulan ekonomik sistemle özdeşleştirilmekteydi. Bu tutum kitlesel olayların hemen ertesinde silahlı sivil örgütlenme biçimlerinin oluşturulmasıyla da görülebilir. Berisha hükümetinin derhal istifa etmesini talep eden bu örgütlenmelerin siyasi karakteri, onları, durumu normalleştirmek için hemen Cumhurbaşkanı Berisha ile müzakerelere başlayan muhalefet partilerinden ayırmaktaydı. Fransız Devrimi'nin radikal döneminden ödünç alınan bir terimle Kamu Selamet Komiteleri olarak adlandırılan bu komitelerin; erken günlerde yaygın sivil katılım ve muhalefet partilerinin üst düzey temsilcilerinin yokluğu açısından tanımlanması; siyasi ve sosyal durumun devrimci bir boyuta yaklaştığı anlamına geliyordu.¹²⁰⁴ Öte yandan, Chossudokvsky'nin dikkatimizi çektiği üzere, “bu siyasal protesto hareketi, uluslararası mali kurumların ve Batının ekonomik çıkarlarının Arnavutluk ekonomisinin çöküşünün tetiklenmesinde oynadıkları rolü” saptayamadığı gibi; “ulusal ekonominin çöküşüne yol açan ve Arnavutluk halkını yoksullaştıran makroekonomik reformlar konusunda açık bir siyasal tutumu yoktu; ne de Batının bu reformların uygulanmasındaki sorumluluğunu sorguladılar”.¹²⁰⁵ Bu bağlamda, ana siyasi partiler arasındaki 9 Mart tarihli uzlaş¹²⁰⁶ sonucunda örgütlü sivil iradenin muhalefetin eline devredilmesiyle, kendi kendilerini düzenleyen bu halk örgütlenmelerin ömrü sona erdi. Bu tarihten sonra halk örgütlenmelerin dağılmasıyla, yerlerini herhangi bir siyasi amacı olmayan silahlı çetelerin çarpışmalarına bıraktılar.¹²⁰⁷ Bu bağlamda 1997 sonrası dönemde SP neoliberal küreselleşmenin yeni aktörü olarak öne çıkacaktır.

¹²⁰³ Vaughan-Whitehead, *Albania in Crisis*, s.228.

¹²⁰⁴ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.101.

¹²⁰⁵ Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.413.

¹²⁰⁶ Lubonja, *The False Apocalypse*, s.174.

¹²⁰⁷ Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.413.

III. 1997 SONRASI DÖNEMDE NEOLİBERAL POLİTİKALARIN İKİNCİ DALGASI: TEK ALTERNATİF OLARAK NEOLİBERALİZM

A. Neoliberal Küreselleşmenin Yeni Aktörü olarak Sosyalist Koalisyon: Neoliberal Düzenin Sağlamlaştırılması

Diğer Doğu Avrupa ülkelerinde¹²⁰⁸ olduğu gibi, Arnavutluk'ta da, bürokratik sosyalizm sonrası dönemdeki gelişme süreciyle ilgili yaşanan hayal kırıklığı sonucunda, 1990'ların ortasında eski rejimin mirasçısı olan partiler iktidara gelmeye başladılar. Ancak, Arnavutluk örneğinde yönetim değişikliği, makro-ekonomik politikalar veya dış politikadaki taahhütler yönünde herhangi bir değişiklik getirmede. Yukarıda gösterildiği gibi, ilk muhalefet yıllarında SP piyasa ekonomisine aşamalı bir geçiş ve stratejik sektörlerinin devletin elinde kalmasını savunuyordu. Tüm toplumsal grupların gerekli sosyal güvenlik haklarından faydalanacak ve kimsenin dışlanamayacağı sosyal özellikler içeren sosyal bir piyasa ekonomisi modeli savunuyordu.¹²⁰⁹ Ancak 1997 krizi ardından SP'nin iktidara gelmesi, Arnavutluk'ta neoliberal düzenin sağlamlaşmasına işaret ediyor. Her ne kadar başta bu kalkınma modeline muhalefet olsa da, ilk sosyalist hükümet; finansal boşluk, uluslararası baskı, en az iki yıl önceki rota değişimi ve bu modelden memnun olmayan örgütlü toplumsal baskı biçimlerinin yokluğundan dolayı, neoliberalleştirici reformların derinleştirilmesini üstledi.¹²¹⁰ IMF ile acil işbirliği anlaşmaları imzalandı ve DTÖ üyelik müzakereleri rekor bir sürede gerçekleşti. Daha somut bir şekilde, kalan devlet imalat işletmelerinin nihai özelleştirme süreci tamamlandı ve büyük işletmelerin özelleştirilmesi süreci başlatıldı. Aynı zamanda, devlet bankalarının özelleştirilme süreci başladı.¹²¹¹ Bunun yanında, madenler ve diğer doğal

¹²⁰⁸ Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Hırvatistan.

¹²⁰⁹ Fatos Nano, "Konference shtypi e Kryetarit te PS, shokut Fatos Nano" [Press conference of the chairman of the Socialist Party, comrade Fatos Nano], *Zeri i Popullit*, 9 February 1992. Aktaran Kajsia, "Down with Politics!", s.240-241.

¹²¹⁰ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.101.

¹²¹¹ Anastas Angjeli, *Tranzicioni dhe liria ekonomike në Shqipëri*, Tiranë, Geer, 2007, s.76.

kaynakları işletme imtiyazlarının (*concession-granting*) verilme süreçleri giderek derinleştirildi. Ayrıca azalan oranlı vergilerin (*regressive tax*) konulması ve kurumlar vergisi (*corporate tax*) indirimiyle devam edildi.¹²¹² Aşağıda SP'nin neoliberal düzenin temel sütunların birine dönüşmesinde etkili olan toplumsal güçlerin dönüşümü ve uluslararası kurumların rolü belirtilecektir.

1. SP'nin Neoliberal Düzenin Temel Sütunlarından Birine Dönüşümü

SP'nin siyasi olarak yeniden konumlanması, toplumsal yapının yeniden biçimlendirilmesiyle el ele gitmiş. Bürokratik sosyalizm, sadece mağdurlar değil, aynı zamanda 45 yıl süren radikal toplumsal dönüşüm sürecinde kazananlar da üretmişti. Köylülüğün önemli bir kısmının toplumsal açıdan yükselmesini, yani işçi, bürokrat veya profesyonellerin parçası olarak kentsel yaşama geçmesini sağlamıştı. Bu toplumsal gruplar, devlet sosyalizminin ekonomik çöküşüne herkes gibi maruz kaldılsa da, bu çöküşü birkaç kuşak öncesine göre radikal biçimde gelişmiş bir toplumsal konumdan tecrübe ettiler.¹²¹³ Yukarıda bahsedildiği üzere 1991'de değişim talepleri özellikle köylülerden kentlilere dönüşen bu gruplardan (işçiler, öğrenciler) geldiyse de Şok Terapinin etkilerini derinden hisseden bu toplumsal güçler 1994'ten itibaren giderek SP'nin potansiyel destekçileri konumuna geldiler. SP, 1990'ların başında giderek kendisini (PPSH gibi) belli bir sınıfın partisi olarak değil, çeşitli sınıfları içeren geniş halk kitlelerin partisi olarak konumlandırmaya çalışıyordu. Bu sınıfların ortak paydası, yeni toplumsal formasyona katılım ve faydalar açısından dışlanmış olmalarıydı.¹²¹⁴ Öte yandan, SP eski rejime karşı mücadeleye öncülük eden anti-komünist ittifakın bozulup dağılmasından yararlıansa¹²¹⁵ da bu farklı toplumsal güçlerden hegemonik bir tarihsel blok oluşturamadı.¹²¹⁶ SP 1997'de iktidara geldiğinde, 1990'ların başında hitap ettiği

¹²¹² Ibid., s.110.

¹²¹³ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.178.

¹²¹⁴ Servet Pëllumbi, *Dritëhije të tranzicionit*, Tiranë, Rinia 2000, s.28.

¹²¹⁵ Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century-and After*, s.421.

¹²¹⁶ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.178.

toplumsal gruplara birkaç nedenlerden dolayı artık hitap edemiyordu.¹²¹⁷ Kitlesele işsizlik üreten ekonomik yeniden yapılanma, sadece DP'nin işçi hareketinden ayrılmasını getirmekle kalmamış; aynı süreç işgücünün önemli bir bölümünün yurt dışına göç etmesine ya da küçük işletmeler kurarak serbest meslek sahibi olarak ülke içinde parçalanmasına da sebep olmuştu.¹²¹⁸ İşyeri içindeki klasik sınıfsal çelişkilerin sönümlendiği bir bağlamda SP'nin siyasi söyleminde, sınıfsal çelişkiler, yerini hükümet ile vatandaşlar arasındaki çelişkinin vurgulanmasına bıraktı.¹²¹⁹ Bunun yanında, SP'nin hitap edebileceği toplumun en dezavantaj konumunda olanlar, özellikle kuzeyden büyük şehirlerin çevre bölgelerine göç edip yerleşmiş yoksul toplumsal gruplar, DP'nin sadık seçmen kitlesini oluşturuyorlardı. SP'nin toplumsal tabanı daha çok bürokratik sosyalizm döneminde kentli bir sınıf haline gelen ve henüz göce katılmayan (genellikle güneyli) orta sınıf profesyonellerden oluşuyordu. Bununla birlikte SP sürekli azalan bu orta sınıfın çıkarlarını temsil etmekten ziyade, giderek varlıklı seçkinlerinin temsilcisi konumuna geldi. SP seçkinlerinin çoğu, eski bürokratik sosyalizm rejimindeki eğitilmiş ve ayrıcalıklı olanlardan geliyordu. Böylece eğitimleri de sayesinde genellikle piyasa ekonomisinde hayatta kalmak için daha donanımlıydılar. Hatta ortaya çıkan yeni girişimcilik sınıfı, yönettikleri devlet işletmelerini kullanarak özel işler kuran, genellikle 1990-1991 liberalleşme politikalarından yararlanan, eski devlet işletmelerinin yöneticilerinden oluşuyordu.¹²²⁰ Aslında, birçok büyük şirket sadece SP'nin destekçileri değil, aynı zamanda fiilen hükümette de temsil edilme imkânı yakalamışlardı.¹²²¹

¹²¹⁷ Kajsiu, "Down with Politics!", s.240-241.

¹²¹⁸ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.98.

¹²¹⁹ Ibid., s.101.

¹²²⁰ Artan Fuga, *Majtas jo djathtas*, Tirana, Ora, 2003, s.132. Sosyalist ve post-sosyalist sermaye birikimi biçimleri arasındaki bağlantılar ve süreklilikler araştıran öne çıkan bazı çalışmalar için bkz. Michael Burawoy ve Katherine Verdery, *Uncertain Transitions: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, 1999; Gil Eyal et al., *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, London, Verso, 2001.

¹²²¹ Kajsiu, "Down with Politics!", s.240-241.

Bu dönemde DP'nin resmi yayın organı olan *Rilindja Demokratike* (Demokratik Yeniden Doğuş) gazetesi, “Siyasi iktidarı kaybettiler, ancak ekonomik iktidara el koyuyorlar” şeklinde başlıklar atarak, eski üst düzey devlet sınıfının kamu mülkiyetinden nasıl faydalanıp zenginleştikleri ve işadamlara dönüştüklerini yazmaktadır.¹²²² Kajsiu'nun dikkatimizi çektiği üzere, DP söyleminde, yolsuzluk her şeyden önce eski elitlerin yeni kapitalistlere dönüştüğü sürece işaret ediyordu. Diğer bir deyişle, yolsuzluk sosyalizm sonrası dönemde eski nomenklaturanın zenginleşmesini gösteriyordu.¹²²³ DP için Arnavutluk kapitalizmi, kısmın de olsa, sosyalizm öncesi mülkiyet ilişkilerinin restorasyonuna dayanmalıydı. SP ise sosyalizm öncesi geçmişle bağlantısı olmayan bir kapitalizmin destekçisiydi. Böylece SP kendini genç Arnavut kapitalistlerin koruyucusu olarak tanımlıyordu.¹²²⁴ SP'nin giderek söz konusu girişimcilerin temsilcisi geldiği bir bağlamda, 1995'ten itibaren siyasi söylemini “demokratik sosyalizm”den “serbest girişimcilik artı sosyal dayanışma” şeklinde değiştirdi.¹²²⁵ Neoliberal düzen yönünde bu toplumsal ve ekonomik kayma, siyasi olarak Avrupa-Atlantik kurumlarıyla yakınlaşmasıyla tamamlandı.

2. Standard Reformların Hızlandırılması ve Uluslararası Kurumlarla Bağımlılık İlişkisinin Derinleştirilmesi

Nano başbakanlığında, Sosyalist hükümet, ABD ve AB ile ilişkilerini çok hızlı bir şekilde geliştirdi. ABD, yeni hükümeti hemen tebrik etti ve ABD'nin uluslararası toplumdaki diğer ortaklarla birlikte, Arnavutluk'a güçlü demokratik kurumların kurulması ve sağlam ekonomik politikalara ulaşma çabalarında yardımcı olmaya hazır

¹²²² Blendi Kajsiu, “The Birth of Corruption and the Politics of Anti-Corruption in Albania”, *Nationalities Papers*, Vol.41, No.6, 2013, s.1010.

¹²²³ Kajsiu, *A Discourse Analysis of Corruption*, s.53.

¹²²⁴ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.188.

¹²²⁵ Ibid., s.192.

olduğunu ifade etti.¹²²⁶ Aynı şekilde, Eylül 1997’de, Başbakan Nano ile ilk ikili görüşmeyi gerçekleştiren ABD Sekreteri Madeleine Albright, yeni hükümeti IMF ve DB ile yakın işbirliği içerisinde olduğundan ve ekonominin iyileşmesinde attığı adımlarından dolayı tebrik etti. Albright ayrıca, Arnavutluk’un Avrupa ile bütünleşmesi için de tam destek vereceklerini de vurguladı.¹²²⁷

SP kendisini PPSH geçmişinden uzaklaştırmak için ve uluslararası desteği kazanmak için neoliberal politikaları benimseyip IMF ve DB ile yakın ilişkiler kurma yoluna gitti.¹²²⁸ Nano, Başbakan olarak mecliste yaptığı ilk konuşmasında, IMF ve DB ile yakın işbirliğinde olacaklarını, piramit krizinin sorumluları yasa önüne koyacakları ve halka geri ödeme yapılacağını söyledi. Piramit krizinden mağdur olanların duymak istediği tam olarak da buydu. Uluslararası destek, yeni hükümetin kaybettikleri paraları geri alacaklarının garantisi olarak algılanmaktaydı.¹²²⁹ Ancak, yeni hükümet refah politikaları geliştirmek yerine, makroekonomik istikrarın sağlanması, kurumsal ve idari kapasitenin yeniden inşa edilmesi ve yapısal reformların yeniden başlatılması gibi IMF’nin desteklediği reformlara odaklandı.¹²³⁰

Yukarıda gösterildiği üzere, Piramit krizinin; neoliberal politikalardan bağımsız, iç dinamiklerden kaynaklanan bir kriz olarak görülmesi; özellikle de krizin temel sorumlusu olarak Berisha’nın kişiliğinde somutlaşan otoriter yönetimin öne çıkarılması; neoliberal politikaların sorgulanmamasına sebep oldu. Bu şekilde IMF ve DB’nin yeni

¹²²⁶ U.S. Department of State Office of the Spokesman Press Statement, “Albania: New Parliament”, Press Statement by Nicholas Burns, July 25, 1997, <https://19972001.state.gov/briefings/statements/970725b.html> (erişim 23.05.2019)

¹²²⁷ U.S. Department of State Office of the Spokesman Press Statement, “Albania: Secretary Albright’s Meeting With Prime Minister Nano”, Press Statement by James P. Rubin September 26, 1997, <https://1997-2001.state.gov/briefings/statements/970926.html>

¹²²⁸ Fuga, *Majtas jo djathtas*, s.113.

¹²²⁹ Pettifer ve Vickers, *The Albanian Question*, s.88; Abrahams, *Modern Albania*, s.227.

¹²³⁰ Volker Treichel, “Stabilization Policies and Structural Reforms in Albania since 1997 Achievements and Remaining Challenges”, Dirk J. Bezemer, *On Eagle’s Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006.

hükümetle, toplumsal baskılara maruz kalmadan yeni bir ekonomik reform dalgasını müzakere etmeleri mümkün oldu.

Temmuz 1997'deki Roma Konferansında¹²³¹ Arnavutluk hükümeti, ABD başta olmak üzere, uluslararası topluma açık bağlılığını ilan etti. Chossudokvsky'nin belirttiği gibi, Arnavutluk ile ilgili Roma Anlaşması Arnavutluk hükümetin, “sağlam makroekonomik politikalar” izlemesini garanti altına alıyordu.¹²³² Roma Konferansı'nda yaptığı konuşmada Başbakan Nano, uluslararası kurumların talepleriyle tam bir uyum içinde Demokratların başlattığı makroekonomik reformların devamını desteklediğini belirtti: “Bu organizasyonlar Arnavutluk'a yardım etmek için kendi koşullarını ortaya koymuşlar... Bu koşulları tam olarak yerine getirmek mümkündür... (hükümet) programımız sadece (parlamentodan) güvenoyu almakla kalmamış, bugün uluslararası topluluktan da güvenoyu almıştır.”¹²³³ Konferansta, Arnavutluk ekonomin istikrara kavuşması için önkoşul olarak IMF ve DB'nın gözetiminde birçok yasal düzenlemelerin yapılması kararlaştırıldı. Ekim 1997'de Brüksel'de uluslararası kredi kuruluşlarla gerçekleşen toplantıda, Arnavutluk hükümetinin programı yanı sıra, DB görevlileri tarafından yeni hükümetin gerçekleştirmesi gerektiği somut makroekonomik koşullar tartışıldı.¹²³⁴ Ekim 1997'de Hong Kong'daki DB-IMF'nin ortak toplantısında konuşma yapan Başbakan Nano, kendi hükümetinin hedefi, IMF ve DB'nın taleplerini harfiyen yerine getirmek olduğunu açık bir şekilde ifade etti.¹²³⁵ 1998-2001 yılları arasında IMF, önce bir Çatışma Sonrası Acil Durum Kolaylığı (*Post-Conflict Emergency Facility*),

¹²³¹ Arnavutluk ile ilgili Uluslararası Konferansı, İtalyan Dış İşleri Bakanı liderliğinde, seçimlerden sonra Arnavutluk'ta sosyal, siyasi ve ekonomik hayatının istikrara kavuşması için gelecek eylem planının görüşülmesi üzere, 31 Temmuz'da Roma'da gerçekleşmiştir. Bkz. “Report on the Situation in Albania”, Doc.7892, 22 Eylül 1997, http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7882&lang=EN&fbclid=IwAR2rRwOg3zJ5I_pJNHbYQ87US7081dhk42jH2zP_lu-YTVv1ywS_UNmEqnj0#ANNEX%205 (erişim 03.07.2019)

¹²³² Chossudokvsky, “Arnavutluk'un Suça İtilmesi”, s.415.

¹²³³ “Report on the Situation in Albania”.

¹²³³ Ibid.

¹²³⁴ Ibid.

¹²³⁵ “Statement by Prime Minister H.E. Mr. Fatos Nano”, *IMF-World Bank Annual Meeting 1997*, Hong Kong, 03 October 1997. <https://www.imf.org/external/am/speeches/pdf/pr27ale.pdf> (erişim 22.06.2019)

sonra da Artırılmış Yapısal Uyum Kolaylığı (*Enhanced Structural Adjustment Facility*) olarak iki programı destekledi. Bu iki programda, IMF'nin yapısal reformlar başlığı altında, bankaların özelleştirmesi, sivil hizmetlerinin reform edilmesi, özelleştirme sürecinin kaldığı yerden devam etmesi ve işleyen bir tarım piyasasının oluşturulması yer almaktadır.¹²³⁶ IMF, aynı zamanda, sıkı para politikası ve özel sektör için kredi sınırlaması başta olmak üzere, Arnavutluk'a 1997 öncesi şartların aynısını dayattı.¹²³⁷

IMF'nin 1998'de yürürlüğe girecek üç yıllık yapısal uyum kredisinin şartı, kapsamlı bir özelleştirme programının uygulanmasını içermektedir. Bu nedenle, süreci hızlandırmak üzere, bankacılık sektörü dışında, ekonominin bütün sektörlerinde özelleştirme yetkisi, Berisha döneminde kurulan Özelleştirme Bakanlığına verildi.¹²³⁸ Aynı zamanda, Batılı kurumlarının talepleri üzerine, enerji, bankalar ve telekomünikasyon gibi kilit sektörlerin özelleştirmesi gerçekleşti. Genel olarak, yerli ve yabancı özel sermaye için mevcut mevzuatın elverişli bir yasal çerçeve oluşturmak için sürekli reformlar yapıldı.¹²³⁹ Chossudovsky'un de ifade ettiği gibi, “birbirini izleyen hükümetler toplumsal hoşnutsuzluğun en ağır yükünü çekerken, kredi kuruluşlarının ve çokuluslu şirketlerin çıkarları korunmuş oldu.”¹²⁴⁰

3. İç Siyasette Uluslararası Aktör ve Kurumların Belirleyiciliği

İç siyasette, iki ana parti arasındaki ilişkiler çok sorunlu devam etti. DP ve SP arasındaki ilişkilerden kaynaklanan siyasi istikrarsızlık durumu, SP içindeki liderlik anlaşmazlıklarından daha da ağırlaşmaktaydı. Siyasi ortam, ana muhalefet partisi olarak

¹²³⁶ Bkz. “IMF Approves Emergency Post Conflict Assistance for Albania”, Kasım 1997, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9751>; “IMF Approves Three-Year ESAF Loan for Albania”, Mayıs 1998, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9818> (erişim 03.07.2019)

¹²³⁷ Vaughan-Whitehead, *Albania in Crisis*, s.315.

¹²³⁸ Chossudovsky, “Arnavutluk'un Suça İtilmesi”, s.416-417.

¹²³⁹ Bkz. Directorate General for Economic and Financial Affairs, “The Western Balkans in Transition”, European Commission Occasional Papers, Brussels, No.1, January 2003. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication998_en.pdf (erişim 23.06.2019).

¹²⁴⁰ Chossudovsky, “Arnavutluk'un Suça İtilmesi”, s.414.

DP'nin sıklıkla başvurduğu meclisi boykot etme ve şiddetli protestolar nedeniyle sürekli gergindi. Başta 1997 seçimlerin manipüle edildiğini iddia ederek meclisi boykot eden DP, Temmuz 1998'de parlamentoda, piramit krizi ve Şubat-Mart 1997 olayların temel sorumlusu olarak Berisha ve Meksi hükümetinin olduğuna dair resmi bir raporun yayınlanmasıyla, başka bir boykot başlattı.¹²⁴¹ Ardından, Eylül 1998'de, DP'nin kurucularından olan DP'nin milletvekili Azem Hajdari'nin uğradığı suikastını kullanarak, Berisha bir darbe girişiminde bulundu.¹²⁴² Hajdari'nin ölümünden Nano'yu sorumlu tutarak, hükümeti zor kullanarak ele geçirmeye çalıştı.¹²⁴³ DP, Başbakan Nano'nun istifası, geçici bir hükümetin kurulması ve seçimlerinin yenilenmesi gibi taleplerde bulundu.¹²⁴⁴ Nano bunun bir darbe girişimi olduğunu ve parlamentodan Berisha'nın yargılanması üzere dokunulmazlığını kaldırmasını istedi. Berisha, hükümeti devirmeye teşebbüs etmek suçundan hüküm giyerse ölüm cezası veya ömür boyu hapis cezasıyla karşı karşıya kalacaktı. 18 Eylül'de parlamento Berisha'nın dokunulmazlığını kaldırdı. Ancak, ABD ve AB, Kosova'daki çatışmaların daha çok yoğunlaştığı bu dönemde, Arnavutluk'un bir daha istikrarsızlaşmaya izin vermek istemediler.¹²⁴⁵ Bu nedenle, Washington'un siyasi amaçlar için şiddetin kullanmasını kınadığını ve şiddet içeren yollarla iktidara gelen bir hükümeti tanımayacağını ve onunla çalışmayacağına dair açıklamada bulundu.¹²⁴⁶ Öte yandan, Berisha'nın tutuklanmasının daha fazla istikrarsızlığa neden olacağı kaygısıyla, ABD iktidar ve muhalefet güçlerine müzakerelere oturmaları için çağırıda bulundu. ABD bu durumda Nano'nun istifasını ortamı sakinleştirmek için en uygun hamle olarak gördü.¹²⁴⁷ Böylece, Berisha hakkında

¹²⁴¹ Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.60.

¹²⁴² Fischer, "Albania since 1989", s.435.

¹²⁴³ Berisha yanlısı silahlı destekçiler, geçici olarak parlamento binasını, başbakanlık makamlarını ve devlet televizyon ve radyo istasyonunu kontrol altına aldı. Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.60.

¹²⁴⁴ Abrahams, *Modern Albania*, s.236.

¹²⁴⁵ Ibid., s.242.

¹²⁴⁶ "United States Condemns Violence in Albania" U.S. Department of State, Press Statement by James P. Rubin, September 14, 1998. <https://1997-2001.state.gov/briefings/statements/1998/ps980914.html> (erişim 07.06.2019)

¹²⁴⁷ Abrahams, *Modern Albania*, s.243-244.

soruşturma açılmadı. 28 Eylül 1998 tarihinde Nano Başbakanlık görevinden istifa etti ve yerine Pandeli Majko geldi.

Öte yandan, 1997-2005 yılları arasında, SP içerisinde, farklı güç odakların çatışmaları devam etti. Bu dönemde, Fatos Nano, Pandeli Majko ve İtir Meta arasında parti içinde ve başbakanlık görevi için iktidar mücadelesi karşılıklı suçlamalarla sürdü. Bu zaman diliminde, üçü de ikişer kez başbakanlık görevine gelecektir.¹²⁴⁸ Söz konusu çekişmeler ve ayrışmaların ideolojik düzlemde değil, yolsuzluk söylemi kapsamında yaşandığı belirtilmelidir.

Bununla birlikte, parti içi ve partilerarası sorunlar Batı ile ilişkiler ve neoliberal politikalarının uygulanmasında herhangi bir değişiklik getirmedi. Batılı kurumlar ve aktörler ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi ve neoliberal politikaların devam edilmesi adeta partilerüstü bir nitelik taşıyordu. Başbakanlık görevine geldikten kısa bir süre sonra, Majko'nun, Arnavutluk'taki gelişmelerle ilgili bilgi vermek üzere IMF'ye gönderdiği bir mektupta, Arnavut yetkilerinin makroekonomik ve yapısal hedeflerinin yerine getirmekte kararlı olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁴⁹ Ekim 1997 yılında, Arnavutluk'un durumunu tartışmak üzere, Brüksel'de toplanan uluslararası kredi kuruluşları, Arnavutluk hükümetinden, tasarruf programı kapsamında, doktorlar ve öğretmenler dâhil olmak üzere, kamu sektöründe personel sayısının %25 oranda azaltılmasını talep etmişti.¹²⁵⁰ Arnavut hükümetine bununla ilgili hazır bir plan sunuldu. Bu plana göre, "kamu çalışanlarının sayısı Aralık 1997'den önce 1.000 kişi azaltılacaktır. Mart 1998'de 10.000 kişilik ve 1998'in geri kalan döneminde %10-15'lik (çalışanlarının toplam sayısının) bir işten çıkarma daha yapılacaktır."¹²⁵¹ Bu plan kapsamında 1997 yılının sonundan Eylül

¹²⁴⁸ Fatos Nano 29 Temmuz-28 Eylül 1998, Temmuz 2002 –Ağustos 2005; Pandeli Majko Ekim 1998-Ekim 1999, Şubat 2002-Temmuz 2005; İtir Meta Kasım 1999-Haziran 2001, Ağustos 2001- Ocak 2002.

¹²⁴⁹ Bkz: <https://www.imf.org/external/np/loi/121298.htm> (erişim 07.06.2019)

¹²⁵⁰ Chossudovsky, "Arnavutluk'un Suça İtilmesi", s. 418.

¹²⁵¹ Ibid.

1998'e kadar kamu çalışanların sayısı 150.000'den 136.000 indirildi.¹²⁵² Bunlar yanı sıra Sosyalist hükümet neoliberal reformları bir adım öteye taşımaya hazırdı. 12 Eylül 1998 tarihinde, Arnavutluk'un IMF'den mali destek talebi bağlamında uygulanmak istediği politikaları ile ilgili bilgi vermek üzere IMF'ye gönderilen Niyet Mektubunda IMF'ye bağlılık açıkça ortaya konulur:¹²⁵³

1998 yılın sonuna kadar kamu sektörü istihdamındaki küçültmeyi 135.000 personele kadar tamamlama taahhüdümüzü [yerine getirmek için]... Gerekirse, Fon'a danıştıktan sonra programımızın başarısını sağlamak için daha fazla önlem almaya hazırız... Yapısal reformlar konusundaki genel iyi ilerleme, son dönemdeki kargaşa ve hükümetin Eylül sonunda istifa etmesi... yapısal reformlarda gecikmelere neden oldu. Özellikle, Eylül sonu için iki yapısal performans kriterinden biri (Ulusal Ticaret Bankası'nın özelleştirilmesine karar verilmesi) karşılanırken, diğeri (kamu sektörü istihdamına yönelik bir tavan oluşturulması ve işgücünün 135.000 seviyesine indirilmesi) kaçırıldı. İkincisi ile ilgili olarak, geçen yıl 15.000 çalışanın (kamu sektörü istihdamının yüzde 10'u) işten çıkarılması sağlandı, ancak çoğunlukla Savunma ve Kamu Düzeni Bakanlıklarında geri kalan yaklaşık 1000 çalışanın işten çıkarılması, kargaşa sırasında tamamlanamadı.¹²⁵⁴

Bu örnek, SP hükümetinin uluslararası kurumlara ne kadar kayıtsız şartsız itaat ettiğinin açık bir göstergesidir. Ayrıca, Majko'nun, Kosova krizinde uluslararası aktörlerle yaptığı işbirliği sayesinde, ABD başta olmak üzere, Batılı devletlerin desteğini kazandı. 1999 Haziran'ın başında Arnavutluk'ta 460.000 Kosovalı mülteci bulunmaktaydı.¹²⁵⁵ IMF'ye göre, bu rakam Arnavutluk nüfusun %14'üne denk geldiğinden ülkenin sosyo-ekonomik altyapısına, bütçe ve ödemeler dengesine baskı

¹²⁵² Bkz: <https://www.imf.org/external/np/loi/121298.htm>

¹²⁵³ Ibid.

¹²⁵⁴ Ibid.

¹²⁵⁵ "IMF Approves Second Annual ESAF Arrangement and Augmentation for Albania", 14 Haziran 1999, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9921> (erişim 06.06.2019)

yapıyordu.¹²⁵⁶ NATO'nun güçleri, AB ve Batı medyası, Arnavutluk'un Kosova mültecileri kabul etmesi karşılığında maddi ve uluslararası alanda siyasi destek vereceklerdir. Bu bağlamda ABD ve AB, Arnavutluk'u, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak için de destekleyeceklerdir.¹²⁵⁷

Kosova savaşıdan sonra, AB'nin Batı Balkanlara yönelik geliştirdiği İstikrar ve Ortaklık Süreci (SAP) bağlamında, AB ile bütünleşme gündemi ve SAP şartlarının yerine getirilmesi SP hükümetinin siyasi söyleminde öne çıktı. Bu dönemde, SP siyasa (*policy*) düzeyinde, demokrasiyi ve piyasa ekonomisini oluşturmak ve AB ile bütünleşme için gerekli reformların teknik ayrıntılarını vurgulayan apolitik bir söylem benimsedi.¹²⁵⁸ 1999-2002 yıllarında Meta hükümeti, Arnavutluk'un AB ve NATO'nun üyeliği için gereken ekonomik ve yasal reformlara öncelik verdi. 2003 yılında yeniden başbakan görevine gelen Nano, parti doktrini ile zaman kaybedilmemesi gerektiği ve AB ve NATO'ya üye olmak için gerekli *standart reformların* uygulanması için ulusal çözümlere odaklanma gereğinin altını çizmişti.¹²⁵⁹

4. Yolsuzluk Söyleminin İdeolojik Farkların Yerini Alması ve Neoliberal Düzeni Meşrulaştırması

DP döneminde yolsuzluk ve suç faaliyetleri aracılığıyla sermaye biriktirenlerin bir kısmı, zenginleşmelerine yardım eden DP ile bağı korurken, diğer bir kısmı SP iktidarıyla ilişkiler kurma yoluna gittiler. Bu devamlılık siyasetin arkasında duran oligarşik bir yapının şekillenmekte olduğunun belirtisi olarak da okunabilir. SP kendi yandaşlarını, gümrük gibi yolsuzluğun ve kaçakçılığın en yoğun yapıldığı kilit

¹²⁵⁶ Ibid.

¹²⁵⁷ "Meeting of Secretary Albright With Albanian Prime Minister Pandeli Majko", Press Statement by James P. Rubin, Spokesman February 1, 1999, <https://1997-2001.state.gov/briefings/statements/1999/ps990201b.html> (erişim 23.06.2019)

¹²⁵⁸ Kajsiu, "Down with Politics!", s.241.

¹²⁵⁹ Fatos Nano, "Fjalim i kryeministrit dhe kryetarit të partisë socialiste Fatos Nano në kongresin e 6 të partisë socialiste të Shqipërisë" [The speech of prime minister and chairman of the Socialist Party of Albania in the 6th Congress of the Socialist Party of Albania], Tirana, 12 December 2003. Aktaran Ibid., s.241.

pozisyonlarda yerleştirdi.¹²⁶⁰ Bu süreçte Sosyalist bakanlar hızlıca kendi özel şirketlerini genişlettiler.¹²⁶¹ DP yönetimindeki gümrük ve bakanlıklardaki kaba hırsızlık vakaları, SP döneminde ihalelerin ve ruhsatların verilmesinde daha örtük hale geldiler. Diğer bir deyişle, yolsuzluk Sosyalistlerin iktidarında daha incelikli hale geldi. Bu dönemde kara paranın aklanmasıyla özdeşleşen inşaat sektörü Arnavutluk'un "sürdürülemez gelişmenin" sembolü haline gelecektir.¹²⁶² Bunun yanında Nano döneminin bir diğer yeniliği medya ve iktidar arasında kurulan ilişkinin türüdür. Nano, Berisha'dan farklı olarak basını ve medyayı susturmak yerine, Berlusconi benzeri kendisine yakın medyaların kurulmasını destekledi.¹²⁶³ Bu şekilde, siyasetin manipüle edilmesine ve yönlendirilmesine ve rakiplere şantaj yapılmasına da hizmet eden medya aracılığıyla, baskıcı bir rejim kurma gereği duymadan, iktidarını koruma yöntemi öne çıktı.¹²⁶⁴

Genellikle, Arnavutluk'un hala Avrupa'nın en düşük sosyo-ekonomik gelişme düzeyine sahip olması, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma ve nepotizme karşı ikna edici stratejilerin uygulanmamasıyla açıklanmaya çalışılır.¹²⁶⁵ Benzer şekilde, 1998'de DB'nın yayınladığı raporunda Arnavutluk'un krizi iç özelliklerinden kaynaklandığı belirtilirken; yolsuzluk bu iç etmenlerin başına gösteriliyordu.¹²⁶⁶ Bu kabuller doğrultusunda, Arnavut

¹²⁶⁰ Lubonja, "Mbi shtresëzimet sociale të postkomunizmit", s.44.

¹²⁶¹ Cable from U.S. Embassy Tirana, Ambassador John L. Withers, to Secretary of State, "Criminals Making the Laws in Albania's Parliament," August 13, 2009, https://wikileaks.org/plusd/cables/09TIRANA552_a.html (erişim 11.06.2019). Nano'nun arkadaşlarının Durrës limanını kontrol ettiği iddia ediliyor. İliir Meta'nın ise inşaat sektörü yönettiğinden bahsedilirdi. Parti lideri Gramoz Ruçi, güneydeki iş imparatorluğu nedeniyle "Saranda Bey'i" olarak anılırdı. ABD büyükelçiliği daha sonra Ruçi'nin "uyuşturucu kaçakçılarıyla ve organize suç örgütleriyle uzun süredir devam eden bağları" olduğunu bildirdi. Abrahams, *Modern Albania*, s.278.

¹²⁶² Fatos Lubonja, "Kriza e një "zhvillimi" të paqëndrueshëm", *Korrieri*, 30 qershor 2008.

¹²⁶³ Günümüzde Arnavutluk'un en büyük ulusal medya haline gelen Top-Channel medya grubu, bu gelişmenin en önemli örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Berisha 2005'te tekrar iktidara geldiğinde medyayı kendine bağlamak konusunda benzer bir yol izleyecektir.

¹²⁶⁴ Fatos Lubonja, "Sistem demokratik apo 'regjim mediatik'?", *Korrieri*, 17 shkurt 2006; Bu yöntem Nano'dan sonra yönetime gelecek tüm iktidar güçleri tarafından benimsenecek ve Arnavutluk'un "pop(ulist)-star siyasetçisi" olarak ün kazanacak Edi Rama tarafından yeni bir boyuta taşınacaktır.

¹²⁶⁵ Feilcke-Tiemann, "Albania", s.30-31.

¹²⁶⁶ The World Bank, *Albania beyond the Crisis: A Strategy for Recovery and Growth*, Report No. 18658-ALB. Washington D.C. 1998; Reduction and Economic Management Unit; The World Bank *Corruption Significant Problem in Albania Despite Reforms*, 26 July 2006, <http://go.worldbank.org/T237VKF670> (erişim 14.06.2019)

hükümeti DB desteğiyle yolsuzluğa karşı stratejiler geliştirecektir.¹²⁶⁷ 2006’da DB, Arnavutluk’un yolsuzluğa karşı mücadele konusunda bölgede en gelişmiş kurumlara sahip olduğunu belirtmekteydi.¹²⁶⁸ Yolsuzluk söylemi, yolsuzluğu kamu alanın bir özelliği olarak ve devletin ekonomiye müdahale etmesinden kaynaklanan bir olgu olarak gösteriyordu. Bu nedenle yolsuzlukla mücadele politikaları, pratikte daha çok deregülasyon, serbest piyasa, liberalleşme ve özelleştirme anlamına geliyordu.¹²⁶⁹ Bu şekilde, Arnavutluk ekonomik gelişimi engelleyen etkenlerin başında yolsuzluk olgusunun gösterilmesi, neoliberal modelinin kendisinin ürettiği sorunların örtülmesine de hizmet ediyordu.

Paradoksal bir biçimde, DB’nın en çok yolsuzlukla mücadeleye odaklandığı ve hükümet ile birlikte bu doğrultuda çeşitli stratejiler geliştirdikleri bir dönemde (1998-2005), yolsuzluğun daha fazla arttığını gözlemleyebiliyoruz.¹²⁷⁰ Aslında, IMF’nin tasarruf politikaları doğrultusunda binlerce kişinin işten çıkarılması ve kamuda çalışmaya devam edenlerin maaşlarının çok düşük olması¹²⁷¹ yolsuzluğu dolaylı olarak teşvik ettiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda, işsizliğin ve işgücü devrinin çok yüksek olduğu bir durumda, siyasi parti militanizmi hayatta kalmak için yegâne çözüm olarak öne çıkmaktadır. Kajsiu’nun isabetli bir biçimde belirttiği gibi yolsuzlukla mücadele kampanyası ve genel olarak yolsuzluk söylemi, Arnavutluk’ta neoliberal düzenin uygulanmasına ve sağlamlaştırılmasına hizmet etti.¹²⁷² Bu anlamda yolsuzluk söylemi, karşısında Arnavutluk’ta uluslararası aktörler tarafından kurulan ve meşrulaştırılan

¹²⁶⁷ Kajsiu, “Poshtë korrupsioni”, s.116.

¹²⁶⁸ Reduction and Economic Management Unit; The World Bank *Corruption Significant Problem in Albania Despite Reforms*, 26 July 2006, <http://go.worldbank.org/T237VKF670> (erişim 14.06.2019)

¹²⁶⁹ Kajsiu, “The birth of corruption”, s.1017.

¹²⁷⁰ The World Bank *Helping Countries Combat Corruption: Progress at the World Bank Since 1997*, Washington D.C. 2000; Franklin Steves ve Alan Rouso, *Anti-corruption Programs in Post-Communist transition countries*, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), Working Paper, No.85, 2003.

¹²⁷¹ Dünya Bankası rehberliğinde, maaş artışları önemli görevlerde kamu çalışanlarıyla sınırlı tutulacaktı. 1997 yılında genç bir tıp doktoru ayda 45 dolar, kıdemli bir doktor 100 dolar, bir hemşire ise 30 dolar kazanıyordu. Chossudokvsky, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, s.418.

¹²⁷² Kajsiu, “Poshte Korrupsioni”, s.112.

neoliberal düzenin tanımlandığı bir tehdit olarak görev yaptı. Bu şekilde, 1998-2005 döneminde yolsuzlukla mücadele kampanyası, yolsuzluğu ortadan kaldırmadığı halde, Arnavutluk'ta neoliberal düzeni meşrulaştırmayı başardı. Birincisi, yolsuzluğun ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak tanımlanması, yolsuzluk söyleminin Arnavutluk'ta uygulanan neoliberal modelin sorunlarının eleştiri dışında tutulmasını sağladı.¹²⁷³ Arnavutluk'ta neoliberalizm teriminin ancak 2010'dan itibaren kamusal alanda kullanılmaya ve dar bir biçimde de olsa tartışılmaya başlaması, neoliberal düzenin hegemonik statüsü olarak da okunabilir. İkincisi, yolsuzlukla ilgili uluslararası aktörlerin söylemi, Arnavutluk ile uluslararası toplum arasındaki asimetrik ilişkinin yeniden üretilmesine yardımcı oluyordu. Yolsuzluğa batmış bir Arnavutluk karşısında uluslararası aktörler, yolsuzlukla mücadele için gerekli ahlaki saflığa ve bilgiye sahip yegane faktör konumuna yükseliyorlardı.¹²⁷⁴ Daha da önemlisi, bu asimetrik ilişki, uluslararası kurumlar tarafından önerilen neoliberal reformların uygulamasını meşrulaştırmıştır. Oysa bu reformlar yolsuzluğun ortadan kaldırılmasından ziyade, Arnavutluk'un küresel pazara eklemelenmesini amaçlamaktaydılar.¹²⁷⁵

1999 yılından itibaren, muhalefetteki DP ve iktidardaki SP arasında ideolojik düzlemde herhangi bir farkın kalmadığı açıkça anlaşılabiliyordu. Örneğin, 2002'de Sosyalist hükümet programındaki ekonomik reformun önceliği, özel girişimleri genişleten yasal çerçevenin ve iklimin iyileştirilmesiydi.¹²⁷⁶ İki ana parti arasında ideolojik farkın bu kadar kapandığı bir durumda yolsuzluk söylemi karşı tarafa karşı kullanılabilecek yegâne meşru yöntem olarak kaldı. Hatta Kajsiu'nun isabetli bir biçimde belirttiği gibi, ideolojik farklılıkların yokluğunda, siyaset giderek fikirlerden ziyade siyasi liderlerin kişisel özelliklerine odaklanmaya başladı.¹²⁷⁷

¹²⁷³ Ibid.

¹²⁷⁴ Kajsiu, "The birth of corruption", s.1018.

¹²⁷⁵ Kajsiu, "Poshtë korrupsioni", s.112.

¹²⁷⁶ Kajsiu, "Down with Politics!", s.240.

¹²⁷⁷ Ibid.

B. Arnavutluk'ta Neoliberal Hegemonyanın Sınırlarına Ulaşılması ve Ülkenin Krize Girmesi

1. Arnavutluk'u Dış Yatırımcılar İçin Çekici Yapma: Avrupa'nın En Düşük Vergi Yüküne Sahip Devlet Olarak Arnavutluk

DB'nin Arnavutluk'ta en büyük sorunlardan biri yolsuzluğu belirtmesiyle, DP yolsuzlukla mücadeleyi partinin en büyük “davası” olarak benimsedi ve bundan sonra seçim kampanyalarının temel yapı taşı olacaktır.¹²⁷⁸ Bu nedenle, 2005 yılın seçim kapmayasını yolsuzlukla mücadele söylemi üzerinden yürüten DP'nin sloganı “Temiz Ellerle” (*With Clean Hands*) olacaktır.¹²⁷⁹ Seçim kampanyası sırasında DP, yaygın yoksullukla mücadele edilmesi, devletin küçültülmesi, özel sektörün teşvik edilmesi, şirketlerin vergilerinin indirilmesi ve yolsuzluk ve organize suçla mücadeleyi vurguladı. Öte yandan SP, “Geleceğe Sahip Çık” (*Defend the Future*) sloganı altında, Berisha'nın tehlikeli olduğunu ve Arnavutluk bir daha şiddetli dönemlere dönmeyeceğini söylemleri ile kampanyalarını yürüttüler.¹²⁸⁰ Görüldüğü gibi, iki ana partinin halkın refahını düzletecek ve sorunları çözecek somut programları yokluğunda, seçim kampanyasında kişisel düzeydeki suçlamalara odaklandılar. Üstelik meşruiyetlerini her şeyden önce ABD başta olmak üzere uluslararası toplumdan kazındıklarının bilincinde olan her iki taraf, seçim kampanyalarının düzenlenmesinde ABD Cumhuriyetçi Parti ile bağları olan Amerikan danışmanlarından danışmanlık hizmeti aldılar.¹²⁸¹ 2005 seçimleri¹²⁸² DP'nin

¹²⁷⁸ Kajsiu, “Poshte Korrupsioni”, s. 119.

¹²⁷⁹ Berisha, bu çerçevede Nano'yu yolsuzluk ve yasadışı ticaret ile güçlü bağları olmakla suçluyordu. Öte yandan, Berisha muhalefetteyken hükümete yönelttiği ağır yolsuzluk suçlamalara rağmen, iktidara gelince suçlananlardan kimse yargılanmadı. Bunun yanında yeni iktidar koalisyonu ile iş çevrelerin çıkarları arasındaki bağlantıların zamanla arttığı görüldü. Yolsuzluğa gelince, eğitim, sağlık ve yargı alanlarındaki hizmetlerde rüşvet neredeyse zorunlu bir davranış kalıbı olarak kalmıştı. Ayrıca, Başbakan Berisha'nın çocukları da bu dönemde yolsuzluktan dolayı çok gündeme geldiler. Abrahams, *Modern Albania*, s.288; Bideleux ve Jeffries, *The Balkans*, s.69-70.

¹²⁸⁰ Abrahams, *Modern Albania*, s.281-282.

¹²⁸¹ Ibid., s.281.

¹²⁸² Seçime katılım oranı %48 olduğu bu seçimlerde DP koalisyonu %44.1, SP koalisyonu ise %39.4 oy aldılar. Mağlubiyet sonucunda Nano, SP Genel Başkanlığından istifa edip yerine 2000 yılından beri Tiran Belediye Başkanlığını yürüten Edi Rama geçecektir.

kazanmasıyla, Berisha liderliğinde, yeni bir merkez sağ hükümet oluşturuldu. DP ayrıca 2004'te SP'nin bölünmesinden de faydalandı. İllir Meta kendisini destekleyen 9 milletvekili yanına alarak SP'den ayrıldı ve Sosyalist Entegrasyon Hareketi (LSI) adında yeni bir parti kurdu. LSI 2005 genel seçimlerinde sadece %8,2 oy alsa da iki parti tarafından domine edilen Arnavut siyasi alanında bundan sonra dengeleri değiştirecek bir konumda olacaktır.¹²⁸³

DP Hükümeti, SP iktidarının kendilerinden devralıp yeni bir boyuta taşıdıkları standart reformları uygulama konusunda tam bir devamlılık gösterdi. Hatta neoliberal reformların yeniden vurgulanması sadece AB'yle bütünleşmenin bir şartı olarak değil, aynı zamanda beklenen NATO üyeliğinin de bir gerekliliği olarak vurgulandı.¹²⁸⁴ Kalan büyük kamu işletmelerin özelleştirilmesi gerçekleşti ve özellikle kamu zenginliklerin ve maden ocakların imtiyazlı işletme (yap-işlet-devret) olarak kullanılmak üzere çok sayıda sözleşmeler imzalandı. Özelleştirme süreci, devletin dev şirketlerinin, özellikle de hizmet ve bankacılık sektöründe kalanların üzerinde ilerledi. Bunların çoğu yabancı sermayeye aittir. Petrol sahaları ve krom madenleri gibi madencilik sektörleri de yabancı sermayeye veya ortak girişimlerce kiralandılar.¹²⁸⁵ Ayrıca SP hükümeti sırasında gündeme gelen özel üniversitelerin açılması, DP döneminde hiçbir akademik kriter gözetmeksizin daha çok artacaktır. Üstelik, özel üniversiteleri teşvik etmek için giderek müşteri niteliğini kazanan öğrenci ücretlerinde KDV ödemesi kaldırılacaktır. Bununla birlikte eğitim alanında en dikkate değer gelişme üniversite öncesi eğitim oranındaki ciddi düşüşe

¹²⁸³ DP koalisyonu Sosyalist iktidarın halk arasında yarattığı hayal kırıklığından (vaat edildiği biçimde kaybedilen paraların geri ödenmemesi; refah konusunda iyileşme yaşanmaması) besleniyordu. Örneğin 2009 seçimlerinde DP, 4 milletvekili çıkaran LSI ile ittifak kurmak zorunda kalarak ikinci dönemine devam edebilecektir. LSI ise olay yaratan bir siyasi (şah ve kalenin yer değiştirmesi olan) rok hamlesi ile 2013 yılında SP ile ittifak kurup 2017 yılına kadar iktidarda kalmayı başaracaktır. Bu pragmatik dönüşler LSI'ye iktidarı belirleyici (*kingmaker*) güç sıfatı kazanmasına sebep olmuştur. LSI ve PS arasında temel ayrılığın yolsuzluk suçlamaları ve çıkar çatışmaları olduğunu ve sosyalistlerin geleneksel tabandan oy aldığını dikkate aldığımızda, SP'nin bölünmediği bir durumda 2005 genel seçimlerinden muhtemelen yine en çok oy alan parti olarak çıkabileceğini söyleyebiliriz.

¹²⁸⁴ Interview: Albanian Premier Aims for EU Membership, <https://www.rferl.org/a/1067191.html> (erişim 12.06.2019); Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.116-117.

¹²⁸⁵ Qori, "From Faculty to Factory".

karşılık üniversite mezunlarının sayısındaki artıştır.¹²⁸⁶ 2000-2007 döneminde mali politikası yönünden esaslı bir değişim gözlemlenmedi. Haziran 2007’de ise DP Hükümetinin en dikkate değer yeniliği ilk kez, hem ücretli çalışanlar hem de şirketler için, %10 oranda düz oranlı gelir vergisinin (*Flat Tax*) uygulanmaya geçirilmesidir.¹²⁸⁷ Bunun yanında, yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi için “Arnavutluk 1 Euro” programı uygulamaya geçirilecektir. Bu programa göre, 500m² ve üzeri devlet mülkiyetindeki varlıklar, 10 milyon Euro yatırım yapmak üzere 1 Euro karşılığında verilmesi öngörülüyordu.¹²⁸⁸ 2000-2007 döneminde gerçekleşen vergi indirimleri nedeniyle Arnavutluk Avrupa’da en düşük vergilerin olduğu ülke konumundaydı. Hatta, Arnavutluk’un yatırımcılar için vergi yükün (%22-24) en düşük olduğu ülkelerden biri haline gelmesi, Berisha Hükümetinin en önemli başarılarından olarak kabul ediliyordu.¹²⁸⁹ Öte yandan, yatırımcılar için görünürdeki bu elverişli koşullara rağmen, Arnavutluk’ta önemli dış yatırımların gerçekleşmediği görülür. Angjeli’ye göre, yatırımcıları teşvik edecek vergilerin indirimi ve “Arnavutluk 1 Euro” ekonomik teşvik paketine rağmen beklenen yatırımların gerçekleşmemesi; pratikte iş çevrelerine ve ticari kuruluşlara uygulanan baskı, keyfi uygulamalar ve yasadışı cezaların hâkim olmasından kaynaklanır.¹²⁹⁰ Bununla birlikte söz konusu uygulamaların her dönemde mevcut bulunduğunu dikkate aldığımızda, Berisha Hükümetinin kötü veya iyi niyetine indirgmeden, neoliberal yeniden yapılanma çerçevesinde siyaset-sermaye ilişkisine odaklanan yapısal bir açıklamaya ihtiyaç duyulur.

Arnavutluk’ta 1990 sonrasında ortaya çıkan sermaye sahipleri (yeni burjuvazi), onların hâkim ekonomik sınıfı konumuna yükselmelerini sağlayacak yeni siyasi iktidar

¹²⁸⁶ Telo, *Tranzicioni në Shqipëri*, s.268-272; Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia Shqiptare*, s.102.

¹²⁸⁷ Angjeli, *Tranzicioni dhe liria ekonomike në Shqipëri*, s.111.

¹²⁸⁸ Angjeli, *Ditari i tranzicionit ekonomik*, s.712.

¹²⁸⁹ Angjeli, *Tranzicioni dhe liria ekonomike në Shqipëri*, s.111; Sali Berisha, “Kombi im në pesë shtete”, *Gazeta Standard*, 18 Tetor 2007, s.14-15.

¹²⁹⁰ Angjeli, *Ditari i tranzicionit ekonomik*, s.712.

ile örtük bir siyasi-sermaye uzlaşya dayandılar. Bu şekilde, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi başta olmak üzere çok düşük fiyatla aldıkları ekonomik kaynaklar sayesinde sermaye birikimi yaparak hâkim ekonomik sınıf olan Arnavut sermaye sınıfı, siyasi bürokrasiye vereceği siyasi destek yanında ekonomik iktidarını de, kısmen de olsa, onunla paylaşmak durumunda olacaktı. Öte yandan, neoliberal reformlar kapsamında malların dolaşımı için sınırların açıldığından küresel sermaye ile rekabet edemediği bir durumda; Arnavut sermaye sahipleri, özelleştirmelerden biriktirdikleri sermayeyi, sanayi ve tarımsal üretime yatıramadıklarından, yeraltı kaynaklara (yabancılarla birlikte) ve özellikle inşaat sektörüne akıttılar.¹²⁹¹ Böylece, yeni Arnavut burjuvazisi, başta binalar, ardından da iş ve alışveriş merkezleri inşa etmek için, merkezi ve yerel hükümetle işbirliği içinde parklar ve plajlar gibi kamusal alanları yok etmeye başladılar. Bu tür bir ekonomide “göçmen işçilerin tasarrufları birinci kattaki dairelerin ve dükkânların satışını sağlarken, kara ve gri para diğer ikisini doldurmaktaydı.”¹²⁹² Öte yandan yol ihalelerin ve inşaat sektörünün doyuma ulaşmasıyla Arnavut burjuvazisi yeni birikim alanları aramaya başladı. Bu bağlamda gümrüklerden hastanelere kadarki kamusal hizmetlerin kiraya verilmesi veya yap-işlet devret biçimindeki imtiyazlı işletmeler süreci öne çıktı. Sermaye birikiminin siyasi iktidarı elinde bulunduranlarla işbirliği içinde gerçekleştiği bir durumda sermaye sınıfı, üst düzey siyasi bürokrasiye karşılığında bir “haraç” ödemek zorundaydı. Ancak belirtmek gerekir ki, “ihaleler ve imtiyazlar için siyasi liderlere ödenen her fidye parası için burjuvazi, saf ekonomi mantığı dışında doğal kaynaklar, kamusal alanlar ve insan emeği pahasına 3 veya 4 Lek fazla kazanmaktaydı.”¹²⁹³ Bu süreç zamanla yalnızca burjuvazinin ve siyasi liderlerin güçlenmesini değil, aynı zamanda birbirleriyle iç içe geçmelerini de sağladı. Milletvekili olan işadamları ve görevden ayrıldıktan sonra işadamlara dönüşen milletvekilleri ve bakanlar bu iç içe geçişlerin en

¹²⁹¹ Arlind Qori, “Ç’është oligarkia?” [Oligarşi nedir?], *Teza11*, 03.02.2018, https://teza11.org/ceshte-oligarkia/#_ftnref4 (erişim 08.06.2019)

¹²⁹² Ibid.

¹²⁹³ Ibid.

belirgin örneklerdir.¹²⁹⁴ Bu nedenle, bu döneme damgasını vuran sürekli özelleştirmeler, eğitimin ticarileştirilmesi, bitmeyen inşaat izinleri, hidroelektrik santraller ve oteller için nehirlerin tahrip edilmesi ve aynı kişilerin televizyon ve medyaya yatırım yapma biçimleri öncelikle bu bağlamda anlaşılmalıdır. Öte yandan refah politikaların izlenmesinin mümkün olmadığı bir durumda; siyasi sınıf ve geniş halk kitleleri arasında başka örtük bir “anlaşmanın” bulunduğu bahsedilebilir. Buna göre 2013 Rama Hükümetine kadar geçiş dönemindeki tüm hükümetler, özellikle çiftçilerin, dükkâncıların, küçük ve orta işletmelerin karşılıksız/usulsüz ve kaçak elektrik ve su kullanımı başta olmaz üzere sosyal haydutluk vakalarına genellikle göz yummuşlardır.¹²⁹⁵ Bu vakaların DP’nin kaleleri olarak sayılan İşkodra şehrinde ve Tiran’ın Kamza belediyesinde daha da yaygın olduğu belirtilmelidir.¹²⁹⁶

Uluslararası siyasi-ekonomik düzleminde, AB ve NATO üyeliği hedefi, önceki hükümetlerle tam bir devamlılık göstererek şekilde, Berisha hükümetinin temel odak noktasını oluşturuyordu. 2006 yılında İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasının (İOA) imzalamasıyla, bu anlaşma kapsamında olan AB ülkeleri ile serbest ticaret bağlamında gümrük vergilerin aşamalı olarak kaldırılacaktır. Aynı zamanda, 2010 AB ile vize rejiminin bu dönemde kaldırması, DP, kendi siyasetinin bir başarısı olarak lanse edecektir. Berisha Hükümeti Arnavutlar’ın 3 ay süreyle sadece turizm amacıyla Schengen bölgesinde vizesiz olarak dolaşmalarına imkân veren söz konusu vize rejimi, İOA’nın imzalanması ve 2009’da gerçekleşen NATO üyeliği yanında, hükümetinin ulaştığı en büyük başarısı olarak gösterdi. Ancak, bu siyasi başarılarla rağmen, ülkenin sosyo-ekonomik durumu giderek ağırlaşaacağı için halk arasında Berisha hükümetinin desteği gittikçe düşecektir.

¹²⁹⁴ Ibid.

¹²⁹⁵ Arbër Zaimi, “Ndërhyrja klasore e Ramës” [Rama’nın Sınıfsal Müdahalesi], <https://rreth.wordpress.com/2014/12/30/nderhyrja-klasore-e-rames/> (erişim 22.03.2019); Shenasi Rama, *Përrallat e tranzicionit shqiptar: Rrethi i ferrit*, New York, Instituti i Studimeve Kombëtare Shqiptare, 2015, s.171-179.

¹²⁹⁶ http://www.bbc.co.uk/albanian/forum/2006/02/060213_energji_shkodra.shtml (erişim 23.06.2019)

Seçmen katılım oranının %50 olduğu 2009 seçimlerde, DP ve SP arasındaki oy farkı çok azalacağından, DP, ancak LSI başta olmak üzere, 4 küçük parti ile bir koalisyon oluşturarak yeni hükümeti kurmak için çoğunluğu sağlayabildi.¹²⁹⁷ 2011 yılında Ekonomi, Ticaret ve Enerji Bakanı olan İlir Meta'nın büyük yolsuzluk olaylara karıştığına dair videoların basına sızmasıyla Meta istifa etti.¹²⁹⁸

2. Sol ve Sağ Ötesinde “Yeniden Doğuş”: Neoliberal Düzenin Toplumsal ve Kültürel Hegemonyasını Sağlama Çabası Olarak Rama Hükümeti

2013 seçim kampanyası, DP liderliğindeki İstihdam, Refah ve Entegrasyon için İttifak ile SP ve LSI liderliğindeki Avrupalı bir Arnavutluk için İttifak adlı iki blok arasında gelişti. DP daha çok sekiz yıllık iktidar döneminde gerçekleştikleri vize rejimin kaldırılması ve NATO üyeliği gibi siyasi başarılarla odaklanırken bu doğrultuda ilerleme vaat ediyordu.¹²⁹⁹ Edi Rama'nın liderliğindeki SP ise, “Rönesans: 2013 Değişimin Yılı” sloganı altında, demokrasiyi ve ekonomiyi canlandıracak bir Arnavut Rönesans'ı vurgulayarak değişim ihtiyacını öne çıkardı.¹³⁰⁰ 2009 seçimlerinden o yana, Sol ve Sağ'ın ötesinde tam bir neoliberal söylem benimseyen SP, 2013 seçim kampanyasında ilk defa sosyal-demokrat bir program dile getirdi. Genellikle yolsuzluk suçlamaları etrafında dönen önceki seçim kampanyalarından farklı olarak, SP ilk defa neoliberal çerçeve dışında çıkan herkesi kapsayan bedava sağlık hizmetleri ve (Berisha'nın Marksçı vergi

¹²⁹⁷ OSCE, Office of Democratic Institutions and Human Rights, “Republic of Albania Parliamentary Elections 28 June, 2009,” September 14, 2009. <https://www.osce.org/odihr/elections/albania/37853?download=true> (erişim 05.06.2019)

¹²⁹⁸ Sosyalistler, hükümet karşıtı gösterilerin başladığı bir ortamda, kendi taraftarlarını sokaklara gönderdiler. 21 Ocak'ta şiddetli bir kalabalık Berisha'nın ofisine taş ve Molotof kokteylleri ile saldırdı. Cumhuriyet Muhafızları ateş açtı ve dört kişiyi öldürdü. Protestocular ve polisler de dahil olmak üzere düzinelerce kişi yaralandı. Muhalefet protestoları devam etme tehdidinde bulundu. Berisha ise söz konusu protestoları darbe girişimi olarak adlandırarak halk üzerine ateş açılmasını meşrulaştırmaya çalıştı. Abrahams, *Modern Albania*, s.290. Rama'nın iktidara gelmesiyle, 11 Ocak olayları ile ilgili suçlanan İçişleri Bakanı Lulzim Basha'nın yargılanmaması dikkat çekti. Basha ayrıca 2007'de Ulaştırma Bakanı iken, Arnavutluk'u Kosova'ya bağlayan karayolu inşaat sözleşmesinin ABD-Türkiye ortak girişimi olan Bechtel-ENKA'ya vermesiyle ilgili yolsuzlukla da suçlanmıştı.

¹²⁹⁹ Blendi Kajsia, “The 2013 Parliamentary Elections in Albania: Lights and Shadows”, *Contemporary Southeastern Europe*, 2014, Vol.1, No.1, 2014, s.114.

¹³⁰⁰ Partia Socialiste e Shqipërisë. 2013. Programi: Rimëkëmbja e Ekonomisë: Taksimi i Ndershëm. (accessed: 16 December 2013) aktaran Kajsia, “The 2013 Parliamentary Elections in Albania”, s. 114.

olarak adlandırdığı)¹³⁰¹ artan oranlı vergileme (*progressive tax*) vaat etti.¹³⁰² Seçimlere katılım oranının %53.5 olduğu 2013 seçimleri¹³⁰³ SP ve LSI koalisyonu büyük bir farkla kazandı.¹³⁰⁴

Ekonomik yönden, Rama hükümeti seçim öncesi Üçüncü Yol'a yakın siyasi söylemine rağmen, neoliberal politikaları, daha önce sadece kısmen uygulandığı sağlık ve eğitim gibi temel kamusal alanlarına uzanacak kadar ileri taşıdı. İlk olarak seçimlerde vaat edilen artan oranlı vergileme, pratikte büyük şirketlerin kazançlarına uygulanmaktan ziyade ücretliler üzerine uygulanacaktır. Bu şekilde toplumsal kutuplaşma ve servet dağılımındaki büyük farklılıklar giderek keskinleşti.

SP, seçim kampanyasında, herkesi kapsayan sağlık güvencesi hizmeti getireceğini söz vermişti. Buna göre, işsiz ya da sağlık sigortası olmayanlar dâhil olmak üzere herkes için ücretsiz sağlık hizmetini kapsayacak olan devlet destekli bir merkez teşkilatın kurulması öngörülmektedir. Ancak iktidara gelince, ilk olarak, sağlık sigortası olmayanları sigorta kapsamı dışında bırakan mevcut sigorta sistemine dokunulmadı. Qori'nin belirttiği gibi, neoliberal uygulamaların birçok işçiyi gayri resmi sektöre ittiği

¹³⁰¹ Ardian Vehbiu, "Berisha fiscal", *Peisazhe të fjalës*, 3 Nëntor 2011, <https://peisazhe.com/2011/11/03/berisha-fiskal/> (erişim 12.06.2019)

¹³⁰² Partia Socialiste e Shqipërisë, *Programi*, 16 aktaran Kajsiu, "The 2013 Parliamentary Elections in Albania", s.114.

¹³⁰³ SP %41,36 oy alırken, LSI %10,46 oy aldı. %30,63 oy alarak mağlubiyeti kabul eden Berisha DP Genel Başkanlığından istifa etti ve yerine Lulzim Basha geçti.

¹³⁰⁴ 2013 seçimlerle ilgili iki ilginç olay vurgulanmaya değerdir. İlki 21 Ocak'ta, yolsuzluk video skandalından dolayı Meta'nın istifasını istemek üzere, SP düzenlediği ve 4 protestocunun öldürüldüğü büyük protestodan sonra, seçimler öncesi Rama ve Meta'nın aynı koalisyonda yer almasıydı. Oysa Rama daha 21 Ocak olayları ardından Meta'yı "Arnavutluk siyasetinde çürümüş her şeyin temsilcisi olarak" adlandırmıştı. Beklenmeyen bir diğer sonuç ise, Berisha ile koalisyon döneminde Meta ile ilgili tüm yolsuzluk iddialara rağmen, LSI'nin önceki seçimlerde kazandığı milletvekili sayısının 4 katını kazanabilmesidir. Bu paradoksu daha geniş siyasi-sosyal bağlama yerleştirerek açıklamak mümkündür. LSI 2009 seçimlerinde oyların %5'ini aldığı halde, DP ile kurduğu koalisyon hükümetinin %20'ini kontrol edebildi. Sağlık ve ulaştırma bakanlığı gibi kamu sektöründe en çok istihdam imkânlarına sahip olan kurumların başına gelerek, hem partinin çekirdek kadrosunu en kritik pozisyonlara getirebildi, hem de diğer üyeleri istihdam edebildi. Üstelik bu dönemde, kamuoyunda, hangi koalisyon kazanırsa kazansın, LSI'nin iktidarı belirleyeceğine dair bir algı da yaratılmış oldu. Bunun yanında, hükümet ile bağlantıları sayesinde kazanç elde eden sermaye grupları açısından, sürekli iktidarda kalmayı başaran LSI'nin desteklenmesi güvenilir bir yatırım fikri olarak gözükmüyordu. Arnavutluk'taki siyasi elitin eşit derecede yolsuzluğa bulaşmış olduğu, ideolojik farkların önemsizleştiği ve yoksulluk ve işsizliğin çok yüksek olduğu koşullarda, (oy karşılığında kamuda istihdam imkânı sunan veya para karşılığında oyların satın alınması) siyasi patronaj etkili bir mekanizma olarak işliyordu. Bkz. Kajsiu, "The 2013 Parliamentary Elections in Albania", s.119.

Arnavutluk gibi bir çevre ülkesinde, bu karar, birçok insanın sağlık hizmeti kapsamı dışında kalmasına sebep olur. İkinci olarak, kamu kurumları tarafından sağlanan herkesi kapsayan sağlık güvencesi yerine, hükümet bazı temel sağlık hizmetlerinin herkes için sunması beklenen Kamu-Özel Ortaklıkları (KÖO) kurmaya başladı.¹³⁰⁵ Bu KÖO'nun bir parçası olarak, kamu hastanelerinde veya açık sağlık merkezlerinde altyapının uygulanması için özel firmalar ile sözleşmeler yapıldı. Hatta hükümet, KÖO'lara zemin hazırlamak için, sağlık personeline karşı, derhal halk arasında destek bulan, bir yolsuzlukla mücadele kampanyası başlattı. Hükümet, devletin gerekli tıbbi aparatları satın alması için bütçe kısıtlarını (aslında Arnavutluk'ta GSYİH'nın yalnızca %3'ü sağlık hizmetlerine yatırılır) ve KÖO'ların öngörülen daha düşük maliyet ve verimliliğini vurgulayarak KÖO'ları meşrulaştırmaya çalıştı.¹³⁰⁶ Bu dönemde sağlık alanı yanında KÖO'ların okullar, kreşler ve öğrenci yurtları inşa etmek; otoyolların bakımını yapmak ve (örneğin gümrüklerde) temel idari işlevler yerine getirmek için de yaygın olarak kamusal hizmetlerin yerine kullanılmaya başlandıklarını gözlemlemek mümkündür. Arnavut büyük sermayesinin; bir yandan olgunlaştığı (ilkel birikim aşamasını tamamladığı), öte yandan da 2008 küresel ekonomik krizinin etkilerinin¹³⁰⁷ hissedilmeye başlandığı bir durumda, sermaye birikimi sağlayabilmek için artık devletin aktif müdahalesine ihtiyaç duyduğu belirtilmelidir. Bu iki etmen yanında, Arnavut iş çevrelerinin devlet ile ekonomik bir ortaklığa ihtiyaç duymaları, uluslararası finans kurumlarına borçlanmanın artması¹³⁰⁸ sonucunda IMF'nin borç oranı konusunda veto

¹³⁰⁵ 40-65 yaşı arasında ücretsiz check-up ve hemodializ gibi temel hizmetleri kapsamaktadır. Arlind Qori, "Healthcare Tailored to the Interests of Capital", 18 January 2017. <http://www.criticatoc.ro/lefteast/healthcare-tailored/> (erişim 12.05.2019)

¹³⁰⁶ Ibid.

¹³⁰⁷ Arnavutluk ekonomisi Euro bölgesindeki ekonomik krizin etkilerini diğer ülkelere göre daha sonra yaşadı. Reel GSYİH büyüme oranı 2010 yılında %3.7, 2011'de % 2.5 ve 2012'de %1,6'ya düşmüştür. Euro Bölgesi krizinin başlamasından ve Yunanistan ve İtalya'daki göçmen işçilerin işlerini kaybettikten sonra, havale akışları 2016 yılına kadar GSYİH'nın yaklaşık % 9'una düştü. Bkz. Engjëll Pere and Will Bartlett, "On the Way to Europe: Economic and Social Developments in Albania", Reiner Osbild ve Will Bartlett der., *Societies and Political Orders in Transition*, London, Springer, 2019, s.74.

¹³⁰⁸ Kamu borcu 2008'de GSYİH'nın %55'inden 2013'e %71'e yükseldi. Bkz. Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) Performance Assessment Report, December 2017, s.6. https://financa.gov.al/wp-content/uploads/2018/06/PEFA_2017_ENG_.pdf (erişim 12.07.2019)

uygulamasından da kaynaklanmaktadır. Arnavut büyük sermaye grupları özellikle de Berisha döneminde, kamu altyapısı (özellikle yollar) inşa etmek için kazançlı devlet sözleşmeleri aldılar. İhtiyatsız veya yanlış planlanmış olmaları nedeniyle sıklıkla uzayan bu sözleşmeler, uluslararası finansal kuruluşlara kamu borcunun artmasına neden oldu. IMF'nin borç/GSYH oranını (%69) artırma konusundaki vetosundan sonra, Rama Hükümeti, müşterilerini kamu-özel ortaklıklarıyla finanse etmeye çalışmaya başladı.¹³⁰⁹ Bu çerçevede, devlet onlara kalan doğa kaynakları ve kamusal hizmetleri işletmeleri için imtiyaz anlaşmasıyla devretmektedir. Qori'nin isabetli ifadesiyle söz konusu ortaklık uygulamaları, devleti özelleştirirken, özel sektörü de devletleştirir.¹³¹⁰

Bu çerçevede SP iktidarının en çok ses getiren bir diğer neoliberal reformu yüksek eğitim-öğretimle ilgilidir.¹³¹¹ Bu reformla yüksek eğitim-öğretimin neoliberalleşmesinin tamamlanması hedeflendi.¹³¹² 2000'lerden itibaren, hükümetlerin desteği ile özel üniversitelerin çoğalmasıyla (15 devlet üniversitesi ve 24 özel üniversite bulunmaktadır), özel üniversitelerin de devlet bütçesinden faydalanacakları şekilde yüksek eğitim yasasının reform edilmesi çalışmalarına başlatıldı. DP'nin iktidarında başlatılan bu çalışmalar, SP'nin hükümetinde tamamlandı ve 2015 yılında yeni yüksek eğitim yasası yürürlüğe girdi. 2009'da özel üniversiteler katma değer vergisinden muaf tutulan tek kâr amaçlı girişimlerdi. Ülkedeki en büyük özel üniversitelerden desteklenen 2015 yasasıyla ise özel üniversitelerin, kar amacı gütmeyen özel kuruluşlara dönüşmeleri takdirde, kamu

¹³⁰⁹ Qori, "From Faculty to Factory". KÖO ve imtiyaz sözleşmeleri o kadar yaygınlaştı ki, 2018 yılında Tiran'daki IMF ofisinin başkanı Jens Reinke, hükümeti yeni imtiyaz sözleşmelerin verilmesini askıya almaya çağırdı. <http://top-channel.tv/english/imf-advises-government-to-stop-1-billion-eur-ppp-agreements/> (erişim 12.07.2019)

¹³¹⁰ Arlind Qori, "Revoltë në kohën e pëpëpëve", *Teza11*, <https://teza11.org/revolte-ne-kohen-e-pepepeve/> (erişim 12.07.2019).

¹³¹¹ 1990 sonrası dönemde, "devlet aygıtlarının zayıflaması, yüksek öğretimin daha iyi ücretli işler ve yüksek sosyal statüyle bağlantısının kesilmesi, uygun devlet desteği olmadan sürekli genişleme ve üniversite içinde profesörler ile siyasi partiler arasında kayırmacı ilişkiler, üniversite sisteminin bozulmasına neden oldu." Qori, "From Faculty to Factory".

¹³¹² Arlind Qori, "The Neoliberalization of Albanian Higher Education", 19 Mayıs 2014. <http://www.criticatac.ro/lefteast/albania-neoliberalization-of-higher-education/> (15.04.2019)

üniversiteleriyle rekabet etmeleri için kamu fonlarından faydalanmaları sağlandı.¹³¹³ Uluslararası finans kuruluşların Arnavutluk hükümetine üniversite öncesi eğitime odaklanması gerektiği ile ilgili önerilerini dikkate aldığımızda, Arnavutluk'ta yüksek eğitim-öğretimin giderek bir toplumsal hak olmaktan çıkarak, piyasada satın alınabilecek (üst orta sınıflara sunulabilen) imtiyazlı bir hizmet haline getirilme eğiliminin öne çıktığı söylemek mümkündür.

Neoliberal uygulamalar doğrultusunda, Rama Arnavutluk Başbakanı olarak İtalya'da yaptığı bir basın konuşmasında, Arnavutluk'ta sendikal örgütlenmenin olmadığına dikkat çekerek, Arnavutluk'un yabancı yatırımcılar için çok iyi fırsatlar sunduğunu belirtti. Bu dönemde yabancı yatırımcıları çekmek üzere, Ekonomi, Gelişim, Turizm, Ticaret ve Girişim Bakanlığının yayınladığı “Arnavutluk Çağırıyor: Bir Fırsatlar Ülkesi”¹³¹⁴ isimli çalışmasında, Arnavutluk'un “rekabetçi emek maliyeti” vurgulanmaktadır. İronik bir şekilde, Arnavutluk Ekonomi Bakanlığı Arnavutluk'un ücret ortalaması, mesai ücretleri, sosyal güvenlik ve vergi yükü açısından bölgedeki en rekabetçi (düşük standartlara sahip) ülke olduğunu belirtmesiyle,¹³¹⁵ dolaylı olarak ülkenin ağır toplumsal koşullarını da gözler önünde sermektedir.

Yukarıda gösterildiği üzere, neoliberal politikalar açısından Rama Hükümeti önceki hükümetlerle tam bir devamlılık gösterirken, onu ayıran uygulamalardan belki de en dikkate değer, hukuk devleti tesis etme çabaları kapsamında süregelen siyasi sınıf ve alt sınıflar arasındaki örtük “anlaşmayı” sermayenin lehine bozmasıdır.¹³¹⁶ Rama Hükümeti kaçak su ve elektrik kullanımına karşı başta olmak üzere tüm kayıtdışı ticari faaliyetlere karşı acımasız bir kampanya başlatarak kamuoyunda büyük bir dikkat çekti.

¹³¹³ Ibid. Devlet üniversitelerinde öğrenci çekemeyen bazı yüksek lisans programları kapanmak zorunda kaldılar.

¹³¹⁴ AIDA, “Albania Calls: A Country of Opportunities”, http://aida.gov.al/images/publikime/docs/Albania_Calls_01_low.pdf (erişim 23.06.2019)

¹³¹⁵ Ibid., s.9.

¹³¹⁶ Zaimi, “Ndërhyrja klasore e Ramës”.

Rama Hükümetinin (alt sınıfları hedefe koyan) dikkat çeken bu uygulaması, genelde, yaygınlaşan uyuşturucu ticaret vakaları ve parlamentoyu suça bulaşmış işadamlarla/yeraltı iş dünyasıyla doldurduğu¹³¹⁷ gerçeğinden kamuoyunun dikkatini dağıtmak için girişilen bir taktik olarak yorumlandı. Öte yandan, Rama Hükümetinin uluslararası Batılı aktörlerin ve kurumların desteğini alan “hukukun üstünlüğünü tesis etme ihtiyacı” doğrultusunda bozduğu siyasal iktidar-alt sınıflar örtük anlaşmasını Arnavutluk’taki neoliberal düzenin sağlamlaştırılması çabası kapsamında anlamlandırmak mümkündür.

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi, Arnavutluk’ta neoliberal düzenin hegemonyası, sağlam bir tarihsel blokun kurulamaması sonucunda; uluslararası aktörler ve kurumlardan alınan destekten sağlanan meşruiyet dışında, iki örtük toplumsal uzlaşıya dayanmaktaydı: sermaye-siyasi sınıf ve siyasi sınıf-alt sınıflar arasındaki anlaşma. Arnavut büyük sermayesinin henüz kuvvetlenmemiş olduğu bir aşamada alt sınıfların küçük çaplı yasadışı veya kayıtdışı faaliyetler yapmalarına izin verilmişti. Arnavutluk’ta 2000’lerden itibaren gelişen büyük sermaye grupları¹³¹⁸ kendi başına bir toplumsal güç olarak neoliberal düzende yerini aldılar. Bu ikinci aşamada, büyük sermaye etrafında örgütlenen piyasa değerlerine ve kültürüne hegemonik bir konum kazandırılması,

¹³¹⁷ Ekonomik ve sosyal çaresizlik birçok genç insanı yurtdışında, özellikle İtalya, Belçika veya Birleşik Krallık’ta suç örgütlerine (küçük uyuşturucu satıcıları veya fuhuş yaptırıcılar olarak) katılmaya itti. En başarılı olanlar kendilerini muazzam biçimde zenginleştirdiler. Bunlardan Arnavutluk’a dönenler, kamu kurumlarıyla güçlü işbirliği içinde kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinden yararlanarak yasal iş adamları olarak yeni bir kariyere başladılar. Yerel nüfuzlu adamlara dönüşen bu kişiler ayrıca, yerel halkla mafya ve patrimonial ilişkiler karışımı bir sosyal ağ inşa ettiler. Bu kişiler, siyasi bağlantıları sayesinde yerel halka kamuda veya özel sektörde iş bulabilen kimseler olarak öne çıktılar. Seçim rekabeti sertleştikçe, siyasi partiler ilk başta onları seçimler sırasında, oy almak veya oyları korumak için güçlü adamlar olarak kullanarak veya seçimlerde aday olarak göstererek yanlarına çekmeye çalıştılar. Qori’ye göre, bunların çoğunluğunun iktidardaki SP parlamento grubunun bir parçası olmalarının nedeni, SP’nin yeraltı iş dünyasıyla işbirliği yapmadan, otoriter bir lider olarak görülen iktidardaki Berisha’nın siyasi yenilgisinin gerçekleştirilemeyeceğini düşünmesidir. Bkz. Arlind Qori, “Crime or Ideology? A Critical Note on Albanian Corruption”, 21 January 2016. <https://www.criticatac.ro/lefteast/crime-or-ideology/> (erişim 23.06.2019)

¹³¹⁸ Önde gelen bazı büyük sermaye grupları şunlardır: Balfin Group, Kastrati, Agna Group, Bolv Oil, Infosoft, Elka, Profarma, Gjoka, Salillari, Sigal, Albchome. <https://invest-in-albania.org/top-100-profitable-albanian-companies/>; <https://invest-in-albania.org/top-10-richest-people-albania-2016/> (erişim 12.07.2019).

1990’larda başlanan neoliberal toplumsal dönüşümün tamamlanması açısından gerekli gözüküyordu. Ekonomik dönüşümün tamamlandığı bir aşamada, Rama iktidarı, Arnavutluk’un nihayet piyasa değerlerinin sorgulanmayan, doğal ve tartışmaz hegemonik bir nitelik aldığı sosyal ve kültürel dönüşümünü tamamlayacak neoliberal projenin nihai siyasi aşamasını temsil eder.¹³¹⁹ Bu çerçevede toplumsal hareketliliğin daha yüksek olduğu ilk geçiş aşaması tamamlandıktan sonra sınıflar arası safların sağlamlaştırmaya çalışıldığı bir aşamada, o ana kadar bir “sosyal-devlet” işlevi gören alt-sınıfların kayıtdışı faaliyetlerine de son verildi. Yukarıda bahsedilen reformlar ve uygulamalar bir yandan büyük üst-sınıflara geçişleri giderek zorlaştırırken (yüksek eğitim imkânı; herkes uyuşturucu ekemez veya Mercedes’e binemez), alt-sınıfların “toplumsal haydutluk” imkânlarını önleyerek, yani hayatta kalma adına bile hukuk devletine itaatsizlik olasılığını ortadan kaldırarak onları disipline eder.¹³²⁰ Rama’nın iktidara gelmesini destekleyen en önemli toplumsal güçlerden biri, dış destekli bir sivil toplum örgütü olarak ortaya çıkan ve sonradan G-99 partisine dönüşen Mjaft! (Yeter) hareketin olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda,¹³²¹ Rama Hükümetinin neoliberal proje ile ilişkisi daha da açıkça gözükmemektedir. Zira Arnavutluk’taki Mjaft hareketi ve onunla bağlantılı sivil toplum örgütleri daha Nano döneminden itibaren, neoliberal ilkeler ve kültürün Arnavutluk’un siyasetinde yerleştirilmesi için çabalamışlardır.¹³²² Günümüz Arnavut siyasetinde önde gelen organik entelektüellerin önemli bir kısmı ya bu STK’larda görev yapmışlar ya da Açık Toplum Vakfı’ndan¹³²³ aldıkları burslarla yurt dışında okuduktan

¹³¹⁹ Zaimi, “Ndërhyrja klasore e Ramës”.

¹³²⁰ Ibid.

¹³²¹ Fatos Lubonja, “Ku ndryshon Organizata Politike nga Mjaft-i”, *Lapsi*, 21 Tetor 2016. <https://lapsi.al/2016/11/21/lubonja-ku-ndryshon-organizata-politike-nga-mjaft-i/?fbclid=IwAR1PVcq2GVFkHjdtAKJxaCYzXWoHc63M78ARj3Diui0xHXbt4eayxYC1gZY> (erişim 13.06.2019)

¹³²² <http://mjaft.org/en/who-we-are>; <http://mjaft.org/en/what-we-do> (erişim 12.06.2019)

¹³²³ Edi Rama’nın eşi Linda (Xhillari) Basha Arnavutluk’taki Açık Toplum Vakfı’nın Yönetim Kurulu üyelerindendi. Bkz. https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/cdbbf3ce-5497-4a41-adbc-7160c825817e/a_complete_3.pdf (erişim 12.06.2019)

sonra eve dönerek siyasette aktif görevler almışlardır.¹³²⁴ Öte yandan, 2016 yılına¹³²⁵ kadar büyük dış destek alan bu STK'lar ve genel olarak neoliberal projenin, bu projeyi ortaya koyan merkez ülkelerinde askıya alınmasıyla ve iç çelişkilerin artmasıyla Arnavutluk'ta sürmesinin zor gözüktüğünü söylemek mümkündür.

IV. ARNAVUTLUK İLE ULUSLARARASI AKTÖRLER VE KURUMLAR ARASINDAKİ HEGEMONİK İLİŞKİ

A. Bağımlılıktan Hegemonik İlişkiye: Dönüşümün Uluslararası Kökenleri

Bürokratik sosyalizmin çöküşüyle birlikte meydana gelen siyasi, ekonomik ve toplumsal formasyonun dönüşümü, Arnavutluk'un uluslararası ilişkilerinde büyük bir değişikliğe neden oldu. 1990 sonrası Arnavutluk'un dış politikası Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme çabalarından şekillenmiştir. Bu anlamda, Soğuk Savaş sonrasında AB ve ABD ile ilişkiler, Arnavutluk siyasetinin temel bir bileşeni ve Arnavutluk dış politikasının iki temel sütünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, AB ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmeyle ilgili ilişkiler; bürokratik sosyalizmden kapitalizme geçişinin iç politikalarıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır.¹³²⁶ Bu bölümde bu ilişkilerin neoliberal düzenin tesisi ve yayılması kapsamındaki siyasi projeler ve uygulamalar bağlamında hegemonik bir şekilde kurulduğu gösterilecektir.

1. AB'nin Süper-Çevresi Olarak Arnavutluk

AB ile bütünleşme süreci, tüm hükümetlerinin öncelikli politikası olması ve uygulanan tüm reformlara rağmen, Arnavutluk'un AB üyeliği hala uzak görünmektedir. Arnavutluk'un AB aday statüsü başvurusu üç kez reddedildikten sonra ancak Haziran

¹³²⁴ Rama Hükümetinin önemli bazı bakanları ve kilit pozisyonlardaki genel müdürlüklerde görev yapanlar söz konusu STK'lardan gelmişlerdir.

¹³²⁵ 2016 yılı, Brexit ve Trump'ın seçilmesiyle, sembolik olarak neoliberal küreselleşmenin frene bastığı tarih olarak kabul edilir.

¹³²⁶ David Lane, "Post-Communist States and the European Union", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.23, No.4, 2007, s.462.

2014'te onaylandı. Arnavutluk'un hala AB üyesi olmamasının, genelde iç sorunlardan ve siyasi elitlerin AB şartlarını yerine getirememelerinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Daha spesifik olarak, Arnavutluk'un AB'ye bütünleşme sürecinin güçlükleri tarihsel miras, siyasi ve ekonomik reformlarının yetersizliği, siyasi istikrarsızlık, yolsuzluk, rüşvet, kayırmacılık gibi iç özellikler ve etmenlerle açıklanmaya çalışılmaktadır.¹³²⁷ Örneğin Bogdani ve Loughlin'e göre Arnavutluk'un AB ile bütünleşme konusundaki şartlarını yerine getirememesinin temel nedenlerinden biri, siyasi elitlerinin AB yanlısı söylemlerine rağmen, bu konuda gerçekten istekli olmamalarından kaynaklanmaktadır.¹³²⁸ Öte yandan demokratikleşme ve kalkınma konusunda AB'nin rolünü öne çıkaran bu yazarlar, AB'nin nüfuzu yokluğunda; Arnavutluk'un sorumsuz siyasetçilerin elinde kalarak, organize suç ve yolsuzluğun serpileceği bir "Muz Cumhuriyeti" olmaya devam edeceğini iddia ederler.¹³²⁹ Hatta genelde liberal bir yaklaşım benimseyen yazarlar, AB'yi Arnavutluk gibi zayıf devletlere yardım eden ve bütünleşme formülleri üzerinden ticari imtiyazlar ve anlaşmalar yoluyla, arka bahçesi (*backyard*) olarak gördüğü çevre bölgelerin gelişmelerine katkıda bulunan bir aktör olarak betimlemektedirler.¹³³⁰ Oysa bu yazarlar genelde iki temel konuyu ihmal etme eğilimindedirler. Birincisi kalkınmanın dışarıdan geldiği tezini ve neoliberal küreselleşme olgusunu verili almaktadırlar. İkinci olarak Arnavutluk'un uluslararası aktörler ve kurumlarla ilişkilerini kazan-kazan perspektifi içinde yorumlayarak, söz konusu ilişkilerin asimetrik ve hiyerarşik doğasını göz ardı ederler. Arnavutluk-AB arasındaki ilişkilerin doğasını daha yakından değerlendirdiğimizde; söz konusu ilişkinin

¹³²⁷ Arolda Elbasani, "EU Administrative Conditionality and Domestic Obstacles: Slow, Hesitant and Partial Reform in Post-Communist Albania", Arolda Elbasani der., *European Integration and Transformation in the Western Balkans Europeanization or Business as Usual?*, New York, Routledge, 2013; Arolda Elbasani, "Enlargement Instruments and Domestic Constraints: Public Administration Reform in Post-Communist Albania", *Südosteuropa*, Vol.57, No.1, 2009, s.70-90; Panagiotou, "Albania and the EU"; Enika Abazi, "Albania in Europe: Perspectives and Challenges", *Avrasya Dosyası*, Vol.14 , No.1, 2008, s.229-252.

¹³²⁸ Bogdani ve Loughlin, *Albania and the European Union*, s.240-241.

¹³²⁹ Ibid., s.241.

¹³³⁰ Johnson, "Albania's relations with the EU", s.189-190.

bir yandan AB'nin çevresindeki ülkelerin pahasına pazarını sermaye lehine genişletme önceliği, diğer yandan da kendi ihtiyaçları doğrultusunda dış-çevresini (ucuz işgücü, yatırım fırsatları, güvenlik) kullanmasını meşrulaştıran asimetrik bir ilişki tarafından belirlendiği ortaya çıkmaktadır. Kalkınmanın AB'nin bütünleşme şartlarının yerine getirilmesiyle gerçekleşeceği varsayımının tersine, AB ile asimetrik ilişkilerin giderek uluslararası finans kuruluşlarına ve aktörlere borçlu ve bağımlı zayıf bir Arnavut devleti yarattığı öne sürülebilir. Will Bartlett ve Ivana Prica, Arnavutluk'un de parçası olduğu Batı Balkanlar'ın AB ile sahip oldukları hiyerarşik konumunu, AB'nin süper-çevresi olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre süper-çevre kavramı "hem AB hem de avro bölgesi dışında olan ancak AB'ye ekonomik olarak bağlı olan ve başta Batı Balkanlar ülkelerinden oluşan" bölgeyi göstermektedir.¹³³¹ Batı Balkanlar, derin ticaret ilişkileri ve yüksek derecede avrolaşma (*euroisation*)¹³³² nedeniyle AB ve Avro bölgesine büyük ölçüde entegre olmuşlardır. Öte yandan bu ülkeler, AB'nin sahip olduğu krizi yumuşatma mekanizmaları ve üyeleri için uyguladığı sosyal politikalardan yararlanamadıkları gibi, ekonomileri genelde AB'nin önceliklerine göre düzenlenmiştir. Bu nedenle Avro bölgesinin krize girmesi, süper-çevrede, ekonomik durgunlukların doğasının derinlemesine ve işsizliğin çok daha fazla artmasına neden olmuştur.¹³³³ Bu çerçevede Arnavutluk-AB arasındaki asimetrik ilişkinin bütünleşmeden çok neoliberal yapılanmaya hizmet ettiği öne sürülebilir.

Arnavutluk-AB ilişkileri 1991-1999 ve 1999'dan günümüze olmak üzere iki döneme ayırmak yararlı olabilir. İlk dönemde AB-Arnavutluk ilişkilerin, en çok ticaret ve güvenlik gibi iki ayak üzerinde geliştiğini gözlemlemek mümkünken; ikinci dönemde

¹³³¹ Will Bartlett ve Ivana Prica, "Debt in the super-periphery: the case of the Western Balkans", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, Vol.2, No.6, 2017, s.826.

¹³³² Avrolaşma, bir ülkenin varlık ve borçlarının büyük bir kısmının avro cinsinden olduğu bir durumu ifade eder. Will Bartlett ve Ivana Prica, "The Deepening Crisis in the European Super-periphery", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.15, No.4, 2013, s.368.

¹³³³ Ibid.

Arnavutluk'un AB'nin "süper-çevresine" dönüştürülmesi süreci öne çıktığı söylenebilir. 1991-1999 yılları arasında AB-Arnavutluk ilişkilerinin en kurumsallaşmış yönü ticari ilişkiler olduğu kabul edilir.¹³³⁴ Bununla birlikte, bu dönemde, Balkanlardaki siyasi kriz bağlamında, Avrupa'ya kronik göç dalgalarıyla sonuçlanan Arnavutluk'taki siyasi istikrarsızlık nedeniyle, AB'nin Arnavutluk'a yaklaşımının öncelikle güvenlik endişelerinden belirlendiğini söylemek mümkündür.

1992 yılında Arnavutluk, AB ile İşbirliği ve Ticaret Anlaşmasını imzalayan ilk Güneydoğu Avrupa ülkesi oldu.¹³³⁵ Ardından Arnavutluk, PHARE, CARDS ve benzer finans destek programlarına dâhil olacaktır.¹³³⁶ 1992 İşbirliği Anlaşması büyük ölçüde Arnavutluk'ta ticareti teşvik etmeyi hedeflemekteydi.¹³³⁷ AB bu anlaşma kapsamında, Arnavutluk'un dünya ekonomik sisteminde daha aktif olması için, uluslararası örgütlere ve sözleşmelere katılmasını desteklemiştir.¹³³⁸ Bu anlaşma, aynı zamanda, AB'nin Arnavutluk'a yabancı yatırımcıları çekmek için teknik destek sağlayacağını öngörmüştür. Öte yandan, 1990'larda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile imzalanan Avrupa Anlaşmaları süreci ile paralel olarak gelişen AB-Arnavutluk ilişkilerinde en önemli fark, Arnavutluk'a AB üyeliği için garanti verilmemesidir.¹³³⁹ Söz konusu anlaşmalarla Arnavutluk-AB arasındaki ticarete asimetrik bir ilişki kuruldu. 1997'da AB-Arnavutluk ticaret dengesi AB'nin lehine olarak %313 idi.¹³⁴⁰ Arnavutluk'un dış ticaret açığı, 1991 yılında 208

¹³³⁴ Johnson, "Albania's relations with the EU", s.185.

¹³³⁵ Ticaret ilişkilerini yasal olarak müzakere eden Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olmasına rağmen, sadelik için AB terimi kullanılmıştır.

¹³³⁶ Directorate General for Economic and Financial Affairs, The Western Balkans in Transition, European Commission, Brussels, January 2003. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication998_en.pdf (erişim 12.06.2019)

¹³³⁷ European Economic Community, *Agreement between the European Economic Community and the Republic of Albania, on Trade and Commercial and Economic Cooperation*, 1992. <http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&treatyTransId=570>

¹³³⁸ European Economic Community, *Agreement between the European Economic Community and the Republic of Albania, on Trade and Commercial and Economic Cooperation*, 1992. Bkz. Mad. 17. Örneğin bu anlaşma kapsamında, AB, Arnavutluk'un DTÖ'ye üye olmak için gerekli şartlarının yerine getirilmesi için teknik destek sağladı.

¹³³⁹ Johnson, "Albania's relations with the EU", s.175.

¹³⁴⁰ Council of the European Union, *European Community Council Regulation Concerning Agreements Applicable to Albanian Imports into the EC and Extension of Generalised Tariff Preferences*, 18 June 1999. Aktaran Johnson, "Albania's relations with the EU", s.186-188.

milyon dolar iken, 1997 yılında 519 milyon dolara yükseldi.¹³⁴¹ 1998’de Arnavutluk ithalatının %92’ini ve ihracatının %82’ini AB ülkeleri ile yapmaktaydı.¹³⁴² Arnavutluk dış ticaret konusunda, bölgede AB’ye en çok bağımlı ülke konumundadır. AB’nin yatırımları ise tarım ve gıda, turizm, hafif sanayi (ayakkabı, tekstil) ve inşaat alanlarında yoğunlaşmıştır.¹³⁴³

1991-1999 yılları arasında Arnavutluk ve AB arasındaki ilişkilerinde güvenlik konusu önemli bir rol oynadı.¹³⁴⁴ Bu yıllarda Arnavutluk’tan Avrupa ülkelerine göç dalgaları, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi yasadışı ticaret faaliyetleri; 1997 Piramit krizi ve aynı zamanda Balkanlardaki istikrarsızlık; özellikle de Kosova krizinden ortaya çıkan mülteciler krizi, AB için güvenlik meselelerin öne çıkmasına neden oldu.¹³⁴⁵ 1997 Piramit krizinden sonra, Arnavutluk-AB ikili ilişkileri, kamu hizmetleri ve polis teşkilatı üzerinde yeniden denetim kurmayı amaçlayan yardım ve sivil toplum geliştirme projelerine yoğunlaştı.¹³⁴⁶

AB, özellikle Kosova kriziyle birlikte Arnavutluk’la daha yakından ilgilenmeye başlayacaktır. Arnavutluk, 2003 yılında Avrupa Konseyi Selanik Zirvesinde aday ülke statüsünü aldıktan sonra, 2006 yılında, AB siyasi şartlılığın yumuşak güç mekanizmasını temsil eden İstikrar ve Ortaklık Anlaşmasını (İOA)¹³⁴⁷ imzaladı. İOA süreciyle Batı

¹³⁴¹ European Bank for Reconstruction and Development, *Transition Report 1998: Financial Sector in Transition*, EBRD, London, 1998. Aktaran Johnson, “Albania’s relations with the EU”, s.186-188.

¹³⁴² European Commission, *Commission Report on the Feasibility of Negotiating a Stabilisation and Association Agreement with Albania*, 24 November 1999. Aktaran Ibid.

¹³⁴³ Ibid., s.184.

¹³⁴⁴ 1990-1991 mülteci krizinde 40.000’den fazla Arnavut, hem İtalya hem de Yunanistan’a kaçtı. Göç akışını engellemek amacıyla, İtalya gıda yardımı ile desteklenen “Pelikan Operasyonu” adlı insani yardım misyonunu gönderdi. Yunanistan, ise 100.000 Arnavut’u zorla sınır dışı eden “Scoop Operasyonu”yla krize olumsuz tepki verdi. Ibid., s.177.

¹³⁴⁵ Ryan C. Hendrickson, “Albania and NATO: Regional Security and Selective Intervention”, *Security Dialogue*, Vol.30, 1999, s.109-113.

¹³⁴⁶ Arnavutluk’ta polis güçlerini yeniden kurma ve yeniden eğitime amaçlı, MAPE (Çokuluslu Polis Danışma Unsuru) adlı ad hoc bir Batı Avrupa Birliği misyonu gönderildi. Johnson, “Albania’s relations with the EU”, s.175-178. Alba Operasyonu de bu bağlamda AB’nin güvenlik önceliklerini temsil etmiştir. Bkz. Ettore Greco, “New trends in peacekeeping: Operation Alba”, *Security Dialogue*, Vol.29, No.2, 1998, s.205.

¹³⁴⁷ Barry Ryan, “The EU’s Emergent Security-First Agenda: Securing Albania and Montenegro”, *Security Dialogue*, Vol.40, No.3, 2009, s.315.

Balkanlarda bir “özgürlük, güvenlik ve adalet” bölgesi oluşturmayı hedefleyen AB, aslında neoliberal felsefesinin temel ilkelerinden biri olan özgürlük ve güvenlik arasında bir simetri olduğu anlayışını ifade etmektedir. Bu şekilde AB, Batı Balkanlardaki siyasi durumdan kaynaklanan güvenlik gündemini; bu bölgenin altyapı gelişimi, liberal demokratik kurumların inşası ve açık piyasa ekonomisinin yayılmasıyla ilişkilendirdi.¹³⁴⁸ Öte yandan, Barry Ryan’ın belirttiği gibi İOA ve İstikrar Paketi ile belirlenen; sınır kontrolleri, göç kontrolü, organize suç ve kaçakçılığın önlenmesi gibi öncelikli alanlar; Arnavutluk gibi ülkelerin güvensizliğin yapısal nedenleriyle ilgilenmekten ziyade, AB’nin güvenlik önceliklerini yansıtmaktadır.¹³⁴⁹

AB ile bütünleşme sürecinde önerilen reformlar, kriterler ve uygulamalar, Arnavutluk ve uluslararası aktörler arasındaki asimetric ilişkinin somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Arnavutluk’a yönelik AB politikalarının önde gelen iki savunucusunun de kabul ettikleri gibi Avrupa Ortak Pazarı “iç pazarların deregülasyonu ve serbestleştirilmesini, ulusal tekellerin özelleştirilmesini ve kamu mallarının ve devlet yardımlarının kısıtlanmasını teşvik etmek için bir baskı kaynağı olmuştur.”¹³⁵⁰ AB, DB ve IMF ile yakın işbirliği içinde Arnavutluk’a devletin ekonomideki rolünün azaltılmasına, serbest ticarete ve dış yatırımlara yönelik açıklığa dayanan neoliberal bir kalkınma modeli dayattı.¹³⁵¹ Arnavutluk’un, Kopenhag kriterleri ve AB-Arnavutluk anlaşmalarında yer alan şartlar çerçevesinde, kamu işletmelerinin özelleştirmesi, kemer sıkma politikaları ve sermaye yanlısı bir iş anlayışın benimsenmesi gibi neoliberal ekonomik reformları yerine getirmesi zorunlu kılınmıştır.¹³⁵² Bu uygulamalar, tek ekonomik kalkınma modelinin özel teşebbüsleri ve iş piyasasının esnekliğini teşvik

¹³⁴⁸ Ryan, “The EU’s Emergent Security-First Agenda”, s.312.

¹³⁴⁹ Ibid., s.328.

¹³⁵⁰ Bogdani ve Loughlin, *Albania and the European Union*, s.220.

¹³⁵¹ Kajsiu, “Poshtë korrupsioni”, s.115.

¹³⁵² Arlind Qori, “The EU Integration Process as an Ideological and Practical Straitjacket: The Case of Albania”, *Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe*, May 2013, s.3.

etmesinden kaynaklandığını ortaya koymaktadırlar. AB, Batı Balkan ülkelerine yaptığı yardımın, Kopenhag kriterlerini yerine getirme ve Avrupa Ortaklığının özel önceliklerini yerine getirme konusundaki ilerlemeye bağlı olduğunu belirtmiştir.¹³⁵³ Diğer bir deyişle, tüm bu anlaşmalar sadece AB'nin bir parçası olmak için değil, aynı zamanda AB'den ekonomik yardım almak için de zorunlu şartlar niteliğindedirler. Bu şekilde AB ile Arnavutluk arasındaki asimetrik ilişki, Arnavutluk'ta neoliberal düzeni uygulamak için kullanıldı.¹³⁵⁴

Arnavutluk'un AB ve uluslararası kurumların denetimi doğrultusunda sürekli sanayisizleştirme politikaları izlemesi ve yerli üretiminin yetersizliği ülkeyi tamamen dış finansal yardıma ve kredilere bağımlı kılmıştır.¹³⁵⁵ Bu bağımlılık, Avrupa Komisyonun, Arnavutluk'un neoliberal yeniden yapılandırılması konusundaki elini güçlendirmektedir. Bu doğrultuda, "Arnavut devleti ve siyasi sınıfı, ülkenin Avrupa standartlarına getirilmesi için tüm kurumsal, yasal, idari, ekonomik ve politik yapılarını yeniden şekillendirecek, harekete geçirici itici bir güç olarak önemli bir role sahipti."¹³⁵⁶ AB ile bütünleşme sürecinde, Avrupalılaştırmanın itici gücüne dönüşen Arnavut hükümetlerin kendi

¹³⁵³ Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun, Arnavutluk'la Avrupa Ortaklığı'nda yer alan ilkeler, öncelikler ve şartlar hakkındaki Kararına göre, Arnavut hükümeti diğer şeylerin yanı sıra aşağıdakileri yerine getirmesi teşvik edilir: (1) Devlet elektrik şirketi KESH'in ayrıştırmasını tamamlayın ve dağıtım kolunu özelleştirin. (2) Mali konsolidasyonu hedefleyen istikrar odaklı bir maliye politikası uygulamaya devam edin. (3) Enflasyon beklentilerini azaltmak ve sabitlemek için fiyat istikrarını sağlama ve sürdürme hedefine elverişli bir para politikası izleyiniz. (4) Korsanlığa ve sahteciliğe karşı yaptırımı yoğunlaştırın. (5) Ticari kuruluşlar ve yatırımlar konusunda idari engelleri kaldırmak, kayıtdışı ekonomiyle ilgilenmek ve ticari kuruluşlarla ilgili mevzuatın, kuralların ve prosedürlerin uygun, isteğe bağlı olmayan, ayrımcı olmayan bir şekilde uygulanmasını sağlamak için eylem planlarını iletin. (6) Ücretler üzerindeki vergi indirimini azaltın ve katılım ve istihdam oranlarını artırmak için işgücü piyasasında esnekliği iyileştirin. (7) Kurumsal yönetişimi güçlendirmek ve yarı mali kayıpları azaltmak için kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesini hızlandırın. (8) AB'nin mali çıkarlarının etkin bir şekilde korunmasını sağlamak için prosedürler ve idari kapasite geliştirin. Bkz. Council Decision of 18 February 2008 on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Albania and repealing Decision 2006/54/EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008D0210> (erişim 23.06.2019)

¹³⁵⁴ Kajsiu, "Poshtë korrupsioni", s.115.

¹³⁵⁵ AB'nin denetimi altında Arnavutluk ekonomisi, tarımsal ve endüstriyel bir ekonomiden birincil olarak bir hizmet ekonomisine dönüştü. Sanayi üretimi (inşaat hariç) yanında, tarımın ekonomideki payı da zaman içerisinde sürekli düştüğü görülür. Bu arada, ekonomi giderek hizmet sektörüne daha fazla odaklanmıştır. Hizmet sektörünün sanayi ve tarımın pahasına genişlemesi ise tarımda daha fazla emeğin azaltılması ve kırsal alanlardan kentsel alanlara ilave göç getirmesi muhtemeldir. Bu durum şehirlerde ve özellikle başkent Tiran'da konut, ulaşım, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi kamu hizmetlerinin sağlanmasında daha fazla baskı yaratacaktır. Bkz. Pere ve Bartlett, "On the Way to Europe", s.75.

¹³⁵⁶ Kajsiu, "Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism", s.29.

seçmenlerinden çok, AB'nin kurumlarına hesap vermeleri dikkate değerdir. Bu anlamda reformlarda sürekli bahsi geçen sorumluluk ve şeffaflık gibi ilkeler öncelikle uluslararası kurumlara ve aktörlere yönelik olduğu belirtilmelidir. Birçok reform da toplumsal sonuçları dikkate almaksızın uygulanmaktadır. Bu açıdan ironik bir biçimde, AB ile bütünleşme süreci, pratikte Arnavutluk hükümeti, politika oluşturma, yasama süreci ile Arnavutluk'un toplumsal gerçekliği arasındaki boşluğun genişlemesini artırmaktadır.¹³⁵⁷

Öte yandan, neoliberal politikalar sonucunda kötüleşen sosyo-ekonomik duruma rağmen, Arnavut halkın büyük çoğunluğunun hala AB gündemini desteklemesi açıklanmaya muhtaçtır.¹³⁵⁸ Bogdani ve Loughlin'e göre, AB'nin meşruiyeti sadece Arnavutluk'a maddi yardım sunabildiğinden değil, özellikle demokrasi ve demokratik yönetim için bir bilgi kaynağı olarak işlev görmesinden kaynaklanmaktadır.¹³⁵⁹ Ancak, önceki bölümlerde açıklanmaya çalışıldığı gibi, AB'nin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile ilişkin şartları ve reformları; yine AB'nin denetiminde gerçekleşen Arnavutluk'un neoliberal yeniden yapılanması tarafından kösteklenmektedir. Hatta hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme konusundaki reformlar daha çok neoliberal ekonomik-politik birikim modelinin gereklilikleri çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, hukukun üstünlüğü, ekonomideki reformlarla aynı orantıda gelişmediği gibi, otoriter uygulamaların ortaya çıkmasına da neden oldu. Sonuç olarak, Arnavutluk, AB'ye uyum sağlamak için sonu görünmeyen bir maraton koşusu koşmak zorunda kalmaktadır. Bu uygulamalara rağmen, AB'ye katılma konusunda toplumsal desteğin yüksek

¹³⁵⁷ Blendi Kajsio, "Në shqipëri mund të ndërtohet një koloni, por jo një demokraci", *Gazeta Express*, 26 Mayıs, 2014, <http://www.gazetaexpress.com/intervista/blendi-kajsio-ne-shqiperi-mund-te-ndertosh-nje-koloni-por-jo-nje-demokraci-16413/> (erişim 22.06.2019)

¹³⁵⁸ Arnavutluk Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü (AIIS) adlı düşünce kuruluşunun 2012'da yaptığı yoklamaya göre Arnavutluk'un %86.5'i AB bütünleşmesini desteklemektedirler. Ayrıca bkz. Sashenka Lleshaj ve Alba Cela, "Albanians and the European Social Model", *Report*, AIIS, October 2014, s.3.

¹³⁵⁹ Bogdani ve Loughlin, *Albania and the European Union*, s.219.

olmasının nedenini, toplumun siyasi bilincini şekillendiren Avrupalılaşıma ideolojisinde bulabiliriz.¹³⁶⁰

2. Neoliberalizmi Siyasal Etki ve Kontrolden Çıkarma Pratiği olarak Avrupalılaşıma İdeolojisi

Komünizm karşıtı öğrenci hareketinin en meşhur sloganı “Arnavutluk’u Avrupa gibi olmasını istiyoruz!” idi. DP halen yaptığı protestolarda bu sloganı kullanmaktadır. Kajsiu’ye göre Avrupa fikri, komünizm yerine Arnavutluk’un hedeflediği yeni ütopya oldu.¹³⁶¹ Batı Avrupa, Arnavutlar için, özgürlüğü, refahı, zenginliği ve mutluluğu temsil eden bir “Kurtarıcı” kimliğine büründü.¹³⁶² Öte yandan, Avrupalılaşıma söylemin, 1990’lardan sonra benimsenen neoliberal modelinin kalkınmanın dışardan gelen bir olgu olduğu fikriyle ve uygulamalarıyla uyumlu olduğunu belirtmek gerekir.¹³⁶³ Hatta pratikte, Avrupalılaşıma, Arnavutluk’ta neoliberal düzenin meşrulaştırılması için, yeni toplumsal düzenin hegemonik ideolojisi olarak işlev görmüştür. Qori’nin belirttiği gibi Arnavutluk örneğinde Avrupalılaşımayı hegemonik bir ideoloji olarak ele almamızın nedeni sadece resmi siyasi duruşlarda, devletin kurumlarında ve yetkililerin siyasi söylemlerinde hâkim olmasından kaynaklanmaz. Avrupalılaşımanın hegemonik yönü özellikle resmi olmayan siyasi söylemlerde ve kamuoyu oluşturan organik entelektüellerin söyleminde ortaya çıkmaktadır.¹³⁶⁴ Bu şekilde Avrupalılaşıma ideolojisi sadece AB bütünleşme sürecinde hâkim değildir, özellikle bu sürecin “ekonomiye ve genel olarak topluma yönelik şahin bir kapitalist yaklaşım olarak anlayışında” kendini göstermektedir.¹³⁶⁵ Örneğin, Arnavutluk’ta siyasi partiler arasında AB bütünleşmesi ile ilgili herhangi bir siyasi tartışma yoktur. Bu durum, siyasi düzlemde, hangi partinin ortak hedefe doğru daha hızlı

¹³⁶⁰ Qori, “The EU Integration Process”, s.1.

¹³⁶¹ Kajsiu, “Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism”, s.28.

¹³⁶² Lubonja, “Albania after isolation”, s.130.

¹³⁶³ Kajsiu, “Polarization without Radicalization”, s.285.

¹³⁶⁴ Qori, “The EU Integration Process as an Ideological and Practical Straitjacket”, s.4.

¹³⁶⁵ Ibid.

ilerleyeceği ile ilgili teknik konulara odaklanan apolitik bir tartışmanın hâkim olmasına neden olmaktadır. Öte yandan basılı ve elektronik medyaya hakim olan organik entelektüeller ve kamuoyu yapımcılarının neredeyse tamamı benzer bir hegemonik görüş paylaşırlar. Böylece alternatif bakış açılarının marjinalleştirilmesini veya değersizleştirilmesini sağlayarak bu hegemonik fikrinin yeniden üretilmesine katkıda bulunurlar. Bu çerçevede Avrupalılaşıma fikrine yönelik kamuoyuda sızabilen herhangi bir eleştirel düşünce hemen ulusal karşıtı veya komünist olarak damgalanmaktadır. Bu şekilde, kamusal alanda ortak bir siyasi bilinç oluşturmaya amaçlayan Avrupalılaşıma ideolojisi, siyasi alternatifleri susturarak, söylem alanını hegemonyası altına alabilmiş ve insanları buna göre hareket etmeye teşvik edebilmiştir.¹³⁶⁶ Bu anlamda Avrupalılaşıma ideolojisinin temel özellikleri tarihsel olanın doğallaştırılması, rastlantısal olanın tarihsel bir zorunluluğa dönüştürülmesi ve sosyo-politik karşıtlıkların ve çelişkilerin susturulması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede AB, ideolojinin kültürel-medeniyetçi bir düğüm noktası olarak işlev gören daha geniş bir Avrupa Fikrinin parçasıdır. Bazen Arnavut siyasi söylemde Avrupa'nın kendisi Batı gibi daha geniş bir birimin parçası olarak hayal edilir. Bu şekilde Arnavut kimliği Batılı veya Avrupalı gibi daha üstün bir medeniyetinin ebedi parçası olarak inşa edilir. Öte yandan, Arnavutluk'un iddia edilen Avrupalı özüne rağmen Avrupa'ya olan fiili veya tarihsel mesafe, İslamcı-Komünist komplosunun şeytani bir eseri olarak açıklanmaya çalışılır.¹³⁶⁷ Örneğin Arnavut kamuoyunun en önemli entelektüeli ve yazarı olarak kabul edilen İsmail Kadare, Arnavutların değişmez Avrupalı kimliğinin özünü ortaya koymaya çalıştığı ünlü bir eserinde, Enver Hoxha'nın Arnavutluk tarihinde gelmiş geçmiş en büyük Avrupa düşmanı olduğunu söyler.¹³⁶⁸ Bu

¹³⁶⁶ Ibid., s.5.

¹³⁶⁷ Ibid.

¹³⁶⁸ İsmail Kadare, *Identiteti evropian i shqiptarëve* [Arnavutların Avrupalı Kimliği], Tiranë, Onufri, 2006, s.8.

söyleme göre, Osmanlı dönemi ve özellikle Hoxha rejimi gibi talihsiz tarihsel sapmalar, Arnavutları, doğal aileleri olan Avrupa'dan koparmışlardır.¹³⁶⁹ Hoxha rejiminin çöküşüyle birlikte tarih tekrar yolunu bulmuştur. Bu çerçevede, AB ve Avrupa fikri, neoliberalizmin savunucularıyla uyumlu olarak, özgürlük ve refah yönünde tarihsel başarıların en üst aşaması olarak tarihin-sonu biçiminde inşa edilmektedir. Bu şekilde, üstün bir kültürel medeniyete ait olmak, doğal olarak AB'nin tek siyasi yol haritası olarak görülmesine neden olur. Bu açıdan AB'nin zorunlu kıldığı neoliberal reformlar seçmeli alternatifler değil, ne pahasına olursa olsun takip edilmesi gereken zorunluluklar olarak görülmektedir.¹³⁷⁰ Yine bu çerçevede bürokratik sosyalizm deneyimin tüm yönlerinin reddedilip Arnavutların tarihinde bir sapma olarak görülmesi, Arnavutluk'un bağımsızlık ve eşitlik için radikal özgürlükçü mücadele tecrübesinin de reddedilmesini beraberinde getirmektedir. Arnavutluk'taki hâkim siyasi ideoloji söylemde, bürokratik sosyalizm dönemi (komünizm), fakirleri zenginlere karşı kıskırtarak toplumun bölünmesine yol açtı. Bu tarihsel yanlış (bozulan toplumsal uyum) ise AB ve kapitalizm yolunda ilerlemekle düzeltildiği öne sürülmektedir.¹³⁷¹ Bu şekilde neoliberal uygulamalara karşı çıkabilmek için her türlü tarihsel kaynak ve deneyim etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır.

1992 yılında, Berisha Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşmasında, her Arnavut'un en büyük rüyasının Arnavutluk'un Avrupa ile bütünleşmesi olduğunu ifade etmişti.¹³⁷² Başbakan Meksi ise Arnavutluk'un komünist ve totaliteryen geçmişini geride bırakabilmesi için sadece ekonomiyi, devlet mekanizmaları ve eğitim sistemini değil, özellikle toplumun kültürünü ve hatta zihniyetini de değiştirmesi gerektiğini ileri sürmüştü.¹³⁷³ Öte yandan söz konusu değişim çağrısı, Arnavutların tarihsel kazalar

¹³⁶⁹ Bkz: Kadare, *Mosmarrëveshja*, 2012, s.17; Plasari, *Vija e Teodosit rishfaqet*, s.51; Plasari, *Rrëmbimi i Europës*, s.39; Velo, *Kohë antishenjë*, s.17.

¹³⁷⁰ Qori, "The EU Integration Process", s.6.

¹³⁷¹ Ibid.

¹³⁷² Sali Berisha, *Albanian Parliamentary Proceedings*, Albanian Parliament, 9 April, 1992, Aktaran Kajsiu, "Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism", s. 28.

¹³⁷³ Aleksander Meksi, *Albanian Parliamentary Proceedings*. Albanian Parliament, 18 April, 1992, s.92. Aktaran Kajsiu, "Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism", s.28.

nedeniyle uzaklaştırıldıkları gerçek kökenlerine veya özlerine bir geri dönüş olarak betimlenmektedir. Kuruluşundan beri DP'nin siyasi söyleminde, tarihsel kazalar olarak görülen Osmanlı ve Komünizm dönemleri gibi tarihteki talihsiz oylara rağmen, Arnavutların Avrupalı özünün değişmediği vurgulanmaktadır.¹³⁷⁴ 2009 yılında Arnavutluk'un NATO'ya üye olması, Berisha tarafından romantik bir dille, Arnavutluk'un Avrupa ailesiyle birleşimini gösteren bir "özgürlük mucizesi" olarak yorumlanacaktır.¹³⁷⁵ SP'nin siyasi söyleminde ise ilk yıllarda, AB ve Avrupa fikri, sosyal-demokrasinin ilham verici modeli olarak betimlenmekteydi. Bu şekilde Avrupalılaşıma daha çok Arnavutluk için bir modernleşme kuvveti olarak görülmekteydi.¹³⁷⁶ Ancak 2009'dan sonra, SP'nin siyasi söyleminde, DP'nin söyleminde olduğu gibi kültürcü ve kimlik vurgusu öne çıkacaktır. Bu şekilde SP de Arnavutların Avrupalı özünü vurgulamaya başlayacaktır. 2011 yılında, Edi Rama'nın başkanlığında, SP'nin Avrupa-merkezci söylemi en üst düzeye çıkacaktır. Rama döneminde, SP'nin siyasi söyleminde, Arnavutların Avrupa'ya yeniden dönüş süreci, yeni Ulusal Yeniden Doğuş söylemi ile paralel bir şekilde gelişecektir.¹³⁷⁷ Sonuç olarak, hegemonik bir ideoloji konumuna yükselen Avrupalılaşıma, neoliberal düzeni Arnavutların modernleşme ve kalkınma yönünde kaçınılmaz bir nihai aşama olarak doğallaştırarak, neoliberal uygulamaların siyasal alandaki tartışmalar dışında tutulmasına yardımcı olmuştur.

B. Talep Üzerine İmparatorluk: Arnavutluk ve ABD Hegemonyası

Hoxha rejiminde Arnavutlar Anglosakson tehdidine ve Amerikan emperyalizmine ve hatta Sovyetlerin revizyonizmine/sosyal emperyalizmine karşı ulusal

¹³⁷⁴ Rezolute Nr.2, *Gazeta Tribuna*, 6 Nisan 1996, s.8 Aktaran Qori, *Ideja e Evropes dhe ideologjia shqiptare*, s.103-104.

¹³⁷⁵ Sali Berisha, *Anëtarësimi i hap dyert të ardhmes së shqiptarëve*. *Gazeta Rilindja Demokratike*, 4 prill 2008, s.2; Sali Berisha, "Rikthim në familjen e kombeve evropiane", *Gazeta Rilindja Demokratike*, 29 prill 2009, s.1. Aktaran Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.108.

¹³⁷⁶ Program i Partisë Socialiste të Shqipërisë, *Gazeta Zeri i Popullit*, 3 Temmuz 1991. Aktaran Qori, *Ideja e Evropes dhe ideologjia shqiptare*, s.105.

¹³⁷⁷ Ibid., s.105.

bağımsızlıklarının teminatı olarak kabul edilen sosyalist gelişimi korumak için tetikte bulunmaları gerektiğini öğrenmişlerdi. Bu nedenle, ulusal bağımsızlığı korumak adına tam izolasyonist bir politika benimseyen bürokratik sosyalizm rejiminin uzun krizinden sonra çöküşüyle birlikte, genel olarak Batı dünyası ve özellikle de ABD eski rejimde söylenenin aksine, tüm olumlu olguların ve umutların temsilcisi olarak görünmeye başladı. Bu bağlamda eski rejimin hem ekonomik, hem de ideolojik açıdan meşruiyetinin tamamıyla ortadan kalkmasıyla oluşan boşluğun derecesi ne kadar büyükse, artık ideolojik olarak tek alternatif olarak görülen piyasa liberalizminin başat temsilcisi olarak ABD ve uluslararası kurumlar ile bir bağımlılık ilişkisinin kurulması için o kadar uygun bir ortam oluştu. ABD'nin çekiciliği, aynı zamanda tamamen baskıcı bir rejim olarak görülen komünizme karşı savaşımında oynadığı öncü rolünden de kaynaklanmaktaydı.¹³⁷⁸ Bu şekilde Arnavutluk'taki hâkim siyasi söylemde, ABD baskıcı rejimlere karşı özgürlüğü temsil eden güç olarak betimlenmiştir.¹³⁷⁹ ABD politikası ile ilgili bu ilginç ve romantik yorum, Kosova Savaşındaki NATO müdahalesiyle pekiştirildi. Öte yandan bu yanıltıcı çekicilik, Arnavutluk'un ABD hegemonyasını (neoliberal model ve bu modeli yayma politikaları) eleştirel olmayan ve coşkulu bir biçimde benimsemesini sağlamıştır. Arnavutluk, resmi olarak bağımsız bir devlet olarak kurulduğundan beri, kendisinden büyük bölgesel ve büyük güçler ile asimetrik ilişkiler kurma konusunda uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak bu kısımda gösterileceği gibi, Arnavutluk'un Doğu Bloku'nun parçası iken büyük güçlerle ilişkilerini mümkün olduğunca kendi lehine çevirebilme koşulları ve yeteneği, ABD hegemonyasının parçası olduktan sonra tamamıyla ortadan kalkacaktır. Bu durumda, Arnavutluk hegemonik düzenin bir halkası olarak dış politikasını büyük ölçüde ABD hegemonyasının önceliklerine göre düzenlemiştir.

¹³⁷⁸ Stefano Bartolini, "Si të kalojmë nga shoqëria e kamjes në atë të mirëqënies", *Panorama*, 11 prill 2014.

¹³⁷⁹ Fatos Tarifa, *To Albania with Love*, Maryland, Hamilton Books, 2007.

1. Arnavutluk'un ABD Hegemonyasına Eklemlenmesi: Balkanlarda Bir Üs

ABD ile ilişkileri geliştirmek ve hegemon gücün desteğini kazanmak 1992 sonrası tüm Arnavut hükümetlerin öncelikli politikası olmuştur. Arnavutluk'un sınırlı kapasite ve kaynaklarını; tarihsel ilişkilerin doğasını ve 1990 sonrasındaki bölgesel ve uluslararası konumunu dikkate aldığımızda, bu küçük ülkenin ABD hegemonyasına eklemlenme isteği anlaşılabilir nitelikte iken, ABD hegemonyasının neden Arnavutluk niteliğinde bir devlete ihtiyaç duyduğu konusu hemen anlaşılabilirlikte kolaylıkta değildir. Bu soruyu sadece Arnavutluk'un tarihsel veya mevcut özelliklerine odaklanarak cevaplamaya çalışmak, ağaçlara bakmaktan ormanı görememek şeklinde eksik ve yanıltıcı bir yaklaşım doğurabilir. Bu nedenle, çalışmanın genel çerçevesine uygun bir biçimde, bu sorunun cevabı Arnavutluk'un, dünya düzeninin neoliberal yeniden yapılandırılması sürecinde ABD hegemonyası ile kurduğu ilişki ve siyasi konumlandırılması dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu açıdan Arnavutluk-ABD ilişkilerinin bilinen asimetrik yönü¹³⁸⁰ yeni bir bakışla incelenerek, ilk bakışta görünmeyen Arnavutluk-uluslararası kurumlar-hegemonya şeklindeki üç katmanlı ilişkilerin hegemonik yönü ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda Arnavutluk'un ABD hegemonyası açısından önemi birbirleriyle ilişkili olarak iki olgunun dikkate alınarak anlaşılabilirliği öne sürülecektir. Birincisi, 1990 sonrasında Arnavutluk'un siyasi ve kültürel elitlerinin neoliberal düzen yönünde yaptıkları tercihlerle ilgilidir. İkincisi ise, 1990'larda ABD'nin başını çektiği neoliberal küreselleşmeye eklemlenmeye direnen Yugoslavya'nın dağılması sürecinde, ABD hegemonyasının yeniden üretildiği bir kırılma noktası olarak Kosova Savaşında,¹³⁸¹ Arnavutluk'un siyasi olarak konumlandırılmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda ABD, Balkanlarda Arnavut Ulusal Sorunun çözülmesi konusunda (tarihsel olarak Sırp yanlısı

¹³⁸⁰ Açar, *Small State Playing the Asymmetric Game*, s.21.

¹³⁸¹ Uzgel, "Uluslararası Rekabet ve Ulusal Egemenliğin Kırılma Noktası Olarak NATO'nun Yugoslavya'ya Müdahalesi", s.204-207; Tarık Ali der., *Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul, OM Yayınevi, 2001; Apeldoorn ve de Graaff, *American Grand Strategy and Corporate Elite Networks*.

olarak görülen eski Avrupa büyük güçleri karşısında) en önemli katkıyı sağlayan güç olarak görülmüştür. Daha da önemlisi, Kosova Savaşı sonrasında Balkanlarda oluşan yeni siyasi konfigürasyonunun yegâne garantörü olarak da görülmüştür. Bu nedenle Arnavutluk'un siyasi söyleminde ABD, hegemonik rolü yanında, bir kurtarıcı kimliğine bürünerek mitik bir boyut kazandı. 2003 Irak Savaşı sürecinde ve genel olarak küresel terörizme karşı savaşı boyunca, en yakın müttefiklerinden bile eleştiri alan ABD politikası, Arnavutluk'tan kayıtsız şartsız olarak destek görmüştür. Hatta ABD hegemonyasının krize girdiği bu dönemde,¹³⁸² ABD politikalarına yöneltilen eleştirileri bir fırsat olarak değerlendiren Arnavutluk, sınırlı kapasitesine rağmen stratejik olarak güvenilir bir ortak olduğunu göstermeye çabaladı.¹³⁸³

İki ülke arasında 52 yıl sonra diplomatik ilişkilerin 1991'de kurulması ardından ABD, Arnavutluk siyasetinde en baskın uluslararası aktör haline geldi. 1991 yılında, ABD Dış İşleri Bakanı James Baker'in ziyareti Arnavutluk'a üst düzey bir Amerikalı yetkilisi tarafından yapılan ilk ziyaretti. Baker'i karşılamak için meydanlara çıkan yaklaşık 300 bin kişi daha önce görülmemiş bir coşku gösterdiler.¹³⁸⁴ Arnavutlar için bu ziyaret, "Amerika bizimledir" mesajını veriyordu. Oysa Arnavutluk için 6 milyon Dolar tutarında (süt tozu, tıbbi malzemeler vs.) ABD'nin ilk yardımını getiren Baker, ziyareti esnasında Arnavutluk için bir Marshall Planı ile gelmediğini vurguladı.¹³⁸⁵ Baker, Arnavutluk Parlamentosunda yaptığı konuşmada, Amerikan-Arnavut ilişkilerinin niteliğinin, Hükümetin vaat ettiği gibi anayasal, serbest piyasa ve serbest seçim reformları ile gerçekten devam edip etmediğine bağlı olacağını belirtti.¹³⁸⁶ Baker, ayrıca: "tarım ve sanayinin özelleştirilmesi, kararlı bir biçimde ülkenizin yabancı yatırıma açılması ve

¹³⁸² Uzgel, "Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD'nin Irak'a Müdahalesi Sorunu", s.53-54.

¹³⁸³ Açar, *Small State Playing the Asymmetric Game*, s.21.

¹³⁸⁴ "25th Anniversary of Secretary of State James A. Baker III's Historic Visit in Albania", <https://medium.com/u-s-embassy-tirana/25th-anniversary-of-secretary-of-state-james-a-baker-iiis-historic-visit-in-albania-c2d363b9954e> (erişim 10.02.2019)

¹³⁸⁵ Ibid.

¹³⁸⁶ Ibid.

dönüştürülebilir bir para birimini, serbest fiyatlar ve dengeli bir ulusal bütçe sağlayacak uzun vadeli politikalar, Arnavutluk'un ekonomik toparlanmasına zemin hazırlamanın temelleri" olduğunu söyledi.¹³⁸⁷ Diğer bir deyişle, Baker'in mesajı çok açıktı: iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği, Arnavutluk hükümeti tarafından uygulanacak neoliberal politikalara bağlıydı.

Arnavutluk neoliberal düzene eklemelenmesi konusunda hem ulusal düzeyde hem de bölgesel ve hatta uluslararası düzeyde eşi az rastlanan bir taahhüt gösterdi. Arnavutluk'un Yugoslavya'nın dağılması ve özellikle Kosova Savaşı sürecinde benimsediği yaklaşım, ABD-Arnavutluk ilişkilerini belirleyen en önemli unsurlardan biri olacaktır. Arnavutluk, NATO güçleri için iki nedenden dolayı stratejik olarak önem kazanmıştır. Birincisi, Arnavutluk, NATO ve ABD için çalkantılı güney Balkanlar'daki önemli bir askeri karakol oldu. İkincisi, Arnavutluk'un Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki siyasi tavrı ile ilgiliydi. ABD ve AB, Yugoslavya'da devam eden silahlı çatışmaların, büyük bir Arnavut etnik nüfusa sahip olan Kosova ve Makedonya'da yayılarak frenlenmeyecek bir hal almasından endişe ediyorlardı.¹³⁸⁸ Balkanlarda yaşayan yaklaşık 6 milyon Arnavut'tan sadece 3 milyonunun Arnavutluk'ta yaşaması; etnik Arnavutların anavatanı olarak Arnavutluk'un Yugoslavya krizinde takınacağı siyasi tavrı, onu önemli kılmaktaydı. 1995 yılında, *The Washington Post*'ta yayınlanan bir yazıda, John Pomfret ve David Ottaway, ABD'nin 3.3 milyon nüfusa sahip gibi küçük bir ülkeyi "kardeş olarak benimsemesi", Arnavutluk'un dünyanın en sorunlu bölgelerinden biri olan Balkanlar'da bulunmasından kaynaklandığını yazmaktadırlar. Onlara göre, Arnavutluk, küçük nüfusunun ve ekonomik kapasitesinin çok üzerinde bir stratejik değere sahip olması coğrafya tarafından lanetlenmişti.¹³⁸⁹ Öte yandan, Arnavutluk, bölgedeki zayıf ve

¹³⁸⁷ Ibid.

¹³⁸⁸ Fred Abrahams, "Albania", *Foreign Policy in Focus*, May 1, 1997. <https://fpif.org/albania/> (erişim 22.06.2019)

¹³⁸⁹ John Pomfret ve David B. Ottaway, "U.S., Albania Form the Weirdest Relationship", *The Washington Post*, 20 Kasım 1995, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/11/20/us-albania-form-the->

güvensiz konumunu ABD gibi küresel sistemin hegemonyasına eklenilerek telafi etmeye çalıştığı söylenebilir.

15 Haziran 1992 Berisha'nın, Beyaz Saray'da Başkan Bush ile gerçekleştiği görüşmede, Kosova temel konuydu. Kosova 30 Eylül 1991'deki referandumla bağımsızlığı ilan etmişti ancak bağımsızlığını sadece Arnavutluk tanımıştı. ABD yetkilileri, savaşın Kosova ve Makedonya'ya sıçramasından endişe ediyorlardı. Bu bağlamda Bush, Kongre'den Arnavutluk'a en çok tercih edilen ülke statüsünün verilmesini istedi.¹³⁹⁰ ABD, Arnavutluk sınırları dışında yaşayan etnik Arnavutlar arasında etnik huzursuzluğa yol açmayacak bir Arnavut hükümetiyle çalışmak istiyordu.¹³⁹¹ Böylece, 1990'ların başında, Yugoslavya'nın dağılması ve bölgedeki kanlı çatışmalardan oluşan Balkanlardaki konjonktür, Arnavutluk'un bölgesel bir aktör olarak önemini büyük ölçüde arttırdı. Bu durumda Arnavutluk'un temel görevi, Arnavut sorununu gündeme getirmemek ve çatışmaların, Arnavutların yoğunlaşmış (eski Yugoslavya'da) bölgelere yayılmaması için uluslararası topluma destek sağlamaktır.¹³⁹² Bölgesel konumunu güçlendirmek ve ABD başta olmak üzere, AB'nin dikkatini çekmek isteyen Arnavutluk hükümeti, bölgedeki Soğuk Savaş sonrası gelişmeleri kendi lehine çevirmeye çalıştı. Kosova'daki Arnavutların çoğu, 1990'larda Arnavutluk'un uluslararası toplumun parçası olmasıyla Kosova davasına destek vermesini bekliyorlardı. Berisha'nın iktidarının ilk günlerinde ulusal birlik için çağrıda bulunması, Kosovalı Arnavutların Arnavutluk'un kendilerine yardım edeceği umudunu pekiştirdi.¹³⁹³ DP'nin iktidara gelmesiyle, Arnavutluk'un Kosova meselesine ilgisi belirgin bir şekilde arttı. Ancak, bu dönemde iç sorunlarla boğuşmak zorunda kalan Arnavutluk, Kosova ile ilişkilerini

weirdest-relationship/a1f07295-7c20-4ddc-956c-026c533b5fd1/?utm_term=.2a8f94818aba (erişim 06.06.2019)

¹³⁹⁰ Abrahams, *Modern Albania*, s.118-119.

¹³⁹¹ Abrahams, "Albania".

¹³⁹² Abrahams, *Modern Albania*, s.249.

¹³⁹³ Ibid.

Kosova'nın ılımlı lideri Ibrahim Rugova'yla temaslar kurmasıyla sınırlı tuttu.¹³⁹⁴ ABD, Berisha-Rugova ilişkileri, Kosova sorunu kontrol altında tutmaya yardım etmenin bir yolu olarak onayladı.¹³⁹⁵ Arnavutluk'un bölgesel siyasi sorunlardan uzak tutulması ve özellikle Arnavut ulusal sorunu uluslararası gündeme getirerek bölgede istikrar bozucu bir etken olmasının engellenmesi, ABD ve diğer Batılı güçler için önemliydi. ABD, Arnavutluk hükümetine, Arnavutların yoğun yaşadığı bölgelerdeki statükoyu değiştirmeye yönelik hareketlerde bulunmaması karşılığında ekonomik, siyasi ve askeri destek sağladı.

Ekim 1993'te Arnavutluk ve ABD askeri işbirliği alanında bir anlaşma imzaladılar.¹³⁹⁶ Bu, Washington'un eski bir Doğu Bloku ülkesi ile imzaladığı ilk anlaşması oldu.¹³⁹⁷ Bu anlaşma, Arnavut subaylara yönelik eğitim programları ve uluslararası güvenlik ortamındaki üst düzey toplantılarla, iki ülke arasındaki savunma ve askeri ilişkileri genişletmeyi amaçlıyordu.¹³⁹⁸ Bu anlaşma kapsamında Arnavutluk, aynı zamanda, eski Doğu Bloğu ülkelerinden, ABD'den silah satın alan ilk ülke oldu.¹³⁹⁹ Arnavutluk, Şubat 1994'te NATO'nun Barış için Ortaklık programına katıldı ve kısa bir süre sonra NATO gemilerine ve uçaklarına, limanlarını ve pistlerini açtı.¹⁴⁰⁰ Arnavutluk ayrıca, 1994'ten beri Amerikan casus uçakların ve mürettebatlarının Bosna üzerinde keşif görevleri yürütmek için, hava üslerini ücretsiz olarak kullanmalarına izin verdi.¹⁴⁰¹ Berisha, *The Christian Science Monitor*'a verdiği bir röportajda, bölgedeki istikrarın

¹³⁹⁴ Fowkes, *The Post-Communist Era*, s.107.

¹³⁹⁵ Abrahams, *Modern Albania*, s.250.

¹³⁹⁶ Memorandum of Understanding on Defense and Military Relations between the Department of Defense of the United States of America and the Ministry of Defense of the Republic of Albania, October 14, 1993.

¹³⁹⁷ Abrahams, *Modern Albania*, s.143.

¹³⁹⁸ David Binder, "U.S. and Albania Sign a Military Agreement", *The New York Times*, October 21, 1993. <https://www.nytimes.com/1993/10/21/world/us-and-albania-sign-a-military-agreement.html> (erişim 23.06.2019)

¹³⁹⁹ Pomfret ve Ottaway, "U.S., Albania Form the Weirdest Relationship".

¹⁴⁰⁰ Abrahams, *Modern Albania*, s.143.

¹⁴⁰¹ Pomfret ve Ottaway, "U.S., Albania Form the Weirdest Relationship".

yalnızca NATO ve ABD'nin varlığıyla gerçekleşebileceğine dikkat çekerek, “ABD ve NATO'nun sahip olabileceği tüm gereklilikleri sunduk”larını belirtti.¹⁴⁰²

Arnavutluk, bölgesel istikrara yönelik bir tehdit oluşturmadığı ölçüde ve ABD tarafından sosyalizm sonrası dönüşümünün bir parçası olarak ortaya konan stratejilerle şekillenen geçiş çabalarında ilerleme kaydettiği sürece önemlidir. Örneğin, Gowan, Berisha'nın Arnavutluk ve Yugoslavya arasındaki sınırı kontrol altında tuttuğu ve Kosova ve Makedonya'daki Arnavutların milliyetçi arzuları teşvik etmediği için, iç siyasetteki otoriter uygulamalarına rağmen, Amerikan politikasına iyi hizmet ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁰³

Önceki bölümde gösterildiği gibi ABD, Berisha'ya verdiği desteği ancak Berisha'yı Arnavutluk'ta neoliberal düzenin girdiği krizin çözülmesinde engel olarak görmesiyle geri çekecektir. Bu örnek, ABD hegemonyasına bu kadar eklemlendiği Arnavutluk siyasetinde, ABD desteğinin yokluğunda herhangi bir siyasi partinin iktidarda kalmasının zorluğunu gösterdi. Bundan sonra Arnavutluk'un başına geçen tüm hükümetler ABD'yi iktidarlarının meşruiyet kaynağı olarak göreceklidir. Hatta belirtmek gerekir ki, ABD'nin DP'yi 1996 seçimlerden dolayı açıkça eleştirmeye başlayıp 1997 krizi için Berisha Hükümetini sorumlu tutması bile, ABD'nin Arnavutluk'taki hegemonik konumunu sarsamadı. Örneğin, DP'ye yakın medya ve organik entelektüeller, bir komplo anlayışına dayanarak, ABD'nin Berisha'ya yönelik politika değişikliğinin, ABD'deki Yunan lobisinden kaynaklandığını iddia ediyorlardı.¹⁴⁰⁴ Hatta bu konumdaki entelektüellerden biri, ABD'ye ve kapitalizme olan güvenin özellikle kriz dönemlerinde sınıdığını belirtecek kadar ileri gitti.¹⁴⁰⁵ Bu şekilde, 1990 sonrasında ABD ve Arnavutluk arasındaki ilk ciddi siyasi krizde bile, ABD rolünün aklanmaya çalışılması,

¹⁴⁰² Berisha ayrıca Kosova'nın eski Yugoslavya'nın en büyük sorunlarından biri olarak görülmesi gerektiği ve Sırbistan'a karşı ambargonun kaldırılmasını Kosova'daki çözüme bağlanması gerektiğini söyledi. Bkz. Christina Nifong, “Poor but Strategic Albania Tries Hard to Be a US Ally”, *Christian Science Monitor*, Vol.87, No.205, 18 September 1995, <https://www.csmonitor.com/1995/0918/18071.html> (erişim 10.06.2019)

¹⁴⁰³ Gowan, “The NATO Powers and the Balkan Tragedy”, s.99-100.

¹⁴⁰⁴ Baze, *Realitete shqiptaro-amerikane*, s.80, 196-197.

¹⁴⁰⁵ Ibid., s.225.

hegemonyasının daha kuvvetli bir biçimde yeniden üretilmesine katkıda bulundu.¹⁴⁰⁶ DP'nin yaptığı tüm mitingler ve protesto hareketlerinde, Arnavut bayrağı yanında ayrıca Amerikan ve NATO bayraklarını da sallandırması, hegemonyanın bir başka boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. ABD'nin Açık Kapı Politikasından NATO'nun Açık Kapı Politikasına Arnavutluk

1999 Kosova krizi, Arnavutluk-ABD ilişkilerinde, bir özgürlük abidesi olarak görülen ABD hegemonik rolünün perçinleştiği bir dönüm noktasıdır. Vickers ve Pettifer'e göre Arnavutluk siyaseti, 1999'dan sonra Kosova meselesinden belirlenmiştir.¹⁴⁰⁷ Arnavutluk, Kosova çatışmasında, ABD'nin tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmesi ve NATO'nun müdahalesine destek sağlamasıyla, ABD hegemonyası açısından önemini tekrar kanıtladı. Ayrıca, 1999 yılında, yüz binlerce mültecinin Kosova'dan Arnavutluk'a göçmesiyle, Arnavutluk dünya kamuoyunun odağına yerleşti. Arnavutluk'ta tüm siyasi partiler, NATO'nun müdahalesini, KFOR'un Kosova'ya yerleşmesini ve BM sivil yönetimini desteklediler.¹⁴⁰⁸ Arnavutluk, Balkan bölgesinde hem mülteciler, hem de NATO askeri güçleri için güvenli bir sığınak sağlamakla en önemli rolünü yerine getirdi. Arnavutluk'un bu çabaları ABD tarafından açıkça takdir edildi. ABD Dışişleri Bakanı Albright, NATO'nun 50'nci yıldönümü zirvesinden hemen önce Arnavutluk Cumhurbaşkanı Rexhep Meidani ile Washington'da yaptığı görüşmesinde; Kosova krizinde 350 bin mülteciyi karşılama; NATO güçlerini barındırma; ve bir dizi uluslararası kuruluşla işbirliği içinde adanmış yönetimi ve koordinasyonu için Arnavutluk Hükümetini takdir etti.¹⁴⁰⁹

¹⁴⁰⁶ Qori, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare*, s.11.

¹⁴⁰⁷ Vickers ve Pettifer, *Albania*, s.142.

¹⁴⁰⁸ Kaser, "A Political Economy History of Albania's Transition", s.8.

¹⁴⁰⁹ "Meeting of Secretary Albright with Albanian President Rexhep Meidani".

Üstelik Kosova Savaşının, Arnavutluk kamuoyunda, insani değerler adına verilen bir savaş olarak kabul edilmesi, NATO müdahalesinin ve dolayısıyla ABD hegemonyasının uluslararası çapta da meşrulaştırılmasına yardımcı oluyordu. ABD ve dönemin İngiltere Başbakanı Tony Blair Kosova Savaşını insani değerler adına yapılan ilk savaş olduğunu ilan etmişlerdi.¹⁴¹⁰ ABD hegemonyası açısından, Arnavutların açık minnettar tavrının, Kosova Savaşın insani amaçlar için yapıldığı izleniminin Batı kamuoyunda yayılmasına katkıda bulunması, Arnavutluk'un Kosova krizi süresince sağladığı destekten daha önemli olduğunu söylemek mümkündür. Oysa, İkinci Bölümde gösterildiği gibi, Kosova Savaşı insani amaçlar için Kosova Arnavutları ile ilgili bir savaştan çok, ABD'nin küresel hegemonyasıyla ilgilidir.¹⁴¹¹ Başkan Clinton'un sözlerini hatırlayacak olursak: "Bütün dünyaya satış yapma yeteneğimiz de dahil olmak üzere güçlü bir ekonomik ilişkiye sahip olacaksak, bunun anahtarı Avrupa olacaktır...Bu nedenle Kosova sorunu her bakımdan önemlidir."¹⁴¹²

Arnavutluk, eski Doğu Blokundan NATO'nun genişlemesini destekleyen ve NATO'ya üye olmak için resmi olarak talepte bulunan ilk ülkedir. NATO'nun Kuzey Atlantik Konseyi, Arnavutluk'un 1999'da NATO'nun Miloseviç rejimine karşı askeri müdahalesi sırasında verdiği önemli desteğini dikkate alınarak, Arnavutluk'la işbirliğini NATO'nun Barış için Ortaklık (PfP) ve Üyelik Eylem Planı (MAP) aracılığıyla genişletmeye karar verdi.¹⁴¹³ Bu şekilde, ABD hegemonyasının önemli bir stratejisini oluşturan Açık Kapı Politikasıyla¹⁴¹⁴ uyumlu bir biçimde hareket eden Arnavutluk;

¹⁴¹⁰ Oliver Daddow, "Tony's War"? Blair, Kosovo and the Interventionist Impulse in British Foreign Policy", *International Affairs*, Vol. 85, No. 3, 2009, s.547-560.

¹⁴¹¹ Meiksins Wood'a göre Kosova Savaşı "Avrupa Birliği'nin, ABD'nin denetleme ihtiyacı duyduğu küresel kapitalizmin başlıca kutbu olarak gelişmekte olduğu bir sırada sorun, NATO'nun rolüyle ilgilidir". Bkz. Ellen Meiksins Wood, "Kosova ve Yeni Emperyalizm", Tarık Ali der., *Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul, OM Yayınevi, 2001, s.265.

¹⁴¹² Aktaran Ibid. Uzel'in de belirttiği gibi "Balkanlar, gerek pazar gerekse doğal kaynaklar bakımından ekonomik açıdan önemli bir bölge olmasa da 1990'larda ABD, AB ve Rusya arasındaki çekişme ve rekabetin merkezi haline geldi." Bkz. Uzel, "Uluslararası Rekabet ve Ulusal Egemenliğin Kırılma Noktası", s.205.

¹⁴¹³ David L. Philips, "Albania", *American Foreign Policy Interests*, Vol.27, 2005, s.314-15.

¹⁴¹⁴ ABD'nin mal ve sermayesine kapıların açılmasını amaçlayan Açık Kapı politikası, on dokuzuncu yüzyılın sonundan günümüze kadar ABD büyük stratejisinin temeli haline gelmiştir. Açık Kapı politikası

NATO'nun "Açık Kapı" Politikası¹⁴¹⁵ doğrultusunda, Mayıs 2003'te Atlantik Şartını imzaladıktan sonra¹⁴¹⁶ Temmuz 2008'de NATO'yla üyelik protokolleri imzaladı ve Nisan 2009'da tam üye oldu. Başbakan Berisha NATO üyeliğini Arnavutluk'un bağımsızlıktan sonra ulusal tarihindeki en önemli kararı olarak tanımladı.¹⁴¹⁷ Hatta Berisha'ya göre NATO üyeliği acımasız işgaller (Osmanlı) ve diktatörlükler (Hoxha dönemi) yaşayan Arnavut halkının özgürlük arzusunun ifadesidir. Ayrıca NATO üyeliği ile Berisha Arnavutluk'un geçiş döneminin sona erdiğini de ilan etti.¹⁴¹⁸

Öte yandan Arnavutluk NATO üyeliği kapsamında silahlı kuvvetlerini modernleştirmeye çalışsa da, bu çabaları, güvenlik sektörüne kadar uzanan neoliberal reformlar nedeniyle sınırlı kalmıştır. İronik bir biçimde, Arnavutluk NATO üyesi olmak için silahlı kuvvetler üzerine uyguladığı neoliberal reformlarla, silahlı kuvvetlerin kurumsal kimliğinin giderek zayıflanmasına neden oldu. Örneğin 2008 yılında zorunlu askerliği kaldıran Arnavutluk, 2012 yılında subay yetiştiren Askeri Akademisini de kapattı. Bir başka örnek vermek gerekirse, Arnavutluk NATO üyesi olduğu halde, Havva kuvvetlerindeki Mig savaş uçakları envanterinden çıkardığı için, kendi hava sahasını kontrol edememekte ve bu görevi İtalyan ve Yunan savaş uçaklarıyla gerçekleştirmektedir.¹⁴¹⁹ Bu açıdan Arnavutluk silahlı kuvvetleri ve ülkenin savunma ve güvenlik kapasitesini geliştirmek yerine, ABD liderliğinde yürütülen uluslararası

çerçevesinde ABD sömürgeci olmayan, gayri resmi bir kapitalist imparatorluk yaratabilmiştir. Bu şekilde Açık Kapı politikası ABD hegemonyasının önemli araçlarındadır. Bkz. Bastiaan Van Apeldoorn ve Nana De Graaff, "The Limits of Open Door Imperialism and the US State-Capital Nexus", *Globalizations*, Vol.9, No.4, 2012, s.593-608.

¹⁴¹⁵ Ryan C. Hendrickson et al., "Albania and NATO's "Open Door" Policy: Alliance Enlargement and Military Transformation", *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol.19, No.2, 2006.

¹⁴¹⁶ Arnavutluk, güvenlik, NATO ve yatırım konularında danışmanlık yapmak üzere eski ABD İç Güvenlik şefi Tom Ridge'i işe aldı. Böylece, Arnavutluk'a destek sağlamak için ABD İdaresi ve Washington'daki politika çevreleriyle yakın ilişkiler kurulmaya çalışıldı. Bkz. Besar Likmeta, "Albania Hires Tom Ridge to Boost NATO Bid", <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/170/albania-hires-tom-ridge-to-boost-nato-bid> (erişim 12.06.2019)

¹⁴¹⁷ Sali Berisha, "Shqipëria ne NATO, Berisha: Akt historik", 26 Mart 2009, <http://top-channel.tv/2009/03/26/shqipëria-ne-nato-berisha-akt-historik/> (erişim 10.06.2019).

¹⁴¹⁸ Ibid.

¹⁴¹⁹ NATO Air Policing: Two Italian Fighter Planes Conduct an Intercept Activity, Rome 9 April 2019, https://www.difesa.it/EN/Primo_Piano/Pagine/hifu.aspx (erişim 22.06.2019)

operasyonlarda görevlendirilmek üzere küçük birliklerin etkinliğini artırmaya odaklanmıştır.¹⁴²⁰ Bu nedenle, NATO üyeliğine rağmen Arnavutluk'un güvenlik sorunları hala mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Nisan 2018'de, ABD'deki ziyareti sırasında Savunma Bakanı Olta Xhaçka, ABD Savunma Bakanı James Mattis ile yaptığı görüşmede, bölgenin Müttefikler tarafından unutulmadığını göstermek için, ABD'den NATO'nun Arnavutluk'ta askeri bir üs inşa etmesini istedi. Arnavutluk bakanı, Arnavutluk'un Batı Balkanlar bölgesinde ABD'nin bir temas noktası olarak hizmet etme ihtimalini göz önünde bulundurulmasını önerdi. Bu şekilde Arnavutluk, ABD ile ikili olarak kara, hava ve deniz üsleri sağlamak için hazır olduğunu belirtti.¹⁴²¹ ABD'ye yapılan bu çağrı, ABD'nin 2016'dan sonra jeostratejik önceliklerini Asya'ya çevirdiği bir bağlamda,¹⁴²² Arnavutluk'un bölgede duyduğu güvensizliğin bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu güvensizliğin bir başka örneği olarak bu dönemde Arnavutluk'taki kamuoyunda giderek Balkanlardaki Rusya'nın geri dönen nüfuzundan bahsedilmeye başlanması da gösterilebilir.¹⁴²³

3. Kayıtsız şartsız ABD'nin yanında: Eski ve Yeni Avrupa arasında Arnavutluk

11 Eylül 2001'de gerçekleşen terör saldırısı ardından, ABD'nin başlattığı küresel terörizme karşı savaşında Arnavutluk, ABD'nin sadık destekçilerden biri olacaktır.¹⁴²⁴ Hatta 1998'de Tiran'daki İslamcı örgütlere düzenlenen ABD-Arnavutluk baskını devlet-dışı bir aktöre karşı ideal önleyici saldırı (*preventive attack*) tipine en yakın örnek olduğu

¹⁴²⁰ Strategjia e Sigurisë Kombëtare, Tiranë, Korrik 2014, s.10. http://www.mod.gov.al/images/PDF/strategjia_sigurise_kombetare_republikes_se_shqiperise.pdf (12.06.2019)

¹⁴²¹ "Historia/Aeroporti i Kuçovës, ja ku do të ndërtohet baza ajrore e NATO-s", 4 Gusht 2018, <https://balkanweb.com/historia-aeroporti-i-kucoves-ja-ku-do-te-ndertohet-baza-ajrore-e-nato-s-fotovideo/> (erişim 10.06.2019).

¹⁴²² National Security Strategy of the USA, December 2017. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (erişim 13.06.2019)

¹⁴²³ Rreziku rus në Ballkan/Majlinda Bregu: Mund të preket Shqipëria, ja arsyet, *Koha Jone*, 21 Mars, 2017, <https://www.kohajone.com/2017/03/21/rreziku-rus-ne-ballkanmajlinda-bregu-mund-te-preket-shqiperia-ja-arsyet/> (erilim 12.06.2019)

¹⁴²⁴ David L. Philips, "Albania", *American Foreign Policy Interests*, Vol.27, 2005, s.312.

belirtilir.¹⁴²⁵ Arnavutluk, ABD'nin Afganistan ve Irak'a yaptığı uluslararası müdahaleleri desteklemesinin yanı sıra operasyonlara askeri birlikler de gönderdi.¹⁴²⁶ "Irak Özgürlüğü" operasyonunda, Arnavutluk asker gönderen dört ülkeden biriydi. Aslında Afganistan ve Irak'ta olduğu gibi, Arnavutluk'un ABD liderliğindeki askeri operasyonlara verdiği desteğin, ülkenin sınırlı kapasitesini göz önünde bulundurduğumuzda, yüksek oranlara ulaştığını söyleyebiliriz. *The Washington Times*, bu dönemde Arnavutluk'un, muhtemelen dünyadaki en Amerikan yanlısı ülke olduğunu yazacaktır.¹⁴²⁷ ABD Başkanı Bush'a gönderdiği "Cesur Amerikan ruhuna selam olsun!" adlı mektubunda, Arnavutluk Başbakanı Nano şöyle yazmaktadır:

Biz Arnavutlar, baskı altında yaşamının ne olduğunu bilen özgürlük savaşçılarından oluşan bir ulusuz...Bu nedenle, Amerikan liderliğindeki Irak halkını özgür bırakma çabasını gönülden destekliyoruz. Küçük bir ordusu olan küçük bir ülke olsak da, Bağdat'taki terör saltanatını sona erdirmeye mücadelesinde müttefiklerimizle omuz omuza durmaktan gurur duyuyoruz.¹⁴²⁸

Nano, aynı mektupta, ayrıca Irak Savaşına karşı çıkan Fransa ve Almanya'ya, Batı Avrupa'nın Naziler'den kurtuluşundan dolayı ABD'ye teşekkür borçlu olduğunu hatırlatıyordu.¹⁴²⁹ Arnavutluk'un bu söylemi, dönemin ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in "Eski Avrupa" ve "Yeni Avrupa" söylemiyle tam uyumluydu. Bu tavırla tam bir devamlılık içinde, sonraki hükümetin Başbakanı Berisha, ihtiyaç halinde Afganistan'a gönderilen asker sayısını artırmaya hazır olduklarını belirtti.¹⁴³⁰ Arnavut siyasi elitler, Arnavutluk'un ABD önderliğindeki askeri operasyonlara katılmasına işaret

¹⁴²⁵ Hedef gruplar El Kaide ile ilişkilendirilse de, ABD ve müttefiklerine yönelik herhangi bir terörist saldırı henüz gerçekleştirilmemişlerdi. Bkz. Karl Mueller et al., *Striking First: Preemptive and Preventive Attack in U.S. National Security Policy*, RAND Corporation, 2006, s.219-220.

¹⁴²⁶ "International Contributions to the War against Terrorism", *Fact Sheet*, U.S. Department of Defense, Office of Public Affairs, Washington D.C., 14 June 2002. <https://2001-2009.state.gov/coalition/cr/fs/12753.htm> (erişim 12.06.2019)

¹⁴²⁷ "Albania stands with U.S. in Iraq".

¹⁴²⁸ Ibid. Çeviri yazara aittir.

¹⁴²⁹ Emilian Kavalski, "The Balkans after Iraq ... Iraq after the Balkans. Who's next?", *Perspectives on European Politics and Society*, Vol.6, No.1, 2005, s.119.

¹⁴³⁰ "More Albanian troops in Afghanistan".

ederek, Arnavutluk'un güvenlik tüketen bir ülkeden küresel güvenliğe ve uluslararası girişimlere katkıda bulunan bir ülkeye dönüştüğünü vurgulamaktadırlar. Arnavutluk, ABD'ye güvenilir bir müttefik olduğunu ispatlamak için, her durumu değerlendirmeye çalışmaktadır. Örneğin, 2003 yılında, Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)'nin Roma Tüzüğü'nün 98'nci Maddesi ile ilgili olarak, Arnavutluk ve ABD, kendi vatandaşlarını UCM'ye teslim etmekten muaf tutan karşılıklı bir anlaşma imzaladılar.¹⁴³¹ ABD'nin bu politikasına karşı olan AB, bu anlaşmanın imzalamasını açıkça eleştirdi.¹⁴³² Arnavutluk aynı zamanda, Guantanamo Körfezi'nden sınır dışı edilen bazı tutukluları kabul etmesiyle, ABD'ye istisnai bir yardım sağladı. El-Kaide'yle bağlantısı olduğu şüphesiyle gözaltına alınan bu şahıslar, sonradan bir tehdit teşkil etmediğine karar verildi. Kendi ülkelerinde tutuklanma tehlikesi olan bu şahıslara, ABD yeniden yerleştirmek üzere ev sahibi bir ülke arıyordu. Böylece, Arnavutluk, kimsenin kabul etmediği bu kişilere sığınma hakkı sağladı.¹⁴³³ Bu ve bunun benzeri birçok örnek, ABD'ye karşı güvenilir bir müttefik olma istekliliğini ifade etmektedir.¹⁴³⁴

4. ABD'nin 51'inci Eyaleti Olarak Arnavutluk

ABD'nin müttefikleri arasında dâhil olmak üzere, tüm dünyada desteği azaldığı bir dönemde, ABD Başkanı George W. Bush'un 2007 yılında yaptığı Arnavutluk

¹⁴³¹ "Shqipëri: Miratohet marrëveshja me SHBA-në mbi gjykatën ndërkombëtare penale - 2003-06-11", 27 shkurt 2010, <https://www.zeriamerikes.com/a/a-30-a-2003-06-11-5-1-85688112/434794.html> (erişim 12.06.2019).

¹⁴³² AB sözcüsü Emma Udwin: "Bu anlaşmanın yürürlüğe girmemesini istiyoruz...Arnavutluk'un tutumu bizi hayal kırıklığına uğrattı" diyerek Arnavut parlamento üyelerini anlaşmayı onaylamamaya çağırdı. Arnavutluk Dışişleri Bakanı Ilir Meta, Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi ile yazışmalarının ardından şunu duyurdu: "Böyle bir anlaşmanın imzalanmasını AB ile ABD arasında bir seçim olarak görmedik. Bu anlaşma, böyle bir şey isteyen ABD ile ikili işbirliği çerçevesinde gerçekleştirildi. Amerika'nın Arnavutluk'ta ve bölgedeki varlığı ve angajmanının istikrar için sahip olduğu öneminin farkında olarak bu adımı atmaya karar verdik." Bkz. Erzeni, Orest, "ICC Agreement Wins Strong Support for Albanian Political Parties", *Southeast European Times*, July 2, 2003.

¹⁴³³ Bkz: "Detainee Release Announced", U.S. Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense News Release, 5 Mayıs 2006; Charlie Savage, "Chinese Muslims sent from Guantanamo to Albania", *The Boston Globe*, 6 Mayıs 2006, http://archive.boston.com/news/nation/washington/articles/2006/05/06/chinese_muslims_sent_from_guantanamo_to_albania/ (erişim 12.06.2019).

¹⁴³⁴ Açar, *Small State Playing the Asymmetric Game*, s.185.

ziyaretinde, bir “rock yıldızı” olarak karşılanması,¹⁴³⁵ Amerikan medyasının dikkatini çekti. Amerikan medyasında, Arnavutluk hükümetinin ve Arnavut halkının şaşırtıcı bir biçimdeki coşkulu karşılamasını belirtmek için, Arnavutluk “ABD’nin 51’nci Eyaleti” olarak tanımlandı.¹⁴³⁶ Aslında söz konusu tanımlanma bu bölümde gösterilmeye çalışılan hegemonik ilişkiyi açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Arnavutluk’un tarihinde ilk kez bir ABD Başkanı Arnavutluk’u ziyaret ediyordu. Ziyaret öncesinde, parlamento, ABD Başkanının güvenliğini sağlamak için, Amerikan güçlerine güç kullanmak dâhil olmak üzere, her türlü faaliyette bulunabilmelerine dair yetki veren, oybirliğiyle bir yasa tasarısı onayladı.¹⁴³⁷

Arnavutluk-ABD ilişkilerinin hegemonik yönünü ortaya koyan başka bir özellik, Arnavutluk’ta ABD Büyükelçiliklerinin başta olmak üzere, ABD yetkililerinin Arnavutluk’un iç siyasetinde oynadığı rolle ilgilidir. 1991 yılında, DP’nin mitinglerinde katılan ve eski rejime yönelik ağır söylemleriyle hatırlanan ilk ABD Büyükelçisi Edward William Rayerson’dan başlayarak, Amerikan Büyükelçileri sırayla Arnavutluk’ta önemli iç siyasi gerilimler ve olaylarda etkili olmuşlardır. Amerikan Büyükelçileri sadece kendi fikirlerini beyan etmekle kalmayıp, birçok durumda açıkça taraf olarak Arnavut iç siyasetinin yönünü belirleyebilmişlerdir. Aslında, yukarıda gösterildiği gibi, Arnavutluk’ta tüm partiler ve politikacılar, kendi siyasi eylemlerini meşrulaştırmak için, ABD’ye başvurumaktadırlar. Hükümet veya iktidardaki partiler, ABD ile ilişkilerine ve Amerikan Büyükelçilerinin söylemlerine, dış ve iç meşruiyet kazanmak için sıklıkla

¹⁴³⁵ Başkan Bush onuruna 21 kez top atışın yapılması ve binlerce kişinin onu karşılamak üzere meydanlara çıkması dikkat çekti. Sheryl Gay Stolberg, “Albania Gives s Hero’s Welcome to Bush”, *The New York Times*, 10 June 2007, <https://www.nytimes.com/2007/06/10/world/europe/10iht-prexy.4.6079202.html> (erişim 15.02.2019)

¹⁴³⁶ Nathan Thrall, “America’s 51st State”, *Slate*, 4 September 2009. <https://slate.com/news-and-politics/2009/09/albania-the-muslim-worlds-most-proamerican-state-americas-51st-state.html> (erişim 14.06.2019)

¹⁴³⁷ Ibid. Aslında, Dış İşleri Bakanları Baker (1991), Albright (1999), Colin Powell (2003) ve Hillary Clinton (2012) Arnavutluk’u ziyaret ettiklerinde benzer şekilde karşılandılar. Peter Lucas, “Why Albanians love America”, *The New York Times*, 14 Temmuz 2007. <https://www.nytimes.com/2007/06/14/opinion/14iht-edlucas.1.6137324.html> (erişim 12.06.2019).

başvurmaktalar. Siyasi elitler açısından ABD desteği, ilk olarak uluslararası alanda uluslararası toplumun desteğini kazanmak için zorunlu olarak görülür. İkincisi olarak iç kamuoyunda meşruiyeti kazanmak için gerekli görülür. Yerel politikaya olan güvende istikrarlı bir düşüş yaşanması durumunda, siyasi parti çıkarlarının dışında başka bir referans noktasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu referans noktası Arnavut kamuoyunda uluslararası toplum ile eşdeğerde görülen ABD ve AB'den oluşmaktadır.¹⁴³⁸ Örneğin, yeni seçimler yapıldığı zaman, ABD'nin seçimlere yönelik tavrı, kamuoyunda demokratik seçimlerin hakemi olarak kabul edilmektedir.¹⁴³⁹ Öte yandan, siyasi elitlerin çıkarları, Arnavutluk'a yönelik ABD politikalarıyla uyuşmadığı durumda, eleştiriler ABD hükümetine değil, Tiran'daki Amerikan Büyükelçiliğe veya ABD'yi etkileyen Arnavutluk karşıtı lobilere yöneltilir. ABD desteğine bu kadar bağımlı olan ve aşağıdan örgütlü bir toplumsal baskı ile karşı karşıya kalmayan bir siyasi sınıfa, önceliklerini dayatmak, ABD yetkileri için oldukça kolaydır.

2014-2018 yılları arasında Arnavutluk'ta ABD Büyükelçisi olarak görev yapan Donald Lu, Arnavutluk'ta yapılmakta olan yargı reformu süreci, yetkilerinin çok ötesinde geçip, iç işlere karışmama ilkesine bakmaksızın, sürece doğrudan müdahil oldu. Büyükelçi Lu bu süreçle ilgili neredeyse her gün Arnavutça konuşarak yaptığı basın açıklamalarında, sadece temsil ettiği kurumun görüşünü paylaşmakla kalmayıp, doğrudan yargı üyelerine, milletvekillerine ve siyasi elitlere direktifler veriyordu.¹⁴⁴⁰ Ayrıca Lu, Arnavutluk Cumhuriyet Başsavcısı Adriatik Llalla örneğinde olduğu gibi, söz konusu reforma karşı gelenleri doğrudan yolsuzlukla suçladı.¹⁴⁴¹ Bu dönemde Arnavutluk'ta bir

¹⁴³⁸ Henri Çili, "Ndërkombëtarët si pala e tretë: Një udhëtim bashkë me ndërkombëtarët nëpër tranzicionin shqiptar 1990-2002", *Polis*, No.4, 2007, s.41.

¹⁴³⁹ Ibid., s.42.

¹⁴⁴⁰ "Lu u shkruan deputetëve: Nëse nuk ka kompromis, votojeni reformën", *MAPO*, 7 Temmuz 2016, <https://gazetamapo.al/lu-u-shkruan-deputeteve-nese-nuk-ka-kompromis-votojeni-reformen/> (erişim 09.06.2018)

¹⁴⁴¹ "Shpërthen Donald Lu: Adriatik Llalla dhunoi Kushtetutën, është kundër reformës në drejtësi", *Panorama*, 2 Şubat 2017, <http://www.panorama.com.al/shperthen-donald-lu-kunder-adriatik-llalles-dhunoi-kushtetuten/> (erişim 05.07.2018)

ilk yaşandı. ABD, yargıda ve siyasette yolsuzluğa karıştığını iddia ettiği (yani mahkeme kararı olmaksızın) birçok üst düzey bürokratin ABD’ye girişini yasakladı.¹⁴⁴² Bu şekilde, Büyükelçi Lu, Lubonja’nın belirttiği gibi, yalnızca yerli soruşturma süreçlerinde kendisini dahil etmekle kalmadı, aynı zamanda, yargı süreci tamamlanmadan failleri mahkum ederek kendisine savcı, yargıç ve jüri görevi yapma hakkını da verdi.¹⁴⁴³ Sonuç olarak, bu örnekte görüldüğü gibi Arnavutluk kamuoyu, giderek ABD’ye verdiği “geniş yetki”nin kötüye kullanma sonuçlarını yaşamaktadır.

¹⁴⁴² Gjergj Erebara, “US Bans Albanian Former General Prosecutor”, *BIRN*, 15 Şubat 2019, <https://balkaninsight.com/2018/02/15/us-state-department-bans-albania-former-general-prosecution-from-entering-us-02-15-2018/> (erişim 12 Mayıs 2018);

¹⁴⁴³ Fatos Lubonja, “Për ata që presin t’i shpëtojë Amerika”, *Panorama*, 26 Şubat 2019.

SONUÇ

Bu çalışmada Arnavutluk'ta neoliberal düzenin kurulma sürecinin dinamikleri incelenmiştir. Çalışmanın ana amacı 1990 sonrasında Arnavutluk'un bürokratik sosyalizminden, çevre kapitalizmine geçişini yönlendiren uluslararası kurum ve aktörlerin belirleyiciliğini öne çıkarmaktır. Çalışmanın ana tezi Arnavutluk'un geçirdiği yapısal dönüşümün ABD hegemonyası ve AB'nin neoliberal projesi bağlamında, neoliberal bir toplumsal ve uluslararası düzen kurma çabası içerisinde anlaşılması gerektiğidir. Bu tez, Arnavutluk'la ilgili 1990 sonrası geçiş çalışmalarının eleştirel bir değerlendirmesinden hareketle, Arnavutluk'taki devlet-toplum-piyasa ilişkisinin, uluslararası kurumlar ve aktörlerin neoliberal projesinin öncelikleri kapsamında şekillendirildiğini ortaya koymaya çalıştı.

Arnavutluk'un ve genelde Balkanlar bölgesinin 1990 sonrasında geçirdiği yapısal dönüşümler ve bu dönüşümde etkili olan uluslararası kurum ve aktörlerin oynadığı rol literatürde yaygın bir biçimde tartışılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu geçiş literatürü, Arnavutluk örneğinde uluslararası etmenlerinin etkisini kabul ederken, bu etkiyi küresel düzeyde neoliberal düzenin kurulması ve tesis edilmesi gibi daha geniş uluslararası ekonomi-politik bağlamı göz ardı etme veya Arnavutluk'un dönüşümünü daha geniş toplumsal ve uluslararası bağlam ile yeterince ilişkilendirememe eğilimindedir. Bu şekilde, Arnavutluk'un dönüşümünü küresel düzeyde neoliberal düzenin kurulması ile ilgili daha geniş uluslararası bağlamdan tecrit etme ve neoliberal düzenin inşasında iç toplumsal güçlerle uluslararası güçlerin ilişkisini göz ardı etme sorunu ortaya çıkar.

Bu çerçevede öne çıkan çalışmalar Arnavutluk'un uğradığı dönüşümün seyrini açıklamak için ülkenin iç özellikleri üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalarda, paradoksal bir biçimde, Arnavutluk gibi küçük ülkelerin geçirdiği yapısal dönüşümlerin açıklanmasında, söz konusu ülkelerin iç özelliklerinin (komünist miras, siyasi elitler,

yolsuzluk zayıf kurumlar) belirleyici olduğu sonucuna varılmaktadır. Üstelik söz konusu özellikler tarih dışı bir anlayış ile ele alındığından 1990 sonrası dönemde yaşanan tüm dinamiklerin indirgemeci bir biçimde tarih dışı bir Arnavut özüne başvurarak açıklanma eğilimine yol açmaktadır. Bu tür yaklaşımlar, aynı zamanda dönüşüm sürecini yönlendiren uluslararası kurum ve aktörlerin rolünü en iyi ihtimal ile iyicil bir hegemonyaya indirgeyerek, Arnavutluk ve uluslararası aktörler arasındaki asimetrik ve hegemonik ilişkinin göz ardı edilmesine neden olurlar. Diğer bir deyişle, bu yaklaşımlar, Arnavutluk'un dönüşümünü neoliberal küreselleşme sürecinden tecrit ederek açıklamaya çalışıyorlar. Bu şekilde, neoliberal ideolojinin meşrulaştırılmasına (kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olarak kabul etmek) neden oldukları gibi, Arnavutluk örneğinde neoliberal düzenin hegemonyasının verili alınmasına ve dolayısıyla açıklanma ihtiyacının dışında tutulmasına sebep olmaktadır. Oysa Arnavutluk'un dönüşümünü neoliberal küreselleşme sürecinden tecrit ederek açıklama çabaları neoliberal ideolojisinin meşrulaştırılmasına ve dolayısıyla yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

Bu çerçevede, çalışmayı yönlendiren temel araştırma sorusu burjuva sınıfına sahip olmayan ve hiçbir piyasa ekonomisi tecrübesi olmayan Arnavutluk'un, neden ve nasıl neoliberal küreselleşmenin hegemonyasını koşulsuz olarak kabul ettiğı ve 1997 yılındaki krizden sonra da yeniden ürettiğidir. Bu çalışma, Arnavutluk'un dönüşüm süreci ile ilgili birbiriyle ilişkili iki temel sonuca ulaşmıştır.

Birincisi, Arnavutluk'ta neoliberal düzenin hegemonyası, uluslararası aktör ve kurumların dış desteğı yanı sıra, Avrupalılaşıma ideolojisi etrafında örgütlen siyasi sınıf-sermaye ve siyasi sınıf-alt sınıflar gibi belli örtük toplumsal uzlaşılarla dayalı olarak yürütüldüğüdür. Arnavutluk örneğinde, neoliberal reformların uygulanması nedeniyle bir tarihsel blok oluşturulamamış. Diğer bir deyişle, 1992 seçimlerinde DP'yi iktidara taşıyan geniş toplumsal (demokratik) cephe, 1992-1997 arasında uygulanan Şok Terapi sonucunda dağıldı. Bunun yerine, neoliberal düzenin meşruiyeti, pasif devrim kavramının

öngördüğü şekilde siyasi elitlerin başını çektiği ve sürekli dış desteğe bağımlı kalan bir siyasi proje olarak gelişti. Öte yandan söz konusu dış güçler-siyasi sınıf işbirliği, Arnavutluk örneğinde neoliberal düzenin hegemonyasının tesis edilmesi için gerekli ancak yetersiz bir koşul durumunda olmuştur. Diğer bir deyişle, Arnavutluk örneğinde pasif devrim kavramının öngördüğü yeniden yapılandırma, dış destek yanında iç toplumsal güçlerle belirli örtük toplumsal uzlaşıların yapılmasını da gerekli kılmıştır. Bu şekilde neoliberal düzenin hegemonyası, dış güçlerin siyasi elitlerle yakın işbirliği yanında, alt sınıflara verilen ödünler sayesinde sağlanmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde söz konusu ödünler, sosyal haklar olarak karşımıza çıkarken, Arnavutluk gibi çevre ülkelerde sosyal haklar, göç, kayıt dışı ekonomi ve kaçakçılıktan yararlanma olarak karşımıza çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, sivil toplumun zayıf olduğu gelişmemiş kapitalist toplumlarda, (yani sağlam bir tarihsel blokun oluşturulamadığı durumlarda) hegemonyanın (neoliberal düzenin) inşa edilmesi, pasif devrimin sağladığı dış destek yanında, ulusal siyasi elitlerin diğer toplumsal güçlerle kurdukları sınıflar arası uzlaşılarla da dayanmaktadır.

Bu çerçevede, ikinci olarak, bürokratik sosyalizm sonrası dönemde Arnavutluk'un yüzleştiği sosyo-ekonomik sorunlar, siyasi zorluklar ve dış politika tercihlerinin yolsuzluk ve zayıf devlet yapısından ziyade; neoliberal küreselleşme ile kurduğu spesifik ilişki türünden kaynaklandığı sonucuna varıldı. Daha spesifik olarak, kalkınma ve demokratikleşme konusunda yaşanan sorunlar zayıf kurumlar, yozlaşmış siyasi elitler ve geri kalmış siyasi kültür gibi unsurlardan kaynaklanmaktan ziyade, kurumların zayıflığı başta olmak üzere Arnavutluk'un yüzleştiği sorunlar, neoliberal politikaların uygulanmasından ve uluslararası kurumlar ve aktörlerle kurulan hegemonik ilişkiden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Arnavutluk ile ilgili ulaşılan bu sonuçtan hareketle, Batı Balkanların neoliberal küreselleşme ile kurdukları ilişki hakkında bir varsayımda bulunmak da mümkün hale gelmektedir. Buna göre, Batı Balkanların

modernleşme ve diğer liberal veya kurumsalcı bütünleşme teorilerin işaret etiklerinin aksine, neoliberal yeniden yapılandırılma ve neoliberal devlet uygulamaları nedeniyle kalkınamayacağı ve hedeflenen hukuk devleti ve demokratik kurumların istikrarının sağlanamayacağı iddia edilebilir.

Söz konusu sonuçlar, Neo-Gramsciyan yaklaşımın sunduğu teorik çerçeve kapsamında, 1990'lar sonrasında Arnavutluk'un geçirdiği yapısal dönüşümler çözümlenerek elde edilmiştir. Bu şekilde çalışma Arnavutluk'ta kurulan neoliberal düzen ve uluslararası kurum ve aktörler arasındaki hegemonik ilişkiyi görünür kılmak için hegemonya, tarihsel blok ve pasif devrim kavramlarından yararlanmıştır. Öte yandan gelişmiş kapitalist veya merkezi devletlerdeki hegemonik düzenleri ve yapısal dönüşümleri açıklamak için kullanılan Neo-Gramsciyan yaklaşımın kavramları, Arnavutluk gibi bir ülkenin dönüşümünü açıklamak için, bazı sınırlılıklar da içerdiğini belirtmek gerekmektedir. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, Gramsci'nin 1920'lerin İtalyası'nın analizinden geliştirdiği kavramsal çerçeve, Batı Balkanların 1990'larda geçirdiği toplumsal dönüşümü tanımlamak belli sınırlılıklar içermektedir. Gramsciyan analiz temelde kapitalist sömürü yapılarının; demokratik toplumlarda imtiyazsız sınıfların rızasını alarak, nasıl sürdürüldüğü ile ilgilidir. Oysa Batı Balkanlar 1990'ların başında ne demokratik ne de kapitalistti. Üstelik, Gramsciyan perspektif, ilk bakışta Stalinci bir kalkınma modelinden gelen Arnavutluk örneğinde, yani “devletin her şey olduğu” ve sivil toplumun olmadığı bürokratik sosyalizm sonrası Arnavutluk'ta, hegemonik düzenin kök salamayacağını beklememize neden olmaktadır. Oysa, bürokratik sosyalizm sonrası dönemde Arnavutluk neo-liberal hegemonyanın tek alternatif ve verili karşılandığı bir örnek olarak Neo-Gramsciyan kuramsal beklentiler ile ters bir gelişme gösteren paradoksal bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın sorunsalı açısından önemli olan, Neo-Gramsciyan yaklaşımın iki önermesi öne çıkmaktadır. Birincisi Neo-Gramsciyan yaklaşımın hegemonya

kavramsallaştırmasıyla ilgilidir. Neo-Gramsciyan hegemonya kavramına göre, hegemonya, gelişmiş kapitalist toplumlarda yönetilenlerin hâkim iktidar ilişkilerini meşru olarak kabul etmelerine bağlıdır. Bu anlamda hegemonya refah konusundaki ödünlerin alt sınıflara dağıtılmasıyla ve hâkim sınıfların liderliklerin evrensel çıkar olarak tanımlamaları sayesinde elde edilmektedir. Bu şekilde hegemonya tarihsel bir blokun oluşturması durumunda sürdürülmektedir.

İkinci önemli önerme, pasif devrim kavramından türemektedir. Gelişmemiş kapitalist toplumlarda hegemonik düzen pasif devrim olarak adlandırılan bir strateji aracılığıyla gerçekleşir. Bu durumda tarihsel dönüşümü teşvik eden ve destekleyen toplumsal güçlerin hâkim bir tarihsel bloku yoktur. Bu nedenle dönüşüm büyük ölçüde siyasi elitlerin başını çektiği ve sürekli dış desteğe bağlı olan bir siyasi proje olarak gelişir. Bu durumda, siyasi elitler IMF, DB, AB temsilcileri gibi uluslararası kurum ve aktörlerle yakın işbirliği içerisinde hareket ederler.

Arnavutluk örneğinde yapılan incelemede pasif devrim kavramının söz ettiği koşullar ve etmenlerin gerekli ancak yetersiz olduğu sonucuna ulaşıldı. Buna göre yukarıda da bahsedildiği üzere, Arnavutluk'ta neoliberal düzenin sürdürülebilmesi için dış aktörler ve siyasi sınıflar arasındaki yakın işbirliği yanında, toplumsal güçlerle inşa edilen örtük toplumsal uzlaşılara da ihtiyaç duyulduğu ortaya çıktı. Bu açıdan pasif devrim kavramının yeniden düşünülmesi gereği de ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu kapsamda bu çalışma, bürokratik sosyalizmden çevre kapitalizmine dönüşen Arnavutluk örneğinde yapısal dönüşümlerin ve hegemonik düzenin kurulmasının açıklanması için, pasif devrim kavramı yanında, hâkim sınıfların alt sınıflara çeşitli ödünlerin verilmesini ve Avrupalılaşıma gibi “evrensel” bir ideoloji etrafında kolektif bir bilincin yaratılmasını öngören hegemonya kavramının da yararlı olabileceğini göstermeye çalışmıştır.

Yukarıda bahsedilen sınırlılıklara rağmen, Neo-Gramsciyan yaklaşım tarihsel yapı, hegemonya, tarihsel blok, genişletilmiş devlet kavramı, devletin uluslararasılaştırılması ve pasif devrim kavramsallaştırmaları ile çalışmanın amacına üç yönden yardımcı olmaktadır.

Birincisi üretim ve birikim biçimleri, uluslararası düzen ve kurumlar ve ideoloji arasındaki ilişkileri bir bütün içinde kavranmasına imkân vererek, Arnavutluk örneğindeki dönüşümün daha geniş uluslararası ve küresel bağlama yerleştirilmesini sağlamaktadır.

İkinci olarak, tarihsel yapılar kavramına dayanarak, Arnavutluk'un izlediği dönüşüm seyrinin başarısızlığı için sorumlu tutulan bürokratik sosyalizm dönemindeki uygulamaların tarihselliği vurgulanarak, toplumsal formasyonların dönüşüme açıklığı ve dinamikleri ortaya konulabilmektedir. Aynı zamanda 1990 sonrası dönemdeki Arnavutluk'un neoliberal küreselleşmeye eklemlenmesinin kaçınılmaz bir süreç olarak değil, neoliberal hegemonyanın tesis edilmesi bağlamında siyasi bir projenin etkisinde gerçekleştiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü olarak pasif devrim kavramı aracılığıyla tarihsel blokun oluşamaması durumlarda, siyasi elitlerin dış destekle bir bağlantı içinde hegemonik düzenin kurulma koşulları ve toplumsal güçler ile arasındaki ilişkileri ortaya koyarak, Arnavutluk'taki siyasi elitler ile uluslararası aktörler ve kurumlar arasındaki yapısal ilişkinin kavramsallaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda bu çalışma burjuvazinin gelişmemiş olduğu Arnavutluk gibi bürokratik sosyalizmden piyasa kapitalizmine geçiş yapan bir ülkede neoliberal düzenin nasıl kurulduğunu ve tesis edildiğini ortaya koymasıyla, AB'nin çevre ülkelerindeki yapısal dönüşümlere ışık tutarak bu konudaki Neo-Gramsciyan literatüre de katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu çalışmanın ulaştığı sonuca göre, ulusal düzeyde dönüşümü destekleyen

toplumsal güçlerin hâkim bir ittifakı bulunamadığı durumlarda, yeniden yapılandırmanın uygulanması, siyasi elitlerin başını çektiği ve sürekli dış desteğe bağımlı kalan bir proje olarak gelişmesi yanında, alt sınıflarla belli örtük toplumsal uzlaşların yapılmasına da dayandığıdır.

Neo-Gramsciyan yaklaşımın kavramsallaştırdığı biçim ile siyasi bir proje olarak kavranan neoliberal küreselleşme, Arnavutluk geçişinin küresel ekonomideki daha geniş dönüşümlerle olan bağlantılarını görmemizi sağlamaktadır. Arnavutluk'ta ve eski sosyalist bloğun diğer ülkelerinde neoliberalizm, 1990'ların başında özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların başlattığı reformları ifade ediyordu. Bu reformlar, hızlı özelleştirme, sınırlı hükümet ve ulusal ekonomilerin küresel sermayeye açılmasını teşvik etti.

Bu çerçevede, bürokratik sosyalizm sonrası dönemde Arnavutluk'un yüzleştiği sosyo-ekonomik sorunlar, siyasi zorluklar ve dış politika tercihlerinin yolsuzluk ve zayıf devlet yapısından ziyade; neoliberal küreselleşme ile kurduğu spesifik ilişki türünden kaynaklandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Arnavutluk ile uluslararası aktörler ve kurumlar aracılığıyla kurulan hegemonik ilişki, meşruiyetlerini bu bağımlılık ilişkisine borçlu olan siyasi elitler dışında, Arnavutluk'un kalkınmasını ve demokratikleşmesini engelleyen en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede demokratikleşme ve kalkınma yönünde, Arnavut siyasi sınıf ve uluslararası aktörler tarafından, temel engeller olarak öne sürülen yolsuzluk, komünist miras ve zayıf devlet söylemi, söz konusu hiyerarşik ilişkiyi meşrulaştırarak neoliberal ideolojinin yeniden üretilmesine sebep olduğu belirtilmelidir. Oysa neoliberal reformlar ve uygulamalar nedeniyle ki toplumun siyasi sonuçları etkileyebilme kapasitesi giderek zayıflanmakta veya Arnavutluk örneğinde olduğu gibi sıfırlanmaktadır. Bu şekilde bürokratik sosyalizm sonrası dönemde Arnavutluk'un geçiş yolunu belirleyen temel etkenlerin birim düzeyinde değil, neoliberal düzenin kurulması ve yayılması çerçevesinde

neoliberal küreselleşmenin önde gelen güçleri olarak ABD ve AB ile kurduğu hegemonik ilişkide aranması gereği öne çıkarılmaya çalışıldı. Bu yönden, daha genel olarak çalışma Batı Balkanlarda bürokratik sosyalizmden neoliberal kapitalizme geçiş süreçleri hakkında daha derin bir kavrayışın elde edilmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Son olarak tez, toplumun neoliberal yeniden düzenlenmesi için, hem Arnavut devletinin, hem de uluslararası aktörlerin aktif müdahalesini gerektirdiğini göstererek, neoliberal teorinin piyasa ekonomisinde devletin failliğinin azalan rolü ile ilişkin varsayımını yanlışlayarak, eleştirel ekonomi politik yazınına da katkıda bulunmaya çalışmıştır. Arnavutluk örneğinde, hem neoliberal düzenin kurulması hem de bir girişimci sınıfının ortaya çıkması ve kendini yeniden üretebilmesi için, devletin aktif müdahalesini gerektirdiğini belirtmek durumundayız.

Öte yandan, bu çalışmada yukarıda bahsedilen, benimsenen kuramsal çerçeveye ilgili sınırlılıklar yanında öne çıkan bir diğer sınırlılık, Arnavutluk geçişini inceleyen eleştirel literatürün sınırlı olmasından kaynaklanır. Bu çalışmada da gösterilmeye çalışıldığı üzere, gerek ABD rolünün gerek AB ile bütünleşme sürecinin, Arnavutluk kamuoyunda sahip olduğu hegemonik konumu nedeniyle, Arnavutluk ile uluslararası aktörler ve kurumlar arasındaki ilişkiye eleştirel yaklaşan çalışmaların yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Hatta AB bütünleşmesi ile ilgili, bu çalışmanın da yararlandığı belli başlı çalışmalar dışında, Arnavutluk akademik yazınında, ABD hegemonyasının eleştirel olarak incelendiği neredeyse hiçbir çalışmaya rastlanmadığı belirtilmesi gerekir. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğu gidermeye yönelik bir ilk adım oluşturduğu için, bu durumun doğurduğu sınırlılıklara da sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abazi, Enika, “Albania in Europe: Perspectives and Challenges”, *Avrasya Dosyası*, Vol.14, No.1, 2008, s.229-252.
- Abrahams, Fred, *Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe*, New York, New York University Press, 2015.
- Abrahams, Fred, “Albania”, *Foreign Policy in Focus*, May 1, 1997. <https://fpif.org/albania/> (erişim 22.06.2019).
- Açar, Dilaver Arıkan, *Small State Playing the Asymmetric Game: Continuity and Change in Albanian Foreign Policy*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Adamson, Walter L., *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, Berkeley, University of California Press, 1980.
- AIDA, “Albania Calls: A Country of Opportunities”, http://aida.gov.al/images/publikime/docs/Albania_Calls_01_low.pdf (erişim 23.06.2019)
- Ali, Tarık der., *Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul, OM Yayınevi, 2001.
- Amnesty International, “Rwanda: Arming the Perpetrators of the Genocide” 15 Haziran 1995. <https://www.amnesty.org/download/Documents/172000/afr020141995en.pdf> (erişim 09.05.2019)
- Anastasakis, Othon ve Dimitar Bechev, “EU Conditionality in South-East Europe: Bringing Commitment to the Process”, *South East European Studies Programme*, University of Oxford, 2003.
- Anderson, Perry, “The Antinomies of Antonio Gramsci”, *New Left Review*, Vol.I/100, 1976.
- Angjeli, Anastas, *Tranzicioni dhe liria ekonomike në Shqipëri*, Tiranë, Geer, 2007.

- Angjeli, Anastas, *Ditari i tranzicionit ekonomik*, Tiranë, Toena dhe UMSH Press, 2013.
- Apeldoorn, Bastian van, “Transnational Class Agency and European Governance: The Case of the European Round Table of Industrialists”, *New Political Economy*, Vol.5, No.2, 2000, s.157-181.
- Apeldoorn, Bastiaan, “The struggle over European order: Transnational class agency in the making of ‘embedded neo-liberalism’”, Andreas Bieler ve David Morton der., *Social forces in the Making of the New Europe*, London, Palgrave Macmillan, 2001.
- Apeldoorn, Bastiaan van, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London, Routledge, 2002.
- Apeldoorn, Bastiaan van ve Sandy Brian Hager, “The Social Purpose of New Governance: Lisbon and the Limits of Legitimacy”, *Journal of International Relations and Development*, Vol.13, No.3, 2010, s.209-239.
- Apeldoorn, Bastiaan van ve Nana de Graaff, “The Limits of Open Door Imperialism and the US State-Capital Nexus”, *Globalizations*, Vol.9, No.4, 2012, s.593-608.
- Apeldoorn, Bastiaan van ve Nana de Graaff, *American Grand Strategy and Corporate Elite Networks: The Open Door Since the End of the Cold War*, New York, Routledge, 2016.
- Arrighi, Giovanni, “The Three Hegemonies of Historical Capitalism”, Stephen Gill, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- Arrighi, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, Çev. Recep Boztemur İstanbul, İmge, 2000.
- Arrighi, Giovanni, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, London: Verso, 2007.
- Arrighi, Giovanni, *Adam Smith Pekin’de: 21 Yüzyılın Soykütüğü*, İstanbul, Yordam, 2008.

- Aslund, Anders ve Örjan Sjöberg, "Privatisation and Transition to a Market Economy in Albania", *Communist Economies and Economic Transformation*, Vol.4, No.1, 1992, s.135-150.
- Babuna, Aydın, "European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans", *Perceptions*, Vol. 19, No.2, 2014, s.1-32.
- Backer, Berit, "Self-Reliance under Socialism: The Case of Albania", *Journal of Peace Research*, Vol.19, No.4, 1982, s.355-367.
- Bardhoshi, Nebi, "The 'Citizen' and the 'Transformation' Period in Albania: The Case of Tirana's Periphery", Italo Pardo ve Giuliana Prato der., *Citizenship and the Legitimacy of Governance*, Burlington, Ashgate, 2011.
- Bartlett, Will, "The Western Balkans", David Lane ve Martin Myant der., *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*, New York, Palgrave Macmillan, 2007.
- Bartlett, Will ve Ivana Prica, "The Deepening Crisis in the European Super-periphery", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.15, No.4, 2013, s.367-382.
- Bartlett, Will ve Ivana Prica, "Debt in the super-periphery: the case of the Western Balkans", *Third World Thematics: A TWQ Journal*, Vol.2, No.6, 2017, s.825-844.
- Bartlett, William, *Europe's Troubled Region: Economic Development, Institutional Reform and Social Welfare in the Western Balkans*, New York, Routledge, 2008.
- Bartolini, Stefano, "Si të kalojmë nga shoqëria e kamjes në atë të mirëqënies", *Panorama*, 11 prill 2014.
- Baze, Mero, *Realitete shqiptaro-amerikane*, Tiranë, Koha, 1997.
- Bedirhanoğlu, Pınar, *Predicaments of Transnationalised Passive Revolutions: Transformation of the Russian Nomenklatura in The Neoliberal Era*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sussex European Institute, University of Sussex, 2002.

- Berend, Ivan T., *Central and Eastern Europe: 1944-1993*, New York, Cambridge University Press, 1996.
- Berisha, Sali, “Kombi im në pesë shtete”, *Gazeta Standard*, 18 Tetor 2007.
- Berisha, Sali, *Anëtarësimi i hap dyert të ardhmes së shqiptarëve*. Gazeta Rilindja Demokratike, 4 prill 2008.
- Berisha, Sali, “Shqiperia ne NATO, Berisha: Akt historik”, 26 Mart 2009, [http://topchannel.tv/2009/03/26/shqiperia-ne-nato-berisha-akthistorik/\(erişim10.06.2019\)](http://topchannel.tv/2009/03/26/shqiperia-ne-nato-berisha-akthistorik/(erişim10.06.2019)).
- Best, Antony et al., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi Uluslararası Tarihi*, Taciser Ulaş Belge çev., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2012.
- Bezemer, Dirk J., “Post-Socialist Financial Fragility: The Case of Albania”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol.25, No.1, 2001, s.1-23.
- Bezemer, Dirk, “Growth but Not Development: The Ponzi Economy and its Lessons”, Dirk J. Bezemer der., *On Eagle's Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006.
- Biberaj, Elez, *Albania in Transition: The Rocky Road to Democracy*, Colorado, Westview Press, 1999.
- Bideleux, Robert ve Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*, New York, Routledge, 2007.
- Bideleux, Robert ve Ian Jeffries, *The Balkans: A Post-Communist History*, New York, Routledge, 2007.
- Bieler, Andreas ve Adam David Morton, “Class Formation, Resistance and the Transnational Beyond Unthinking Materialism”, Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006.
- Bieler, Andreas ve Adam David Morton, “A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations”, Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and*

Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives, London, Palgrave Macmillan, 2006.

Bieler, Andreas ve Adam David Morton, “Globalization, the State and Class Struggle A ‘Critical Economy’ Engagement with Open Marxism”, Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006.

Bieler, Andreas ve Adam David Morton, “Introduction: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy and the Relevance to European Integration”, Andreas Bieler ve David Morton der., *Social forces in the Making of the New Europe*, London, Palgrave Macmillan, 2001.

Bieler, Andreas ve Adam David Morton, “Theoretical and Methodological Challenges of neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy”, http://www.internationalgramscisociety.org/resources/online_articles/articles/bieler_morton.shtml (10.06.2017).

Bieler, Andreas, *Globalisation and Enlargement of the European Union: Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membership*, New York, Routledge, 2000.

Bieler, Andreas, “Questioning Cognitivism and Constructivism in IR Theory: Reflections on the Material Structure of Ideas”, *Politics*, Vol.21, No.2, 2001, s.93-100.

Bieler, Andreas, “European Integration and Eastward Enlargement: A Historical Materialist Understanding of Neo-liberal Restructuring in Europe”, Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006.

Bieler, Andreas ve Adam Morton, “A Critical Theory Route To Hegemony, World Order And Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations”, *Capital and Class*, Vol.28, No.1, 2004, s.85-113.

Binder, David “U.S. and Albania Sign a Military Agreement”, *The New York Times*, October 21, 1993. <https://www.nytimes.com/1993/10/21/world/us-and-albania-sign-a-military-agreement.html> (erişim 23.06.2019)

- Bland, William, "Albania after the Second World War", Tom Winniffrith der., *Perspectives on Albania*, New York, Palgrave Macmillan, 1992.
- Blejer, Mario et al., *Albania: From Isolation Toward Reform*, IMF Occasional Paper, No. 98, Washington, IMF, 1992.
- Blokker, Paul, "Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe", *European Journal of Social Theory* Vol.8, No.4, s.503–525.
- Blyth, Mark, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Bogdani, Mirela ve John Loughlin, *Albania and the European Union: The Tumultuous Journey towards Integration and Accession*, London, I. B. Tauris, 2007.
- Bohle, Dorothee, "Neoliberal hegemony, transnational capital and the terms of the EU's eastward expansion", *Capital and Class*, Vol.30, No.1, 2006, s.57-86.
- Bohle, Dorothee ve Béla Greskovits, *Capitalist diversity on Europe's periphery*, Ithaca, Cornell University Press, 2012.
- Bonefeld, Werner, "Social Constitution and the Spectre of Globalization", Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006.
- Bonner, Raymond, "Embargoed Fuel Sent to Serbs via Albania", *New York Times*, April 2, 1995. <https://www.nytimes.com/1995/04/02/world/embargoed-fuel-sent-to-serbs-via-albania.html> (erişim 28.10.2018).
- Bonner, Raymond, "Greeks Help Serbs Get Oil, U.S. Asserts.", *New York Times*, 30 April 1995, <https://www.nytimes.com/1995/04/30/world/greeks-help-serbs-get-oil-us-asserts.html> (erişim 28.10.2018).
- Branka Andjelković, "Serbia: Between Past and Present", *Mediterranean Politics*, Vol.2, No.2, 1997, s.145-160.
- Brenner, Neil et al., "New Constitutionalism and Variegated Neo-Liberalization", Stephen Gill ve A. Claire Cuthler der., *New Constitutionalism and World Order*, New York, Cambridge University Press, 2014.

- Brenner, Robert, “The Soviet Union and Eastern Europe: The Roots of The Crisis”, *Verso Blog*, 11 February 2016, <https://www.versobooks.com/blogs/2490-the-soviet-union-and-eastern-europe-the-roots-of-the-crisis> (erişim tarihi 03.01.2019).
- Bretherton, Charlotte ve John Vogler der., *The European Union as a Global Actor*, London, Routledge, 1999.
- Brodie, Janine, “New Constitutionalism, Neo-Liberalism and Social Policy”, Stephen Gill ve A. Claire Cuthler der., *New Constitutionalism and World Order*, New York, Cambridge University Press, 2014.
- Brune, Nancy et al., “The International Monetary Fund and the Global Spread of Privatization”, *IMF Staff Papers*, Vol.51, No.2, 2004, s.195-219.
- Bryant, Christophor G. A. ve Edmund Mokrzycki, *The New Great Tranformation?*, London, Routledge, 1994.
- Burawoy, Michael ve Katherine Verdery, *Uncertain Transitions: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, 1999.
- Burnham, Peter, “Neo-Gramscian Hegemony and the International Order”, *Capital & Class*, Vol.15, No.3, 1991, s.73-92.
- Burnham, Peter, “Neo-Gramscian Hegemony and the International Order”, Andreas Bieler et al. der., *Global Restructuring, State, Capital and Labour, Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, New York, Palgrave, 2006.
- “Cable from U.S. Embassy Tirana, Ambassador John L. Withers, to Secretary of State, “Criminals Making the Laws in Albania’s Parliament,” August 13, 2009, https://wikileaks.org/plusd/cables/09TIRANA552_a.html (erişim 11.06.2019).
- Cafruny, Alan, “The Geopolitics of U.S. Hegemony in Europe: From the Breakup of Yugoslavia to the War in Iraq”, Alan W. Cafruny ve Magnus Ryner der., *A ruined fortress? Neoliberal hegemony and transformation in Europe*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003.
- Cafiuny, Alan W. ve Magnus Ryner, “Introduction: The Study of European Integration in the Neoliberal Era”, Alan W. Cafiuny ve Magnus Ryner der., *A Ruined*

Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Cafruny Alan W. ve Magnus Ryner der., *A ruined fortress? neoliberal hegemony and transformation in Europe*, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Callinicos, Alex, “The Limits of Passive Revolution”, *Capital and Class*, 34 (3), 2010,s.491-507.

Camdessus, Michel, “Supporting Transition in Central and Eastern Europe an Assessment and Lessons from the IMF’s Five Years’”, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/spmds9502> (erişim 03.05.2019)

Campbell, Al, “ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi”, Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston der., *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam, 2014.

Campbell, David, *National Deconstruction Violence, Identity, and Justice in Bosnia*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998.

Campbell, David, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998.

Chandler, David, “The European Union and Governance in the Balkans: Unequal Partnership,” *European Balkan Observer*, Vol.1,No.2, 2003, s.5-9.

Chandler, David, “The EU and Southeastern Europe: the Rise of Post-liberal Governance”, *Third World Quarterly*, Vol.31, No.1, 2010, s.69-85.

Charlie Savage, “Chinese Muslims sent from Guantanamo to Albania”, *The Boston Globe*, 6 Mayıs 2006, http://archive.boston.com/news/nation/washington/articles/2006/05/06/chinese_muslims_sent_from_guantanamo_to_albania/ (erişim 12.06.2019).

Chirot, Daniel, “Causes and Consequences of Backwardness”, Daniel Chirot der., *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics From the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*, London, University of California Press, 1991.

- Chossudovsky, Michel, “Dismantling former Yugoslavia, recolonising Bosnia”, *Development in Practice*, Vol.7, No 4, 1997, s. 375-383.
- Chossudovsky, Michel, “Arnavutluk’un Suça İtilmesi”, Tarık Ali der., *Evrenin Efendileri? NATO’nun Balkan Seferi*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul, OM Yayınevi, 2001.
- Chossudovsky, Michel, *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Global Research, 2003.
- Çili, Henri, “Ndërkombëtarët si pala e tretë: Një udhëtim bashkë me ndërkombëtarët nëpër tranzicionin shqiptar 1990-2002”, *Polis*, No.4, 2007, s.41-60.
- Civici, Adrian, *Transformimi i Madh*, Tirane, UET Press, 2014.
- Clunies-Ross, Anthony ve Petar Sudar der., *Albania’s Economy in Transition and Turmoil: 1990–97*, Aldershot, Ashgate, 1998.
- Cochrane, Nancy ve Kristaq Jorgji, “Twenty Years of Transition in Central and Eastern Europe: an Overview”, Catherine Chan-Halbrendt ve Jean Fantle-Lepczyk der., *Agricultural Markets in a Transitioning Economy: An Albanian Case Study*, UK, CABI, 2013.
- Colas, Alejandro ve Richard Saull, “Introduction: the war on terror and the American empire after the Cold War”, Alejandro Colas ve Richard Saull Der., *The War on Terrorism and the American ‘Empire’ after the Cold War*, London, Routledge, 2006.
- Cook, Bernard A. der., *Europe Since 1945: An Encyclopedia Vol 1*, New York, Taylor & Francis, 2001.
- Cox, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.10, No.2, 1981, s.126-155.
- Cox, Robert W., *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York: Columbia University Press, 1987.

- Cox, Robert W., "Production, the State, and Change in World Order", James Rosenau ve Ernst-Otto Czempiel der., *Global Change and Theoretical Challenges*, New York, Cambridge Press, 1989.
- Cox, Robert, "Structural issues of global governance: implications for Europe", Stephen Gill der., *Gramsci, Historical materialism and international relations*, Cambridge University Press, 1993.
- Cox, Robert W., "Gramsci, Hegemony, and International Relations", Robert W. Cox ve Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, s.124-41.
- Cox, Robert W., "Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order", *Review of International Studies*, Vol.25, No.1, 1999, s.3-28.
- Cox, Robert W. ve Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Cox, Robert W. ve Michael Schechter, *The Political Economy of a Plural World*, Londra, Routledge, 2002.
- Crampton, R.J., *Eastern Europe in the twentieth century*, New York, Routledge, 1997.
- Crouch, Colin, "What Will Follow the Demise of Privatised Keynesianism?", *The Political Quarterly*, Vol.79, No.4, 2009, s.302-315.
- Cungu, Azeta ve Johan F. M. Swinnen, "Albania's Radical Agrarian Reform", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.47, No.3, 1999, s.605-619.
- Daddow, Oliver, "Tony's War? Blair, Kosovo and the Interventionist Impulse in British Foreign Policy", *International Affairs*, Vol.85, No.3, 2009, s.547-560.
- Davidson, Neil, "How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?", *Historical Materialism*, Vol.13, No.4, 2005, s.3-54.
- Davidson, Neil, "What was Neo-liberalism", Neil Davidson et al., der., *Neoliberal Scotland: Class and Society in a Stateless Nation*, Newcastle, Cambridge Scholars Press, 2010.

Directorate General for Economic and Financial Affairs, “The Western Balkans in Transition”, European Commission Occasional Papers, Brussels, No.1, January 2003.http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication998_en.pdf (erişim 23.06.2019).

Directorate General for Economic and Financial Affairs, The Western Balkans in Transition, European Commission, Brussels, January 2003.
http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication998_en.pdf (erişim 12.06.2019).

Djilas, Milovan, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, London, Thomas and Hudson, 1957.

Drahokoupil, Jan, *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The politics of foreign Direct Investment*, New York, Routledge, 2009.

Dumenil, Gerard ve Dominique Levy, “Neoliberal Dynamics: Towards A New Phase?”, Kees van der Pijl et al., Der., *Global Regulation: Managing Crises after the Imperial Turn*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

Dumenil, Gerard ve Dominique Levy, “Neoliberal Income Trends: Wealth, Class and Ownership in the USA”, *New Left Review*, Vol.30, 2004, s.105-33.

Dumenil, Gerard ve Dominique Levy, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, çev: Derek Jeffers, London, Harvard University Press, 2004.

Dumenil, Gerard ve Dominique Levy, “The Neo-Liberal (Counter) Revolution”, Alfredo Sad-Filho ve Deborah Johnson der., *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Pluto Press, 2005.

Dumenil, Gerard ve Dominique Levy, *The Crisis of Neoliberalism*, London, Harvard University Press, 2011.

Ekiert, Grzegorz ve Stephen Hanson, der., *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of the Communist Rule*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Elbasani, Arolda, “Enlargement Instruments and Domestic Constraints: Public Administration Reform in Post-Communist Albania”, *Südosteuropa*, Vol.57, No.1, 2009, s.70-90.

Elbasani, Arolda, “EU Administrative Conditionality and Domestic Obstacles: Slow, Hesitant and Partial Reform in Post-Communist Albania”, Arolda Elbasani der., *European Integration and Transformation in the Western Balkans Europeanization or Business as Usual?*, New York, Routledge, 2013.

Elezi, Gentian, “Ndertimi i shtetit ligjor pas komunizmit: nje perspective elitiste, *Polis*, No.10, Spring 2011, s.73-91.

Eralp, Atilla, “Hegemonya”, Atilla Eralp der., *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Erebara, Gjergj, “US Bans Albanian Former General Prosecutor”, *BIRN*, 15 Şubat 2019, <https://balkaninsight.com/2018/02/15/us-state-department-bans-albania-former-general-prosecution-from-entering-us-02-15-2018/> (erişim 12 Mayıs 2018).

Ernest, Mandel, *Power and Money*, London, Verso, 1992.

European Commission, “Agenda 2000: Commission Opinion on Poland’s Application for Membership of the European Union”, *European Commission*, Doc/97/16, Brussels, 1997.

European Commission, “The Stabilisation and Association Process for Countries of South Eastern Europe”, Brussels, 26 May 1999, COM (99) 235. <http://aei.pitt.edu/3571/1/3571.pdf> (erişim 12 Eylül 2018).

European Economic Community, “Agreement between the European Economic Community and the Republic of Albania, on Trade and Commercial and Economic Cooperation, 1992” <http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=yes&reatyTransId=570> (erişim 12.06.2019)

Evans, Andrew, *The Integretion of the European Community and Third States in Europe*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

- Eyal, Gil et al., *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, London, Verso, 2001.
- “Federation of State, County, and Municipal Employees”, March 23, 1999, s.429.
<https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-1999-book1/pdf/PPP-1999-book1-doc-pg427.pdf> (erişim 24.12.2018).
- Fischer, Bernd J., “Albanian Nationalism in the Twentieth Century”, Peter F. Sugar der., *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, The American University Press, 1995.
- Fischer, Bernd J., “Albania since 1989: the Hoxhaist legacy”, Sabrina Ramet der., *Central and Southeast European Politics since 1989*, New York, Cambridge University Press, 2010.
- Fish, Steven M., “Democratization’s Requisites: The Postcommunist Experience,” *PostSoviet Affairs*, Vol.14, No.3, 1998, s.21-48.
- Fishta, Iljaz, “Theory and practice in the economy of Albania (1912–1994)”, *The European Legacy*, Vol.1, No.2, 1996, s.842-848.
- Fishta, Iljaz ve Mihal Ziu, *Historia e Ekonomisë së Shqipërisë: 1944-1960*, Tiranë, Shtëpia Botuese Dita, 2004.
- Fitzpatrick, Sheila, “Revisionism in Soviet History”, *History and Theory*, Vol.46, No.4, 2007, s.77-91.
- Fitzpatrick, Sheila, *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*, Ithaca, Cornell University Press, 1992.
- Fitzpatrick, Sheila, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times, Soviet Russia in the 1930s*, Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Fowkes, Ben, *The Post-Communist Era: Change and Continuity in Eastern Europe*, London, Macmillan Press, 1999.
- Frashëri, Kristo, *History of Albania: A Brief Survey*, Tirana, 1964.

Frashëri, Kristo, “Zhvillimi ekonomik dhe shoqëror i Shqipërisë në vitet 1912-1938”, Stefanaq Pollo et al., der., *Historia e Shqipërisë: Vëllimi i tretë (1912-1944)*, Tiranë, 8 Nëntori, 1984.

Fuga, Artan, *Majtas jo djathtas*, Tirana, Ora, 2003.

Fuga, Artan, *Shoqëria periferike: Sociologji e ndryshimit në Shqipëri*, Tiranë, Botime Ora, 2004.

Gallagher, Tom, “The Balkans: Bulgaria, Romania, Albania and the Former Yugoslavia”, Stephen White, Judy Batt ve Paul G. Lewis der., *Developments in Central and East European Politics 2*, London, Macmillan Press, 1998.

Gallagher, Tom, “The Balkans since 1989: The Winding Retreat from National Communism”, Stephen White et al., *Developments in Central and East European Politics*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.

George Schöpflin, *Politics in Eastern Europe*, Oxford, Blackwell, 1993.

Gibianskii, Leonid, “The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform”, Norman Naimark ve Leonid Gibianskii der., *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, Boulder CO, Westview Press, 1997.

Gill, Graeme J., *The Origins of the Stalinist Political System*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Gill, Graeme, *The Dynamics of Democratization: Elite, Civil Society and the Transition Process*, London, Macmillan Press, 2000.

Gill, Stephen, “Hegemony, Consensus and Trilateralism”, *Review of International Studies*, Vol.12, No.3, 1986, s.205-221.

Gill, Stephen, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Gill, Stephen, “The Emerging World Order and European Change: The Political Economy of European Union”, Ralph Miliband ve Leo Panitch der., *The Socialist Register 1992: New World Order?*, London, Merlin, 1992.

- Gill, Stephen, "Gramsci and Global Politics: Towards a Post-Hegemonic Research Agenda", Stephen Gill der., *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, New York, Cambridge University Press, 1993.
- Gill, Stephen, "Globalization, Market Civilisation and Disciplinary Neo-Liberalism", *Millenium: Journal of International Studies*, Vol.24, No.4, 1995, s.399-423.
- Gill, Stephen, "New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy", *Pacifica Review*, Vol.10, No.1, 1998, s.23-28.
- Gill, Stephen, "Constitutionalising Capital: EMU and Disciplinary Neo-Liberalism", Andreas Bieler ve Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of the European Social Relations in the Global Political Economy*, New York, Palgrave, 2001.
- Gill, Stephen, "A Neo-Gramscian Approach to European Integration", Carfuny A ve Ryner M Der., *A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2003.
- Gill, Stephen, "The Contradictions of US Supremacy", Leo Panitch and Colin Leys der., *Socialist Register: The Empire Reloaded*, Vol.40, London, Merlin Press, 2005.
- Gill, Stephen *Power and Resistance in the New World Order*, New York, Palgrave, 2008.
- Gill, Stephen, "Market Civilization, New Constitutionalism and World Order", Stephen Gill ve A. Claire Cuther der., *New Constitutionalism and World Order*, New York, Cambridge University Press, 2014.
- Gill, Stephen ve David Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *International Studies Quarterly*, Vol.36, No.4, 1989, s.475-499.
- Gill, Stephen ve David Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", Stephen Gill der., *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, New York, Cambridge University Press, 1993.
- Gill, Stephen ve David Law, *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies*, Brighton: Wheatsheaf, 1993.

- Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton, Princeton University Press, 1987.
- Gjonça, Arjan et al., “Paradoxes of Health Transition in Europe’s Poorest Country: Albania, 1950-1990”, *Population and Development Review*, Vol.23, No.3, 1997, s.585-609.
- Gjuraj, Tonin, “Elita politike dhe shoqëria civile në Shqipërinë postkomuniste: Një marrëdhënie problematike”, *Polis*, No.9, 2010, s.27-43.
- Gourevitch, Peter A. “The Second Image Reversed”, *International Organization*, Vol.32, No.4, 1978, s.881-911.
- Gowan, Peter, “The NATO Powers and the Balkan Tragedy”, *New Left Review*, No.234, 1999, s.83-105.
- Grabbe, Heather, “European Union Conditionality and the Acquis Communautaire”, *International Political Science Review*, Vol.23, No.3, 2002, s.249-268.
- Grabbe, Heather, “European Integration and Corporate Governance in Central Europe: Trajectories of Institutional Change”, Federowicz, M. and Aguilera, R. der., *Corporate Governance in a Changing Economic and Political Environment: Trajectories of Institutional Change*, New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, Quintin Hoare ve Geoffrey Smith der., New York, International Publishers, 1992 [1971].
- Greco, Ettore, “New trends in peacekeeping: Operation Alba”, *Security Dialogue*, Vol.29, No.2, 1998, s.201-212.
- Gumbel, Andrew, “Albania on brinks as the pyramid totters”, *The Independent*, 20 Shubat 1997, <https://www.independent.co.uk/news/world/albania-on-brink-as-the-pyramid-totTERS-1279599.html> (erişim 20.03.2018)
- Hana, Lulzim ve Ilia Telo, *Tranzicioni në Shqipëri, Arritje dhe sfida*, Instituti i Ekonomisë Akademia e Shkencave e RSH, Tiranë, 2005.

- Hanley, Eric, “Cadre capitalism in Hungary and Poland: property accumulation among communist-era elites”, *East European Politics and Societies*, Vol.14, No.1, 2000, s.143-178.
- Hare, Paul et al., *Reconstituting the Market: The Political Economy of Microeconomic Transformation*, Amsterdam, Harwood Academic Publishers, 1999.
- Harman, Chris, *Bureaucracy and Revolution in Eastern Europe*, London, Pluto Press 1974.
- Harman, Chris, “Theorising Neoliberalism”, *International Socialism*, No.117, Winter 2008. <http://isj.org.uk/theorising-neoliberalism/> (erişim 30.10.2018).
- Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, New York, Oxford University Press, 2005.
- Harvey, David, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, ev. Alin Onacak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2015.
- Hayek, F.A. *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, 1958.
- Hayek, F.A., *The Road to Serfdom*, New York, Routledge, 2006.
- Held, David ve Anthony McGrew Der., *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, London, Polity, 2003.
- Hendrickson, Ryan C. et al., “Albania and NATO's “Open Door” Policy: Alliance Enlargement and Military Transformation”, *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol.19, No.2, 2006, 253-257.
- Hendrickson, Ryan C., “Albania and NATO: Regional Security and Selective Intervention”, *Security Dialogue*, Vol.30, 1999, s.109-116.
- Henwood, Doug, *After the New Economy*, New York, New Press, 2003.
- Hermann, Christoph, “Neoliberalism in the European Union”, *Studies in Political Economy*, Vol.79, No.1, 2007, s.61-62.

“Historia/Aeroporti i Kuçovës, ja ku do të ndërtohet baza ajrore e NATO-s”, 4 Gusht 2018, <https://balkanweb.com/historia-aeroporti-i-kucoves-ja-ku-do-te-ndertohet-baza-ajrore-e-nato-s-fotovideo/> (erishim 10.06.2019).

Hobden, Stephen, ve Richard Wyn Jones, “Marxist Theories of International Relations”, John Baylis, Steve Smith ve Paricia Owens der., *The Globalization of Worlds Politics: An Introcduction to International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2011.

Hobsbawm, Eric, *Bandits*, New York, Pantheon Books, 1981.

Hobson, John M., *The State and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Hoffmann, David L., “European Modernity and Soviet Socialism”, David L. Hoffmann ve Yanni Kotsonis der., *Russian Modernity*, New York, Plgrave Macmillan, 2000.

Hoffmann, Matthew, “Social (De)Construction: The Failure of a Multinational State”, Jennifer Sterling-Folker der., *Making Sense of International Relations Theory*, London, Lynne Rienner Publishers, 2006.

Holman, Otto, “The Enlargement of the European Union Towards Central and Eastern Europe: The Role of Supranational and Transnational Actors”, Andreas Bieler and Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of the European Social Relations in the Global Political Economy*, New York, Palgrave, 2001.

Holman, Otto, “Integrating Peripheral Europe: the different roads to ‘security and stability’ in southern and central Europe”, *Journal of International Relations and Development*, Vol.7, No.2, 2004, s.208–236.

Holman, Otto ve Kees van der Pijl, “The Capitalist Class in The European Union”, G.A.Kourvetaris ve A.Moschonas der., *The Impact of European Integration: Political, Sociological, and Economic Changes*, London, Praeger, 1996.

Hoxha, Enver, “Fjala në Plenumin e XII të K.Q. të PPSH, 1 korrik 1971”, *Vepra: Vëllimi* 46, 8 Nëntori, Tiranë, 1975.

<http://top-channel.tv/english/imf-advises-government-to-stop-1-billion-eur-ppp-agreements/> (erişim 12.07.2019)

http://www.bbc.co.uk/albanian/forum/2006/02/060213_energji_shkodra.shtml (erişim 23.06.2019)

<https://aaf.mil.al/historiku> (29.05.2019)

<https://aaf.mil.al/historiku> (erişim 29.05.2019)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008D0210> (erişim 23.06.2019)

<https://invest-in-albania.org/top-100-profitable-albanian-companies/> (erişim 12.07.2019).

<https://invest-in-albania.org/top-10-richest-people-albania-2016/> (erişim 12.07.2019).

<https://www.imf.org/external/np/loi/121298.htm> (erişim 07.06.2019)

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100515161> (erişim 02.05.2019)

Huntington, Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Nonnan, OK, University of Oklahoma Press, 1991.

Ikenberry, John, “Rethinking the Origins of American Hegemony”, *Political Science Quarterly*, Vol.104, No.3, 1989, s.395-398.

“IMF Approves Emergency Post Conflict Assistance for Albania”, Kasım 1997, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9751> (erişim 06.06.2019).

“IMF Approves Second Annual ESAF Arrangement and Augmentation for Albania”, 14 Haziran 1999, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9921> (erişim 06.06.2019)

IMF Approves Three-Year ESAF Loan for Albania”, Mayıs 1998, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9818> (erişim 03.07.2019)

Imholz, Kathleen, "Word Play at Albania's Constitutional Court", *East European Constitutional Review* Vol.6, No.4, 1997, s.57-63.

"International Contributions to the War against Terrorism", *Fact Sheet, U.S. Department of Defense, Office of Public Affairs*, Washington D.C., 14 June 2002.
<https://2001-2009.state.gov/coalition/cr/fs/12753.htm> (erişim 12.06.2019)

Interview: Albanian Premier Aims for EU Membership,
<https://www.rferl.org/a/1067191.html> (erişim 12.06.2019).

Janos, Andrew C., "From Eastern Empire to Western Hegemony: East-Central Europe under Two International Regimes," *East European Politics and Societies*, Vol.15, No.2, 2001, s.222-264.

Jarvis, Christopher, "The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania", *IMF Working Paper*, No.99/98, 1999, s.1-29.

Jeffries, Ian, *Eastern Europe at the Turn of the Twenty-First Century: A guide to the economies in transition*, London, Routledge, 2002.

Jessop, Bob, *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Oxford, Robertson, 1982.

Johnson, Ailish M., "Albania's relations with the EU: On the road to Europe?", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol.3, No.2, 2001, s.171-192.

Joseph, Jonathan, *Marxism and Social Theory*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

Kadare, Ismail, *Mosmarrëveshja: Shqipëria përballë vetvetes*, Tiranë, Onufri, 2012.

Kadare, Ismail, *Identiteti evropian i shqiptarëve*, Tiranë, Onufri, 2006.

Kajsiu, Blendi et al., *Albania: A Weak State A Weak Democracy*, Tirana, Albanian Institute for International Studies, 2002.

Kajsiu, Blendi, "Down with Politics! The Crisis of Representation in Post-Communist Albania", *East European Politics and Societies: and Cultures*, Vol.24, No.2, 2010, s.229-253.

- Kajsiu, Blendi, “Albanian Democratization between Europeanisation and Neoliberalism”, Albert Rakipi der., *Albania in the Next Ten Years: Envisioning the Future*, Tirana, AIIS, 2012.
- Kajsiu, Blendi, “Poshtë korrupsioni! Rroftë neoliberalizmi: politika e fushatës ndërkombëtare antikorrupsion në Shqipëri, 1998 - 2005”, *Polis*, No.12, 2013, s.111-113.
- Kajsiu, Blendi, “The Birth Of Corruption and the Politics of Anti-Corruption in Albania, 1991–2005”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol.41, No.6, 2013, s.1008-1025.
- Kajsiu, Blendi *A Discourse Analysis of Corruption: Instituting Neoliberalism against Corruption in Albania, 1998–2005*, London, Routledge, 2014.
- Kajsiu, Blendi, “Në shqipëri mund të ndërtosh një koloni, por jo një demokraci”, *Gazeta Express*, 26 Mayis, 2014, <http://www.gazetaexpress.com/intervista/blendi-kajsiu-ne-shqiperi-mund-te-ndertosh-nje-koloni-por-jo-nje-demokraci-16413/> (erişim 22.06.2019)
- Kajsiu, Blendi, “The 2013 Parliamentary Elections in Albania: Lights and Shadows”, *Contemporary Southeastern Europe*, 2014, Vol.1, No.1, 2014, s.112-121.
- Kaldor, Mary ve Ivan Vejvoda, “Democratization in Central and East European Countries”, *International Affairs*, Vol.73, No.1, 1997, s.59-92.
- Kaplan, Robert D., *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York, St. Martin's Press, 1993.
- Kaser, Karl, “Economic reforms and the illusion of transition”, Sabrina Raöet der., *Central and Southeast European Politics since 1989*, Cambridge University Press, 2010.
- Kaser, Michael, “A Political Economy History of Albania's Transition to the Market (1990-2004)”, Dirk J. Bezemer der., *On Eagle's Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006.
- Kavalski, Emilian, “The Balkans after Iraq...Iraq after the Balkans. Who's next?”, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol.6, No.1, 2005, s.103-127.

- Keohane, Robert, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey, Princeton University Press, 1984.
- Keyman, Fuat, “Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, Atilla Eralp et al, *Devlet Sistem ve Kimlik*, İstanbul, İletişim, 2011.
- Kiely, Ray, *Empire in the Age of Globalization: US Hegemony and Neoliberal Disorder*, London, Pluto Press, 2005.
- Koka, Viron, “Shqiperia ne vitet e shnderrimit nga nje vend bujqesor i prapambetur ne nje vend bujqesor industrial”, Luan Omari ve Stefanaq Pollo der., *Historia e Shqiperise: Vellimi i Katert (1944-1975)*, 8 Nentori, Tiranë, 1983.
- Koka, Viron, *Rrymat e mendimit politiko-shoqëror në Shqipëri në vitet 30 të shekullit XX*, Akademia e Shkencave, Tiranë, 1985.
- Konica, Nevila, “The Emigration Experience and its Impact on the Albanian Economy in the Early Transition Period”, Dirk J. Bezemer der., *On Eagle's Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006.
- Korovilas, James P., “The Albanian Economy in Transition: the Role of Remittances and Pyramid Investment Schemes”, *Post-Communist Economies*, Vol.11, No.3, 1999, s.399-415.
- Kotkin, Stephen K., *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley, University of California Press, 1997.
- Kotz, David M., *The rise and fall of neoliberal capitalism*, Cambridge, Harvard University Press, 2015.
- Kramer, Heinz, “The European Union in the Balkans: Another Step towards European Integration,” *Perception: Journal of International Affairs*, Vol.5, No.3, 2000, s.22-38.
- Krauthammer, Charles, “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, Vol.70, No.1, 1990/91, s.23-33.
- Kurtbağ, Ömer, *Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politikası*, Ankara, USAK, 2010.

- LaFeber, Walter, "The US Rise to World Power, 1776-1945", Michael Cox ve Doug Stokes, *US Foreign Policy*, New York, Oxford University Press, 2012.
- Lampe, John R. et al, *East European Security Reconsidered*, The Woodrow Wilson Center Press, 1993.
- Lane, David, "Post-Communist States and the European Union", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.23, No.4, 2007, s.461-477.
- Lane, David, *The Capitalist Transformation of State Socialism*, New York, Routledge, 2014.
- Lapavitsas, Costas, "Mainstream Economics in the Neoliberal Era", Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston Der., *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Pluto Press, 2005.
- Lavigne, Marie, *The Economics of Transition, From Socialist Economy to Market Economy*, London, Macmillan Press, 1995.
- Lelaj, Olsi, "The Proletarianisation of the Peasantry: A Narrative of Socialist Modernity in Albania", *Ethnologia Balkanica*, Vol.16, 2012, s.21-34.
- Likmeta, Besar, "Albania Hires Tom Ridge to Boost NATO Bid", <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/170/albania-hires-tom-ridge-to-boost-nato-bid> (erişim 12.06.2019).
- Lleshaj, Sashenka ve Alba Cela, "Albanians and the European Social Model", *Report*, AIIS, October 2014, s.1-99.
- "Lu u shkruan deputetëve: Nëse nuk ka kompromis, votojeni reformën", *MAPO*, 7 Temmuz 2016, <https://gazetamapo.al/lu-u-shkruan-deputeteve-nese-nuk-ka-kompromis-votojeni-reformen/> (erişim 09.06.2018)
- Lubonja, Fatos, "Piramida prej Balte", *Përpyekja*, Vol.4, Viti.10, 1997, s.5-15.
- Lubonja, Fatos, "When Pyramids Collapse: A Conversation with Fatos Lubonja", *East European Constitutional Review*, Vol.7, No.1, 1998.

- Lubonja, Fatos, “Between the Glory of a Virtual World and the Misery of a Real World”, Stephanie Schwandner-Sievers ve Fischer Bernd J. der., *Albanian Identities: Myth and History*, London, C. Hurst & Co., 2002.
- Lubonja, Fatos, “Albania after Isolation: The Transformation of Public Perceptions of the West”, Andrew Hammond der., *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945-2003*, Ashgate, 2004.
- Lubonja, Fatos, “Sistem demokratik apo ‘regjim mediatik’?”, *Korrieri*, 17 shkurt 2006.
- Lubonja, Fatos, “Kriza e një “zhvillimi” të paqëndrueshëm”, *Korrieri*, 30 Haziran 2008.
- Lubonja, Fatos, *The False Apocalypse: From Stalinism to Capitalism*, çev. John Hodgson, London, Istros Books, 2014.
- Lubonja, Fatos, “Për ata që presin t’i shpëtojë Amerika”, *Panorama*, 26 Şubat 2019.
- Lucas, Peter, “Why Albanians love America”, *The New York Times*, 14 Temmuz 2007.
<https://www.nytimes.com/2007/06/14/opinion/14iht-edlucas.1.6137324.html>
 (erişim 12.06.2019).
- Lundestad, Geir, “Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952”, *Journal of Peace Research*, Vol.23, No.3, 1986, s.263-277.
- Lundestad, Geir, *Empire’ by Invitation: The United States and European Integration, 1945–1997*, Oxford, Oxford University Press, 1998.
- Macdonald, Laura, *Supporting Civil Society. The Political Role of Non-Governmental Organizations in Central America*, Basingstoke, Macmillan, 1997.
- MacEwan, Arthur, “Neoliberalism and Democracy: Market Power versus Democratic Power”, Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston der., *Neoliberalism, A Critical Reader*, London, Pluto, 2005.
- Maclean, John, “Marxism and International Relations: A Strange Case of Mutual Neglect”, *Millennium*, Vol.17, No.2, 1988, s.295-395.
- Malcolm, Noel, “Seeing Ghosts”, *The National Interest*, No. 32, 1993, s.83-88.

- “Meeting of Secretary Albright with Albanian President Rexhep Meidani”, Press Statement by James B. Foley, Deputy Spokesman April 23, 1999 <https://1997-2001.state.gov/briefings/statements/1999/ps990423.html> (erişim 23.06.2019)
- “Meeting of Secretary Albright With Albanian Prime Minister Pandeli Majko”, Press Statement by James P. Rubin, Spokesman February 1, 1999, <https://1997-2001.state.gov/briefings/statements/1999/ps990201b.html> (erişim 23.06.2019)
- Mëhilli, Elidor, “States of Insecurity”, *The International History Review*, Vol.37, No.5, 2015, s.1037-1058.
- Mëhilli, Elidor, *From Stalin to Mao: Albania and the Socialist World*, Ithaca, Cornell University Press, 2017.
- Meiksins, Ellen Wood, “Kosova ve Yeni Emperyalizm”, Tarık Ali der., *Evrenin Efendileri? NATO’nun Balkan Seferi*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul, OM Yayinevi, 2001.
- Meksi, Sofokli, “Modernization of Albanian Totalitarian Nature: Pattern’s Survey of Modernity in Ideology and Practice of the Stalinist State in Albania”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol.6, No.2, 2015, s.506-511.
- Memorandum of Understanding on Defense and Military Relations between the Department of Defense of the United States of America and the Ministry of Defense of the Republic of Albania”, October 14, 1993.
- Mertus, A. J., *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, Berkeley, University of California Press, 1999.
- Miller, William *et al.*, der., *A Culture of Corruption? Coping with Government in Post-Communist Europe*, Budapest, CEU Press, 2001.
- Mochtak, Michal, *Electoral Violence in the Western Balkans*, London, Routledge, 2018.
- Moore, Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, Ankara, İmge, 2012.
- Moravcsik, Andrew ve Milada Anna Vachudova, “National Interests, State Power and Eu Enlargement” *East European Politics and Society*, Vol.17, No.3, 2003, s.42-57.

- Morton, Adam D., "Structural Change and Neo-liberalism in Mexico 'Passive Revolution' in the Global Political Economy", Andreas Bieler et al., *Global Restructuring, State, Capital and Labour: Contesting Neo-Gramscian Perspectives*, London, Palgrave Macmillan, 2006.
- Morton, Adam D., *Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*, London, Pluto Press, 2007.
- Mueller, Karl et al., *Striking First: Preemptive and Preventive Attack in U.S. National Security Policy*, RAND Corporation, 2006.
- Mungiu, Alina, "Corruption: Diagnosis and Treatment." *Journal of Democracy*, Vol.17, No.3, 2006, s.86-99.
- Musaraj, Smoki, "Tales from Albarado: The Materiality of Pyramid Schemes in Postsocialist Albania", *Cultural Anthropology*, Vol.26, No.1, 2011, s.84-110.
- Musaraj, Smoki, "The Magic of Pyramid Firms: Cosmologies of Speculation, Repertoires of Credit and Collapsed Finance", *Ethnos*, Vol.84, No.2, 2019, s.1-21.
- Nadia, Ghia, "How Different Are Postcommunist Transitions?" *Journal of Democracy* Vol.7, No. 4, 1996, s.15-29.
- "National Security Strategy of the USA", December 2017.
<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (erişim 13.06.2019)
- "NATO Air Policing: Two Italian Fighter Planes Conduct an Intercept Activity", Rome 9 April 2019, https://www.difesa.it/EN/Primo_Piano/Pagine/hifu.aspx (erişim 22.06.2019)
- Naylor, R. T., *Patriots and Profiteers: Economic Warfare, Embargo Busting, and State-sponsored Crime*, London, Mc-Gill-Queen's University Press, 2008.
- Nicholson, Beryl, "The Beginning of the End of a Rebellion: Southern Albania, May-June 1997", *East European Politics and Societies*, Vol.13, No.3, 1999, s.543-565.

- Nifong, Christina, "Poor but Strategic Albania Tries Hard to Be a US Ally", *Christian Science Monitor*, Vol.87, No.205, 18 September 1995, <https://www.csmonitor.com/1995/0918/18071.html> (erişim 10.06.2019)
- Nove, Alec, *Stalinism and After: The Road to Gorbachev*, London, Routledge, 1992.
- O'donnell, James S., *A Coming of Age: Albania under Enver Hoxha*, New York, Columbia University Press, 1999.
- Offe, Claus, "Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe", *Social Research*, Vol.58, No.2, 1991, s.865-92.
- Omari, Luan ve Stefanaq Pollo der., *Historia e Shqipërisë Vëllimi i Katërt*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë Instituti i Historisë, Tiranë, 1984.
- Orest, Erzeni, "ICC Agreement Wins Strong Support for Albanian Political Parties", *Southeast European Times*, July 2, 2003.
- "OSCE, Office of Democratic Institutions and Human Rights, "Republic of Albania Parliamentary Elections 28 June, 2009," September 14, 2009. <https://www.osce.org/odihr/elections/albania/37853?download=true> (erişim 05.06.2019).
- Overbeek, Henk ve Kees van der Pijl, "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony: Neoliberalism and the Unmaking of the Post-war Order", Henk Overbeek der., *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The rise of Transnational Neoliberalism in the 1980s*, London, Routledge, 1993.
- Overbeek, Henk ve Bastiaan van Apeldoorn, "Introduction: The Life Course of the Neoliberal Project and the Global Crises", Henk Overbeek ve Bastiaan van Apeldoorn der., *Neoliberalism in Crisis*, London, Palgrave, 2012.
- Özen, Çınar, "Neogramşçıyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm", *Uluslararası İlişkiler*, Vol.2, No.8, 2005-2006, s.3-31.

- Özen, Çınar ve Klevis Kolasi, “ABD’nin Almanya Politikası ve Yapısal Belirleyenler: Savaş Sonrası Güç Asimetrisi ve Hegemonik Düzen İnşası”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Vol.15, No.2, 2016, s.125-160.
- Palley, Thomas, “From Keynesianism to Neoliberalism”, Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston Der., *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Pluto Press, 2005.
- Panagiotou, Ritsa, “Albania and the EU: From Isolation to Integration”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol.13, No.3, 2011, s.357-374.
- Panitch, Leo, ‘The New Imperial State’, *New Left Review*, Vol.II, No.2, 2000, s.5-20.
- Patnich, Leo, “Globalization and State”, Ralph Miliband ve Leo Panitch der., *The Socialist Register*, Vol.30, London, Merlin Press, 1994, s.62-93.
- Panitch, Leo, “Rethinking the Role of the State”, James H. Mittelman der., *Globalization: Critical Reflections*, Boulder CO, Lynne Rienner, 1996.
- Panitch, Leo ve Sam Gindin, “Finance and American Empire”, *The Empire Reloaded: Socialist Register*, London, Merlin Press, 2005, s.46-81.
- Panitch, Leo ve Sam Gindin, “Superintending Global Capital”, *New Left Review*, Vol. 35, Eylül-Ekim 2005, s.101-123.
- Panitch, Leo ve Sam Gindin, *The Making of Global Capitalism: The Political Economy of American Empire*, London, Verso, 2012.
- Pano, Nicholas, “The Process of Democratization in Albania”, Karen Dawisha ve Bruce Parrott der., *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Pashko, Gramoz, “Obstacles to Economic Reform in Albania”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 45, No.5, 1993, s.907-921.
- Peck, Jamie ve Adam Tickell, “Neoliberalizing Space”, *Antipode*, Vol.34, No.3, 2002, s.380-404.
- Pëllumbi, Servet, *Dritëhije të tranzicionit*, Tiranë, Rinia 2000.

- Pere, Engjëll ve Will Bartlett, "On the Way to Europe: Economic and Social Developments in Albania", Reiner Osbild ve Will Bartlett der., *Societies and Political Orders in Transition*, London, Springer, 2019.
- Perlez, Jane, "Albanians, Cash-Poor, Scheming to Get Rich," *New York Times*, October 27, 1996 <https://www.nytimes.com/1996/10/27/world/albanians-cash-poor-scheming-to-get-rich.html> (erişim 04.05.2019)
- Perna, Tonino, "Berisha dhe PD e Shndërruan Shqipërinë në Kazino", *Përpykja*, 4. Yıl, No.11-12, 1997, s.9-11.
- Perovib, Jeronim, "The Tito-Stalin Split: A Reassessment in Light of New Evidence," *Journal of Cold War Studies*, Vol.9, No.2, 2007, s.32-63.
- Philips, David L., "Albania", *American Foreign Policy Interests*, Vol.27, 2005, s.309-330.
- Picciotto, Sol, "The Internationalisation of the State", *Capital & Class*, Vol.15, No.43, 1991, s.43-63.
- Pijl, Kees van der, *Transnational Classes and International Relations*, London, Routledge, 1998.
- Pijl, Kees van der, "From Gorbachev to Kosovo: Atlantic Rivalries and the Re-Incorporation of Eastern Europe", *Review of International Political Economy*, Vol.8, No.2, 2001, s.275-310.
- Pijl, Kees van der, "What Happened to the European Option for Eastern Europe?" Andreas Bieler ve Adam David Morton der., *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of the European Social Relations in the Global Political Economy*, New York, Palgrave, 2001.
- Pijl, Kees van der, *A Survey of Global Political Economy*, Centre for Global Political Economy University of Sussex, 2009, s.243.
- Pijl, Kees van der, "A transnational class analysis of the current crisis", Bob Jessop ve Henk Overbeek Der., *Transnational capital and class fractions: the Amsterdam School perspective Reconsidered*, New York, Routledge, 2018.

- Piketty, Thomas ve Emmanuel Saez, "Income Inequality in the United States, 1913-1998", *Quarterly Journal of Economics*, Vol.118, No.1, 2003, s.1-41.
- Plasari, Aurel, *Vija e Teodosit rishfaqet: nga do t'ia mbajnë shqiptarët?*, Tiranë, Marin Barleti, 1995.
- Plasari, Aurel, *Rrëmbimi i Europës: tri ese*, Tiranë, Shtëpia Botuese 55, 2005.
- Plehwe, Dieter, Benedikt Walpen ve Gisela Neunhöffer der. *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, London, Routledge, 2006.
- Pomfret, John ve David B. Ottaway, "U.S., Albania Form the Weirdest Relationship", *The Washington Post*, 20 Kasım 1995, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/11/20/us-albania-form-the-weirdest-relationship/a1f07295-7c20-4ddc-956c026c533b5fd1/?utm_term=.2a8f94818aba (erişim 06.06.2019)
- Poulantzas, Nicos, *Classes in Contemporary Capitalism*, London, New Left Books, 1975.
- Prifti, Peter, *Socialist Albania since 1944*, Cambridge, MIT Press, 1978.
- "Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) Performance Assessment Report, December 2017", https://financa.gov.al/wp-content/uploads/2018/06/PEFA_2017_ENG_.pdf (erişim 12.07.2019).
- Pula, Besnik, *Globalization under and after socialism: the evolution of transnational capital in Central and Eastern Europe*, Stanford, Stanford University Press, 2018.
- Qori, Arlind, "The EU Integration Process as an Ideological and Practical Straitjacket: The Case of Albania", *Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe*, Mayıs 2013.
- Qori, Arlind, "The Rise and Fall of the Albanian Migrant Working Force", 4 Eylül 2014, <http://www.criticatac.ro/lesteast/rise-and-fall-of-the-albanian-migrant-working-force/> (erişim 02.05.2019).
- Qori, Arlind, *Ideja e Evropës dhe ideologjia shqiptare: Studimi i rolit të idesë së evropës në ideologjizimin e ligjërimit politik shqiptar të pasvitit 1991*, Yayınlanmamış

- Doktora Tezi, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Shkencave Sociale, Departamenti i Shkencave Politike, Tiranë, 2015.
- Qori, Arlind, “Crime or Ideology? A Critical Note on Albanian Corruption”, 21 January 2016. <https://www.criticatac.ro/lefteast/crime-or-ideology/> (erishim 23.06.2019).
- Qori, Arlind, “Property Claims as Social Power Struggle in Albania”, 19 May 2016, <http://www.criticatac.ro/lefteast/property-claims-as-social-power-struggle-in-albania/> (erishim 02.03.2019)
- Qori, Arlind, “Healthcare Tailored to the Interests of Capital”, 18 Ocak 2017. <http://www.criticatac.ro/lefteast/healthcare-tailored/> (erishim 08.06.2019)
- Qori, Arlind, “Ç’është oligarkia?”, *Teza11*, 03.02.2018, https://teza11.org/ceshte-oligarkia/#_ftnref4 (erishim 08.06.2019).
- Qori, Arlind, “From Faculty to Factory”, *Jacobin*, February 2019, <https://www.jacobinmag.com/2019/02/albania-student-movement-higher-education> (erishim 22.02.2019).
- Qori, Arlind, “PS është partia e oligarkëve, një cofëtinë e harruar mbi dhe”, 12 Haziran 2019, <https://www.tpz.al/2019/06/12/ps-eshte-partia-e-oligarkeve-nje-cofetine-e-harruar-mbi-dhe/> (erishim 13.06.2019)
- Qori, Arlind, “Revoltë në kohën e pëpëpëve”, *Teza11*, <https://teza11.org/revolte-ne-kohen-e-pepepeve/> (erishim 12.07.2019).
- Rakipi, Albert, *Weak States and Security*, Tirana, Albanian Institute for International Studies, 2008.
- Rama, Shinasi, *Përrallat e tranzicionit shqiptar*, Tiranë, Botimet Princi, 2012.
- Rama, Shinasi, *Përrallat e tranzicionit shqiptar: Rrethi i ferrit*, New York, Instituti i Studimeve Kombëtare Shqiptare, 2015.
- Ramet, P. Sabrina, “Eastern Europe’s Painful Transition”, *Current History*, 95/599, Mart 1996; Marc Marescau der., *Enlarging the European Union, Relations between the EU and Central and Eastern Europe*, London, Longman, 1997.

Ramet, Sabrina P. ve F. Peter Wagner, “Post-socialist models of rule in Central and Southeastern Europe”, Sabrina Ramet der., *Central and Southeast European Politics since 1989*, Cambridge University Press, 2010.

Reduction and Economic Management Unit; The World Bank *Corruption Significant Problem in Albania Despite Reforms*, 26 July 2006, <http://go.worldbank.org/T237VKF670> (erişim 14.06.2019)

Ree, Erik van, *The Political Thought of Joseph Stalin: A study in twentieth-century revolutionary patriotism*, London, Routledge, 2002.

Rengger, Nicholas ve Ben Thirkell-White, “Editors’ Introduction”, Nicholas Rengger ve Ben Thirkell-White der., *Critical International Relations Theory after 25 Years*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

“Report on the Situation in Albania”, Doc.7892, 22 Eylül 1997, http://www.assembly.coe.int/nw/xml/xref/x2h-xref-viewhtml.asp?fileid=7882&lang=en&fbclid=iwar2rrwqg3zj5i_pjnhbyq87us7081dhk42jh2zplu-ytvv1yws_unmeqnj0#annex%205 (erişim 03.07.2019)

Robinson, William I., “Globalization: Nine Theses of Our Epoch”, *Race and Class*, Vol.38, No.2, 1996, s.13-31.

Robinson, William I., *Promoting Polyarchy: Globalization, U.S. Intervention, and Hegemony*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Robinson, William I., “(Mal)Development in Central America: Globalization and Social Changes”, *Development and Change*, Vol.29, No.3, 1998, s.467-497.

Robinson, William I., “Capitalist Globalization and the Transnationalization of the State”, Mark Rupert ve Hazel Smith der., *Historical Materialism and Globalization*, London: Routledge, 2002.

Robinson, William I., *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World*, Maryland, The Hopkins University Press, 2004.

Robinson, William I., “Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol.8, No.4, 2005, s.559-574.

- Robinson, William I., "Beyond the Theory of Imperialism: Global Capitalism and the Transnational State", *Societies without Borders*, Vol. 2, No.1, 2007, s.5-26.
- Robinson, William I., "Theories of Globalization", George Ritzer der., *The Blackwell Companion to Globalization*, Oxford, Blackwell Publishing, 2008.
- Roudometof, Victor, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*, Greenwood Press, 2001.
- "Rreziku rus në Ballkan/Majlinda Bregu: Mund të preket Shqipëria, ja arsyet", *Koha Jone*, 21 Mars, 2017, <https://www.kohajone.com/2017/03/21/rreziku-rus-ne-ballkanmajlinda-bregu-mund-te-preket-shqiperia-ja-arsyet/> (erilim 12.06.2019)
- Ruggie, John Gerard, "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, Vol.36, No.2, 1982, s.379-415.
- Ruggie, John, "International Structure, and International Transformation: Space, Time and Method", James Rosenau ve Ernst Czempiel der., *Global Changes and Theoretical Challenges*, Toronto, Lexington, 1991.
- Rupert, Mark, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Rupert, Mark, "Antonio Gramsci", Jenny Edkins ve Nick Vaughan-Williams der., [*Critical Theorists and International Relations*](#), New York, Routledge, 2009.
- Ryan, Barry, "The EU's Emergent Security-First Agenda: Securing Albania and Montenegro", *Security Dialogue*, Vol.40, No.3, 2009, s.311-331.
- Saad-Filho, Alfredo ve Alison J. Ayers, "Production, Class, and Power in the Neo-Liberal Transition: A Critique of Coxian Eclecticism", Alison J. Ayers der., *Gramsci, Political Economy, and International Relations Theory: Modern Princes and Naked Emperors*, New York, Palgrave Macmillan, 2008.
- Sachs, Jeffrey, "Eastern Europe's Economies: What Is to Be Done?" *Economist*, January 12, 1990, s.19; Stephen Hanson, "The Leninist Legacy and Institutional Change", *Comparative Political Studies*, Vol.28, No.2, 1995, s.306-314.

- Sachs, Jeffrey, "Whats is to be done", *The Economist*, 13 Ocak 1990, <http://www.economist.com/node/13002085> (12.08.2017).
- Sakwa, Richard, "The Soviet collapse: Contradictions and neo-modernisation", *Journal of Eurasian Studies* Vol.4, 2013, s.65-77.
- Saull, Richard, "American Foreign Policy During the Cold War", Michael Cox ve Doug Stokes Der., *US Foreign Policy*, New York, Oxford University Press 2012.
- Schimmelfennig, Frank, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and The Eastern Enlargement of The European Union", *International Organization*, Vol.55, No.1, 2001, s.47-80.
- Schimmelfennig, Frank ve Ulrich Sedelmeier der., *The Politics of European Union Enlargement*, London, Routledge, 2005.
- Schimmelfennig, Frank ve Ulrich Sedelmeier, *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ithaca, Cornell University Press, 2005.
- Schwarzmantel, John, *The Routledge Guidebook to Gramsci's Prison Notebooks*, New York, Routledge, 2015.
- Seabrooke, Leonard, *US Power in International Finance*, New York, Palgrave, 2001.
- Sedelmeier, Ulrich, "Eastern enlargement: Towards a European EU?" Helen Wallace et al., der., *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, 2005.
- Shields, Stuart, "Global restructuring and the Polish state: transition, transformation, or transnationalization?", *Review of International Political Economy*, Vol.11, No.1, 2004, s.132-154.
- Shields, Stuart, "Too Much Shock, Not Enough Therapy: Transnational Capital and the Social Implications of Poland's Ongoing Transition to a Market", *Competition & Change*, Vol.11, No.2, 2007, s.155-178.
- Shields, Stuart, "How the East Was Won: Transnational Social Forces and the Neoliberalisation of Poland's Post-Communist Transition", *Global Society*, Vol.22 No.4, 2008, s.445-468.

- Shields, Stuart, "Opposing Neoliberalism? Poland's renewed populism and post-communist transition", *Third World Quarterly*, Vol.33, No.2, 2012, s.359-381.
- Shields, Stuart, *The International Political Economy of Transition*, New York, Routledge, 2012.
- Showstack-Sassoon, Anne, *Gramsci's Politics*, London, Hutchinson, 1987.
- "Shpërthen Donald Lu: Adriatik Llalla dhunoi Kushtetutën, është kundër reformës në drejtësi", *Panorama*, 2 Shubat 2017, <http://www.panorama.com.al/shperthen-donald-lu-kunder-adriatik-llalles-dhunoi-kushtetuten/> (erësim 05.07.2018)
- "Shqipëri: Miratohet marrëveshja me SHBA-në mbi gjykatën ndërkombëtare penale - 2003-06-11", 27 shkurt 2010, <https://www.zeriamerikes.com/a/a-30-a-2003-06-11-5-1-85688112/434794.html> (erësim 12.06.2019).
- Sinha, Subir, "Neoliberalism and Civil Society: Project and Possibilities", Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston der., *Neoliberalism, A Critical Reader*, London, Pluto, 2005.
- Sjursen, Helen, "Why expand? The question of Legitimacy and Justification in The Eu's Enlargement Policy", *Journal of Common Market Studies*, Vol.40, No.3, 2002, s.491-513.
- Skendi, Stavro, "Albania and the Sino-Soviet Rift", *Foreign Affairs*, Vol.40, No.3, 1962, s.471-8.
- Sklair, Leslie, "Social movements for global capitalism: the transnational capitalist class in action", *Review of International Political Economy*, Vol 4, No.3, 1997, s.514-538.
- Sklair, Leslie, *The transnational capitalist class*, Oxford, Blackwell, 2001.
- Smith, Karen, *The Making of EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe*, New York, St. Martin's, 1999.
- Smith, Stephen A., "Introduction: Towards a Global History of Communism", Stephen A. Smith der., *The Oxford Handbook of the History of Communism*, Oxford University Press, 2014.

Smith, Steve ve Patrica Owens, “Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory”, John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens der., *The Globalization of Worlds Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2008.

Sofokli, Meksi, *Stalinizmi shqiptar: një vështrim nga poshtë - Aspekte politike dhe shoqërore të sistemit stalinist shqiptar në vitet 1960-1961 (Arnavut Stalinizmi - ašaqıdan bir bakış: 1960-1961 yıllarında Arnavut Stalinist sisteminin siyasi ve toplumsal yönleri)*, Departamenti i Shkencave Politike, Universiteti i Tiranës, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

Stalin, J.V. *Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R.*, Foreign Languages Press, Peking, 1972,
<https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1951/economic-problems/ch02.htm> (erişim 11.01.2019).

Staniszki, Jadwiga, “‘Political capitalism’ in Poland”, *Eastern European Politics and Societies*, Vol.5, No.2, 1991, s.127-141.

“Statement by Prime Minister H.E. Mr. Fatos Nano”, *IMF-World Bank Annual Meeting* 1997, Hong Kong, 03 October 1997.
<https://www.imf.org/external/am/speeches/pdf/pr27ale.pdf> (erişim 22.06.2019)

“Statusi i Partisë së Punës të Shqipërisë”, *PPSH Dokumenta Kryesore: Vëllimi I (1941-1948)*, Tiranë, 1971.

Steves, Franklin ve Alan Rousso, *Anti-corruption Programs in Post-Communist transition countries*, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), Working Paper, No.85, 2003.

Stokes, Gale, *The Walls Came Tumbling Down*, Oxford University Press, 1993.

Stolberg, Sheryl Gay, “Albania Gives s Hero’s Welcome to Bush”, *The New York Times*, 10 June 2007, <https://www.nytimes.com/2007/06/10/world/europe/10iht-prexy.4.6079202.html> (erişim 15.02.2019)

Strange, Susan, *The retreat of the state*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Starng, Susan, "The Declining Authority of the State", F. Lechner ve F. Bolil Der., *The Globalisation Reader*, Oxford, Blackwell, 2004.

"Strategjia e Sigurisë Kombëtare", Tiranë, Korrik 2014, s.10.
http://www.mod.gov.al/images/PDF/strategjia_sigurise_kombetare_republikes_se_shqiperise.pdf (12.06.2019)

Tarifa, Fatos, "Tranzicioni dhe riprodhimi i elitës në Shqipëri: Hipoteza të testueshme për një sintezë teorike", *Polis*, No.9, 2010, s.9-27;

Tarifa, Fatos, *To Albania with Love*, Maryland, Hamilton Books, 2007.

Temo, Sotir, *Education in the People's Socialist Republic of Albania*, Tiranë, 8 Nëntori Publishing House, 1985.

The World Bank, *Helping Countries Combat Corruption: Progress at the World Bank Since 1997*, Washington D.C. 2000.

The World Bank, *Albania beyond the Crisis: A Strategy for Recovery and Growth*, Report No. 18658-ALB. Washington D.C. 1998.

The World Bank, *Industrial Restructuring Study, Overview*, Washington, DC June 1991.

The World Bank, *World Development Report 1997: The State in a Changing World*. New York: Oxford University Press. World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5980> (02.07.2017).

Thrall, Nathan, "America's 51st State", *Slate*, 4 September 2009. <https://slate.com/news-and-politics/2009/09/albania-the-muslim-worlds-most-proamerican-state-americas-51st-state.html> (erishim 14.06.2019).

Toporowski, Jan, "Neoliberalizm: Doğu Avrupa Cehpesi", Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (der), *Neoliberalizm: Muhalif bir Seçki*, Şeyda Başlı ve Tuncel Öncül çev. İstanbul, Yordam Kitap, 2014.

Treichel, Volker, "Stabilization Policies and Structural Reforms in Albania since 1997 Achievements and Remaining Challenges", Dirk J. Bezemer, *On Eagle's Wings: The Albanian Economy in Transition*, New York, Nova Science Publisher, 2006.

- Türkeş, Mustafa ve Göksu Gökgöz, “The European Union's Strategy Towards the Western Balkans: Exclusion or Integration”, *East European Politics and Societies*, Vol.20, No.4, 2006, s.659-690.
- Türkeş, Mustafa, “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği”, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel der., *Türkiye'nin Komşuları*, Ankara, İmge, 2002.
- U.S. Department of State Office of the Spokesman Press Statement, “Albania: New Parliament”, Press Statement by Nicholas Burns, July 25, 1997, <https://19972001.state.gov/briefings/statements/970725b.html> (erişim 23.05.2019).
- U.S. Department of State Office of the Spokesman Press Statement, “Albania: Secretary Albright's Meeting With Prime Minister Nano”, Press Statement by James P. Rubin September 26, 1997, <https://1997-2001.state.gov/briefings/statements/970926.html>(erişim 23.05.2019).
- “United States Condemns Violence in Albania” U.S. Department of State, Press Statement by James P. Rubin, September 14, 1998. <https://1997-2001.state.gov/briefings/statements/1998/ps980914.html> (erişim 07.06.2019)
- Uvalic, Milica, “How Different is Serbia”, Saul Estrin et al. der., *Transition and Beyond: Essays in Honor of Mario Nuti*, New York, Palgrave Macmillan, 2007.
- Uzgel, İlhan, “Uluslararası Rekabet ve Ulusal Egemenliğin Kırılma Noktası Olarak NATO’nun Yugoslavya’ya Müdahalesi”, *Mülkiye*, Cilt XXIII, Sayı 216, 1999.
- Uzgel, İlhan, “Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Miloseviç döneminin Sonu”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 24, Sayı 225, 2000, s.110-118.
- Uzgel, İlhan, “Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD'nin Irak'a Müdahalesi Sorunu”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 27, Sayı 240, 2003, s.53-70.
- Uzgel, İlhan, “Türkiye ve Balkanlar: Bölgesel Güç Yanılsamasının Sonu”, Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan der., *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006.

- Uzgel, İlhan ve Nazan Bedirhanoğlu, “Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya, Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Marksizm”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol.12, No.46, 2014, s.105-130.
- Vaughan-Whitehead, Daniel, *Albania in Crisis: The Predictable Fall of the Shining Star*, Cheltenham, Edward Elgar, 1999.
- Velo, Maks, *Kohë antishenjë*, Onufri, 2000.
- Vehbiu, Ardian, “Berisha fiscal”, *Peisazhe të fjalës*, 3 Nëntor 2011, <https://peizazhe.com/2011/11/03/berisha-fiskal/> (erişim 12.06.2019).
- Vejvoda, Ivan, “Serbian Perspectives”, Alex Danchev ve Thomas Halverson der., *International Perspectives on the Yugoslav Conflict*, New York, Palgrave Macmillan, 1996.
- Vickers, Miranda, *The Albanians: A Modern History*, New York, I.B.Tauris, 2001.
- Vickers, Miranda ve James Pettifer, *Albania: From Anarchy to Balkan Identity*, London, C. Hurst & Co., 1997.
- Wahl, Asbjorn, “European Labour: The Ideological Legacy of the Social Pact”, *Monthly Review* Vol.55, No.8, 2004, s.37-49.
- Wallerstein, Immanuel, “Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World System”, *International Sociology*, Vol.15, No.2, June 2000, s.251-267.
- Wallerstein, Immanuel, “U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony”, *Monthly Review*, Vol. 55, 2003.
- Wallerstain, Immanuel, *Amerikan Gücünün Geriliyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.
- White, Brian, *Understanding European Foreign Policy*, New York: Palgrave, 2001.
- White, Stephen et al., *Communist and Postcommunist Political Systems*, New York, St. Martin's Press, 1991.

Wigger, Angela ve Hubert Buch-Hansen, “The Unfolding Contradiction of the Neoliberal Competition Regulation and the Global Economic Crisis: A Missed Opportunity for Change?”, Henk Overbeek ve Bastiaan van Apeldoorn der., *Neoliberalism in Crisis*, London, Palgrave Macmillan, 2012.

Woods, Alan, “The Meaning of the Albanian Revolution”, 16 Mart 1997.
<https://www.marxist.com/meaning-albanian-revolution.htm> (erişim 13.05.2019)

Woodward, Susan, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945–1990*, Princeton, Princeton University Press, 1995.

Woodward, Susan *Balkan tragedy: chaos and dissolution after the Cold War*, Brookings Institution, 1995.

Yalvaç, Faruk, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, Atila Eralp et al., *Devlet Sistem ve Kimlik*, İstanbul, İletişim, 2011.

Zahran, Gerardo ve Leonardo Ramos, “From Hegemony to Soft Power: Implications of a Conceptual Change”, Inderjeet Parmar ve Michael Cox der., *Soft Power and US Foreign Policy*, New York, Routledge, 2010.

Zaimi, Arbër, “Ndërhyrja klasore e Ramës”,
<https://rreth.wordpress.com/2014/12/30/nderhyrja-klasore-e-rames/> (erişim 22.03.2019).

“2003rd Council meeting, *General Affairs*, Luxembourg, 29/30 April 1997.
http://europa.eu/rapid/press-release PRES-97-129_en.htm?locale=en (erişim tarihi 10 Eylül 2018).

“25th Anniversary of Secretary of State James A. Baker III’s Historic Visit in Albania”,
<https://medium.com/u-s-embassy-tirana/25th-anniversary-of-secretary-of-state-james-a-baker-iiis-historic-visit-in-albania-c2d363b9954e> (erişim 10.02.2019)

“300,000 Albanians Pour Into Streets to Welcome Baker”, *The New York Times*, 23 June 1991,
<https://www.nytimes.com/1991/06/23/world/300000-albanians-pour-into-streets-to-welcome-baker.html> (erişim 07.05.2019)

Harita 1. Balkanlar Siyasi Haritası. Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü, Ulusal Haritacılık Kurumu (<https://www.harita.gov.tr/urun-215-balkanlar-siyasi-haritasi.html>)

ÖZET

Rrapaj, Jonilda, *Batı Balkanların Neoliberal Küreselleşmeye Eklemlenmesinin Neo-Gramsciyan Yaklaşım Çerçevesinde Analizi: Arnavutluk Örneği*, Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Atay Akdevelioğlu, 324 s.

Bu tez Arnavutluk'un neoliberal küreselleşmeye eklemlenme sürecini incelemektedir. Bu doğrultuda, bürokratik sosyalizmin sona ermesinden sonra Arnavutluk'taki dönüşüm ve geçiş ilişkin alışılmış tartışmaların ve varsayımların çoğunu yeniden düşünmektedir. Tez, geçiş tartışmasını neoliberal düzenin kurulması ve gelişimi bağlamında temellendirmektedir. Batı Balkanlarla ilgili geçiş çalışmalarındaki hâkim yaklaşımlardan farklı olarak, bu çalışma Arnavutluk'un geçirdiği yapısal dönüşümün, ABD hegemonyası ve AB'nin neoliberal projesi bağlamında, neoliberal bir toplumsal ve uluslararası düzen kurma çabaları içerisinde anlaşılması gerektiğini öne sürmektedir. Daha spesifik olarak, 1990 sonrasında Arnavutluk'un uğradığı dönüşümün seyrini açıklamak için ülkenin iç özelliklerine odaklanmak yerine, Arnavutluk ile uluslararası aktörler ve kurumlar arasındaki hegemonik ilişki açıklanmaya çalışılır. Özellikle, Arnavutluk ile uluslararası aktörler ve kurumlar arasındaki hegemonik ilişkinin, yalnızca meşruiyet kaynağının toplumun gücünün dışında yerleştirildiği bir toplumsal düzenin kurulmasına yardım etmekle kalmayıp, aynı zamanda 1997 yılında devletin çöküşüyle sonuçlanan demokratikleşme ve kalkınma yolunun sorunlu olmasına da neden olduğu öne sürülür. Çalışma Arnavutluk'ta kurulan neoliberal düzen ve uluslararası kurum ve aktörler arasındaki hegemonik ilişkiyi görünür kılmak için Neo-Gramsciyan yaklaşımın teorik çerçevesinden yararlanır. Genel olarak, tez, Batı Balkanlarda bürokratik sosyalizmden neoliberal kapitalizme geçiş süreçleri hakkında daha derin bir kavrayışın elde edilmesine katkıda bulunur.

ABSTRACT

Rrapaj, Jonilda, *A Neo-Gramscian Analysis of the Transition of the Western Balkans to Neoliberal Globalization: The Case of Albania*, PhD Thesis, Supervisor: Asst. Prof. Üyesi Atay Akdevelioğlu, 324 s.

This thesis examines the process of integration of Albania into neoliberal globalization. In this respect, it rethinks many of the common discussions and assumptions about transformation and transition in Albania after the demise of bureaucratic socialism. It does this by grounding the transition debate in the context of the establishment and development of neoliberal order. Unlike the prevailing approaches of the transition process in the Western Balkans, this study suggests that the structural transformation Albania has undergone, must be understood first and foremost within the context of the US hegemony and the EU's neoliberal project, which represents an effort to establish a neoliberal social and international order. More specifically, rather than focusing on the internal features of the country to explain the course of Albania's transformation after 1990, an attempt is made to explain the hegemonic relationship between Albania and international actors and institutions. In particular, it is argued that the hegemonic relationship between Albania and international actors and institutions not only helped to establish a social order where the source of legitimacy lies outside the power of society, but also proved responsible for the problematic path to democracy and development that resulted in the collapse of the state in 1997. The study draws on the theoretical framework of the Neo-Gramscian approach to make visible the hegemonic relationship between the neoliberal order established in Albania and the international factors. Overall, the thesis contributes to a deeper understanding of the processes of transition from bureaucratic socialism to neoliberal capitalism in the Western Balkans.